This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

**Usage guidelines**

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

**About Google Book Search**

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

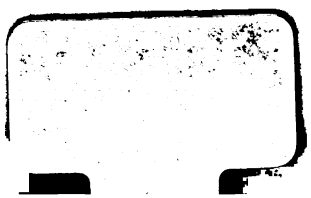

AZ 5907 • 3

492341

Vulliemin 115.

# M. TULLII
# *CICERONIS*
# ORATIONES.
## TOMUS TERTIUS.

---

*HOC VOLUMINE*

*Continentur Orationes*

PRO MILONE.
PRO MARCELLO.
PRO LIGARIO.
PRO DEJOTARO.
IN M. ANTONIUM PHILIPPICÆ XIV.

BIBLIOTHÈQUE DE LA FACULTÉ DES LETTRES
ANNULÉ

Tullii

# M. TULLII
# *CICERONIS*
# ORATIONES,

*Quæ in Universitate Parisiensi vulgò explicantur,*

Cum notis ex optimis quibusque commentatoribus selectis.

*Juxta accuratissimam D. Lallemand Emeriti Rhetoricæ Professoris editionem.*

TOMUS TERTIUS.

Cl 03
Lat. — 115.

*PARISIIS,*

Apud H. Barbou, viâ Mathurinensium.

1803.

AZ 5907

# ANNALES
## de la VIE de CICÉRON.

*Nota.* P. Ouvrages perdus.

| Années de Cic. | de Rom. | Av. J. C. | Consuls. |
|---|---|---|---|
| 1. | 647. | 106. | *Q. Servilius Cæpio.* *C. Atilius Serranus.* |

Naissance de Marcus Tullius CICÉRON, le 3. des Nones de Janvier, il naquit à Arpinum, dans le pays des Samnites. Naissance de Pompée. Jugurtha est livré à Sylla par Bocchus.

. . . . . .

. . . . . .

| | | | |
|---|---|---|---|
| 17. | 663. | 90. | *Sex. C. Junius Cæsar.* *P. Rutilius Rufus.* |

Cicéron compose un Poëme sur *Marius*. P. et un autre intitulé : *Pontius Glaucus*. P.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 18. | 664. | 89. | *C. Pompeius Strabo.* *L. Porcius Cato.* |

C. fait ses premieres armes sous le Consul Strabon.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 19. | 665. | 88. | *L. Cornelius Sulla Felix.* *Q. Pompeius Rufus.* |

Marius est obligé de fuir.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 20. | 666. | 87. | *Cn. Octavius.* - *L. Cornelius Cinna*, remplacé par *L. Cornelius Merula.* |

Marius rentre dans Rome. Cic. étudie sous Philon, Philosophe Académicien. Il commence le *Traité de l'invention.*

| Années. de Cic | de Rom. | Av. J. C. | Consuls. |
|---|---|---|---|
| 21. | 667. | 86. | *L. Cornelius Cinna II.*<br>*C. Marius VII.* remplacé par<br>*L. Valerius Flaccus.* |

Marius meurt le 13 Janvier. Cic. étudie sous l'Orateur Molon de Rhodes.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 22. | 668. | 85. | *L. Cornelius Cinna III.*<br>*Cn. Papirius Carbo.* |
| 23. | 669. | 84. | *mêmes Consuls.* |

Cic. traduit quelques ouvrages de Platon & de Xenophon. P.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 24. | 670. | 83. | *L. Cornelius Scipio Asiaticus.*<br>*Cn. Junius Norbanus.* |
| 25. | 671. | 82. | *C. Marius* [ *Nepos.* ]<br>*Cn. Papirius Carbo III.* |

Sylla se fait nommer Dictateur.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 26. | 672. | 81. | *M. Tullius Decula.*<br>*Cn. Cornelius Dolabella.* |

Cic. qui avoit déjà plaidé plusieurs causes, défend *P. Quintius* devant C. Aquilius Gallus.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 27. | 673. | 80. | *L. Cornelius Sulla Felix II.*<br>*Q. Cæcilius Metellus Pius.* |

Cic. plaide sa premiere cause publique & défend *Sex. Roscius d'Amérie.*

| | | | |
|---|---|---|---|
| 28. | 674. | 79. | *P. Servilius Vatia.*<br>*Appius Claudius Pulcher.* |

Sylla abdique. Cic. voyage dans la Grèce et dans l'Asie.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 29. | 675. | 78. | *M. Æmilius Lepidus.*<br>*Q. Lutatius Catulus.* |

Mort de Sylla. Retour de Cic.

| Années. de Cic. | de Rom. | Av. J. C. | CONSULS. |
|---|---|---|---|
| 30. | 676. | 77. | *D. Junius Brutus.* *Mam. Æmilius Lepidus.* |

Cic. épouse Terentia, sœur d'une Vestale.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 31. | 677. | 76. | *Cn. Octavius.* *C. Scribonius Curio.* |

Oraison pour *Q. Roscius*, le Comédien. Cic. est nommé Questeur d'une voix unanime.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 32. | 678. | 75. | *L. Octavius.* *C. Aurelius Cotta.* |

Cic. Questeur à Lilybée, découvre le tombeau d'Archimède.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 33. | 679. | 74. | *L. Licinius Lucullus.* *M. Aurelius Cotta.* |

Cic. retourne à Rome.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 34. | 680. | 73. | *M. Terentius Varro Lucullus.* *C. Cassius Varus.* |

Mort de Sertorius. Défaite de Spartacus.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 35. | 681. | 72. | *L. Gellius Poblicola.* - *Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.* |
| 36. | 682. | 71. | *Cn. Aufidius Orestes.* *P. Cornelius Lentulus Sura.* |
| 37. | 683 | 70. | *M. Licinius Crassus.* *Cn. Pompeius Magnus.* |

Naissance de Virgile. Cic. est nommé Edile Curule. Discours pour *M. Tullius*. P. et pour *L. Varenus*. P. Cic. attaque *Verrès*, Preteur de Sicile, qui prévient sa condamnation en s'exilant. Des six Discours contre Verrès, le premier : *de Divinatione*, contre Q. Cæcilius, et le second seuls furent prononcés.

| Années. de Cic. | de Rom. | Av. J. C. | Consuls. |
|---|---|---|---|
| 38. | 684. | 69. | *Q. Hortensius.*<br>*Q. Cæcilius Metellus Creticus.* |

Cic. donne des Jeux. Discours pour *M. Fonteius*, et pour *A. Cæcina.*

| | | | |
|---|---|---|---|
| 39. | 685. | 68. | *L. Cæcilius Metellus.*<br>*Q. Marcius Rex.* |

Commencement des *Lettres de Cic. à Atticus.*

| | | | |
|---|---|---|---|
| 40. | 686. | 67. | *C. Calpurnius Piso.*<br>*Manius Acilius Glabrio.* |
| 41. | 687. | 66. | *M. Æmilius Lepidus.*<br>*L. Volcatius Tullius.* |

Cic. est nommé Preteur. Discours pour *A. Cluentius Avitus*, pour la loi *Manilia*, et pour *M. Fundanius.* P.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 42. | 688. | 65. | *L. Aurelius Cotta.*<br>*L. Manlius Torquatus.* |

P. Autronius, et P. Cornelius Sylla, Consuls désignés, convaincus de Brigues, sont exclus.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 43. | 689. | 64. | *L. Julius Cæsar.*<br>*L. Marcius Figulus.* |

Cic. est Lieutenant de Pison dans la Gaule Cisalpine. Il demande le Consulat & ayant la Robe blanche de Candidat, *in togâ candidâ*, il prononce un *discours contre les Brigues* de ses compétiteurs. P. deux discours pour le Préteur *Q. Gallius.* P. deux autres pour *C. Cornelius.* P.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 44. | 690. | 63. | *M. Tullius Cicero.*<br>*C. Antonius Nepos.* |

Cicéron est nommé premier Consul, sans scrutin, par acclamation et d'une voix

| Années. de Cic. | de Rom. | Av. J. C. | CONSULS. |
|---|---|---|---|

unanime. César est nommé grand Prêtre. Naissance d'Octave, depuis Auguste. Discours contre la loi Agraire de *Rullus*. P. sur les *enfans des proscrits*. P. pour la *loi d'Othon*. P. pour C. Rabirius. Conjuration de Catilina étouffée par la prudence de Cic. qui prononce quatre Discours contre *Catilina*. Il reçoit le titre de *Pere de la Patrie*, & à la fin de son Consulat, voyant que le Tribun Metellus, l'empêchoit de prononcer le Discours et le serment d'usage, il ne dit que ces mots : *Je jure que j'ai sauvé la Patrie*, et le peuple le reconduit en triomphe.

45. 691. 65. *D. Junius Silanus.*
*L. Licinius Murena.*

Le factieux Tribun, soutenu par César, propose de rappeller Pompée, pour remédier, disoit-il, aux désordres causés par l'imprudence de Cicéron. Le Sénat indigné prend des habits de deuil. Discours contre *Metellus*. P. Discours pour *P. Cornelius Sylla*. Commencement des Lettres *ad familiares*. Les Mystères de la Déesse Bonne sont souillés par Clodius. Cicéron dépose contre lui et s'en fait un mortel ennemi.

46. 692. 61. *M. Puppius Piso.*
*M. Valerius Messala.*

Triomphe de Pompée. Discours pour le Poëte *Archias*.

47. 693. 60. *Q. Cæcilius Metellus Celer.*
*L. Afranius Nepos.*

Premier Triumvirat entre Pompée, César et Crassus. Cicéron refuse de se joindre à eux. Poëme en 3 livres *sur son Consu-*

| Années. de Cic. | de Rom. | Av. J. C. | CONSULS. |
|---|---|---|---|
| | | | *lat*, P. Traduction en vers des *Phénomènes d'Aratus*. Belle *lettre de Cic. à Quintus* son frere, Préteur en Asie. |
| 48. | 694. | 59. | *C. Julius Cæsar.*<br>*M. Calpurnius Bibulus.* |
| | | | Discours pour *L. Flaccus*, pour C. *Antoine*. P. deux Discours pour *A. Thermus*. P. César ne pouvant gagner Cicéron, se joint à Clodius pour l'opprimer. |
| 49. | 695. | 58. | *L. Calpurnius Piso Cesonius.*<br>*A. Gabinius Nepos.* |
| | | | Clodius, secondé des Consuls, fait exiler Cicéron. Le Sénat ordonne qu'on ne traitera d'aucune affaire qu'il ne soit rappellé. |
| 50. | 696. | 57. | *P. Corn. Lentulus Spinther.*<br>*Q. Cæcilius Metellus Nepos.* |
| | | | Cic. revient triomphant par le crédit de Pompée. Discours *post reditum in senatu; post reditum ad Quirites, pro domo sua ad Pontifices.* |
| 51. | 697. | 56. | *C. Cornelius Lentulus Marcellinus.*<br>*L. Marcius Philippus.* |
| | | | Discours de *Haruspicum Responsis; de provinciis consularibus*; contre *Vatinius*; pour P. *Sextius*; pour L. *Cornelius Balbus*; pour Cœlius; pour *Bestia*; P. pour le Roi Ptolémée. P. |
| 52. | 698. | 55. | *Cn. Pompeius Magnus II.*<br>*M. Licinius Crassus II.* |
| | | | Discours contre Pison; les trois Livres *de Oratore*. |

| Années de Cic. | de Rom. | Av. J. C. | Consuls. |
|---|---|---|---|
| 53. | 699. | 54. | *L. Domitius Ahenobarbus. Appius Claudius Pulcher.* |

Discours pour *Vatinius*, P. pour Cn. *Plancius*; pour M. *Æmilius Scaurus*; pour C. *Rabirius Posthumus*; pour *Crassus*, P. pour *Drusus*, P. pour *Messius*, P. pour *A. Gabinius*, P. Les six livres *de Republicâ*, P.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 54. | 700. | 53. | *Cn. Domitius Calvinus. M. Valerius Messala.* |

Cic. est nommé Augure.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 55. | 701. | 52. | *Cn. Pompeius Magnus III.* d'abord seul, et au bout de 7 mois, *Q. Cæcilius Metellus Scipio.* |

Clodius est tué par Milon, que Cicéron défend; mais la brigue l'empêche d'être écouté, et Milon s'exile. Second discours qui ne fut point prononcé et qui nous reste. Cic. fait absoudre M. *Saufeius*, P. et condamner T. Munacius *Plancus*, P.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 56. | 702. | 51. | *Serg. Sulpicius Rufus. M. Claudius Marcellus.* |

Cicéron, Proconsul en Cilicie, remporte une victoire qui lui fait donner le titre d'*Imperator*. Les trois Livres *de Legibus*.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 57. | 703. | 50. | *L. Æmilius Paulus. C. Claudius Marcellus.* |
| 58. | 704. | 49. | *C. Claudius Marcellus. L. Cornelius Lentulus Crus.* Dictateur, *C. Julius César.* |

Commencement des guerres civiles : César passe le Rubicon, Pompée sort de Rome.

| Années. de Cic. | de Rom. | Av. J. C. | Consuls. |
|---|---|---|---|
| 59. | 705. | 48. | *C. Julius César II.*<br>*P. Servilius Vatia Isauricus.* |

César défait dans les plaines de Pharsale Pompée, qui est tué en Egypte.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 60. | 706. | 47. | Dictateur, *C. Julius César II.*<br>Maitre de la Cavalerie, *M. Antonius.* |
| 61. | 707. | 46. | *C. Julius César III.* Consul et Dictateur,<br>*M. Æmilius Lepidus.* |

Caton et Scipion se donnent la mort. Triomphe de César, devant lequel Cicéron défend *Marcellus* et *Q. Ligarius*. Livre de *Laude Catonis*, P. Dialogue des *partitions oratoires*, le Livre intitulé : *Orator*, et celui *de claris oratoribus*. Réforme du Calendrier ; cette année eut quinze mois.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 62. | 708. | 45. | *C. Julius César IV.* Dictateur et seul Consul.<br>Maitre de la Cavalerie, *M. Lepidus.*<br>Consuls pour trois mois : *Q. Fabius Maximus*, auquel est substitué *Caninius Rebilus.*<br>*C. Trebonius.* |

César est nommé Dictateur perpétuel. Cic. répudie Terentia, perd sa fille Tullia, après avoir épousé Publilia. Livre *de Consolatione* perdu, quoique Sigonius ait prétendu l'avoir retrouvé. Discours pour le Roi *Déjotarus*. *Hortensius*, ou exhortation à la Philosophie, P. Les 4 Livres des *Académiques*, les 5 Livres *de Finibus* ; l'Eloge *de Porcia*, sœur de Caton. P.

| Années. de Cic. | de Rom. | Av. J.C. | CONSULS. |
|---|---|---|---|
| 63. | 709. | 44. | *C. Julius César IV.* Consul et Dictateur, se substitue *M. Antonius*, Consul et Général de la Cavalerie. |

César est tué dans le Sénat le 15 Mars. Octave vient recueillir sa succession, et Cicéron le favorise pour l'opposer à Antoine. Premiere *Philippique* contre Antoine, prononcée dans le Sénat. La seconde, que Juvénal appelle *Divine*, ne fut pas prononcée. La troisième fut prononcée dans le Sénat, la quatrième devant le peuple. Livre des *Topiques* ou *lieux oratoires*; les 5 Livres des *Tusculanes*; les 3 de *Natura Deorum*; les 2 *de Divinatione*; les 4 *de Officiis*; les *Paradoxes*; *de Senectute*; *de Amicitiâ*; *de Glorâ*, P.

| | | | |
|---|---|---|---|
| 64. | 710. | 43. | *C. Vibius Pansa.* *A. Hirtius.* |

Mort des deux Consuls. Antoine se joint à Lépidus. Octave, nommé Consul, forme avec eux le second Triumvirat. Ils partagent l'Empire vers le 27. Septembre, et achetent la mort de leurs ennemis par le sacrifice de leurs amis et de leurs parens. Le premier des Calendes de Janvier, Cicéron prononce devant le Sénat la cinquième Philippique; la sixième fut prononcée devant le peuple; les suivantes devant le Sénat. La quatorzième et derniere fut prononcée à la fin d'Avril. Octave refuse pendant trois jours à Antoine de lui accorder la mort de Cicéron, son bienfaiteur, son pere, ainsi qu'il l'appelloit. Enfin l'ambition triomphe, et étouffe tout autre sentiment.

| Années. de Cic. de Rom. Av. J. C. | CONSULS. |
|---|---|
| | Cicéron est proscrit, et sa tête est donnée en échange de celles de L. Paullus frere de Lépide, et de L. César, oncle d'Antoine. Le Tribun Popilius, défendu autrefois par Cicéron, exécute cet ordre barbare. Cicéron montre à sa mort un courage héroïque, et le peuple Romain ne peut retenir ses larmes à la vue de sa tête exposée sur la Tribune aux Harangues, qu'il avoit tant de fois fait retentir de sa voix éloquente, pour le salut de Rome et la défense des malheureux. Cicéron fut tué le 5 des Ides de Décembre, âgé de 64. ans moins 26. jours. |
| . . . . . | |
| . . . . . | |
| 723. 30. | Sous le quatriéme Consulat d'Octave, *Marcus Tullius*, fils de Cicéron, et Consul substitué, vange la mort de son pere, en faisant abattre toutes les statues d'Antoine, qui venoit de se donner la mort en Egypte, cette même année. |

*Nota.* Il faut juger Cicéron plutôt sur ce qu'en ont dit Pline, Paterculus, Plutarque, ses ennemis mêmes, César et Salluste, [dans son histoire], que d'après les calomnies de Dion Cassius, Historien partial et de mauvaise foi, qui a séduit quelques modernes dont on ne peut contester le mérite réel à quelques Paradoxes près. Au milieu des guerres civiles, dit Paterculus, Ciceron étoit le seul qui n'eut en vue que le salut de la Patrie et la concorde des Citoyens; *Unicè cavente Cicerone concordiæ publicæ*, &c.

# *PRO*

# T. ANNIO MILONE.

## ORATIO TRIGESIMA NONA.

*ANNO urbis 701, Ciceronis 53, petebant consulatum summis contentionibus T. Annius Milo, P. Plautius Hypsæus, et Q. Metellus Scipio. Petebat in eumdem annum prœturam P. Clodius, cui summæ inimicitiæ cum Milone intercedebant. Itaque decimo tertio Kal. Februarias quum Milo Lanuvium proficisceretur, et Clodius Aricià rediens ei occurrisset, rixâ et pugnâ fortè commissâ, Clodius interfectus fuit. Pompeius deinde ab interrege S. Sulpicio, quinto Kal. Martias consul creatus est, statimque consulatum iniit, et novas leges tulit: duas ex senatusconsulto, alteram de vi, quâ nominatim cœdem in Appia via factam, et incendium curiæ, et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit; alteram de ambitu, pœnâ graviore et formâ judiciorum breviore propositâ. Perlatâ lege Pompeii, et L. Domitio Ahenobarbo quæsitore suffragii populi creato, Milonem de vi accusarunt tertio Idus Aprilis Appius major, M. Antonius, et P. Valerius Nepos. Respondit illis unus Cicero, qui quum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, ita ut non eâ, quâ solitus erat, constantiâ diceret. Sed oratio illa quoque excepta fuit, de qua meminit Quinctilianus lib. 4, 3. Hanc vero, quam habemus, orationem Cicero postea scripsit, quum Milo esset Massiliæ, quò condemnatus in exilium intra paucos dies profectus est. Hæc ex Asconio.* FABRICIUS.

1. EXORDIUM. ETSI vereor, Judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem, timere; miniméque deceat, quum T. Annius ipse magis de reipublicæ salute, quàm de sua, perturbetur, me ad ejus causam parem animi mag-

nitudinem afferre non posse, tamen hæc novi 1 judicii nova 2 forma terret oculos, qui, quocumque inciderint, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum requirunt. Non enim coronâ 3 consessus vester cinctus est, ut solebat : non usitatâ frequentiâ stipati sumus.

2 Nam illa præsidia quæ pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt 4 tamen oratori aliquid ; ut 5 in foro et in judicio, quamquam præsidiis salutaribus 6 et necessariis septi sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quæ si opposita 7 Miloni putarem ; cederem tempori, Ju-

---

1 *Novi*, extraordinarii : nam secundùm leges et morem judiciorum, de hoc crimine quærendum erat a Prætore, qui questionem de vi hoc anno sortitus erat ; quæsitor autem *extraordinarius* in judicio Milonis creatus erat suffragiis populi L. Domitius Ahenobarbus, vir consularis. Porro *extraordinaria* judicia habebantur aut de crimine, de quo nulla adhuc quæstio inciderat, aut de crimine, quod atrocius videbatur, quàm quod juxta leges puniretur. Pompeius autem tunc infestus Miloni hoc ejus crimen atrocissimum videri volebat ; hinc judicium *extraordinarium* constituerat novâ lege.

2 *Nova forma ;* nam, ne vis aliqua fieret in judicio, Pompeius in foro et pro omnibus templis circa forum præsidia militum collocaverat.

3 *Corona ;* hæc est adstantium sine armis civium multitudo.

4 *Non afferunt tamen oratori aliquid*, id est, non addunt animos oratori.

5 *Ut*, ita ut.

6 *Salutaribus et necessariis ;* hoc addit ad excusandum Pompeium et judices metu liberandos, quasi adversùs Clodianos hæc præsidia comparata essent. Res autem se aliter habebat ; nam hæc Pompeius præcipuè adversus vim Milonis quam timebat, collocaverat. Sed rem orator in suam utilitatem vertit.

7 *Oppositæ Miloni.* Dissimulat orator, ne Pompeium

dices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et justissimi viri, consilium; qui profectò nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eumdem telis militum dedere, nec sapientiæ, temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publicâ armare.

3. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denuntiant; neque solùm, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur; neque auxilium modò defensioni meæ, verùm etiam silentium pollicentur. Reliqua verò multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est; neque eorum quisquam, quos undique intuentes, unde aliqua pars fori adspici potest, et hujus exitum judicii expectantes videtis, non quum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat.

II. Unum genus est adversum, infestumque nobis, eorum, quos P. Clodii furor rapinis, et incendiis, et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesternâ 8 etiam concione incitati sunt, ut vobis voce præirent, quid judicaretis: quorum clamor, si quis fortè fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, Judices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si umquam de bene meritis civibus potestas vobis judicandi fuit; si denique umquam lo-

offendat. Nam revera, et si aliquid a Clodianis, plus tamen a Milone Pompeius timebat.

8 *Hesterna concione*, quâ populum hortatus erat Munatius Plancus Trib. plcb. ne Milonem elabi pateretur.

cus amplissimorum 9 ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quæ vultu et verbis sæpe significassent, re et sententiis declararent; hoc profectò tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrùm nos 1, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus; an diu vexati a perditissimis civibus, aliquandò per vos, ac vestram fidem, virtutem, sapientiamque recreemur.

5. Quid enim nobis duobus, Judices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitum, dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quòd semper pro bonis contra improbos senserat: in judicio verò, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri judicarent, numquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modò extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam.

6. Quamquam in hac causa, Judices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni á Clodio esse factas; nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter præclara in rempublicam merita condonetis, nec postulaturi, ut si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potiùs, quàm populi Romani felicitati, assignetis. Sin illius insidiæ

9 *Amplissimorum ordinum*, ex quibus tunc educebantur judices, scilicet Senatorio, Equestri, et Tribunorum ærarii.

1 *Nos*, ego et T. Annius Milo.

clariores hæc luce fuerint; tum denique obsecrabo, obtestaborque vos, Judices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia, telisque vitam ut impunè liceat defendere.

III. Præparatio ad causam. Sed, antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ et in senatu ab inimicis sæpe jactata sunt, et in concionibus sæpe ab improbis, et paulò antè ab accusatoribus; ut omni errore sublato, rem planè, quæ venit in judicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum 2 judicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri; qui nondum 3 liberâ civitate, tamen populi Romani comitiis 4 liberatus est, quum suâ manu sororem interfectam esse fateretur.

8. An est quisquam, qui hoc ignoret, quum de homine occiso quæratur, aut negari solere omnino esse factum, aut rectè, ac jure factum esse defendi? Nisi verò existimatis, dementem P. Africanum fuisse, qui, quum a C. Carbone, tribuno plebis, in concione seditiosè interrogaretur, quid de Tib. Gracchi 5 morte sentiret, respondit jure cæsum videri. Neque enim posset

2 *Primum*, non primum quidem omnium de capite judiciorum; credere enim est plura ante fuisse sub rege Romulo et Numa; sed primum, quod populo sit concessum, appellatione ad populum permissâ; nam antèa Romulus, aut alii cum ipsius bona venia, controversias dirimebant.

3 *Nondum liberâ*, nempe a regum potestate.

4 *Comitiis*, scilicet Curiatis, quum nondum essent centuriata aut Tributa instituta.

5 *Tib. Gracchi*, quem turbas moventem P. Scipio Nasica privatus occiderat.

aut Ahala ille 6 Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me 7 consule, senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque hoc Judices, non sine causa, etiam fictis fabulis, doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum 8, qui patris ulciscendi causâ, matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solùm humanâ, sed etiam sapientissimæ deæ sententiâ liberatum. Quòd si duodecim tabulæ nocturnum furem, quoquo modo; diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impunè voluerunt; quis est, qui quoquo modo quis interfectus sit, puniendum 9 putet, quum videat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus?

divina

IV. Atqui si tempus est ullum jure hominis necandi, quæ multa sunt, certè illud est non modò justum, verùm etiam necessarium, quum vi vis illata defenditur. Pudicitiam quum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculosè, quàm perpeti turpiter maluit: atque hunc ille vir summus, scelere solutum, periculo liberavit. Insidiatori verò, et latroni quæ potest afferri injusta nex?

10. Quid comitatus nostri, quid gladii volunt?

---

6 *Ahala ille, etc.* Sp. Mælium Ahala, Tib. Gracchum Nasica, C. Gracchum Opimius, Saturninum et Glaucium Marius, quòd perniciosas reipublicæ seditiones moverent, occiderunt.

7 *Me consule*, quum deprehensi Catilinarii morte multati sunt ex decreto senatûs.

8 *Eum, qui, etc.* Orestem, Clytemnestræ et Agamemnonis quem illa necaverat, filium; qui, quum in judicium adductus esset, variantibusque primò hominum judiciis, dii quæstionem exercerent, ipsius Minervæ sententiâ absolutus est.

9 *Puniendum*, id est, *pœnis cæviendum in occisorem.*

quos habere certè non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur hæc, Judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus; verùm ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset; omnis honesta ratio esset expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari jubent, quum ei, qui expectare velit, antè injusta pœna luenda sit, quàm justa repetenda.

11. Etsi [1] persapienter, et quodam modo tacitè, dat ipsa lex potestatem defendendi; quæ non modò [2] hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causâ vetat: ut, quum [3] causa, non telum quæretur, qui sui defendendi causâ telo esset usus, non hominis occidendi causâ habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, Judices: non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse.

V. Sequitur illud, quod a Milonis inimicis sæpissimè dicitur, cædem, in qua P. Clodius occisus est, senatum judicasse contra rempublicam esse factam. Illam verò senatus non sententiis suis solùm, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quàm nec

1 *Etsi*, quanquam, quinimmo: correctio oratoria est. *Ipsa lex*, nempe lex Cornelia de sicariis, a L. Cornel. Sullâ rogata.

2 *Non modo*, non quidem.

3 *Quum causa*, *etc.* id est, *quum causam* gestandi teli, non teli ipsius gestationem lex *quæreret*, adverteret; quum telum non omnino gestari, lex vetaret, sed malâ causâ, scilicet *hominis occidendi causâ*, gestari vetaret

tacitis, nec occultis? Quando enim frequentissimo senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? declarant hujus ambusti 4 tribuni plebis illæ intermortuæ conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiosè criminabatur, quum diceret, senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potiùs, quàm propter magna in rempublicam merita mediocris in bonis causis auctoritas, aut propter officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia; appelletur ita sanè, dummodo eâ nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum.

13. Hanc verò questionem 5, etsi non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam putavit: erant enim leges, erant quæstiones, vel de cæde, vel de vi; nec tantum mœrorem ac luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim de illo incesto 6 stupro judicium decernendi potestas senatui esset erepta; de ejus interitu quis potest credere senatum judicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiæ, oppugnatio-

---

4 *Ambusti tribuni*, Munatii Planci, qui, quum ante Curiam Clodii corpus cremabatur, concionari adversùs Milonem non destitit priùs, quàm flammis, quibus ardens Clodii rogus Curiam incenderat, e concione fugatus est. Hinc eum vocat *ambustum*. *Intermortuæ* autem dicit quia recente quidem Clodii nece conciones illæ viguerant, tum verò refrixerant.

5 *Questionem*, quam scilicet in Milonem Pompeius extra ordinem constituerat.

6 *Incesto stupro*, quo Pompeiam Cæsaris uxorem in ipsis Bonæ deæ pulvinaribus vitiasse arguebatur Clodius; qui, quum de ea re accusatus esset, factionibus suæ vi judicium effugit.

nem 7 ædium M. Lepidi, cædem hanc ipsam, contra rempublicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives, non contra rempublicam. Non enim est illa defensio contra vim unquam optanda; sed nonnumquam est necessaria: nisi verò aut ille dies, in quo Tib. Gracchus est cæsus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiam sine republica, rempublicam tamen non vulnerarunt.

VI. Itaque ego ipse decrevi, quum cædem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempublicam fecisse; sed, quum inesset in re vis, et insidiæ, crimen 8 judicio reservavi, rem notavi. Quòd si per furiosum 9 illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam haberemus: decernebat enim, ut veteribus 1 legibus tantummodò extra ordinem quæreretur. Divisa 2 sententia est, postulante nescio quo:

7 *Oppugnationem ædium, etc.* Paulo post Clodii mortem, interrex fuit M. AEmilius Lepidus; qui, quum prior esset interrex creatus, neque adeó per morem liceret habere comitia consularia, nec libêret, Scipio et Hypsæus, Milonis inimici, per quinque interregni dies solidos domum Lepidi obsederunt, et januâ tandem expugnatâ omni vi violarunt.

8 *Crimen judicio reservavi*, id est, dixi quærendum esse in judicio, utri *crimen* imputandum esset, uter utri insidias fecisset. *Rem notavi*, vim damnavi, a quocumque facta esset.

9 *Furiosum illum, etc.* Munatium Plancum.

1 *Veteribus legibus*, de cæde aut de vi. *Extra ordinem quærere*, est causam aliquam ante alias, priùs ad *quæsitores* ordinarios delatas, priùsque adeo de more judicandas, disceptare.

2 *Divisa sententia est. Dividere* sententiam, inquit Asconius, est quum, ubi quis in dicenda sententia res plures complectitur, quæ omnes non probentur,

nihil enim necesse est omnium flagitia proferre : sic reliqua auctoritas senatûs emptâ intercessione sublata est.

15. At enim Cn. Pompeius rogatione 3 suâ, et de re, et de causa judicavit : tulit enim de cæde, quæ in Appia facta esset ; in qua P. Clodius occisus fuit. Quid ergo tulit ? nempe ut quæreretur. Quid porrò quærendum est ? factumne sit ? at constat. A quo ? at patet. Vidit igitur, etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur ; quum videret nos fateri ; neque quæri umquam jussisset, nec vobis tam salutarem 4 hanc in judicando litteram, quam illam tristem dedisset. Mihi verò Cn. Pompeius non modò nihil gravius contra Milonem judicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in judicando spectare oporteret. Nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitûs quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profecto, quod 5

---

postulat alius, ut res illæ *dividantur*, id est, ut de rebus singulis, referatur. Hìc autem quum senatus censeret *veteribus legibus extra ordinem esse quærendum*, hanc quidem partem, nempe ut *extra ordinem quæreretur* de Clodii cæde, Clodiani probabant ; sed alteram partem, *ut veteribus legibus quæreretur*, rejiciebant. Itaque ille *nescio quis* (intelligendus est Munatius Plancus) postulavit, ut de duabus illis partibus separatim referretur. Facta autem hac *divisione*, ei parti quam Clodiani non probabant, Tribuni pleb. Sallustius et Plancus, Pecuniâ corrupti intercessere.

3 *Rogatione suâ*, quâ rogavit Quirites, ut de morte Clodii novo judicio extra ordinem quæreretur : *de re*, vim factam esse contra rempublicam ; *de causa*, insidias a Milone factas esse.

4 *Salutarem*, scilicet A, qua *absolvitur*. *Tristem*, scilicet C, quâ *condemnatur*.

5 *Quod suâ sponte fecit*, ut de nova quæstione ad Quirites ferret.

suâ sponte fecit Publione Clodio tribuendum putârit, an tempori.

VII. Domi suæ nobilissimus vir, senatûs propugnator, atque, illis quidem temporibus, penè 6 patronus, avunculus hujus nostri judicis, fortissimi viri, M. Catonis 7, tribunus plebis M. Drusus, occisus est. Nihil de ejus morte populus consultus, nulla quæstio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, quum P. Africano domi suæ quiescenti illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemuit, quis non arsit dolore, quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem exspectatam esse mortem?

17. Num igitur ulla quæstio de Africani morte lata est? certè nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitæ dignitatem summorum, atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem et pœnis teneatur, et legibus. Nisi fortè magis erit parricida, si quis consularem patrem, quàm si quis humilem necaverit: aut eò mors atrocior erit P. Clodii, quòd is in monumentis 8 majorum suorum sit interfectus; hoc enim sæpe ab istis dicitur: perinde quasi Appius ille Cæcus viam munierit, non quâ populus uteretur, sed ubi impunè sui posteri latrocinarentur.

18. Itaque in eadem ista Appia via, quum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus pu-

6 *Penè patronus;* addit penè, quia non ipse, sed pater ejus id obtinuerat, ut senatorii ordinis patronus diceretur.

7 *Catonis*, illius, qui postea dictus Uticensis.

8 *Monumentis majorum*, scilicet Appiâ viâ quam Appius Cæcus, unus e Clodii majoribus, straverat.

niendum : homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat. Nunc ejusdem Appiæ nomen quantas tragœdias excitat? quæ cruentata antea cæde honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebrò usurpatur, posteaquam latronis et parricidæ sanguine imbuta est.

Sed quid ego illa commemoro? comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat : extorta est confitenti sica de manibus : caruit foro postea Pompeius; caruit senatu; caruit publico : januâ se, ac parietibus, non jure legum, judiciorumque texit. Num quæ rogatio lata? num quæ nova quæstio decreta est? Atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certè hæc in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus, atque in vestibulo ipso senatûs; ei viro autem mors parabatur, cujus in vita nitebatur salus civitatis; eo porrò reipublicæ tempore, quo si unus ille cecidisset, non hæc solùm civitas, sed gentes omnes concidissent [9]: nisi fortè, quia perfecta res non est, non fuit punienda; perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur : minùs dolendum fuit re non perfectâ, sed puniendum certè nihilò minùs. Quoties ego ipse, judices, ex P. Clodii telis, et ex cruentis ejus manibus effugi? ex quibus si me non vel mea, vel reipublicæ fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset?

VII. Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos, cum P. Clodio conferre audeamus : tolerabilia fuerunt illa; P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre

9 *Concidissent*, propter perditissimos Coss. Pisonis et Gabinii mores, qui se Clodii furoribus dedideraut.

potest : luget senatus ; mœret equester ordo ; tota civitas confecta senio est : squalent municipia ; afflictantur coloniæ ; agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant.

21. Non fuit ea causa, Judices, profectò non fuit, cur sibi censeret Pompeius quæstionem ferendam : sed homo sapiens, et altâ, et divinâ quadam mente præditus, multa vidit ; fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem : in communi omnium lætitia si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ : multa etiam alia vidit ; sed illud maximè, quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter [1] judicaturos. Itaque delegit e florentissimis ordinibus ipsa lumina ; neque verò, quod nonnulli dictitant, secrevit in judicibus legendis amicos meos : neque enim hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiam si cupiisset : non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ latè patere non possunt, propterea quòd consuetudines victûs non possunt esse cum multis : sed, si quid possumus, ex eo possumus, quòd respublica nos conjunxit cum bonis ; ex quibus ille quum optimos viros legeret, idque maximè ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei.

22. Quòd verò te, L. Domiti, huic quæstioni præesse maximè voluit, nihil quæsivit aliud, nisi justitiam, gravitatem, humanitatem, fidem : tulit, ut consularem necesse [2] esset ; credo, quòd principum munus esse ducebat, resistere et levitati multitudinis, et perditorum temeritati : ex

---

1 *Fortiter*, non ad Pompeii arbitrium, sed ex vero et æquo, ut decet fortes viros.

2 *Necesse esset*, huic quæstioni præponi.

consularibus te creavit potissimùm; dederas enim, quàm contemneres populares insanias, jam ab adolescentia 3 documenta maxima.

IX. Quamobrem, Judices, ut aliquando ad causam, crimenque veniamus: si neque omnis confessio facti est inusitata; neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, a senatu judicatum est; et lator ipse legis, quum esset controversia nulla facti, juris tamen disceptationem esse voluit; et electi judices, isque præpositus quæstioni, qui hæc justè sapienterque disceptet: reliquum est, Judices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, nisi uter utri insidias fecerit: quod quò facilius argumentis prespicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quæso diligenter attendite.

24. Narratio. P. Clodius quum statuisset omni scelere in prætura vexare rempublicam, videretque ita tracta 4 esse comitia anno superiore, ut non multos menses præturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paulum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rempublicam quæreret: subitò reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliquâ, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad prætura gerendam

---

3 *Ab adolescentia*, eo tempore, quo, quum C. Manlius tribunus plebis, subnixus libertinorum et servorum manu, perditissimam legem ferret, *ut libertinis in omnibus tribubus suffragium esset*, perrupit vi cœtum Domitius, ita ut multi Manlianorum occiderentur.

4 *Tracta comitia*, ita de die in diem dilata, ut Coss. Domitius Calvinus et Valer. Messala vix tandem septimo mense consulatum inierint: quod etiam in conciliis prætoriis videtur contigisse; ut quinque menses tantummodo magistratum gesserint prætores.

hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum, atque integrum.

25. Occurrebat ei, mancam ac debilem præturam suam futuram, consule Milone : eum porrò summo consensu populi Romani consulem fieri videbat : contulit se ad ejus 5 competitores ; sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret ; tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret : convocabat 6 tribus : se interponebat : Collinam 7 novam, delectu perditissimorum civium, conscribebat. Quantò ille 8 plura miscebat, tantò hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo, ad omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solùm sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani sæpe esse declaratum ; palam agere cœpit, et apertè dicere, occidendum Milonem.

26 Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis : res erat minimè obscura : etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse : significavit hoc sæpe in senatu ; dixit in concione : quinetiam Favonio, fortissimo viro, quærenti ex eo, quâ spe fureret, Milone vivo, res-

---

5 *Ejus competitores*, P. Plautium Hypsæum et Q. Metellum Scipionem.

6 *Convocabat tribus ;* et si enim comitiis Centuriatis, non Tributis, consules tum creabantur ; tamen, quum in tribubus Centuriæ continerentur, sequebatur, ut, qui gratiâ valeret in tribubus, idem in centuriis valeret.

7 *Collinam novam*, non quidem *novam*, quasi recèns institutam, erat enim una ex quatuor urbanis ; sed, quia eam quasi *novam* faciebat Clodius, dum in ea tribu, quidquid *perditissimum* erat congregabat.

8 *Ille* Clodius ; *hic*, Milo.

pondit, triduo illum, ad summum quatriduo, periturum : quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit.

X. Interim quum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solenne, legitimum, necessarium, ante diem XIII Kalendas Feb. Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, quòd erat dictator Lanuvii Milo; Româ subitò ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret : atque ita profectus est, ut concionem 9 turbulentam, in qua ejus furor desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret; quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, numquam reliquisset.

28. Milo autem, quum in senatu fuisset eo die, quod senatus dimissus est, domum venit : calceos 1 et vestimenta mutavit : paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est : deinde profectus est id temporis, quum jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nullâ rhedâ, nullis impedimentis, nullis Græcis 2 comitibus, ut solebat; sine uxore, quod numquam ferè : quum hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, penulatus, magno et impedito et muliebri ac delicato ancillarum, puerorumque comitatu.

---

9 *Concionem*, a Munatio Planco concitatam, tribuno Clodii mercenario.

1 *Calceos*, senatorios, qui, senatorum præsertim Patriciorum, corrigias habebant, quibus ad medium crus alligabantur. Commoratur in levibus orator, ut a Milone meditatæ cædis suspicionem avertat.

2 *Græcis*, Solebant Romani proceres Græcos in familia sua habere, studiorum causâ, v. g. Rhetores Grammaticos, etc.

29. Fit obviam Clodio ante fundum ejus horâ fere undecimâ, aut non multò secus : statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum : adversi rhedarium occidunt. Quum autem hic de rheda, rejectâ penulâ, desiluisset, seque acri animo defenderet; illi qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc jam interfectum putarent, cædere incipiunt ejus servos, qui post erant : ex quibus, qui animo fideli in dominum et presenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, quum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et ita esse putarent; fecerunt id servi Milonis (dicam enim non derivandi criminis causâ, sed ut factum est) neque imperante neque sciente, neque presente 3 domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

XI. Confirmationis prima Pars. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices : insidiator superatus, vi victa vis, vel potiùs oppressa virtute audacia est. Nihil dico : quid respublica consecuta sit, nihil, quid vos; nihil, quid omnes boni : nihil sanè id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin unà rempublicam, vosque servaret. Si id jure non posset; nihil habeo quod defendam : sin hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent : non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut

3 *Non præsente*, in ipso loco, in quo occisus est Clodius.

illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum.

31. Quod si ita putasset; certè optabilius Miloni fuit dare jugulum P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primùm petitum, quàm jugulari a vobis, quia se illi non jugulandum tradidisset: sin hoc nemo vestrûm ita sentit; illud jam in judicium venit, non, occisusne sit, quod fatemur; sed jure, an injuriâ, quod multis in causis sæpe quæsitum est. Insidias factas esse constat; et id est, quod senatus contra rempublicam factum judicavit: ab utro factæ sint, incertum est: de hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita et senatus rem, non hominem, notavit; et Pompeius de jure, nan de facto, quæstionem tulit.

XII. Num quid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profectò nihil: si hic illi; ut ne sit impunè: si ille huic; tum nos scelere solvamur. Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria belua, docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud 4 Cassianum *Cui bono fuerit*, in his personis valeat; etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe parvo. Atqui Milone interfecto, Clodius hoc assequebatur, non modò ut prætor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset; sed etiam ut his 5 consulibus prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at conniventibus certè, sperasset se posse rempublicam eludere in illis suis cogitatis furoribus: cujus illi conatus, ut

4 *Illud Cassianum*, illud quod quæri in causis volebat Cassius, vir severissimus.

5 *His consulibus*, Hypsæo et Metello Scipione, quorum petitionem adjuverat Clodius.

ipse ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere cuperent, quum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur; et si vellent, fortasse vix possent, frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam.

33. An verò, Judices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandæ sunt ac non faces urbis, et pestes reipublicæ) fuerit impositurus nobis omnibus, atque inusturus? Exhibe, quæso, Sexte 6 Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo, et ex mediis armis, turbaque nocturna, tamquam Palladium sustulisse, ut præclarum videlicet munus, atque instrumentum tribunatûs ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, quum omnia omnibus minabatur. Movet me quippe lumen 7 curiæ.

XIII. Quid? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multò crudeliùs etiam punitus es, quàm erat humanitatis meæ postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo, in in publicum abjecisti: tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompâ, laudatione, infelicissimis 8 lignis semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti, quâ re, etsi nefariâ

6 *Sexte Clodi*, scriba P. Clodii, dum tribunus hic fuit.

7 *Lumen curiæ*. Amarissimus in S. Clodium ex ambiguo jocus; quem, quum ne senator quidem esset, *lumen curiæ* vocat, alludens ad incendium curiæ, cujus ille auctor fuerat tum, quum ante curiam P. Clodii cadaver cremavit.

8 *Infelicissimis lignis*, scilicet Curiæ subsellis a plebe concitatâ arreptis.

fecisti; tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certè non debeo.

34. P. Clodii præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, et solutam fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam adderet, possetque constringere: eum Milonem esse quum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At nunc P. Clodio remoto, usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam: singularis illa huic uni concessa gloria, quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueritis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatûs, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui, vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo, denique tentari cœptus est. Non modò igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni.

35. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fecit ultor injuriæ, punitor doloris sui. Quid, si hæc, non dico majora fuerunt in Clodio, quàm in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat 9 ut odisset, primùm defensorem salutis meæ; deinde vexatorem furoris, domitorem animorum suorum; postremò etiam accusatorem suum: reus enim Milonis, lege 1 Plotiâ, fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem

9. *Ille erat ut odisset*, id est, *erat causa cur ille odisset.*

1. *Lege Plotiâ*, de vi: hanc accusationem institutam Milo non peregerat.

animo hoc tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius, et, in homine injusto, quàm etiam justum?

XIV. Reliquum est, ut jam illum natura ipsius, consuetudoque defendat; hunc autem hæc eadem coarguant: nihil per vim umquam Clodius; omnia per vim Milo. Quid ergo, Judices? quum mœrentibus vobis urbe cessi, judiciumne timui? non servos, non arma, non vim. Quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi ei fuisset igitur causa restituendi mei, nisi ei fuisset injusta ejiciendi? Diem 2 mihi, credo, dixerat; multam 3 irrogarat; actionem 4 perduellionis intenderat; et mihi, videlicet, in causa aut mala, aut mea, non et præclarissima et vestra, judicium timendum fuit? Servorum, et egentium civium, et facinorosorum animis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me objici nolui.

37. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum reipublicæ, penè interfici servorum manu, quum mihi adesset: qua in turba C. Vibienus, senator, vir optimus, cum hoc quum esset unà, ita est multatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Hæc intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam, monumentum sui nominis,

---

2 *Diem*, quo me apud judices ille accusaret, ego defenderem: *diem* autem *dicere* non privatorum erat, sed magistratuum.

3 *Multam irrogarat.* Multam *irrogare* erat rogationem scriptam promulgare, quâ multa et pœna reo imponenda continebatur.

4 *Actionem perduellionis intenderat*, perduellionis reum fecerat de Catilinariorum morte.

nece Papirii cruentavit : hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me : nuper quidem, ut scitis, me ad 5 regiam penè confecit.

38. Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, quum in judicium detrahi 6 non posset, vi oppressam civitatem teneret : quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quàm præclaræ fuerunt? Potuitne, quum domum ac deos penates suos, illo oppugnante, defenderet; jure se ulcisci? potuitne, cive egregio et viro fortissimo, P. Sextio, collegâ 7 suo, vulnerato, potuitne, Q. Fabricio, viro optimo, quum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissimâ in foro cæde factâ? potuitne, L. Cæcilii 8, justissimi fortissimique prætoris, oppugnatâ domo? potuitne illo die, quum est lata lex de me? quum totius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset; ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret?

XV. Atque erat id temporis clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus ultor sceleris 9 illius, propugnator senatûs, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensûs 1, restitutor salutis meæ : septem 2 prætores, octo 3 tribuni plebis, illius adversarii,

---

5 *Ad regiam*, in via *sacra*, ubi erat regia, quam tenuisse Ancus Marcius fertur.

6 *Detrahi non posset*, defensus a Cons. Metello, Prætore Appio, Tribuno pleb. Atil. Serrano vel Quintio.

7 *Collegâ*, in tribunatu scilicet, ut et Fabricio.

8 *L. Cœcilii*, quo Prætore restitutus est Cicero.

9 *Sceleris illius*, quo Cicero ex urbe pulsus erat.

1 *Consensûs*, de reditu Ciceronis.

2 *Septem prætores;* octo erant pro more, sed octavus Appius pro Clodio fratre erat.

3 *Octo tribuni;* duo alii Sext. Atil. Serranus et Numer. Quintius Gracchus Clodiani erant.

defensores mei : Cn. Pompeius auctor et dux mei reditûs, illius hostis; cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est : qui populum romanum cohortatus est ; qui, quum de me decretum capuæ 4 fecit, ipse, Italiæ cupienti, et ejus fidem imploranti, signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent : omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei : quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis cogitaretur.

40. Tamen se Milo continuit, et Publium Clodium ad judicium bis, ad vim numquam vocavit. Quid? privato Milone, et reo ad populum, accusante 5 Publio Clodio, quum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est ; quæ tum non modò occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper verò quum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipublicæ partem fortissimè suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueo declinantem, jam irretitam teneret; qui locus, quod tempus illud, dii immortales! fuit? quum se ille fugiens in scalarum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nullâ suâ invidiâ, Antonii verò maximâ gloriâ?

41. Quid? comitiis in campo quoties potestas fuit? quum ille vi in septa 6 irruisset, gladios destringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subitò, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute suâ liberet?

---

4 *Capuæ*, ubi cum cum Pisone Duumvirum Cæsar fecerat.

5 *Accusante*, de vi, lege Plotiâ.

6 *Septa*; quæ in comitiis erant ad arcendam multitudinem.

XVI. Quem igitur cum omnium gratia noluit: hunc voluit cum aliquorum querela? quem jure, quem loco, quem tempore, quem impunè non est ausus; hunc injuriâ, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitavit occidere?

42. Præsertim, Judices, quum honoris amplissimi contentio, et dies comitiorum subesset: quo quidem tempore (scio enim, quàm timida sit ambitio, quantaque et quàm sollicita sit cupiditas consulatûs) omnia non modò, quæ reprehendi palam, sed etiam quæ obscurè cogitari possunt, timemus; rumorem, fabulam falsam, fictam, levem perhorrescimus; ora omnium, atque oculos intuemur: nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quàm voluntas erga nos, sensusque civium, qui non modò improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in rectè factis sæpe fastidiunt.

43. Hunc diem igitur campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus præ se ferens, et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quàm hoc non credibile in hoc? quàm idem in Clodio non dubitandum, qui se, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ est, Judices; quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur hæc fuit? in Milone? qui etiam nunc reus est facti, aut præclari, aut certè necessarii? an in Clodio? qui ita judicia, pœnamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam [7] fas esset, aut per leges liceret?

44. Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? Te, Q. Petilli appello, optimum et fortis-

7 *Per naturam fas esset;* hîc acutè innuit stupra Clodii cum sororibus.

simum

simum civem : te, M. Cato, testor; quos mihi divina quædam sors dedit judices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo : post diem tertium gesta res est, quàm dixerat. Quum ille non dubitaret aperire, quid cogitaret; vos potestis dubitare, quid fecerit?

XVII. Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modò. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat : vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die : itaque antevertit. At quo die? quo, ut antè dixi, insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis est concitata : quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus approperaret, numquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi; Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solùm, sed etiam necessitas fuit. Quid, si ut ille scivit Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit?

46. Primùm quæro, quî scire potuerit; quod vos idem in Clodio quærere non potestis : ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse : sed erant permulti alii, ex quibus id facillimè scire posset; omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsivit : quæsierit sanè : videte, quid vobis largiar : servum etiam, ut Arrius meus 8 amicus dixit corruperit. Legite testimonia testium vestrorum : dixit Caius Cassinius, cognomento Schola, interamnas, familiarissimus et idem comes Publii Clodii, cujus jampridem testimonio Clodius

8 *Meus amicus*, ironicè dictum.

eâdem horâ Interamnæ 9 fuerat et Romæ, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse; sed subitò ei esse nunciatum, Cyrum architectum esse mortuum: itaque Romam repentè constituisse proficisci: dixit hoc comes item Publii Clodii Caius Clodius.

XVIII. Videte, Judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primùm certè liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio; quippe qui ei obvius futurus omnino non erat: deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, Judices, fuisse, qui in hac 1 rogatione suadenda dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio verò majoris alicujus. Videlicet me latronem, ac sicarium abjecti homines et perditi describebant. Jacent 2 suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi: liberatus sum: non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse.

48. Nunc persequar cetera; nam occurrit illud: Igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus; si quidem 3

---

9 *Interamnæ fuerat et Romæ;* reus quum esset incesti Clodius propter violatum in Cæsaris domo Bonæ deæ opertum, testatus ille Cassinius erat Clodium eâdem nocte ipsâ, qua deprehensus erat apud Cæsarem, Interamnæ fuisse.

1 *In hac rogatione suadenda*, nempe ut populus Rom. novam de Clodii nece quæstionem juberet institui.

2 *Jacent suis testibus*, planè refutati et prostrati. Nam si Clodius, nisi de Cyro audisset, Romam non fuit rediturus eo die; quis meo concilio factum id dicat, quod ne suspicari quidem potuerim?

3 *Si quidem exiturus, etc.* responsionem adversariorum refellit.

exiturus ad cædem e villa non fuisset. Video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare: nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Româ proficiscens reliquerat morientem? Unà fui: testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palam fecerat, et illum heredem, et me scripserat. Quem pridie horâ tertiâ animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie horâ decimâ denique ei nuntiabatur?

XIX. Age, sit ita factum: quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem se conjiceret? quid afferebat causa 4 festinationis? quòd heres erat? primùm erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quòd eâ nocte consequi posset; amitteret autem, si prostridie manè Romam venisset? Atque, ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potiùs, quàm expetendus fuit; sic Miloni, quum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsidendum, atque expectandum fuit.

50. Noctu invidioso et pleno latronum in loco occidisset: nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. Sustinuisset hoc crimen primùm ipse ille latronum occultator et receptator locus, dum 5 neque muta solitudo indicasset, neque cæca nox ostendisset Milonem: deinde ubi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent: tota denique rea citaretur Etruria 6.

---

4 *Causa*, res illa, scilicet de morte Cyri nuntius.

5 *Dum*, dummodo: ironia est hoc in loco.

6 *Etruria*, quam satis credibile esset arripuisse occasionem Clodii sanguine ulciscendi injurias, quibus ille eam laceraverat.

51. Atque illo die certè Aricià rediens, devertit Clodius ad se in Albanum : quod 7 ut sciret Milo illum Ariciæ fuisse, suspicari tamen debuit eum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, deversurum : cur neque antè occurrit, ne ille in villa resideret; nec eo in loco subsedit, quò ille noctu venturus esset?

52. Video adhuc constare omnia, Judices : Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere : illi ad ea, quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis : odium fuisse illius in hunc acerbissimum; in illum hujus nullum : consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda; hujus tantum in repellenda : mortem ab illo denuntiatam Miloni, et prædictam palam; nihil umquam auditum ex Milone : profectionis hujus diem illi notum; reditum illius huic ignotum fuisse : hujus iter necessarium; illius etiam potiùs alienum : hunc præ se tulisse, se illo die Româ exiturum : illum eo die se dissimulasse rediturum : hunc nullius rei mutasse consilium; illum causam mutandi consilii finxisse : huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam; illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

XX. Videamus nunc id, quod caput est : locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id verò, Judices, etiam dubitandum, et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii; quo in fundo, propter insanas illas substructiones, facilè mille 8 hominum versabatur valentium. Edito adversarii, atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam

7 *Quod ut sciret*, etiamsi id sciret.
8 *Mille hominum*, subaudi *multitudo*.

potissimùm elegerat? an in eo loco est potiùs expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, Judices, ipsa, quæ semper valet plurimùm.

54. Si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis; tamen appareret uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, quum alter veheretur in rheda penulatus, unà sederet uxor: quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minùs promptum ad pugnam, quum penulâ irretitus, rhedâ impeditus, uxore pene constrictus esset? Videte nunc illum, primùm egredientem e villa, subitò; cur? vesperi; quid necesse est? tardè; quî convenit, id præsertim temporis? Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? millies in ea fuerat. Quid ergo erat moræ, et tergiversationis? dum hic veniret, locum relinquere noluit.

XXI. Age nunc, iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille anteà cum uxore; tum sine ea: numquam non in rheda; tum in equo: comites Græculi, quocumque ibat, etiam quum in castra 9 Etrusca properabat; tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui numquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat, et ancillarum greges: ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas ducebat, tum neminem, nisi ut virum 1 a viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator a latrone,

9 *In castra Etrusca*, ad Catilinam.

1 *Virum a viro lectum.* In subito et improviso bello Romani ita exercitum deligebant, ut vir virum legeret, fortissimus fortissimum. Hæc igitur verba idem sonant, ac si diceret Cicero fortissimos viros et ad prœlium paratissimos cum Clodio fuisse.

nonnumquam etiam latro a viatore occiditur: quia, quamquam paratus in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros.

56. Nec verò sic erat umquam non paratus Milo contra illum, ut non satis ferè esset paratus: semper ille et quantum interesset P. Clodii sè perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam maximis præmiis propositam et penè addictam sciebat, numquam in periculum sine præsidio et sine custodia projiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, Martemque communem, qui sæpe spoliantem jam et exultantem evertit, et perculit ab 2 abjecto: adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis; qui quum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incensos irâ, vitamque domini desperantes quum incidisset, hæsit in iis pœnis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt.

57. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet, ne indicarent; ne dolorem perferre non possent; ne tormentis cogerentur occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? Quid quæris? occideritne? occidit. Jure, an injuriâ? nihil ad tortorem. Facti enim in equuleo quæstio est, juris in judicio.

XXII. Quod igitur in causa quærendum est, id agamus hic: quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu verò cur miserit, si id potius quæris, quàm cur parum amplis affecerit præmiis; nescis inimici factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato; dixitque in turbulenta concione, quæ tamen hujus auctoritate placata est, non libertate solùm, sed etiam omnibus præmiis

---

2 *Ab abjecto*, ab abjecti et prostrati hostis manu.

dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id 3 quidem non tanti est, quàm quòd propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit: quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent, conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic verò nihil habet in his malis, quod minùs molestè ferat, quàm; etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum.

59. Sed quæstiones urgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atrio 4 Libertatis. Quibusnam de servis? rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius 5. Quis produxit? Appius. Unde? ab Appio. Dii boni! quid potest agi severius? De servis 6 nulla quæstio est in dominos, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proximè deos accessit Clodius, propiùs quàm tum, quum ad ipsos 7 penetrarat; cujus de morte, tamquam de cæremoniis violatis, quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quia posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse, et dominis morte ipsà tristius. In reum de servis accusatoris quum quæritur, verum inveniri potest?

60. Age verò, quæ erat, aut qualis quæstio?

---

3 *Etsi id quidem non tanti est*, etsi, quòd vivat Milo propter servos, non tanti est pretii, quam, etc.

4. *In atrio libertatis.* Illud *atrium* fuit aula ingens ante Libertatis templum, porticibus circumdata.

5 *Appius*, non Clodii ille frater, sed fratris Caii filius, Milonis accusator.

6 *De servis nulla quæstio;* vetabant id leges, nisi crimen esset de *incestu*, id est, de diis violatis.

7 *Ad ipsos penetrarat*, in operto Bonæ dæ.

Heus 8 tu Ruscio (verbi causâ) cavesis mentiare. Clodius insidias fecit Miloni! Fecit. Certa crux. Nullas fecit. Sperata libertas. Quid hac quæstione certius? Subitò arrepti in quæstionem, tamen separantur a ceteris, et in arcas 9 conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penès accusatorem quum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius?

XXIII. Quòd si nondum satis cernitis, quum res ipsa tot, tam claris argumentis, signisque luceat, purâ mente atque integrâ Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nullâ conscientiâ exanimatum, Romam revertisse; recordamini, per deos immortales! quæ fuerit celeritas reditûs ejus: qui ingressus in forum, ardente curiâ: quæ magnitudo animi, qui vultus, quæ oratio. Neque verò se populo solùm, sed etiam senatui commisit: neque senatui modò, sed etiam publicis 1 præsidiis, et armis: neque his tantùm, verum etiam ejus potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiæ pubem, cuncta populi Romani arma commiserat. Cui se numquam hic profectò tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis et conscientiæ, Judices, et magna in utramque partem; ut neque timeant, qui nihil commiserint; et pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccarint.

62. Neque verò sine ratione certa, causa Mi-

---

8 *Heus tu, etc.* verba sunt Appii servum quemdam superbè interrogantis.

9 *Arcas*, sic vocabantur fossæ arctissimæ, in quibus servi includebantur.

1 *Publicis præsidiis*, quæ Pompeius unus consul circa forum disposuerat.

lonis semper a senatu probata est : videbant enim sapientissimi homines facti rationem, præsentiam animi, defensionis constantiam. An verò obliti estis, Judices, recenti illo nuncio necis Clodianæ, non modò inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? negabant eum Romam esse rediturum.

63. Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo patriâ careret, quum sanguine inimici explesset odium suum : sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum, quin, quum suo periculo salutem reipublicæ attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda relinqueret, quæ ipse servasset. Multi [2] etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur : erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet. Miseros interdum cives, optimè de republica meritos ! in quibus homines non modò res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur. Ergo illa falsa fuerunt; quæ certè vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honestè, verèque defendere.

XXIV. Quid, quæ postea sunt in eum congesta? quæ quemvis etiam mediocrium delictorum conscientiâ perculissent, ut sustinuit, dii immortales ! sustinuit? immo verò ut contempsit, ac pro nihilo putavit? quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset. Scutorum, gladiorum, frenorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo

2 *Multi etiam, etc.* multi dicebant Milonem idem esse facturum, quod Catilinam, eadem portenta augurum.

deprehendi posse indicabatur : nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus : arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi: domus inclivo Capitolino scutis referta : plena omnia malleolorum 3 ad urbis incendia comparatorum. Hæc non delata solùm, sed penè credita; nec antè repudiata sunt, quàm quæsita.

65. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii, sed dicam, ut sentio, Judices; nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est respublica. Quin etiam fuerit audiendus popa Licinius, nescio quis, de circo maximo, servos Milonis apud se ebrios factos, sibi confessos esse de interficiendo Pompeio conjurasse; deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit. Arcessor in primis: de amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei, patriæque custodis tantâ suspicione non metu exanimari : sed mirabar tamen credi popæ : ebriosorum confessionem servorum audiri : vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari.

66. Verùm, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quàm timebat, non ea solùm, quæ timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæsaris, clarissimi et fortissimi viri per multas noctis horas nuntiabatur : nemo audierat tam celebri 4 loco, nemo

3 *Malleolorum;* teli genus erat, quod pice et sulfure illitum, incendium inferebat, quocumque jaceretur.

4 *Celebri loco*, in *sacra* via, ubi publicam domum Pontifex Maximus obtinebat; hoc autem tunc sacerdotium gerebat Cæsar.

senserat: tamen audiebatur. Non poteram Cneium Pompeium, præstantissimâ virtute virum, timidum suspicari: diligentiam, totâ republicâ susceptâ, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret: nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, nisi, eo tacente, res ipsa loqueretur.

XXV. Omnia falsa, atque insidiosè ficta comperta sunt. Quòd si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum 5 crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompeii (te enim jam appello eâ voce, ut me 6 audire possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefariè aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiæ delectus, ut nonnulli conquisitores 7 tui dictitant, si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juventus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certè vis, et incredibilis animus, et non unius viri vires, atque opes indicantur, si quidem in hunc unum, et præstantissimus dux electus, et tota respublica armata est.

68. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicæ partes ægras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quòd si Miloni locus datus esset; probasset profectò tibi ipsi, neminem umquam hominem homini

---

5 *Claudianum*, de morte Clodii.

6 *Ut me audire possis*, ut me e Rostris dicentem audire possis sedens, ex ipso vestibulo ærarii.

7 *Conquisitores*, eos qui milites scribendos *conquirebant*.

cariorem fuisse, quàm te sibi: nullum se umquam periculum pro tua dignitate fugisse: cum illa ipsa teterrima peste sæpissimè pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se a te postea defensum in periculo capitis, adjutum in petitione præturæ: duos se habere semper amicissimos sperasse; te tuo beneficio, me suo. Quæ si non probaret: si tibi ita penitus inhæsisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset: si denique Italia a delectu, urbs ab armis, si Milonis clade numquam esset conquietura: næ iste haud dubitans cessisset patriâ, is, qui ita natus est, et ita consuevit; te, Magne, tamen antestaretur 8, quod nunc etiam facit.

XXVI. Vide, quàm sit varia vitæ commutabilisque ratio, quàm vaga volubilisque fortuna, quantæ infidelitates in amicis, quàm ad tempus aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates; erit, erit illud profectò tempus, et illucescet aliquando ille dies, quum tu, salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum immutatis (qui quàm crebrò accidat experti debemus scire) et amicissimi benevolentiam, et gravissimi hominis fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres.

70. Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, quum senatus ei com-

---

8 *Antestaretur*, testem appellaret, scilicet se tuis supervacaneis timoribus, non suo aliquo crimine patriâ carere. *Antestari*, est prehensâ auriculâ infimâ monere. Hoc enim modo, qui quempiam in jus vocabant, præsentes monebant, ut meminissent eum in jus vocatum, idque, quum opus esset, testarentur.

miserit, ut videret, *Ne quid respublica detrimenti caperet;* quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis; hunc exercitu, hunc delectu dato, judicium expectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel judicia ipsa tolleret? Satis judicatum est a Pompeio, satis, falsò ista conferri in Milonem; qui legem tulit, quâ, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret; ut omnes confitentur, liceret.

71. Quòd verò in illo loco, atque illis publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet; satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minùs dignum, quàm cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere, ipse et more majorum, et suo jure posset?) sed præsidio esse; ut intelligatis, contra hesternam 9 concionem illam licere vobis, quod sentiatis, liberè judicare.

XXVII. Confirmationis secunda Pars. Nec verò me, Judices, Clodianum crimen movet, nec tam sum demens, tamque vestri sensûs ignarus atque expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis: de qua si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impunè Miloni palam clamare, atque mentiri gloriosè liceret. Occidi, occidi, non Sp. Mælium, qui annonâ levandâ, jacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi; non Tib. Gracchum, qui collegæ magistratum per seditionem abrogavit; quorum interfectores implerunt orbem terrarum nominis sui gloriâ; sed eum (auderet enim dicere, quum patriam periculo suo liberasset) cu-

9 *Hesternam concionem*, quâ Munat. Plancus populum hortatus erat, ut clausis tabernis postridie ad judicium adesset, nec Milonem elabi pateretur.

nota sunt omnibus ? quæ tenentur ? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempublicam, resque privatas omnium possideret ?

77. Quamobrem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, Adeste, quæso, atque audite, cives : P. Clodium interfeci ; ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dexterâ a cervicibus vestris repuli ; per me ut unum jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent : esset verò timendum, quonam modo id ferret civitas : nunc enim quis est, qui non probet ? qui non laudet ? qui non unum post hominum memoriam Titum Annium plurimùm reipublicæ profuisse, maximâ lætitiâ populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, et dicat, et sentiat ? Nequeo, vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia, judicare : multas tamen jam summorum clarissimas victorias ætas nostra vidit ; quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiam, nec tantam.

78. Mandate hoc memoriæ, Judices : spero multa vos, liberosque vestros in republica bona esse visuros : in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam, et quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo 5 viro consule, compressâ hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et judiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur ? Quid ? ea, quæ tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent ?

5 *Summo viro*, Pompeio.

XXIX. Non timeo, Judices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentiùs hæc in illum evomere videar, quàm veriùs : etenim etsi præcipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio penè æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris; quantum exitii fuerit.

79. Quin sic attendite, Judices : nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii : fingite animis : liberæ enim sunt cogitationes nostræ ; et quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus : fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ, si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cneius Pompeius, qui eâ virtute ac fortunâ est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum; si is, inquam potuisset, aut quæstionem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitare; utrum putatis potiùs facturum fuisse? etiamsi propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare, propter rempublicam non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam, si putetis per vos restitui posse, nolletis; et de ejus nece lata quæstio est, qui si eâdem lege reviviscere posset, lata lex numquam esset. Hujus ergo interfector qui esset, in 6 confitendo ab iisne pœnam timeret, quos liberavisset?

80. Græci homines deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? propè ad immortalitatis et religionem, et memoriam consecrantur. Vos tanti

6 *In confitendo*, si eædem confiteatur.

conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modò honoribus nullis afficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libente se fecisse, libertatis omnium causâ; quod ei certè non confitendum modò fuisset, verùm etiam prædicandum.

XXX. Etenim, si id 7 non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur; dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? (nisi verò gratius putat esse vobis, sui se capitis, quàm vestri ordinis defensorem fuisse) quum præsertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos. Si factum vobis non probaretur (quamquam quî poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minùs fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset; magno animo constantique cederet ex ingrata civitate: nam quid esset ingratius, quàm lætari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri lætarentur?

82. Quamquam hoc animo semper fuimus omnes in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque, et invidiam nostram putaremus: nam quæ mihi ipsi tribuenda laus esset, quum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Propositâ invidiâ, morte, pœnâ, qui nihilò segniùs rempublicam defendit, is vir verè putandus est. Populi grati est, præmis afficere bene meritos

7 *Si id non negat*, a se Clodium interfectum esse, servandi sui causâ. *Id fateri*, Clodium a se occisum esse et vestrâ et reipubliçæ causâ.

de republica cives ; viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat.

83. Quamobrem uteretur eàdem confessione T. Annius, quâ Ahala, quâ Nasica, quâ Opimius, quâ Marius, quâ nosmetipsi : et si grata respublica esset, lætaretur ; si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientiâ suâ niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, Judices, fortuna populi Romani, et vestra felicitas, et dii immortales sibi 8 deberi putant : nec verò quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam majestatem esse ducit, numenve divinum : quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque, id quod maximum est, majorum nostrorum sapientia, qui sacra, qui cæremonias, qui auspicia et ipsi sanctissimè coluerunt, et nobis, suis posteris, prodiderunt.

XXXI. Est, est profectò illa vis : neque 9 in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat, et sentiat, et non inest in hoc tanto naturæ tam præclaro motu : nisi fortè idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur ; proinde quasi nostram ipsam mentem quâ sapimus, quâ providemus, quâ hæc ipsa agimus ac dicimus, videre, aut planè, qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur, quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit ; quæ illam perniciem extinxit, ac sustulit : cui primùm mentem injecit, ut vi irritare, ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiter-

8 *Sibi deberi*, potiùs, quàm Miloni.

9 *Neque inest..... et non inest*, idem est ac si dixisset, *neque dici potest inesse..... quin simul dicatur inesse.*

in gladiatoriis pugnis, et in infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos et supplices, et ut vivere liceat obsecrantes, etiam odisse solemus; fortes et animosos, et se acriter ipsos morti offerentes, servare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quàm qui illam efflagitant; quantò hoc magis in fortissimis civibus facere debemus?

93. Me quidem, Judices, exanimant, et interimunt hæ voces Milonis, quas audio assiduè, et quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, cives mei, valeant: sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara mihique patria carissima, quoquo modo merita de me erit; tranquillâ republicâ cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, per me tamen, perfruantur: ego cedam, atque abibo: si mihi republicâ bonâ frui non licuerit, at carebo malâ: et quam primùm tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam.

94. O frustra, inquit, suscepti mei labores! ô spes fallaces! ô cogitationes inanes meæ! Ego quum tribunus plebis, republica oppressâ, me senatui dedissem, quem exstinctum acceperam; equitibus Romanis, quorum vires erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjecerant; mihi unquam bonorum præsidium defuturum putarem? Ego, quum te (mecum enim sæpissimè loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patria putarem locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox, et defensio! mihine ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari?

XXXV. Nec verò hæc, Judices, ut ego nunc, flens,

flens, sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis: negat enim, se, negat ingratis civibus fecisse, quæ fecit; timidis, et omnia circumspicientibus pericula, non negat: plebem, et infimam multitudinem, quæ, P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quò tutior esset vita nostra, suam se fecisse commemorat; ut non modò virtute flecteret, sed etiam tribus 5 suis patrimoniis deniret: nec timet, ne, quum plebem muneribus placarit, vos conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatûs erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam; vestras verò, et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna dederit, secum 6 ablaturum esse dicit.

96. Meminit etiam, sibi vocem præconis 7 modò defuisse, quam minimè desiderarit; populi 8 verò cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum: nunc denique, si hæc 9 arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit hæc, quæ certè vera sunt, fortes et sapientes viros non tam præmia sequi solere rectè factorum, quàm ipsa rectè facta; se nihil in vita nisi

---

5. *Tribus patrimoniis*, quorum unum Papii; erat enim e gente Papiâ: alterum Annii, avi materni; tertium, unde venerit, ambigitur. Hæc autem Milo largitionibus, vel ludorum impensis consumpserat; nam utrumque vocatur *munus*.

6 *Secum ablaturum*, memoriâ usque ad mortem et in exsilii solatium, si damnatus sit, conservaturum.

7 *Præconis*, qui eum consulem renuntiaret.

8. *Populi suffragiis*; nam populus, licèt comitia consularia non essent habita, suum erga Milonem studium ostenderat, ita ut ipsum consulem declarandum fuisse dubitari non posset.

9. *Hæc arma*, præsidia circa forum a Pompeio constituta.

præclarissimè fecisse ; si quidem nihil sit præstabilius viro , quàm periculis patriam liberare : beatos esse , quibus ea res honori fuerit a suis civibus :

97. Nec tamen eos miseros , qui beneficio cives suos vicerint : sed tamen ex omnibus præmiis virtutis , si esset habenda ratio præmiorum , amplissimum esse præmium , gloriam : esse hanc unam , quæ brevitatem vitæ posteritatis memoriâ consolaretur ; quæ efficeret , ut absentes adessemus , mortui viveremus : hanc denique esse , cujus gradibus etiam homines in cœlum viderentur adscendere.

98. De me inquit , semper populus Romanus , semper omnes gentes loquentur , nulla umquam obmutescet vetustas : quin hoc tempore ipso , quum omnes a meis inimicis faces meæ invidiæ subjiciantur ; tamen omni in hominum cœtu , gratiis agendis , et gratulationibus habendis , et omni sermone celebramur : omitto Etruriæ festos[1] et actos , et institutos dies : centesima lux est hæc ab interitu P. Clodii , et , opinor , altera ; quà fines imperii populi Romani sunt , ea non folùm fama jam de illo , sed etiam lætitia peragravit : quamobrem , ubi corpus hoc sit , non , inquit , laboro , quoniam omnibus in terris et jam versatur , et semper habitabit nominis mei gloria.

XXXVI. Hæc tu mecum sæpe , his absentibus ; sed iisdem audientibus , hæc ego tecum , Milo. Te quidem , quum isto animo es , satis laudare non possum ; sed , quò est ista magis divina virtus , eò majore a te dolore divellor ; nec verò , si mihi eriperis , reliqua est illa saltem ad consolandum querela , ut his irasci pos-

1 *Festos dies ;* Etrusci auditâ Clodii , qui eos expilarat , nece , festos dies præ lætitia egerant et instituerant in posterum agendos.

sim, a quibus tantum vulnus accepero; non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi; non malè aliquando de me meriti, sed semper optimè. Nullum umquam, Judices, mihi tantum dolorem inuretis, (etsi quis potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis: quæ 2 si vos cepit oblivio, aut si in 3 me aliquid offendistis, cur non id meo capite potiùs luitur, quàm Milonis? præclarè enim vixero, si, quid 4 mihi acciderit priùs, quàm hoc tantum mali videro.

100. Nunc me una consolatio sustentat, quòd tibi, T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum sæpe corpus et vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas, ac liberorum meorum, in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, deposco. Quid jam restat? quid habeo, quod dicam? quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcumque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, Judices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis.

XXXVII. His lacrymis non movetur Milo; est quodam incredibili robore animi: exsilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem

---

2 *Quæ oblivio*, id est, oblivio vestrorum in me beneficiorum, oblivio *quanti me semper feceritis*.

3 *Si in me aliquid offendistis*; notanda hæc locutio pro *si vos aliqua in re offendi*, vel, *si quid in me vos offendit*.

4 *Si quid mihi acciderit*, si e vita discedam.

naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic eâ mente, quâ natus est : quid vos, Judices? quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis; ipsum ejicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quàm hic, qui procreavit? Vos, appello, fortissimi viri, qui multum pro republica sanguinem effudistis : vos in viri et in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites : vobis non modò inspectantibus, sed etiam armatis, et huic judicio præsidentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? projicietur?

102. O me miserum! o me infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos : ego te in patria per eosdem retinere non potero? quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui 5 nunc abes, consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quæ est grata gentibus. A quibus non potuisse? ab iis, qui maximè P. Clodii morte acquierunt. Quo deprecante? me.

103. Quodnam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus admisi, Judices, quum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi? omnes in me, meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiorum reditum esse, quàm fuerit ille ipse discessus : nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahor ab iis, per quos restitutus sum?

XXXVIII. Utinam dii immortales fecissent (pace tuâ, Patria, dixerim : metuo enim, ne

5 *Qui nunc abes*, utpote in Gallia Cæsaris legatus.

sceleratè dicam in te, quod pro Milone dicam piè) utinam P. Clodius non modò viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset potiùs, quàm hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem, et a vobis, Judices, conservandum virum! Minimè, minimè, inquit: immo verò pœnas ille debitas luerit; nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccine vir patriæ natus, usquam, nisi in patria, morietur? aut, 6 si fortè, pro patria? hujus vos animi 7 monumenta retinebitis; corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc suâ quisquam sententiâ ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt?

105. O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit: hanc ingratam, si ejecerit; miseram, si amiserit! Sed finis sit: neque enim præ lacrymis jam loqui possum; et hic se lacrymis defendi vetat. Vos oro, obtestorque, Judices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem, mihi credite, is maximè probabit, qui in judicibus legendis optimum, et sapientissimum, et fortissimum quemque legit.

---

6 *Aut si fortè*, supple, *alibi moriatur; pro patria*, supple, *usquam morietur, nisi* . . . .

7 *Animi monumenta*, magna in rempublicam merita.

# PRO M. MARCELLO.

## ORATIO QUADRAGESIMA.

*M. Claudius Marcellus, qui ante annos quinque in consulatu Cæsarem palam oppugnaverat, bello civili partes Pompeii secutus, eo victo, Cæsarem veterem suum inimicum metuens, Mytilenas concessit, ibique in studiis bonarum artium vivebat. Quum autem in senatu a L. Pisone mentio esset facta de Marcello, et quum C. Marcellus se ad pedes Cæsaris abjecisset, cunctus senatus consurrexit, et ad Cæsarem supplex accessit. Tum Cæsar, accusatâ acerbitate Marcelli, repente præter spem dixit se senatui roganti de Marcello, ne hominis quidem causâ negaturum. Itaque quum omnes ante Ciceronem rogati, Cæsari gratias egissent, Cicero, qui statuerat in perpetuum tacere, sententiam rogatus, Cæsari gratias egit hac oratione, quam habuit in senatu, anno urbis 707, ætatis 61, Cæsare tertium et M. Lepido Coss.*

I. EXORDIUM. DIUTURNI [1] silentii, Patres conscripti, quo ieram his temporibus usus, non timore [2] aliquo, sed partim dolore, partim verecundiâ, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam, inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam, ac penè divinam, tacitus nullo modo præ-

---

1 *Diuturni*; nam perpetuò tacuerat, ex quo in Cæsaris gratiam, post cladem Pharsalicam, et in urbem redierat.

2 *Non timore aliquo*, qui nullus esse potest victore Cæsare; *dolore*, malorum civilium ac præcipuè Marcelli absentis. *Verecundiâ*, propter præsentem in senatu Cæsarem, contra quem pro Pompeio arma tulerat.

terire possum. M. enim Marcello vobis, Patres conscripti, reique publicæ reddito, non solùm illius, sed meam etiam vocem, et auctoritatem, et vobis, et reipublicæ conservatam, ac restitutam puto.

2. Dolebam enim, Patres conscripti, ac vehementer angebar, quum viderem, virum talem, qui in eadem causa esset, in qua ego fuissem, non in eadem esse fortuna: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in nostro veteri curriculo, illo æmulo atque imitatore studiorum ac laborum meorum, quasi quodam socio a me et comite distracto. Ergo et mihi meæ pristinæ vitæ consuetudinem, C. Cæsar, interclusam aperuisti, et his omnibus ad bene de omni republica sperandum, quasi signum aliquod sustulisti.

3. Intellectum est enim mihi quidem in multis, et maximè in me ipso, sed paulò antè omnibus, quum M. Marcellum senatui populoque Romano concessisti, commemoratis præsertim offensionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatemque reipublicæ tuis vel doloribus, vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis vitæ antè actæ hodierno die maximum cepit, quum summo consensu senatûs, tum præterea judicio tuo gravissimo et maximo: ex quo profectò intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, quum in accepto tanta sit gloria. Est verò fortunatus ille, cujus ex salute non minor penè ad omnes, quàm ad illum ventura sit, lætitia pervenit. Quod ei quidem meritò, atque optimo jure contigit: quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentiâ, aut ullo genere laudis præstantior?

II. Orationis prima Pars. Nullius tantum est flumen ingenii, nulla dicendi, aut scribendi tanta vis, tantaque copia, quæ non dicam exor-

nare, sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit: tamen hoc affirmo, et hoc pace dicam tuâ, nullam in his esse laudem ampliorem, quàm eam, quam hodierno die consecutus es.

5. Soleo sæpe ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas, cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero prœliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri: nec verò disjunctissimas terras citiùs cujusquam passibus potuisse peragrari, quàm tuis, non dicam cursibus, sed victoriis lustratæ sunt.

6. Quæ quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis, easque detrahere ducibus, communicare cum multis, ne propriæ sint imperatorum. Et certè in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus, multùm juvant: maximam verò partem quasi suo jure Fortuna sibi vindicat; et quidquid est prosperè gestum, id penè omne ducit suum.

7. At verò hujus gloriæ, C. Cæsar, quam es paulò antè adeptus, socium habes neminem: totum hoc, quantumcumque est, quod certè maximum est, totum est, inquam, tuum: nihil sibi ex ista laude centurio, nihil præfectus, nihil cohors, nihil turma decerpit. Quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna, in hoc tuo societatem gloriæ non offert: tibi cedit: tuam se esse totam, et propriam fatetur. Numquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur.

III. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed tamen ea vicisti, quæ et naturam, et conditionem, ut vinci possent, habebant: nulla est enim tanta vis, quæ non ferro ac viribus debilitari, frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modò extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem; hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo judico.

9. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem non solùm nostris, sed penè omnium gentium litteris, atque linguis; neque ulla umquam ætas de tuis laudibus conticesset. Sed tamen ejusmodi res, nescio quomodo, etiam quum leguntur, obstrepi 3 clamore militum videntur, et tubarum sono. At verò quum aliquid clementer, mansuetè, justè, moderatè, sapienter factum, in iracundia præsertim, quæ est inimica consilio, et in victoria, quæ naturâ insolens et superba est, aut audimus, aut legimus; quo studio incendimur, non modò in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpe, quos numquam vidimus, diligamus? Te, verò, quem præsentem intuemur, cujus mentem, sensusque, et os cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum reipublicæ fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? quâ benevolentiâ complectemur? Parietes, medius fidius, C. Cæsar, ut mihi videtur, hujus curiæ, tibi gratias agere gestiunt, quòd

3 *Obstrepi*, quasi strepitu obturbari. Quod verbum hic activum est, vulgò neutrale ponitur.

brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum 4 suorum, et suis sedibus.

IV. Equidem quum C. 5 Marcelli, viri optimi, et commemorabili pietate præditi, lacrymas modò vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria obfudit 6, quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad paucos redactam, penè ab interitu vindicasti.

11. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus jure antepones: hæc enim res unius est propria C. Cæsaris: ceteræ duce te gestæ sunt, magnæ ille quidem, sed tamen multo, magnoque comitatu. Hujus autem rei tu idem es et dux, et comes: quæ quidem tanta est, ut tropæis, monumentisque tuis allatura sit finem ætas: nihil est enim opere aut manu factum, quod aliquando non conficiat, et consumat vetustas: at hæc tua justicia, et lenitas animi florescet quotidie magis, ita, ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus.

12. Et ceteros quidem omnes victores bellorum civilium jam antè æquitate, et misericordiâ viceras; hodierno verò die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio: ipsam victoriam vicisse videris, quum ea, quæ illa erat adepta, victis remisisti. Nam quum ipsius victoriæ conditione jure omnes victi occi-

---

4 *Majorum suorum*; paulò durius de parietibus, ad quos grammaticè referuntur hæc verba: sed sensui subserviendum est, referendæque ad senatores voces illæ *majorum suorum, et suis sedibus.*

5 *C. Marcelli*, qui Marcelli nostri frater patruelis.

6 *Obfudit*, cum perturbatione quadam occupavit.

dissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus. Rectè igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius victoriæ conditio, visque devicta est.

V. Atque hoc C. Cæsaris judicium, Patres conscripti, quàm latè pateat, attendite : omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero funestoque compulsi, etsi aliquâ culpâ tenemur erroris humani, a scelere certè liberati sumus. Nam quum M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ Cæsar, conservavit; memet mihi, et iterum reipublicæ, nullo deprecante; reliquos amplissimos viros, et sibi ipsos, et patriæ reddidit, quorum et frequentiam, et dignitatem hoc ipso in consessu videtis: non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, a plerisque ignoratione potiùs, et falso, atque inani metu, quàm cupiditate, aut crudelitate bellum esse susceptum.

14. Quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendumque putavi, semperque dolui non modò pacem, sed orationem etiam civium, pacem efflagitantium, repudiari : neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia, semperque mea consilia, pacis et togæ socia, non belli atque armorum fuerunt : hominem sum secutus privato 7 officio, non publico; tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modò cupiditate, sed ne spe quidem, prudens et sciens tamquam ad interitum ruerem voluntarium.

15. Quod quidem meum consilium minimè obscurum fuit : nam et in hoc ordine, integrâ 8 re, multa de pace dixi, et in ipso bello eadem

7 *Privato officio*, quia multa Pompeio debebam. *Non publico*, non quia patriam a Cæsare oppugnari, et a me cum Pompeio defendendam esse arbitrabar.

8 *Integrâ re*, ante belli civilis initia.

etiam cum capitis mei periculo sensi. Ex quo jam nemo erit tam injustus rerum æstimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit, quum pacis auctores conservandos statim censuerit, ceteris fuerit iratior. Atque id minùs mirum fortasse, tum quum esset incertus exitus, et anceps fortuna belli: qui verò victor pacis auctores diligit, is profectò declarat, se maluisse non dimicare, quàm vincere.

VI. Atque hujus 9 quidem rei M. Marcello sum testis: nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quoties ego eum, et quanto cum dolore vidi, quum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius 1 victoriæ ferocitatem extimescentem! quò gratior tua liberalitas, C. Cæsar, nobis, qui illa vidimus, debet esse: non enim jam causæ sunt inter se, sed victoriæ comparandæ.

17. Vidimus tuam victoriam, prœliorum exitu terminatam; gladium vaginâ vacuum in urbe non vidimus: quos amisimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriæ; ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar, ab inferis excitaret; quoniam ex eadem acie conservat, quos potest. Alterius verò partis, nihil ampliùs dicam, quàm id, quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam.

18. Quidam enim non modò armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur: nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam si pœnas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum tantum, et tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando, om-

9 *Hujus rei*, scilicet, ad pacem propensionis.
1 *Ipsius victoriæ*, a Pompeianis.

nem spem salutis ad clementiam victoris, et sapientiam contulisse.

19. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono; et fruere quum fortunâ, et gloriâ, tum etiam naturâ, et moribus tuis: ex quo quidem maximus est fructus, jucunditasque sapienti. Cetera quum tua recordabere; etsi persæpe virtuti, tamen plerumque felicitati tuæ congratulabere: de nobis, quos in republica tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua cogitabis; quæ non modò summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere: tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii dignitas, ut hæc a virtute donata; cetera a fortuna commodata esse videantur.

20. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim aut pravitate aliquâ lapsis, sed opinione officii, stultâ fortasse, certè non improba, et specie quâdam reipublicæ. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt; contràque summa laus, quòd plerique minimè timendum fuisse senserunt.

VII. ORATIONIS SECUNDA PARS. Nunc verò venio ad gravissimam querelam 3, et atrocissimam suspicionem tuam, quæ non tibi ipsi magis, quàm quum omnibus civibus; tum maximè nobis, qui a te conservati sumus, providenda est: quam etsi spero esse falsam, numquam ta-

---

2 *Specie quadam reipublicæ*, quia cum Pompeio stabant consules et plerique magistratus.

3 *Querelam;* quæstus erat in senatu Cæsar quosdam sibi insidiari, adjeceratque se satis vel naturæ, vel gloriæ vixisse.

4 *Tua enim, etc.* tibi enim dum caves, et nobis caves, quum nostra salus in tua posita sit.

men verbis extenuabo. Tua 4 enim cautio, nostra cautio est; ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quàm parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens? de tuisne? tametsi qui magis sunt tui, quàm quibus tu salutem insperantibus reddidisti? an ex eo numero, qui unà tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor; ut, quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici. Qui? omnes enim qui fuerunt, aut suâ pertinaciâ vitam amiserunt, aut tuâ misericordiâ retinuerunt; ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui superfuerunt, amicissimi sint.

22. Sed tamen, quum in animis hominum tantæ latebræ sint, et tanti recessus, augeamus sanè suspicionem tuam; simul enim augebimus et diligentiam: nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in republica, tam nihil umquam nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tuâ salute contineri suam? et ex unius tua vita pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos, et incertos eventus valetudinis, et naturæ communis fragilitatem extimesco; doleoque, quum respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. Si verò ad humanos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat, insidiarumque consensio; quem deum, si cupiat, opitulari posse reipublicæ credamus?

VIII. Omnia sunt excitanda tibi, Cai Cæsar, uni, quæ jacere sentis, belli ipsius impetu, quod

5 *Constituenda judicia*, quæ bello sublata sunt. *Revocanda fides;* nam creditæ pecuniæ quum non solverentur, periit illa, sed resurget, si judicia restituantur.

necesse fuit, perculsa, atque prostrata : constituenda 5 judicia, revocanda fides; comprimendæ libidines, propaganda soboles, omnia, quæ dilapsa jam defluxerunt, severis legibus vincienda sunt.

24. Non fuit 6 recusandum in tanto civili bello, tantoque animorum ardore et armorum, quin quassata respublica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet, et ornamenta dignitatis, et præsidia stabilitatis suæ; multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuisset : quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt; quibus præter te, mederi nemo potest.

25. Itaque illam tuam præclarissimam et sapientissimam vocem invitus audivi : *Satis diu vel naturæ vixi, vel gloriæ.* Satis, si ita vis, naturæ fortasse; addo etiam si placet, gloriæ : at, quod maximum est, patriæ certè parum. Quare omitte, quæso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam : noli nostro periculo sapiens esse. Sæpe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebrò dicere, satis te tibi vixisse. Credo : sed tum id 7 audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses : nunc, quum omnium salutem civium, cunctamque rempublicam res tuæ gestæ complexæ sint; tantum abes a perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quæ cogitas, nondum jeceris. Hîc tu modum tuæ vitæ, non salute reipublicæ, sed æquitate animi definies? quid, si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est? cujus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis.

26. Parumne igitur, inquies, gloriam mag-

6 *Non fuit recusandum*, non impediri potuit.

7 *Id audirem*, id æquo animo acciperem.

nam relinquemus? immo verò aliis, quàmvis multis, satis; tibi uni parum: quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certè parum est tum, quum est aliquid amplius. Quòd si rerum tuarum immortalium, C. Cæsar, hic exitus futurus fuit, ut devictis adversariis, rempublicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est; vide, quæso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quàm gloriæ: si quidem gloria est illustris, ac pervagata multorum, et magnorum, vel in patriam, vel in omne genus hominum, fama meritorum.

IX. Hæc igitur tibi relíqua pars est, hic 8 restat actus, in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eâque tu in primis cum summa tranquillitate et otio perfruare: tum te, si voles, quum et patriæ, quod debes, solveris, et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum, quod quum venerit, omnis voluptas præterita pro nihilo est, quia postea nulla futura sit? quamquam iste tuus animus numquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semperque immortalis amore flagravit.

28. Nec verò hæc tua vita ducenda est, quæ corpore et spiritu continetur: illa, inquam, illa vita est tua, Cæsar, quæ vigebit memoriâ seculorum omnium; quam posteritas alet, quam ipsa æternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes, oportet: quæ quidem, quæ miretur, jam pridem multa habet; nunc, etiam quæ laudet, expectat. Obstupescent posteri certè imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum,

8 *Hic actus*, quasi fabulæ scenicæ.

pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, [illegible], triumphos audientes, et legentes tuos. innumera

29. Sed nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modò nomen tuum longè atque latè, sedem quidem stabilem, et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio, quum alii laudibus ad cœlum res tuas gestas efferent; alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris; ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam judicibus, qui multis pòst seculis de te judicabunt; et quidem haud scio, an incorruptiùs, quàm nos: nam et sine amore et sine cupiditate, et rursus sine odio, et sine invidia judicabunt. Id autem etiam si tunc ad te, ut quidam falsò putant, non pertinebit; nunc certè pertinet, esse te talem, ut tuas laudes obscuratura nulla umquam sit oblivio.

X. Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sententiæ: non enim consiliis solùm et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus: erat autem obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant, quid optimum esset; multi, quid sibi expediret; multi, quid deceret; nonnulli etiam, quid 9 liceret.

31. Perfuncta respublica est hoc misero, fatalique bello: dicit is, qui non fortunâ inflammaret odium suum, sed bonitate leniret; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exsilio, aut morte dignos judicaret. Arma ab aliis 1

9 *Quid liceret*, verbi gratiâ, an liceret a Pompeio, cui quis multa deberet, discedere. Hoc pro se dicit Cicero.

1 *Ab aliis posita*, verbi gratiâ, Cicerone, Marcello,

posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est, injustusque civis, qui, armorum periculo liberatus, animum tamen retinet armatum; ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit: quæ enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest.

32. Sed jam omnis fracta dissensio est armis, et extincta æquitate victoris: restat, ut omnes unum velint, qui modò habent aliquid non solùm sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, et in ista sententia, quâ quum antea, tum hodie vel maximè usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui hæc salva esse volumus, et hortamur, et obsecramus, ut vitæ, ut saluti tuæ consulas; omnesque tibi, pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio, quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modò excubias, et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus, et corporum pollicemur.

XI. Peroratio. Sed, unde est orsa, in eodem terminetur oratio. Maximas tibi omnes gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus: nam omnes idem sentiunt; quod ex omnium precibus et lacrymis sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere; a me certè dici volunt; cui necesse est quodammodo, et quòd volunt, et quòd, M. Marcello, a te huic ordini, populoque Romano, et reipublicæ reddito, præcipuè id a me fieri debere intelligo: nam lætari omnes, non ut de unius solùm, sed ut de communi omnium salute, sentio.

34. Quod autem summæ benevolentiæ est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fra-

---

etc. post Pharsalicam pugnam. *Ab aliis erepta*, iis scilicet qui posteà in Africa, renovato bello, victi sunt.

tri, præter eum quidem, cederem nemini, quum id sollicitudine, curâ, labore tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum; certè hoc tempore, magnis curis, molestiis, doloribus liberatus, præstare debeo. Itaque, C. Cæsar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus a te non conservato solùm, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto cumulus accesserit.

# PRO Q. LIGARIO.

## ORATIO QUADRAGESIMA PRIMA.

*Q. Ligarius in Africam legatus a senatu missus erat ante civile bellum, quo exorto, in eadem provincia remanserat, Pompeianas partes secutus. His in Africa devictis, Ligarius in exsilio vivebat Italiâ procul, eò quòd Cæsar Africanæ causæ iratior esset. Ejus fratres ac propinqui Cæsaris ad pedes jacuerunt; et ea Cicero locutus, quæ causa, quæ tempus postulabat, in eam opinionem discesserat, ut ipsi salus Ligarii dubia non esset. At quum Q. Ælius Tubero dixisset velle se Ligarii nomen deferre, causa e privata Cæsaris domo in forum delata est. Ligarium accusavit apud Cæsarem Tubero; defendit Tullius hac oratione, quâ victus Cæsar Ligarium crimine liberavit, anno urbis 707, Ciceronis 61. Vide lib. 13. ad Atticum, epist. 12, 19 et 44.*

I. Exordium. Novum [1] crimen, C. Cæsar, et ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse; idque C. [2] Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse eâ familiaritate, quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque, quò me vertam, nescio: paratus enim veneram, quum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tuâ ad hominis miseri salutem abuterer: sed quoniam diligentiâ inimici investigatum est, quod latebat, confitendum est, ut

1 *Novum crimen;* totum est exordium ironiâ conditum.

2. *C. Pansa*, C. Vibius Pansa, qui Cæsari pro Ligario supplicans, quasi magnum aliquod crimen in deprecando confessus erat, *Ligarium in Africa fuisse.* Hujus simplicitatem ridet Cicero.

opinor; præsertim quum meus necessarius, C. Pansa, fecerit 3, ut id jam integrum non esset; omisâque controversiâ, omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, quâ plurimi sunt conservati, quum a te non liberationem 4 culpæ, sed errati veniam impetravissent.

2. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maximè optandum, confitentem reum; sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, quâ te, Tubero, quâ virum omni laude dignum, patrem tuum: itaque priùs de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

Narratio. Q. igitur Ligarius, quum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est: qua in legatione et civibus, et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provinciâ, satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciæ præfecisset. Itaque Q. Ligarius, quum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus: cui sic præfuit in pace, ut et civibus, et sociis gratissima esset ejus integritas et fides.

3. Bellum 5 subitò exersit; quod, qui erant in Africa, antè audierunt geri, quàm parari: quo audito, partim cupiditate 6 inconsideratâ, partim cæco quodam timore 7, primò salutis, pòst etiam studii 8 sui quærebant aliquem ducem:

---

3 *Fecerit ut id jam integrum non esset*, id est, rem confecit, jam confessus est, et suâ confessione fecit, ut negare non possem.

4 *Liberationem culpæ, etc.* id est, *impetravissent, non ut eos culpâ liberares, seu culpâ vacuos ctederes, sed errati veniam eis concederes.*

5 *Bellum exarsit*, Pompeium inter et Cæsarem.

6 *Cupiditate*, partium studio.

7 *Timore*, nempe Cæsaris.

8 *Studii sui*, erga Pompeium.

quum Ligarius, domum spectans, et ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Attius 9 Varus, qui prætor Africam obtinuerat, Uticam venit: ad eum statim concursum est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitæ, nullo publico consilio, deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulùm adventu Vari conquievit 1.

II. Confirmatio. Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpâ vacat: domo est egressus non modò nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret 2. Profectio certè animum tuum non debet offendere; num igitur remansio? multò minùs: nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, quum est legatus profectus; alterum, quum, efflagitatus a provincia, præpositus Africæ est.

5. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit: quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ potiùs, quàm Romæ; cum P. Attio, quàm cum concordissimis fratribus; cum alienis esse, quàm cum suis maluisset? quum ipsa legatio plena

---

9 *P. Attius Varus*, qui e partibus Pompeii.

1 *Conquievit*, sublato metu ne se provinciales ducem adversùs Cæsarem eligerent.

2 *Expediret*, scilicet ad colendas amicitias, quas suâ sibi integritate et fide paraverat. Hi bellum cupiunt et amant, qui regentes in pace leges vi formidant.

desiderii ac sollicitudinis fuisset, propter incredibilem quemdam fratrum amorem; hic æquo animo esse potuit belli discidio distractus a fratribus?

6. Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ a te voluntatis: cujus ego causam animadverte, quæso, quâ fide 3 defendam, quum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, litteris, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua seipsum confitetur fuisse; nec tuas tacitas cogitationes extimescit; nec, quid 4 tibi de alio audienti, de se ipso occurrat, reformidat.

III. Vide, quàm non reformidem: vide, quanta lux liberalitatis, et sapientiæ tuæ mihi apud te dicenti obóriatur. Quantum potero, voce contendam, ut hoc populus Romanus exaudiat: Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magna parte, nullâ vi coactus, judicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, quum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicæ reddidit: qui ad me ex Ægypto 5 litteras misit, ut essem idem, qui fuissem: qui quum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum 5 passus est; a quo, hoc ipso C. Pansâ mihi

3 *Quâ fide defendam*, dum a Ligario culpam eam amolior, quam in me fuisse negare non possum.

4 *Quid de seipso occurrat*, nempe eum in aliena a Cæsare voluntate fuisse; quæ recordatio apud alium quàm Cæsarem non parum reo officiat.

5 *Ægypto*, quò Cæsar, post victum Pompeium iverat.

6 *Alterum*, scilicet, *imperatorem*; quod nomen titulus erat honorificus, quem milites duci post rem aliquam in bello bene gestam dabant. Hunc autem Cicero,

nuntium perferente, concessos fasces tenui 7, quoad tenendos putavi : qui mihi tum denique se salutem putavit dare, si eam nullis spoliatam ornamentis dedisset.

8. Vide, quæso, Tubero, ut 8, qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, quum de se eadem dicerem, ignosceret : cujus ego industriæ, gloriæque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quòd ejus ingenio, studiisque delector, vel quòd laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare.

9. Sed hoc quæro, quis putet esse crimèn, fuisse in Africa Ligarium? nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit, et prohibitum se a Ligario queritur, et certè contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, destrictus ille tuus in acie Pharsalica gladius agebat? cujus latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quæ tua mens? oculi? manus? ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo : commoveri videtur adolescens : ad me revertar : iisdem in armis fui.

IV. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi, ut, quod hic potest, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multò magis patris tui prudentiam desidero; quòd homo, quum ingenio, tum etiam doctrinâ excellens, genus hoc causæ quod

---

ob debellatam in Cilicia hostium manum assecutus, postea liberalitate Cæsaris servatum cum fascibus laureatis retinuit.

7 *Tenui*, nempe dum in urbem rediret Cicero.

8 *Ut non audeam*, idem ac *an non audere debeam*.

esset

esset, non viderit : nam, si vidisset, quovis profectò, quàm isto modo, a te agi maluisset. Arguis fatentem : non est satis : accusas eum, qui causam habet, aut, ut ego dico meliorem, quàm tu; aut, ut tu vis, parem.

11. Hæc non modò mirabilia sunt, sed prodigii simile est quòd dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo: externi isti sunt mores : usque ad sanguinem incitari solet odium aut levium Græcorum, aut immanium barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo suo, ne cum ejus filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus, quàm caret? Italiâ prohibetur, exsulat. Non tu ergo hunc patriâ privare, quâ caret, sed vitâ, vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem 9, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo : ipse jubebat occidi, nullo postulante; præmiis etiam invitabat : quæ tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata 1 est.

V. Ego verò istud non postulo, inquies. Ita mehercle existimo, Tubero : novi enim te, novi patrem, novi domum, nomenque vestrum : studia denique generis ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ, plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia.

13. Itaque certò scio, vos non petere sanguinem, sed parum attenditis; res enim eò spectat, ut eâ pœnâ, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non

9 *Dictatorem*, L. Sullam.

1 *Vindicata est*; nàm Cæsar et multos Sullanos occidit, et filiis proscriptorum ademptam Sullanâ lege petendorum magistratuum facultatem restituit.

videamini esse contenti : quæ est igitur alia, præter mortem ? Si enim in exsilio est, sicuti est, quid ampliùs postulatis, an, ne ignoscat? hoc verò multò acerbius, multòque est durius. Quod nos domi [2] petimus, precibus et lacrymis, prostrati ad pedes, non tam nostræ causæ fidentes, quàm hujus humanitati ; id ne impetremus, pugnabis ? et in nostrum fletum irrumpes ? et nos jacentes ad pedes supplicum voce prohibebis ?

14. Si quum hoc domi faceremus, quòd et fecimus, et, ut, spero, non frustra fecimus, tu derepentè irrupisses, et clamare cœpisses : C. Cæsar, cave ignoscas, cave te fratrum, pro fratris salute obsecrantium, misereatur ; nonne omnem humanitatem exuisses ? Quantò hoc durius, quòd nos domi petimus, id a te in foro oppugnari ? et in tali miseria multorum [3], perfugium misericordiæ tollere ?

15. Dicam planè, C. Cæsar, quod sentio : si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria : quàm multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, quum etiam de victis reperiantur ? quàm multi, qui, quum a te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, quum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem ?

16. Quòd si probare Cæsari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse : si honesto et misericordi mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus ; tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis refellere et coarguere nostrum mendacium ; et, si esset ali-

---

2 *Domi*, in domo Cæsaris. *Impetremus*, in foro, dum causa agitur.

3 *Multorum*, qui, ut Ligarius, exsulabant.

cujus, ejus certè non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri. Tu diceres: Cave, Cæsar, credas: fuit in Africa Ligarius: tulit arma contra te. Nunc quid dicis? cave ignoscas. Hæcne hominis ad hominem vox est: quâ qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citiùs abjiciet humanitatem, quàm extorquebit tuam.

VI. Ac primus aditus, et postulatio Tuberonis, hæc, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quòd de 4 nullo alio quisquam, vel quòd is, qui in eadem causa fuisset, vel quid novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant; alii timorem: qui duriùs, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam: qui gravissimè, temeritatem: scelus, præter te adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, et improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divinâ necessitate esse superata.

18. Liceat esse miseros, quamquam hoc victore esse non possumus: sed non loquor de nobis; de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris verò crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Cæsar, audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi a te contumeliam 5

4 *De nullo alio quisquam*, supple, *ita locutus est. Vel quod is*, item supple *sceleris* nomen usurpavit.

5 *Contumeliam propulsare*, quod ei non permitteretur alterum consulatum absenti petere, et remanere in Gallia, dum impleretur quinquennium, in quod imperium ei prorogatum fuerat Pompeio et Crasso cos.

propulsare? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum 6 jus tueretur, et dignitatem tuam? quid? tu, quum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus convenires?

19. Mihi verò, Cæsar, tua in me maxima merita tanta certè non viderentur, si me, ut sceleratum, a te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem 7 tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium; utrisque cupientibus rempublicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat penè par; non 8 par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum dubia, quòd erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certè ea judicanda est, quam etiam dii adjuverunt: cognità verò clementiâ tuâ, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus?

VII. Sed, ut omittam communem causam, veniamus ad nostram: utrùm tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligario ex Africa exire, an vobis in Africam non venire? Poteramusne, iniquies, quum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo, sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, quum parere senatui necesse erat: vos tum pa-

6 *Suum jus*, jus P. R. Multi enim e Cæsaris militibus suffragium tulerant in ea lege, quæ absenti Cæsari consulatûs petendi potestatem dabat (cui tamen tunc intercedebatur) et imperium ei prorogabat.

7 *Secessionem*, qualis olim plebis a Patribus *secessio* in sacrum montem.

8 *Non par*; nam cum Cæsare nemo consularis, multi contra; et magistratus cum Pompeio fuerant.

ruistis, quum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? minimè verò: neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ; sed hoc non concedo, ut quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis.

21. Tuberonis 9 sors conjecta est ex senatusconsulto, quum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat excusare. Hæc ego novi propter omnes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tuberone: domi unà eruditi, militiæ contubernales, pòst affines, in omni denique vita familiares: magnum etiam vinculum, quòd iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse: sed ita quidam 1 aiebat, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebat, ut etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset.

22. Cessit auctoritati amplissimi viri, vel potiùs paruit. Unà est profectus cum iis, quorum erat una causa; tardiùs iter fecit: itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potiùs: nam, si crimen est illum voluisse; non minùs magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quàm aliquem se maluisse: atque is tamen aliquis, Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certè habebat. Sed quoquo modo sese illud habet; hæc querela vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus. Quid si essetis? Cæsarine eam traditurі fuissetis, an contra Cæsarem retenturi?

VIII. Vide, quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potiùs audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quò senatus eum sorsque mi-

9 *Tuberonis*, qui pater accusatoris hujusce.

1 *Quidam*, fortè Cato, Pompeio devotissimus.

serat, tibi patrem suum traditurum fuisse; non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere: non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. Sed jam hoc totum omitto, non tam ut me offendam tuas patientissimas aures, quàm ne Tubero, quod [2] numquam cogitavit, facturus fuisse videatur.

24. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus huic [3] victoriæ maximè infestam; in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena [4] voluntas, conventus firmi, atque magni. Quæro, quid facturi fuissetis? quamquam, quid facturi fueritis non dubitem, quum videam, quid feceritis. Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti, ut perhibetis, summa cum injuria.

25. Quomodo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti, in societatem belli veneratis. Quòd si Cæsaris causâ in provinciam veniebatis; ad eum profectò exclusi provinciâ venissetis: venistis ad Pompeium. Quæ est ergo apud Cæsarem querela, quum eum accusatis, a quo queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, si a Varo, et quibusdam aliis prohibiti non essetis: ego autem confitebor culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit.

---

2 *Quod numquam cogitavit*, scilicet tibi tradere provinciam sibi a senatu creditam.

3 *Huic victoriæ*, victori Cæsari. *Rex*, Juba, quem Cæsar cum Scipione bellum renovantem devicit.

4 *Aliena voluntas*, provincialium. *Conventus*, Romanorum Pompeii faventium partibus.

IX. Sed vide, quæso, C. Cæsar, constantiam ornatissimi viri, L. Tuberonis; quam ego, quamvis ipse probarim, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? constantiam dico? nescio, an meliùs patientiam possim dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut a quibus partibus in dissensione civili non esset receptus, esset[que] etiam cum crudelitate rejectus, ad eas ipsas rediret? magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de suscepta causa, propositaque sententia, nulla vis, nullum periculum possit depellere.

27. Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, nobilitas, splendor, ingenium; quæ nequaquam fuerunt: hoc certè præcipuum Tuberonis fuit, quòd justo cum imperio ex senatusconsulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus, non ad Cæsarem, ne iratus, non domum, ne iners; non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur: in Macedoniam, in Cneii Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat rejectus cum injuria.

28. Quid? quum ista res nihil commovisset ejus animum, ad quem veneratis; languidiore, credo, studio in causa fuistis; tantummodo in præsidiis eratis; animi verò a causa abhorrebant: an, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis, quàm in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur? Pacis equidem semper auctor fui; sed tum serò; erat enim amentis, quum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus; tu certè præcipuè, qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses: quamquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victoriæ.

X. Hæc ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ, aut Cæsarem beneficii sui pœniteret. Nunc quæro, utrùm vestras injurias, an reipublicæ persequamini: si reipublicæ; quid de vestra in ea causâ perseverantia respondebitis? si vestras; videte, ne erretis, qui Cæsarem vestris inimicis iratum fore putetis, quum ignoverit suis.

PERORATIO. Itaque num tibi videor, Cæsar, in causa Ligarii occupatus esse? num de ejus facto dicere? quidquid dixi, ad unam summam referri volo vel humanitatis, vel clementiæ, vel misericordiæ tuæ.

30. Causas, Cæsar, egi multas, et quidem tecum 5, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum: certè numquam hoc modo, *Ignoscite, Judices: erravit: lapsus est: non putavit: si umquam posthac.* Ad parentem sic agi solet. Ad judices, *Non fecit, non cogitavit, falsi testes; fictum crimen.* Dic te, Cæsar, de facto Ligarii judicem esse: quibus in præsidiis fuerit, quære: taceo. Ne hæc quidem colligo, quæ fortasse valerent etiam apud judicem: Legatus ante bellum profectus est, relictus in pace, bello oppressus, in eo ipso non acerbus; totus animo, et studio tuus. Ad judicem sic agi solet: sed ego ad parentem loquor: Erravi, temerè feci, pœnitet: ad clementiam tuam confugio: delicti veniam peto: ut ignoscas, oro. Si nemo impetravit, arroganter; si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. An sperandi Ligario causa non sit, quum mihi apud te sit locus etiam pro altero deprecandi? Quamquam neque in hac oratione spes est posita causæ, nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii.

---

5 *Tecum*; nam Cæsar ante præturam causas multas egerat.

XI. Vidi enim, et cognovi, quid maximè spectares, quum pro alicujus salute multi laborarent : causas apud te rogantium gratiosiores esse, quàm vultus; neque spectare, quàm tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quàm illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tuâ liberalitate fruuntur, quàm tu ipse, qui illis tam multa concedis. Sed video tamen, apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus, quàm preces; ab iisque te moveri maximè, quorum justissimum dolorem videas in petendo.

32. In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis; sed hoc, quæso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos 6, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiæ, ac robur reipublicæ, proponere : nosti optimè homines : animadverte horum omnium mœstitiam, et dolorem hujus T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrymas squaloremque ipsius, et filii vides.

33 Quid de fratribus dicam? noli, Cæsar, putare de unius capite nos agere : aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt, aut tres ex civitate exterminandi : quodvis exsilium his est optatius, quàm patria, quàm domus, quàm dii penates, uno illo exsulante. Si fraternè, si piè, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas : valeat tua vox illa, quæ vicit. Te enim dicere audiebamus, nos, omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent; te, omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem,

6 *Sabinos*, ex ea gente fortè oriundus erat Ligarius, aut ibi natus.

omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Cæsetium, L. Cornificium, hosce omnes equites Romanos, qui adsunt veste mutatâ, non solùm notos tibi, verùm etiam probatos viros, tecum 7 fuisse? Atque his maximè irascebamur; hos requirebamus, et his nonnulli etiam minabamur. Conserva igitur tuis suos; ut quemadmodum cetera, quæ dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur.

XII. Quòd si penitus perspicere posses concordiam Ligariorum; omnes fratres tecum judicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuisset, in qua fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem, et pene conflatum, in hac propè æqualitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis priùs futurum fuisse, quàm ut hi fratres diversas sententias, fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate abruptus est unus; qui, si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti.

35. Sed ierit ad bellum: discesserit non a te solùm, verùm etiam a fratribus: hi te orant tui. Equidem quum tuis omnibus negotiis interessem, memoriâ teneo, qualis tum T. Ligarius, quæstor urbanus, fuerit erga te et dignitatem tuam: sed parum est me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles, nisi injurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus illo quæstorio officio cogitantem,

---

7 *Tecum fuisse*, non quia pro te, sed quia non contra te, ut dixisti, arma tulerunt.

8 *Aliis quibusdam quæstoribus*, qui scilicet Cæsari ærarium, quod ipsi curabant, effringenti obstiterant, officiosior fuerat Ligarius.

etiam de aliis quibusdam 8 quæstoribus reminiscentem recordari.

36. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim hæc divinabat) nisi ut tu eum tui studiosum, et bonum virum judicares, nunc a te supplex fratris salutem petit : quam hujus admonitus officio quum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos non solùm sibi ipsos neque his tot ac talibus viris, neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris.

37. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo, M. Marcello, fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis, et huic omni frequentiæ probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo; cujus voluntatem carissimam semper habuisti : et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit; noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quàm sæpissimè quærere : nihil est enim tam populare, quàm bonitas : nulla de virtutibus tuis plurimis, nec admirabilior, nec gratior misericordiâ est.

38. Homines enim ad deos nullâ re propiùs accedunt, quàm salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua majus, quàm ut possis; nec natura tua melius, quàm ut velis conservare quàm plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certè natura breviorem. Quare, quum utilius esse arbitrer, te ipsum, quàm aut me, aut quemquam, loqui tecum, finem jam faciam : tantùm te admonebo, si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

# PRO REGE DEJOTARO.

## ORATIO QUADRAGESIMA SECUNDA.

*Dejotarus fuerat tetrarcha Gallogræciæ penè totius, et Armeniæ minoris rex a senatu constitutus. Sed quia bello civili partes Pompeii secutus erat, Cæsar, Pharnace devicto, eum parte tetrarchiæ multaverat, Armeniamque abstulerat a senatu datam. Quum deinde Cæsar, litteris Tarragone datis, eum bene sperare et bono animo esse jussisset, Castor, nepos Dejotari ex filia, Phidippum medicum, regis servum, qui cum legatis Romam missus erat, corruptum præmiis, ad accusandum dominum impulit. Crimini dabat Dejotarum, quo tempore domi suæ Cæsarem hospitio excepisset, voluisse eum interficere. Accusatum domi Cæsaris Cicero hospes ejus defendit, Cæsare quartùm consule sine Collega. Anno urbis 708, Ciceronis 62.* Fabricius.

I. Exordium. Quum in omnibus causis gravioribus, C. Cæsar, initio dicendi commoveri soleam vehementiùs, quàm videtur vel usus, vel ætas mea postulare, tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Dejotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primùm dico pro capite, fortunisque règis: quod ipsum etsi non iniquum est, in tuo 1 duntaxat periculo; tamen est ita inusitatum, regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum.

2 Deinde eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebamus, pro perpetuis 2

1 *In tuo duntaxat periculo*, id est, *et ut illud non iniquum sit, satis est suspicionem esse vocatæ in periculum vitæ tuæ*, quâ salus reipublicæ fundatur.

2 *Perpetuis*; in omnibus enim Asiaticis bellis enixè rempublicam Dejotarus adjuverat.

ejus in nostram rempublicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelem Castorem! ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiæque suæ terrorem intulerit ei, cujus senectutem tueri, et tegere debebat; commendationemque ineuntis ætatis ab impietate, et scelere duxerit; avi servum, corruptum præmiis, ad accusandum dominum impulerit, et a legatorum pedibus 3 abduxerit.

3. Fugitivi autem dominum accusantis, et dominum absentem, et dominum amicissimum nostræ reipublicæ, quum os videbam, quum verba audiebam, non tam afflictam regiam conditionem dolebam, quàm de fortunis communibus extimescebam. Nam, quum more majorum de servo in dominum, ne tormentis quidem, quæri liceat, in qua quæstione dolor veram vocem elicere possit, etiam ab invito; exortus est servus, qui, quem in equuleo appellare non posset, eum accuset solutus.

II. Perturbat me, C. Cæsar, etiam illud interdum; quod tamen, quum te penitus recognovi, timere desino: re enim iniquum est, sed tuâ sapientiâ fit æquissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cujus vitam consilium facinoris inîsse arguare, si per se ipsum consideres, grave est: nemo enim fere est, qui sui periculi judex, non sibi se æquiorem, quàm reo, præbeat. Sed tua, C. Cæsar, præstans, singularisque natura hunc mihi metum minuit: non enim tam timeo, quid tu de rege Dejotaro, quàm intelligo, quid de te ceteros velis judicare.

---

3 *Pedibus*, ad quos jacebat servus, dum legati sedebant.

5. Moveor etiam loci ipsius insolentiâ, quòd tantam causam, quanta nulla unquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent : in tuis oculis, in tuo ore, vultuque acquiesco; te unum intueor; ad te unum omnis mea spectat oratio : quæ mihi ad spem obtinendæ veritatis gravissima sunt, ad motum animi, et ad omnem impetum dicendi, contentionemque leviora.

6. Hanc enim, C. Cæsar, causam si in foro dicerem, eodem audiente et diceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus afferret? quis enim civis ei regi non faveret, cujus omnem ætatem in populi Romani bellis consumptam esse meminisset? spectarem curiam, intuerer forum, cœlum denique testarer ipsum. Sic, quum et deorum immortalium, et populi Romani, et senatûs beneficia in regem Dejotarum recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio.

7. Quæ quoniam angustiora parietes faciunt, actioque causæ maximè debilitatur loco; tuum est, Cæsar, qui pro multis sæpe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre; quò faciliùs tum æquitas tua, tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam. Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam; qui quum videantur neque ingenio, neque usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe, et cogitatione venerunt.

III. Præparatio ad causam. Iratum te regi Dejotaro fuisse non erant nescii : affectum illum quibusdam incommodis 4, et detrimentis, propter

4 *Incommodis*, ademptâ Galatiæ parte et Armeniâ Minore, quam a senatu acceperat.

offensionem 5 animi tui, meminerant : teque quum huic iratum, tum sibi amicum cognoverant: quumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant, ut in exulcerato animo facilè fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primùm metu, C. Cæsar, per fidem, et constantiam, et clementiam tuam, libera, ne residere in te ullam partem iracundiæ suspicemur : per dexteram te istam oro, quam regi Dejotaro hospes hospiti porrexisti; istam, inquam, dexteram, non tam in bellis et in prœliis, quàm in promissis et fide firmiorem 6. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti : te ejus dii penates acceperunt : te amicum, et placatum Dejotari regis aræ, focique viderunt.

9. Quum facilè exorari, Cæsar, tum semel exorari soles : nemo umquam te placavit inimicus, qui ullas residisse in te simultatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditæ cum Dejotaro querelæ tuæ? numquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quòd propensior in Cn. Pompeii amicitiam fuisset, quàm in tuam : cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si quum auxilia Pompeio, vel etiam filium misisset, ipse excusatione 7 ætatis usus esset. Itaque quum maximis 8 eum rebus liberares, perparvam amicitiæ culpam relinquebas.

10. Itaque non solùm in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agno-

---

5 *Offensionem*, cujus causa fuerat bellum civile, in quo Dejotarus pro Pompeio pugnaverat.

6 *Firmiorem*, pro positivo *firmam*.

7 *Excusatione usus esset*, quominus Pharsalico prœlio interesset.

8 *Maximis rebus* : nempe quòd Pompeium copiis adjuverat.

visti, regem 9 reliquisti : neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine sæpe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, isdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos in media republica nati, semperque versati.

IV. Quum audiret senatûs consentientis auctoritate arma sumpta : consulibus, prætoribus, tribunis plebis, nobis 1 imperatoribus rempublicam defendendam 2 datam : movebatur animo, et vir huic imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam inclusam esse videbat : in summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maximè verò perturbatus est, ut audivit, consules ex italia profugisse ; omnesque consulares (sic enim nuntiabatur) cunctum senatum, totam italiam esse effusam : talibus enim nuntiis et rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli veri subsequebantur : nihil ille de conditionibus 3 tuis, nihil de studio concordiæ et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra 4 dignitatem tuam. Quæ quum ita essent, tamen usque eò se tenuit,

---

9 *Regem reliquisti*, regno tamen imminuto.

1 *Nobis imperatoribus ;* tunc ad portas urbis manebat Cicero, dum de Cicilia triumpharet ; quod tamen non assecutus est.

2 *Defendendam datam*, nempe ex senatusconsulto *videant Coss. Prætores, ne quid respublica detrimenti capiat.*

3 *Conditionibus tuis*, de pace cum Pompeio componenda.

4 *Contra dignitatem tuam*, quam imminutam volebant, dum Cæsaris absentis rationem haberi vetabant in comitiis consularibus, eumque ante tempus e provincia revocabant.

quoad a Cn. Pompeio ad eum legati, litteræque venerunt.

12. Ignosce, ignosce, Cæsar, si ejus viri auctoritati rex Dejotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus: in quem quum dii atque homines omnia ornamenta congessissent, tum tu 5 ipse plurima, et maxima. Neque enim si tuæ res gestæ ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus: quantum nomen ejus fuerit, quantæ opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatûs, quanti tui, quis ignorat? tantò ille superiores vicerat gloriâ, quantò tu omnibus præstitisti. Itaque Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulatus, admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus.

V. Ad eum igitur rex Dejotarus venit, hoc misero, fatalique bello, quem antea justis, hostilibusque bellis adjuverat; quocum erat non hospitio solùm, verùm etiam familiaritate conjunctus: et venit vel rogatus, ut amicus; vel arcessitus, ut socius; vel evocatus, ut is, qui senatui parere didicisset: postremò venit, ut ad 6 fugientem, non ut ad insequentem, id est, ad periculi, non ad victoriæ societatem. Itaque, Pharsalico prœlio facto, a Pompeio discessit: spem 7 infinitam persequi noluit: vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satis factum esse duxit: domum se contulit: teque Alexandrinum bellum gerente, utilitatibus tuis paruit 8.

706-707

5 *Tu ipse;* etiam filiam suam uxorem ei dederat Cæsar.

6 *Ad fugientem,* quum, ut Cæsarem fugeret, ex Italia in Græciam Pompeius transfretasset.

7 *Spem infinitam,* aliquando vincendi.

8 *Paruit,* id est, *se dicavit.*

14. Ille exercitum Cn. 9 Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis 1 sustentavit: ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum, et probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum 2, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, quâ ad bellum uteretur: ille corpus suum periculo objecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit, tuumque hostem esse duxit suum. Quæ quidem a te in eam partem accepta sunt, C. Cæsar, ut eum amplissimo regis honore et nomine affeceris.

15. Is igitur non modò a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suæ interficere voluisse; quod tu, nisi eum furiosissimum judicas, suspicari profectò non potes.

CONFUTATIO. Ut enim omittam, cujus tanti sceleris fuerit, in conspectu deorum penatium necare hospitem; cujus tantæ importunitatis, omnium gentium, atque omnis memoriæ clarissimum lumen extinguere; cujus tantæ ferocitatis, victorem orbis terrarum non extimescere: cujus tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eum, tyrannum inveniri: ut hæc omittam: cujus tanti furoris fuit, omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? quonam ille modo cum regno, cum domo, cum conjuge, cum carissimo filio distrac-

9 *Cn. Domitii*, Calvini, qui Cæsarianus.

1 *Copiis*, militibus et commeatibus. *Sustentavit*, quum Domitius contra Pharnacem Mithridatis filium, pro Cæsare bellavit.

2 *Ille iterum*, Alexandrino bello semel; *iterum*, bello contra Pharnacem: *tertiò*, bello Africano. *Auctionibus factis*, ut pecuniam ex venditione supellectilis suæ habere posset, quam Cæsari mitteret.

tus esset tanto scelere non modò perfecto, sed etiam cogitato?

VI. At credo, hæc homò inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo? quis 3 rectior? quis prudentior? quamquam hoc loco Dejotarum non tam ingenio, et prudentiâ, quàm fide, et religione vitæ defendendum puto. Nota tibi est, C. Cæsar, hominis probitas, noti mores, nota constantia. Cui porrò, qui modò populi Romani nomen audivit, Dejotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter metum præsentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a viro optimo, et ab homine minimè 4 stulto cogitatum esse confingitis.

17. At quàm non modò non credibiliter, sed ne suspiciosè quidem. Quum, inquit, in castellum Luceium venisses, et domum regis, hospitis tui, devertisses; locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus rex te munerare constituerat: huc te e balneo, priùs quàm accumberes, ducere volebat: ibi enim erant armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego mehercule, C. Cæsar, initio, quum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente esse corruptum; hac suspicione sum percussus: medicum indicem subornavit 5? finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longè, tamen a consuetudine 6 criminandi non multùm res abhorrebat.

---

3 *Quis rectior*, quis ingenio sanior, promptior in *rectis* consiliis capiendis.

4 *Minimè stulto*; minuit orator, ut augeat: id est, *sapientissimo*.

5 *Subornavit*, scilicet, Castor.

6 *A consuetudine criminandi*, quæ est, ut ea in rem

18. Quid ait medicus? nihil de veneno. At id fieri potuit, primò occultiùs in potione, vel in cibo : deinde etiam impuniùs fit, quod, quum est factum, negari potest. Si palam te interemisset 7, omnium in se gentium non solùm odia, sed etiam arma convertisset : si veneno, Jovis illius quidem hospitalis numen numquam celare potuisset, homines fortasse celavisset. Quod igitur et occultiùs conari, et efficere cautiùs potuit; id tibi, et medico callido, et servo, ut putabat, fideli, non credidit : de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit ? At quàm festivè crimen contexitur? Tua te, inquit 8, eadem quæ semper fortuna servavit : negavisti tum te inspicere velle.

VII. Quid postea? an Dejotarus, re illo tempore non perfectâ, continuò dimisit exercitum 9? nullus erat alius insidiandi locus! At eòdem te, quum cœnavisses, rediturum dixeras; itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? quum in convivio comiter et jucundè fuisses, tum illuc ivisti, ut dixeras : quo in loco Dejotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit; cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia; quæ Africanus, inspectante exercitu, accepit. Quod quum præsens Dejotarus regio et animo, et more fecisset, tu in cubiculum discessisti.

20. Obsecro, Cæsar, repete temporis illius

---

crimina excogitet accusator, quorum in illum facilior cadit suspicio. In medicum autem cadebat veneni suspicio.

7 *Interemisset*, Cæsarem hospitem.

8 *Inquit*, accusator. *Inspicere*, munera a Dejotaro tibi parata.

9 *Exercitum*; sic vocat ironicè eos, qui ad Cæsarem occidendum, collocati esse dicebantur.

memoriam : pone illum ante oculos diem : vultus hominum te intuentium, atque admirantium recordare : num quæ trepidatio? num qui tumultus? num quid, nisi moderatè, nisi quietè, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causæ excogitari potest: cur te lautum 1 voluerit, cœnatum noluerit occidere?

21. In posterum, inquit, diem distulit, ut, quum in castellum Luceium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi : sed tamen acta res criminosè 2 est. Quum, inquit, vomere 3 te post cœnam velle dixisses, in balneum te ducere cœperunt; ibi enim erant insidiæ : at te eadem tua fortuna servavit : in cubiculum te ire malle dixisti. Dii te perduint 4, fugitive : ita non modò nequam et improbus, sed et fatuus et amens es. Quid? ille signa ænea in insidiis posuerat, quæ e balneo in cubiculum transferri non possent? Habes crimina insidiarum : nihil enim dixit amplius : horum, inquit, eram conscius. Quid tum? ita demens ille erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris habebat, a se demitteret, Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum, et C. Cæsarem, cui fecisset insidias? præsertim quum is 5 unus esset, qui posset de absente se indicare? Et fratres meos, inquit, quòd erant conscii, in vincula conjecit. Quum igitur eos vinciret quos secum habebat; te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quæ illos scire dicis?

VIII. Reliqua pars accusationis duplex fuit;

---

1 *Lautum*, lavatum, et balneo redeuntem.

2 *Criminosè*, quasi verum et magnum crimen inesset.

3 *Vomere post cœnam*, quod antiquis, ac potissimùm Cæsari usitatum erat.

4 *Perduint;* comica vox, pro *perdant.*

5 *Is unus*, Phidippus. *Absente se*, Dejotaro.

una, regem semper in speculis 6 fuisse, quum a te animo esset alieno; altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cetera. Numquam eas copias rex Dejotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano posset; sed quibus fines suos ab excursionibus hostium et latrociniis tueretur, et imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea 7 quidem majores copias alere poterat: nunc exiguas vix tueri potest.

23. At misit 8 ad Cæcilium nescio quem; et eos, quos misit, quòd ire noluerunt, in vincula conjecit. Non quæro, quàm verisimile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret; aut eos quos misisset, non paruisse; aut qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potiùs, quàm necatos fuisse: sed tamen quum ad Cæcilium mittebat, utrùm causam 9 illam victam esse nesciebat, an Cæcilium istum magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optimè nostros homines novit, vel quia nosset 1, vel quia non nosset, contemneret. Addidit etiam illud, equites non optimos misisse. Veteres, credo, Cæsar: nihil ad tuum equitatum: sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero servum 2 judicatum. Non arbitror: non audivi; sed in eo, etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

---

6 *In speculis fuisse*, dum tui opprimendi occasionem reperiret.

7 *Antea*, ante civile bellum. *Nunc*, quum regni partem amiserit.

8 *Misit ad Cæcilium*, ut eum copiarum suarum ducem contra Cæsarem faceret.

9 *Causam illam*, Pompeianam.

1 *Quia nosset*, erat enim vir nihili. *Vel quia non nosset*; si quid enim habuisset virtutis, eum non ignorasset.

2 *Servum*; servis non licebat militare.

IX. Alieno autem a te animo fuit. Quomodo? Speravit, credo, difficiles tibi Alexandriæ fore exitus propter regionis naturam, et fluminis. At eo ipso tempore pecuniam dedit; exercitum 3 aluit; ei, quem Asiæ præfecéras, nulla in re defuit; tibi victori 4 non solùm ad hospitium, sed ad periculum etiam, atque ad aciem præstò fuit.

25. Secutum est bellum Africanum: graves de te rumores sparsi; qui etiam furiosum illum Cæcilium excitaverunt 5. Quo tum rex animo fuit? qui auctionatus sit, seseque exspoliare maluerit, quàm tibi pecuniam non subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Nicæam, Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent, et celeriter ad se referrent: itaque quum esset ei nuntiatum, Domitium naufragio 6 periisse, te in 7 castello circumsideri; de Domitio dixit versum Græcum eàdem sententiâ, quâ etiam nos habemus Latinum: *Pereant amici, dum und inimici intercidant*: quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset: ipse enim mansuetus; versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? tibi porrò inimicus cur esset, a quo, quum vel interfici belli lege potuisset, regem et se, et filium suum constitutos esse meminisset?

26. Quid deinde? furcifer quò progreditur? dit, hac lætitiâ Dejotarum elatum, vino se obruisse, in convivioque nudum saltavisse. Quæ crux huic fugitivo potest satis supplicii afferre?

---

3 *Exercitum*, cui præerat Domitius.

4 *Victori*, Alexandrinæ urbis.

5 *Excitaverunt*, nempe ad parandas in Syria copias adversùs Cæsarem.

6 *Naufragio periisse*, dum ex Asia in Africam ad Cæsarem vocantem transfretarat.

7 *In castello*, in Africa.

Dejotarum saltantem quisquàm, aut ebrium vidit unquam? omnes sunt in illo regiæ virtutes, quod te, Cæsar, ignorare non arbitror: sed præcipuè singularis, et admiranda frugalitas, etsi hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici non multùm habet laudis in rege: fortem, justum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hæ sunt regiæ laudes: illa privata est. Ut volet quisque accipiat: ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperentiam, virtutem esse maximam judico: hæc in illo est ab ineunte ætate, tum a cuncta Asia, tum a magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta, et cognita.

27. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen adscendit: sed tamen quidquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res, rationesque jungebat; ut non solùm tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamiliâs, et diligentissimus agricola 8, et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tantâ gloriâ præditus, nihil umquam nisi severissimè et gravissimè fecerit, is eâ existimatione, eâque ætate saltavit?

X. Imitari potiùs, Castor, avi tui mores, disciplinamque debebas, quàm optimo et clarissimo viro, fugitivi ore, maledicere. Quòd si saltatorem avum habuisset, neque eum virum, unde pudoris, pudicitiæque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minimè in illam ætatem conveniret: quibus ille studiis ab ineunte ætate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optimè ut equis uteretur; ea tamen illum cuncta,

8 *Agricola*; agros colere, pecora alere, regiæ virtutes apud antiquos.

jam

jam ætate exactâ, defecerant. Itaque, Dejotarum quum plures in equum sustulissent, quòd hærere in eo senex posset, admirari [9] solebamus. Hîc verò adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Græcia commilito fuit, quum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos annà cum eo ad Pompeium pater [1] miserat, quos concursus facere solebat? quàm se jactare? quàm se ostentare? quàm nemini in illa causa studio, et cupiditate concedere?

29. Quum verò, exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper fui, post Pharsalicum autem prœlium suasor fuissem armorum non deponendorum, sed abjiciendorum, hunc ad meam auctoritatem [2] non potui adducere, quòd et ipse ardebat studio ipsius belli, et patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus, quæ non impunitatem solùm adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calamitosus Dejotarus, qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modò apud te, sed etiam a suis accusetur. Vos vestrâ secundâ fortunâ, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?

XI. Sint sanè inimicitiæ, quæ esse non debebant: rex enim Dejotarus vestram familiam abjectam et obscuram e tenebris in lucem evocavit: quis tuum patrem antè, qui esset, quàm cujus gener esset, audivit? Sed quamvis ingratè et impiè necessitudinis nomen repudiaritis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. Esto: concedatur hæc quoque acerbitatis et odii magnitudo: adeone, ut etiam omnia vitæ, salutisque communia, atque etiam

9 *Admirari solebamus*, Pharsalico bello.
1 *Pater*, Saocondarius, Dejotari gener.
2 *Auctoritatem*, consilium.

humanitatis jura violentur? Servum sollicitare verbis, spe, promissisque corrumpere, abducere domo 3, contra dominum armare; hoc est, non uni propinquo, sed omnibus familiis bellum nefarium indicere. Nam ista corruptela servi, si non modò impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate approbata: nulli parietes nostram salutem, nullæ leges, nulla jura custodient: ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impunè evolare potest, contraque nos pugnare, fit in dominatu servitus, in servitute dominatus.

31. O tempora, o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, quum tribunus plebis M. Scaurum, principem civitatis, in judicium populi vocasset, Scauriquè servus ad eum clam domum venisset, et crimina in dominum delaturum se esse dixisset; prehendi hominem jussit, ad Scaurumque deduci. Vide, quid intersit: etsi iniquè Castorem cum Domitio comparo; sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti: ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti: ille adjutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti.

32. At semel iste est corruptus a vobis? Nonne quum esset productus 4, et quum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne etiam ad hunc Cn. Domitium venit? nonne, audiente hoc Serv. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium cœnabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est?

XII. Quæ est ista tam impudens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? idcirco in

3 *Domo*, legatorum.

4 *Productus*, ad testandum contra Dejotarum.

hanc urbem venisti, ut hujus urbis jura et exempla corrumperes, domesticâque immanitate inquinares? At quàm acutè collecta crimina? Blesamius 5 inquit (ejus enim nomine, optimi hominis, nec tibi ignoti, maledicebat tibi) ad regem scribere solebat, te in invidia esse: tyrannum existimari: statuâ inter 6 reges positâ, animos hominum vehementer offensos: plaudi tibi 7 non solere. Nonne intelligis Cæsar, ex urbanis malevolorum sermunculis hæc ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Cæsarem scriberet? multorum enim civium capita viderat: multos jussu Cæsaris vexatos, verberatos, necatos: multas afflictas, et eversas domos: armatis militibus refertum forum. Quæ semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus.

34. Solus, inquam, es, C. Cæsar, cujus in victoria cecidorit nemo, nisi armatus: et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modò non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducimus; is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam de statua quis queritur, unâ præsertim, quum tam 8 multas videat? valde enim invidendum est ejus statuis, cujus tropæis non invidimus. Nam, si locus affert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem Rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus unquam a te est, et nonnumquam, obstupe-

5 *Blesamius*, Gallogræcus, qui Dejotari legatus aderat.

6 *Inter reges posità*, scilicet, in Capitolio inter Romanorum regum statuas.

7 *Tibi*, in theatrum ingredienti.

8 *Tam multas*, positas tibi in omnibus urbibus, in curiis Romæ templis, duas etiam in Rostris ex decreto Senatûs.

factis hominibus, ipsâ admiratione compressus est; et fortasse eò prætermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

XIII. PERORATIO. Nihil a me arbitror prætermissum, sed aliquid ad extremam causæ partem reservatum: id autem aliquid est, te ut planè Dejotaro reconciliet oratio mea: non enim jam metuo, ne tu illi succenseas; illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicere: quod abest longissimè, mihi crede, Cæsar. Quid enim retineat per te, meminit, non quid amiserit: neque se a te multatum arbitratur; sed, quum existimaret multis tibi multa esse tribuenda, quò minus a se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres, non recusavit.

36. Etemim si Antiochus Magnus ille, rex Asiæ, quum, posteaquam a Scipione devictus, Tauro tenus regnare jussus esset, omnemque hanc Asiam, quæ est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus, benignè sibi a populo Romano esse factum, quòd nimis magnâ procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur; potest multò faciliùs se Dejotarus consolari. Ille enim furoris 9 multam sustinuerat, hic erroris. Omnia tu Dejotaro, Cæsar, tribuisti, quum et ipsi, et filio nomen regium concessisti: hoc nomine retento, atque conservato, nullum beneficium populi Romani, nullum judicium de se senatus imminutum putat: magno animo, et erecto est, nec unquam succumbet inimicis, ne fortunæ quidem.

37. Multa se arbitratur, et peperisse antè factis, et habere in animo, atque virtute, quæ nullo modo possit amittere: quæ enim fortuna,

9 *Furoris multam*, quàm sanè toleratn graviorem acrior conscientiæ stimulus faciebat; nam acriùs multò *furoris*, quàm *erroris*, conscientia remordet.

aut quis casus, aut quæ tanta possit injuria, omnium imperatorum de Dejotaro decreta delere? ab omnibus enim est ornatus; qui, postquam in castris esse potuit per ætatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt. Senatûs verò judicia de illo tam multa, tamque honorifica, quæ publicis populi Romani litteris, monumentisque consignata sunt, quæ umquam vetustas obruet, aut quæ tanta delebit oblivio? Quid de virtute ejus dicam? quid de magnitudine animi, gravitate, constantia? quæ omnes docti, atque sapientes summa, quidam 1 etiam sola bona esse dixerunt; hisque non modò ad bene, sed etiam ad beatè vivendum contentam virtutem esse. Hæc ille reputans, et dies et noctes cogitans, non modò tibi non succenset (esset enim non solùm ingratus, sed etiam amens) verùm omnem tranquillitatem, et quietem senectutis acceptam refert clementiæ tuæ.

XIV. Quo quidem animo quum antea fuit, tum non dubito, quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone 2 huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit: jubes enim eum bene sperare, et bono esse animo; quod scio tei non frustra scribere solere: memini enim iisdem fere verbis 3 ad me te scribere, meque tuis litteris bene sperare non frustra esse jussum.

39. Laboro equidem, regis Dejotari causâ, quocum mihi amicitiam respublica conciliavit, hospitium voluntas utriusque conjunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam verò neces-

---

1 *Quidam etiam sola*, nempe Stoici.

2 *Tarracone*, urbe in Hispania, quò se, devictis Pompeii liberis, contulerat Cæsar.

3 *Ad me te scribere*, post Pharsalicam pugnam.

4 *In me*, quum in Cilicià exercitui præeram.

situdinem magna ejus officia in 4 me, et in exercitum meum effecerunt; sed quum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotum a te esse opportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec hærere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui semel a te sint liberati timore.

40. Non debeo, C. Cæsar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim: nihil opus est: occurrere ipsa solet supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges; et id animo contemplare, quod oculis non potes: dabis profectò misericordiæ, quod iracundiæ negavisti. Multa sunt tuæ clementiæ monumenta; sed maximè eorum incolumitates, quibus salutem dedisti: quæ si in privatis gloriosa sunt, multò magis commemorabuntur in regibus. Semper enim regium nomen in hac civitate sanctum fuit; sociorum verò regum et amicorum, sanctissimum.

XV. Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timuerunt: retentum verò, et à te confirmatum, posteris etiam suis tradituros esse con-

---

5 *Confido.* Videtur tamen hâc oratione nihil Dejotaro impetravisse. Dicit enim Philipp. 2. *Quis enim cuiquam inimicior, quàm Dejotaro Cæsar..... a quo vivo nec præsens nec absens quidquam æqui bonique impetravit.*

Quod ad orationem pertinet, etsi multa sunt in ea ingeniosè dicta, videtur tamen Cicero eam non magni fecisse. Sic enim lib. 9. ad famil. Epist. 12. *Orationculam pro Dejotaro... tibi misi; quam velim sic legas, ut causam tenuem et inopem, nec scriptione magnopere dignam. Sed ego hospiti veteri et amico munusculum mittere volui levidense, crasso filo; cujusmodi ipsius solent esse munera.*

fido? 5. Corpora verò sua pro salute regum suorum hi legati tibi régii tradunt, Hieras, et Blesamius, et Antigonus, tibi, nobisque omnibus jam diu noti; eademque fide et virtute præditus Dotylais, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus; tum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati.

42. Exquire de Blesamio, num quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suspicit, et criminibus illis pro rege se supponit reum, memoriam tuam implorat, quâ vales plurimum: negat unquam se a te in Dejotari tetrarchia pedem discessisse: in primis finibus tibi se præstò fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum: quum e balneo exisses, tecum se fuisse, quum illa munera inspexisses cœnatus, quum in cubiculo recubuisses; eamdem denique assiduitatem tibi se præbuisse postridie.

43. Quamobrem, si quid eorum, quæ objecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id facinus suum judices. Quocirca, C. Cæsar, velim existimes, hodierno die sententiam tuam, aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus, aut incolumem famam cum salute: quorum alterum optare, illorum crudelitatis est; alterum conservare, clementiæ tuæ.

# IN M. ANTONIUM PHILIPPICA I.

## ORATIO QUADRAGESIMA TERTIA.

*Cicero, anno urbis 709, ætatis suæ 63, desperatâ prorsus Antonio consule libertate, urbem reliquerat, in Græciam iturus, eâ mente, ut Kal. Jan. quo die Pansa et Hirtius consulatum inituri erant, adesset. Leucopetræ adversâ tempestate detentus, ab iis, qui Româ venerant, et concionem accepit Antonii, quam valde probavit; et ea cognovit, unde revertendi consilium cepit. Post reversionem, de via languens, in senatum, qui Kal. Sept. in æde Concordiæ habebatur, non venit: quo graviter commotus Antonius, fabros se missurum, et domum ejus disturbaturum, audiente senatu, dixit. Postridie, id est, IV Nonas Sept. in senatum venit, absente Antonio, et hanc in illum primam orationem habuit, in qua exponit consilium profectionis et reversionis suæ: deinde queritur graviter de hesterna Antonii injuria: tum leges illius reprehendit: postremò utrumque consulem, absentem Antonium, præsentem Dolabellam, quem sibi, profecturus ad bellum Parthicum, Cæsar suffecerat, hortatur, ut veram solidamque gloriam sequantur; diligi a suis civibus malint, quàm metui; rempublicam omni ratione complectantur.* MANUTIUS.

*Orationes quatuordecim in M. Antonium Cicero Philippicas nominavit: in eodem enim ferè argumento versantur, ac Demosthenis orationes in Philippum Macedoniæ regem.*

I. Exordium et narratio. Antequam de republica, Patres conscripti, dicam ea, quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium et profectionis, et reversionis 1

1 *Reversionis*, non *reditûs*; est enim *reditus* ejus, qui, quò destinabat, pervenit: *reversio* autem est ejus, qui ex incepto itinere aliquâ causâ revocatus est-

mœæ. Ego, quum sperarem aliquando 2 ad vestrum concilium auctoritatemque rempublicam revocatam, manendum mihi statuebam, quasi in vigilia quadam consulari ac senatoria : nec verò usquam discedebam, nec a republica dejiciebam oculos, ex eo die, quo in ædem 3 Telluris convocati sumus : in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis; Atheniensiumque renovavi vetus exemplum : Græcum 4 etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis erat usa civitas illa; atque omnem memoriam discordiarum oblivione sempiternâ delendam censui.

2. Præclara tum oratio M. Antonii : egregia etiam voluntas : pax denique per eum, et per 5 liberos ejus cum præstantissimis civibus confirmata est. Atque his principiis reliqua consentiebant : ad deliberationes eas quas habebat domi de republica, principes civitatis adhibebat : ad hunc ordinem res optimas deferebat : summa cum dignitate et constantia ad ea, quæ quæsita erant, respondebat : nihil tum, nisi quod erat notum omnibus, in C. Cæsaris 6 commentariis reperiebatur.

---

2 *Aliquando*, interfecto Cæsare.

3 *In ædem Telluris*, quò senatum Antonius biduo post Cæsaris necem vocaverat, nondum ausus curiam adire subjectam Capitolio, ne sibi ob Cæsaris amicitiam suspecto vis inferretur.

4 *Græcum verbum*, scilicet, μὴ μνησικακεῖν, quod sonat *non injurias recordari*.

5 *Per liberos*, quibus Antonius tanquam pacis obsidibus in Capitolium missis, quò se Brutus et Cassius, Cæsaris interfectores, receperant, eos inde deductos amicè excepit.

6 *Cæsaris commentariis*. Interfecto Cæsare, invenit apud eum Antonius *commentarios*, quibus ea, quæ destinabat animo, Cæsar præscripserat, eosque retinuit apud se, ac posteà quidquid facere decreverat, id tanquam ex Cæsaris commentariis depromptum proponebat.

3. Num qui exsules restituti? unum 7 aiebat, præterea neminem: num immunitates datæ? nullæ, respondebat. Assentiri etiam nos Serv. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula post idus Martias ullius decreti Cæsaris, aut beneficii 8 figeretur. Multa prætereo, eaque præclara: ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. Dictaturam 9, quæ vim jam regiæ potestatis obsederat, funditus ex republica sustulit: de qua ne sententias quidem diximus: scriptum senatusconsultum, quod fieri vellet, attulit: quo recitato, auctoritatem ejus summo studio secuti sumus, eique amplissimis verbis per senatusconsultum gratias egimus.

II. Lux quædam videbatur oblata, non modò regno, quod pertuleramus, sed etiam regni timore sublato: magnumque pignus ab eo reipublicæ datum, se liberam civitatem esse velle, quum dictatoris nomen, quod sæpe 1 justum fuisset, propter perpetuæ dictaturæ recentem memoriam funditus ex republica sustulisset.

5. Liberatus cædis periculo paucis post diebus senatus: uncus 2 impactus est fugitivo illi, qui in C. Marii nomen invaserat: atque hæc omnia communiter cum collega. Alia porrò propria Do-

---

7 *Unum*, Sex. Clodium, scribam furorumque ministrum P. Clodii illius quem Milo interfecit; qui *de vi* damnatus erat Pompeio tert. consule, quòd inter eremandum Pub. Clodii cadaver curiam inflammaverat.

8 *Beneficii*; sic vocantur immunitates datæ, revocatio exsulum, etc.

9 *Dictaturam*; legem enim tulerat Antonius, *ne quis unquam dictator crearetur.*

1 *Sæpe justum*, nempe in difficilioribus reipublicæ temporibus.

2 *Uncus*, quo tractus in Gemonias scalas, et in Tiberim dejectus est.

labella; quæ, nisi collega 3 abfuisset, credo eis fuisse futura communia. Nam, quum serperet in urbe infinitum malum, idque manaret in dies latius, iidemque 4 bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant; et quotidie magis magisque perditi homines, cum sui similibus servis, tectis ac templis urbis minarentur: talis adimadversio fuit Dolabellæ, quum in audaces sceleratosque servos, tum in impuros et nefarios liberos; talisque eversio illius exsecratæ columnæ 5, ut mirum mihi videatur, tam valde reliquum tempus ab illo uno die dissensisse.

6. Ecce enim Kalendis Juniis, quibus ut adessemus, edixerat, mutata omnia: nihil per senatum, multa et magna per populum, et absente 6 populo, et invito: consules 7 designati se audere negabant in senatum venire: patriæ liberatores urbe carebant eâ, cujus a cervicibus jugum servile dejecerant; quos tamen ipsi consules et in concionibus, et in omni sermone laudabant. Veterani qui appellabantur, quibus hic ordo diligentissimè caverat 8, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, sed

---

3 *Nisi abfuisset*; mensibus Aprile et Maio veteranorum colonias Antonius peragravit.

4 *Iidemque*, scelerati homines et servi. *Insepultam sepulturam effecerant*. Nam Cæsaris corpus cremaverant in foro aridis virgultis, subselliis ac tribunalibus, quum in campo Martio rogus exstructus esset. Vocat *insepultam* hanc sepulturam, vel quia servata non est cremandi et sepeliendi consuetudo, vel quia, ut infra est, *sepulcrum Cæsaris nusquam exstaret*.

5 *Columnæ*, quam plebs prope viginti pedum erexerat in foro, cuique inscripserat *parenti patriæ*.

6 *Absente populo*; populus enim non erat colluvies illa perditorum civium, per quos Antonius agebat omnia.

7 *Consules designati*, Hirtius et Pansa.

8 *Caverat*, agrorum assignatione.

ad spem novarum prædarum incitabantur. Quæ quum audire mallem, quàm videre, haberemque 9 jus legationis liberum, eâ mente discessi, ut adessem Kalendis Januariis, quod initium senatûs cogendi fore videbatur.

III. Exposui, Patres conscripti, profectionis consilium: nunc reversionis, quæ plus admirationis habet, breviter exponam. Quum Brundisium, iterque illud, quod tritum in Græciam est, non sine 1 causa vitavissem, Kalendis Sextilibus veni Syracusas, quòd ab urbe ea transmissio in Græciam laudabatur: quæ tamen urbs mihi conjunctissima, plus unâ me nocte cupiens retinere non potuit: veritus sum, ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspicionis aliquid afferret, si essem commoratus. Quum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegini, venti detulissent; ab eo loco conscendi, ut transmitterem; nec ita multùm provectus, rejectus austro sum in eum ipsum locum, unde conscenderam.

8. Quumque intempesta nox esset, mansissemque in villa P. Valerii, comitis et familiaris mei, postridieque apud eumdem, ventum exspectans, manerem: municipes Rhegini complures ad me venerunt; ex his quidam Româ recentes; a quibus primùm accipio M. Antonii concionem,

---

9 *Jus legationis liberum;* legationes liberæ senatoribus dabantur rerum privatarum causâ, tum quòd iis, non permittente senatu, non licebat abesse, tum quòd, addito *legationis* nomine, honoratiores erant apud exteras gentes; dabantur autem in quinquennium lege Juliâ. Quas qui obtinuerant, a provincialibus magistratibus lictores et cætera legatorum *verorum, necessariorum*, insignia accipiebant. Hoc titulo liberæ legationis in Græciam ire statuerat Cicero.

1 *Non sine causa;* erant enim Brundisii quatuor Antonii legiones.

quæ ita mihi placuit, ut, eâ lectâ, de reversione primùm cœperim cogitare. Nec ita multò pòst edictum Bruti affertur, et Cassii; quod quidem mihi, fortasse quòd eos etiam plus reipublicæ, quàm familiáritatis gratiâ, diligo, plenum æquitatis videbatur. Addebant præterea (fit enim plerumque, ut ii, qui boni quid volunt afferre, affingant aliquid, quo faciant id, quod nuntiant, lætius) rem 2 conventuram: Kalendis Sextilibus senatum frequentem fore: Antonium, repudiatis malis suasoribus, remissis Galliis 3 provinciis, ad auctóritatem senatûs esse redituruum.

IV. Tum verò tantâ sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli neque remi, neque venti satisfacerent: non quò me ad 4 tempus occursurum putarem, sed ne tardius, quàm cuperem, reipublicæ gratularer. Atque ego celeriter Veliam devectus, Brutum vidi; quanto meo dolore, non dico: turpe mihi ipsi videbatur, in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet; et ibi velle tutò esse, ubi ille non posset. Neque verò illum similiter, atque ipse erat, commotum esse vidi: erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientiâ, nihil de suo casu, multa de nostro querebatur.

18. Ex quo primùm cognovi, quæ Kalendis Sextilibus in senatu fuisset L. Pisonis 5 oratio: qui quamquam parum erat (id enim ipsum a Bruto audieram) a quibus debuerat, adjutus;

---

2 *Rem conventuram*, inter Antonium et Brutum Cassiumque.

3 *Gallis*, quas sibi desposcebat. Dicit autem *Galliis* per auxesim; agebatur enim tantùm de Gallia Cisalpina, quam pro Macedonia optabat sibi ab senatu dari.

4 *Ad tempus;* jam enim Kal. Sextiles prætérierant.

5 *L. Pisonis*, qui socer Cæsaris in Antonium tamen invectus erat, sed nemine adjuvante.

tamen et Bruti testimonio (quo quid potest esse gravius?) et omnium prædicatione, quos postea vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. Hunc igitur ut sequerer, properavi, quem præsentes non sunt secuti: non ut proficerem aliquid (neque enim sperabam id, neque præstare poteram) sed ut, si quid mihi humanitus accidisset (multa autem impendêre videntur præter naturam præterque fatum) hujus tamen diei vocem hanc testem reipublicæ relinquerem meæ perpetuæ erga se voluntatis. Quoniam utriusque consilii causam, Patres conscripti, probatam vobis esse confido, priùs quàm de republica dicere incipio, pauca querar de hesterna M. Antonii injuria, cui sum amicus; idque me nonnullo 6 ejus officio debere esse, præ me semper tuli.

V. Quid tandem erat causæ, cur in senatum hesterno die tam acerbè cogerer? solusne aberam? an non sæpe minùs frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam ægrotos deferri opporteret? Annibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur; ad quam causam etiam Appium illum, et cæcum, et senem delatum esse memoriæ proditum est.

12. De supplicationibus referebatur; quo in genere senatores deesse non solent: coguntur enim non pignoribus 7; sed eorum, quorum de honore agitur, gratiâ: quod idem fit, quum de triumpho refertur: ita sine cura consules sunt, ut penè liberum sit senatori non adesse. Qui quum mihi mos notus esset, quumque de via languerem, et mihimet displicerem, misi, pro

6 *Nonnullo ejus officio*, quòd Ciceronem Brundisii commorantem post Pharsalicum pugnam, nondum impetratâ a Cæsare venià, quum posset jure victoriæ occidere, noluit.

7 *Pignoribus*, quorum ademptione multabantur senatores, qui vocati in senatum non venissent.

amicitia, qui hoc ei diceret. At ille, vobis audientibus, cum fabris se domum meam venturum esse dixit. Nimis iracunde hoc quidem, et valde intemperanter: cujus enim malefieii ista pœna est, ut dicere in hoc ordine auderet, se publicis operis disturbaturum publicè ex senatûs sententia 8 ædificatam domum? quis autem umquam tanto damno senatorem coëgit? aut quid 9 est ultra pignus, aut multam? qui si scisset, quam sententiam dicturus essem, remisisset aliquid profectò de severitate cogendi.

VI. An me censetis, Patres conscripti, quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia 1 cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiabiles 2 religiones in rempublicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? nihil dico, cui. Fuerit ille L. Brutus, qui et ipse regio dominatu rempublicam liberavit, et ad similem virtutem, et simile factum stirpem jam propè in quingentesimum annum propagavit: adduci tamen non possem, ut quemquam mortuum conjungerem cum immortalium religione: ut, cujus sepulcrum 3 nusquam exstet, ubi parentetur, et publicè supplicetur. Ego verò eam sententiam 4 dixissem, Patres conscripti,

8 *Ex senatûs sententia ædificatam;* post Ciceronis restitutionem; nam ejus domum diruerat Clodius.

9 *Quid est*, supple *aliud pœnæ.*

1 *Parentalia*, sacrificia quædam aut epulæ, quæ in honorem mortuorum, præsertim *parentum*, celebrabantur. Id autem a senatu extorserat Antonius, ut simul *parentalia* Cæsari et *supplicationes* decerneret; quæ duo conjungi nefas erat: nam *parentalia* tanquam homini mortuo, *supplicationes* tanquam deo habebantur.

2 *Inexpiabiles*, ita nefariæ, ut expiari non possent.

3 *Sepulcrum nusquam;* nam columna quam Cæsari populus in foro statuerat, a Dolabella eversa fuerat.

4 *Sententiam*, nempe diis acceptam eorumque religioni parcentem.

ut me adversùs populum Romanum, si qui accidisset gravior reipublicæ casus, si bellum, si morbus, si fames, facilè possem defendere; quæ partim jam sunt, partim timeo ne impendeant. Sed hoc ignoscant dii immortales velim, et populo Romano, qui id non probat, et huic ordini, qui decrevit invitus.

14. Quid? de reliquis reipublicæ malis licetne dicere? mihi verò licet, et semper licebit dignitatem tueri, mortem contemnere: potestas modò veniendi in hunc locum sit; dicendi periculum non recuso. Atque utinam, Patres conscripti, Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quò profici potuerit aliquid, sed ne unus modò consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus republicâ inveniretur. Qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos, L. Pisonem ducem optimæ sententiæ non secutos. Idcirconne nos populus Romanus consulares fecit, ut in altissimo, amplissimoque gradu dignitatis locati, rempublicam pro nihilo haberemus? non modò voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne vultu quidem assensus est.

15. Quænam (malùm) est ista voluntaria servitus? fuerit quædam 5 necessaria. Nec ego hoc ab omnibus iis desidero, qui sententiam loco 6 consulari dicunt: alia causa est eorum, quorum 7 silentio ignosco; alia eorum, quorum vocem requiro: quos quidem doleo in suspicionem

5 *Quædam necessaria*, vivente Cæsare.

6 *Loco consulari;* quibusdam honoris aut præmii causâ concessum erat, *ut loco consulari* vel *prætorio* sententiam dicerent, etsi neque consules, neque prætores fuissent.

7 *Quorum silentio ignosco*, quia Cæsari aut Antonio multa debebant. *Quorum vocem requiro*, quia nihil cuiquam debent nisi reipublicæ.

populi Romani venire, non modò metûs, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suæ.

VII. Expositio sententiæ. Quare primùm maximas gratias, et habeo, et ago L. Pisoni, qui non, quid efficere posset in 8 republica, cogitavit, sed quid ipse facere deberet: deinde a vobis, Patres conscripti, peto, ut, etiam si sequi minùs audebitis orationem atque auctoritatem meam, benignè tamen me, ut fecistis adhuc, audiatis.

16. Primùm igitur acta Cæsaris servanda censeo; non quò probem; quis enim id quidem potest? sed quia rationem habendam maximè arbitror pacis et otii. Vellem adesset Antonius, modò sine 9 advocatis; sed, ut opinor, licet ei minùs 1 valere; quod mihi heri per illum non licebat: doceret me, vel potiùs vos, Patres conscripti, quemadmodum ipse Cæsaris acta, 2 defenderet. An in commentariolis, et chirographis, et libellis se uno auctore prolatis, ac ne prolatis quidem, sed tantummodo dictis, acta Cæsaris firma erunt? quæ ille in æs incidit, in quo populi jussa, perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur?

17. Equidem sic existimo: nihil tam esse in actis Cæsaris, quàm leges Cæsaris. An, 3 si cui

---

8 *In republica*, qualis nunc est.

9 *Sine advocatis*. Sic vocat ironicè milites, quibus interfecto Cæsare, curiam Antonius cingere solitus erat, ut in ea plus valeret; quemadmodum rei in judiciis amicos *advocabant* sibi, ut eorum gratia juvarent suam causam.

1 *Minus valere*, minùs bonâ valetudine esse, et hac excusatione uti, in senatum ut venire non cogatur.

2 *Acta*, sibi invicem adversantia.

3 *An, si cui quid, etc.* Plena ut sit sententia, requiri videtur alterum membrum ejusmodi: *quod autem in æs incidit, id ratum non erit?*

quid ille promisit, id erit fixum? quod idem non facere 4 potuit; ut 5 multis multa promissa non fecit: quæ tamen multò 6 plura illo mortuo reperta sunt, quàm vivo beneficia per omnes annos tributa et data: sed ea non muto, non moveo: summo etiam studio præclara illius acta defendo. Pecunia 7 utinam ad Opis maneret! cruenta 8 illa quidem, sed his temporibus, quibus iis, quorum est, non redditur, necessaria: quamquam ea quoque sit effusa, si ita in actis fuit.

18. Ecquid est, quod tam propriè dici possit actum ejus, qui togatus in republica cum potestate imperioque versatus sit, quàm lex? Quærè acta Gracchi; leges Semproniæ proferentur: quære Sullæ; Corneliæ. Quid? Cn. Pompeii tertius consulatus, in quibus actis constitit? nempe in legibus? A Cæsare ipso si quæreres, quidnam egisset in urbe et in toga; leges multas responderet se, et præclaras tulisse; chirographia verò aut mutaret, aut non daret, aut si dedisset, non istas res in actis suis duceret. Sed ea ipsa concedo: quibusdam in rebus etiam conniveo 9: in maximis verò rebus, id est legibus, acta Cæsaris dissolvi, ferendum non puto.

VIII. Quæ lex melior, utilior, optima etiam

---

4 *Non facere potuit*, supple, *ut fixum esset*.

5 *Ut*, veluti, exempli causâ. *Multis multa promissa non fecit*, id est, *non fecit multa, quæ multis promiserat*.

6 *Multò plura*, quia multa simulabat Antonius.

7 *Pecunia*, quam, ferè ad summam 43, 750, 000 nostrarum libellarum, Cæsar ad Opis deposuerat. Hanc autem abstulit Antonius omnem, partim sibi, partim Dolabellæ collegæ, utrique gravi ære alieno obstricti, partim aliis, quos a reipublicæ defensione ad suas partes traduxit.

8 *Cruenta*; nam de bonis cæsorum in acie Pharsalica Pompeianorum redacta erat.

9 *Conniveo*, fingo me credere scripta esse a Cæsare quædam, quæ revera scripta non sunt.

republicâ sæpius flagitata, quàm, ne prætoriæ provinciæ plus 1 quàm annum, neve plus quàm biennium consulares obtinerentur. Hac lege sublatâ 2, videnturne vobis acta Cæsaris servari? Quid? eâ lege, quæ promulgata est de tertia 3 decuria judicum, nonne omnes judiciariæ leges Cæsaris dissolvuntur? Et vos acta Cæsaris defenditis, qui leges ejus evertitis? nisi fortè, si quid memoriæ causâ retulit in libellum, id numerabitur in actis, et quamvis iniquum et inutile sit, defendetur; quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Cæsaris non habebitur.

20. At quæ est ista tertia decuria? centurionum inquit. Quid? isti ordini judicatus lege Juliâ, etiam antè Pompeiâ, Aureliâ, non patebat? census 4 præfiniebatur, inquit. Non centurioni quidem solùm, sed equiti etiam Romano. Itaque viri fortissimi, atque honestissimi, qui ordines 5 duxerunt, res et judicant, et judicaverunt. Non quæro, inquit, istos 6; quicumque ordinem duxit, judicet. At si ferretis, quicumque equo 7 meruisset, quod est laudatius, nemini probaretis:

1 *Plus quàm annum*; antea nullum erat definitum tempus obtinendis provinciis.

2 *Sublatâ*, per tribunos duos, quos submisit Antonius.

3 *De tertia decuria*, nempe centurionum, quos Antonius adjunxit duabus decuriis senatorum et equitum, quibus Cæsar, remotis tribunis ærarii, judicia attribuerat.

4 *Census*, conveniens scilicet, et sine quo in judicum decurias eligi non poterant centuriones.

5 *Qui ordines duxerunt*, qui centuriones fuerunt. *Ducere autem ordines dicebantur*, qui aliquem militiæ magistratum gerebant, qui, v. g. præerant decuriæ, vel centuriæ, etc.

6 *Istos*, quorum census præfiniebatur.

7 *Equo*, publicè dato. *Meruissent*, militasset. Qui

in judice enim spectari et fortuna debet, et dignitas. Non quæro, inquit, ista: addo etiam judices manipulares 8 ex legione 9 Alaudarum; aliter 1 enim nostri negant posse se salvos esse. O contumeliosum honorem istis, quos ad judicandum nec opinantes vocatis! hic enim est legis 2 index, ut ii res in tertia decuria judicent, qui liberè judicare non audeant: in quo quantus est error, dii immortales! eorum, qui istam legem excogitaverunt? ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissimè severitate judicandi sordes suas eluet; laborabitque, ut honestis decuriis potiùs dignus videatur, quàm in turpem jure conjectus.

IX. Altera promulgata lex est, ut et de vi, et de majestate damnati ad populum 3 provocent, si velint. Hæc utrùm tandem lex est, an legum omnium dissolutio? quis enim est hodie, cujus intersit istam legem venire? nemo reus est istis 4

---

autem sic merebant, vocanti reipublicæ præstò esse semper cum equo debebant.

8 *Manipulares*, qui ordinem non duxerint, sed tantùm *manipulum*, id est, parvam militum manum ex viginti militibus.

9 *Ex legione Alaudarum*. Galli transalpini, a Cæsare post victum Pompeium civitate donati, et quibus ea legio constabat, Alaudæ vocabantur, vel quia in galeis aream *Alaudam* gerebant, forte quòd cristas et quasi pennas in galeis gestabant, unde militari lasciviâ *Alaudæ* dicebantur.

1 *Aliter*, nisi judicentur a manipularibus, qui scelerum suorum conscientiâ debilitati liberè et severè judicare non audeant.

2 *Legis index*, legis titulus, elogium.

3 *Ad populum provocent*. Hanc rectè Cæsar provocationem sustulerat, ne seditiosi homines *de vi et de majestate* damnati iterum plebem concitarent, eamdemque ipsam rem in se admitterent, propter quam damnati fuissent.

4 *Istis legibus*, de vi et de majestate a Cæsare latis.

legibus; nemo, quem futurum putemus: armis enim gesta numquam 5 profectò in judicium vocabantur. At res popularis. Utinam quidem vellet is aliquid esse populare! omnes enim jam cives de reipublicæ salute unâ et mente et voce consentiunt. Quæ est igitur ista cupiditas legis ejus ferendæ, quæ turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius, quàm qui majestatem populi Romani per vim minuerit, eum, damnatum judicio, ad eam ipsam vim reverti, propter quam sit jure damnatus?

22. Sed quid plura de lege disputo? quasi verò id agatur, ut quisquam provocet; id agitur, id fertur, ne quis omnino unquam istis legibus reus fiat. Quis enim aut accusator tam amens reperietur, qui reo condemnato, objicere se multitudini conductæ velit? aut judex, qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercenarias statim protrahatur? non igitur provocatio istâ lege datur; sed duæ maximè salutares leges, questionesque tolluntur. Quid est, aliud igitur adhortari adolescentes, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? quam autem ad reipublicæ pestem furor tribunitius impelli non poterit, his duabus quæstionibus, de vi, et de majestate, sublatis?

23. Quid, quòd obrogatur 6 legibus Cæsaris, quæ jubent, ei, qui de vi, itemque ei, qui majestatis damnatus sit, aquâ et igni interdici? quibus quum provocatio datur, nonne acta Cæsaris rescinduntur? Quæ quidem ego Patres conscripti, qui illa numquam 7 probavi, ita conser-

---

5 *Numquam profectò, etc* sed armis defendentur.

6 *Obrogatur*; prioris legis infirmandæ causâ legem aliam ferre, id est, *Obrogare*.

7 *Numquam probavi*. Cur? jam eas leges vocavit *salutares*. Non ergo se numquam acta illa Cæsaris proba-

randa concordiæ causâ arbitratus sum, ut non modò quas vivus Cæsar leges tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem; sed ne illas quidem, quas post mortem Cæsaris prolatas esse, et fixas videtis.

X. De exsilio reducti a 8 mortuo: civitas data non solùm singulis, sed nationibus, et provinciis universis a mortuo: immunitatibus infinitis sublata vectigalia a mortuo. Ergo hæc uno, verùm 9 optimo, auctore domo prolata defendimus; eas leges, quas ipse, nobis inspectantibus, recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur, iisque legibus rempublicam contineri putabat, de provinciis, de judiciis, eas, inquam, Cæsaris leges, nos, qui defendimus acta Cæsaris, evertendas putabimus?

26. Ac de iis tamen legibus, quæ promulgatæ 1 sunt, saltem queri possumus, de iis, quæ jam latæ dicuntur, ne illud quidem licuit: illæ enim nullâ promulgatione latæ sunt antè, quam scriptæ. Quærunt, quid sit, cur aut ego, aut quisquam vestrûm, Patres conscripti, bonis 2 tribunis plebis leges malas metuat; paratos habemus qui intercedant; paratos, qui rempublicam reli-

---

visse addit, quod illa iniqua per se aut perniciosa judicaret, sed quòd eas leges Cæsar, non populo jubente, sed oppressâ libertate, quasi solus rerum dominus tulerat.

8 *A mortuo*; ironia est; non enim intelligit a Cæsare mortuo hæc omnia facta, si quidem nulla mortui actio est, sed ab Antonio, qui ea de re leges in capitolio fixit, tanquam leges Cæsaris.

9 *Verùm optimo*; ironicè, nam Antonium intelligit.

1 *Promulgatæ sunt*, scilicet, ab Antonio, tanquam leges Cæsaris. *Promulgare* autem leges erat in albo descriptas proponere populo cognoscendas pro foribus templorum, antequàm ferrentur et in æs inciderentur.

2 *Bonis tribunis*, quum boni sint tribuni plebis.

gione defendant : vacui metu esse debemus. Quas tu mihi, inquit, 3 intercessiones, quas religiones? Eas scilicet, quibus reipublicæ salus continetur. Negleximus ista, et nimis antiqua, et stulta ducimus : forum sepietur : omnes claudentur aditus : armati in præsidiis multis locis collocabuntur.

26. Quid tum 4? Quod erit ita gestum, id lex erit; et in æs incidi videbitis. Cedo 5 illa legitima : *Consules* 6 *populum jure rogaverunt;* hoc enim a majoribus accepimus jus rogandi; *populusque jure scivit.* Qui 7 populus? isne, qui exclusus est? quo jure? an eo, quod vi et armis omne sublatum est? Atque ego hæc dico de futuris : quod est amicorum, antè dicere ea, quæ vitari possunt; quæ si facta non erunt, refelletur oratio mea. Loquor de legibus promulgatis; de quibus est integrum vobis : demonstro vitia; tollite : denuntio vim, arma; removete.

XI. Irasci quidem vos mihi, Dolabella, pro republica dicenti, non oportebat : quamquam te quidem id facturum non arbitror; novi facilitatem tuam : collegam, 8 tuum aiunt in hac sua fortuna, quæ bona ipsi videtur; mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum et avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur :

---

3 *Inquit*, scilicet, Antonius. *Eas*, etc. Respondent ii quos cum Antonio disputantes inducit Cicero. *Negligimus*, etc. Antonius loquitur.

4. *Quid tum?* Cicero hæc subjicit.

5 *Cedo illa legitima;* hæc Antonius; *legitima* autem dicuntur ea, quæ fiunt *ex legibus.*

6 *Consules etc.* hoc erat principium antiquarum legum.

7 *Qui populus.* Instat Cicero.

8 *Collegam tuum;* hæc referuntur ad *iracundum esse facium*, quæ sequuntur, quæque protinus videntur ad dicta : sed quum intersit longior parenthesis, ideo Cicero addidit, *sed audio, etc.*

sed eum iracundum audio esse factum : video autem, quàm sit odiosum habere eumdem iratum, et armatum, quum tanta præsertim gladiorum sit impunitas. Sed proponam jus, ut opinor, æquum; quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. Ego, si quid in vitam ejus aut in mores cum contumelia dixero; quò minùs mihi inimicissimus sit, non recusabo : sin consuetudinem meam, quam in republica semper habui, tenuero, id est, si liberè, quæ sentiam, de republica dixero; primùm deprecor, ne irascatur : deinde, si hoc non impetro, peto, ut sic irascatur, ut civi : armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causâ; iis, qui pro republica, quæ ipsis visa erunt, dixerint, ista arma ne noceant. Quid hâc postulatione dici potest æquius?

28. Quòd si, ut a quibusdam mihi ejus familiaribus dictum est, omnis eum, quæ habetur contra voluntatem ejus, oratio graviter offendit, etiam si nulla inest contumelia, feremus amici naturam : sed iidem illa ita mecum? Non idem tibi adversario Cæsaris licebit, quod Pisoni [9] socero : et simul admonent quiddam, quod cavebimus; nec erit justior, Patres conscripti, in senatum non veniendi morbi causa, quàm mortis.

XII. Peroratio. Sed per deos immortales! te enim intuens, Dolabella, qui es mihi carissimus, non possum de utriusque vestrûm errore reticere. Credo enim vos homines nobiles, magna quædam spectantes, non pecuniam, ut quidam nimis [1] creduli suspicantur, quæ semper ab am-

9 *Quod Pisoni socero*, cujus libertatem in sententia dicenda non ultus est Antonius, ob eam tantùm causam, quòd Cæsaris esset socer, cuique pepercit tanquam amici patri.

1 *Nimis creduli*, ironicè; nam id constabat, et ipse credebat Cicero.

plissimo

plissimo quoque, clarissimoque contempta est; non opes violentas, et populo Romano minimè ferendam potentiam; sed caritatem civium, et gloriam concupisse. Est autem gloria, laus rectè factorum, magnorumque in rempublicam meritorum; quæ quum optimi cujusque, tum etiam multitudinis testimonio comprobatur.

30. Dicerem, Dolabella, qui rectè factorum fructus esset, nisi te præter 2 ceteros paulisper esse expertum viderem. Quem potest recordari in vita illuxisse tibi diem lætiorem, quàm quum, expiato 3 foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris pœnâ affectis, urbe incendio, et cædis metu liberatâ, te domum recepisti? cujus ordinis, cujus generis, cujus denique fortunæ studia tum laudi, et gratulationi tuæ se non obtulerunt? Quin mihi etiam, quo auctore te in iis rebus uti arbitrabantur, et gratias boni viri agebant, et tuo nomine gratulabantur. Recordare quæso, Dolabella, consensum illum theatri, quum omnes earum 4 rerum obliti, propter quas tibi fuerant offensi, significaverunt, se novo beneficio memoriam veteris doloris abjecisse. Hanc tu, P. Dolabella (magno loquor cum dolore) hanc tu, inquam, animo æquo potuisti tantam dignitatem deponere 5?

---

2 *Præter ceteros*, magis quàm ceteros. *Paulisper*, nonnihil est in hac voce quod mordeat, quasi semel tantùm, *qui rectè factorum fructus esset*, expertum esse Dolabellam argueret.

3 *Expiato foro*, quod scelerati homines columnæ Cæsari positæ et factis ad columnam sacris contaminaverant.

4 *Earum rerum*, eas intelligit, quas tribunus plebis vivo Cæsare commiserat Dolabella, ac præsertim novas tabulas, de quibus legem proposuerat.

5 *Deponere*, dum tu perniciosa Antonii consilia sequeris.

XIII. Tu autem, M. Antoni (absentem enim appello) unum illum diem, quo in æde Telluris senatus fuit, non omnibus iis mensibus, quibus te quidam, multùm a me dissentientes, beatum putant, anteponis? quæ fuit oratio de concordia? quanto metu veterani 6, quantâ sollicitudine civitas tum a te liberata est? Tu 7 tuum collegam, depositis inimicitiis, oblitus auspicia, te ipso augure nuntiante; illo primùm die collegam tibi esse voluisti: tuus parvulus 8 filius in Capitolium a te missus pacis obses fuit.

32. Quo die senatus lætior? quo populus Romanus? qui quidem nulla in concione umquam frequentior fuit: tum denique liberari per viros 9 fortissimos videbamur; quia, ut illi voluerant, libertatem pax sequebatur. Proximo, altero, tertio, reliquis consecutis diebus, non intermittebas quasi donum aliquod quotidie afferre reipublicæ: maximum autem illud, quòd dictaturæ nomen sustulisti: hæc inusta est a te, a te, inquam, mortuo Cæsari nota ad ignominiam sempiternam. Ut enim propter unius M. Manlii 1 scelus, decreto gentis Manliæ, neminem patricium M. Manlium vocari licet; sic tu propter unius dictatoris odium, nomen dictatoris funditus sustulisti.

---

6 *Veterani*, qui extimuerant, ne, duce suo occiso, impetus in se ipsos redundaret. *Civitas*, quæ vicissim trepidabat metu, ne ducis occisi necem veterani vindicarent.

7 *Tu tuum collegam.* Profecturus in Parthos Cæsar substituere sibi consulem Dolabellam voluit; sed captis auguriis obnuntiavit Antonius. At interfecto Cæsare, statim eumdem sibi collegam accepit, oblitus auspiciorum.

8 *Parvulus filius.* Vide n. 2. not. 5.

9 *Viros fortissimos*, Brutum et Cassium.

1 *M. Manlii scelus*, qui regni affectandi damnatus, de rupe Tarpeia dejectus est.

33. Num te, quum hæc pro salute reipublicæ tantâ gessisses, fortunæ tuæ, num amplitudinis, num claritatis, num gloriæ pœnitebat? Unde igitur subitò tanta ista mutatio? Non possum adduci, ut suspicer, te pecuniâ captum. Licet, quod cuique libet, loquatur; credere non est necesse: nihil enim umquam in te sordidum, nihil humile cognovi: quamquam solent domestici [2] depravare nonnumquam: sed novi firmitatem tuam: atque utinam, ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses!

XIV. Illud magis vereor, ne, ignorans verum iter gloriæ, gloriosum putes, plus te unum posse, quàm omnes; et metui a civibus tuis, quàm diligi, malis: quod si ita putas, totam ignoras viam gloriæ. Carum esse civem, bene de republica mereri, laudari, coli, diligi, gloriosum est; metui verò, et in odio esse, invidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Quod videmus etiam in fabulis, ipsi [3] illi, qui, *Oderint, dum metuant,* dixerit, perniciosum fuisse. Utinam, Antoni, avum [4] tuum meminisses! de quo tamen multa audisti ex me sæpissime. Putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa secunda fortuna, libertate esse parem ceteris, principem dignitate. Itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum ejus diem supremum malim, quàm L. Cinnæ dominatum, a quo ille crudelissimè est interfectus.

35. Sed quid oratione te flectam? si enim exitus C. Cæsaris efficere non potest, ut malis carus esse, quàm metui, nihil cujusquam proficiet,

---

2 *Domestici;* Fulviæ avaritiam carpit latenter; ea uxor Antonii tunc erat.

3 *Ipsi illi,* Atreo fortè in quadam Acci tragœdia.

4 *Avum tuum,* M. Antonium oratorem.

nec valebit t oratio : quem qui beatum fuisse putant, miserrimi ipsi sunt. Beatus est nemo, qui eâ lege vivit, ut non modò impunè, sed etiam cum summa interfectoris gloria interfici possit. Quare flecte te, quæso, et majores tuos respice, atque ita guberna rempublicam, ut natum esse te cives tui gaudeant; sine quo nec beatus, nec clarus quisquam esse omnino potest.

XV. Et populi quidem Romani judicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permolestè fero. Quid enim gladiatoribus 5 clamores innumerabilium civium? quid populi versus? quid Pompeii statuæ 6 plausus infiniti? quid iis tribunis plebis, qui vobis adversantur? parumne hæc significant, incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? quid? Apollinarium 9 ludorum plausus, vel testimonia potiùs et judicia populi Romani parum magna vobis videbantur? O beatos illos, qui, quum adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen, et in medullis populi Romani ac visceribus hærebant! nisi fortè Accio 8 tum plaudi, et sexagesimo pòst anno palmam dari putabatis, non Bruto: qui ludis suis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribuerit absenti; desiderium liberatoris sui perpetuo plausu et clamore lenierit.

37. Equidem is sum, qui istos plausus, quum a popularibus civibus tribuerentur, semper contempserim: idemque quum a summis, mediis, infimis, quum denique ab universis hoc idem fit,

5 *Gladiatoribus*, in ludis gladiatoriis.

6 *Statuæ* quæ erat in theatro gladiatorio.

7 *Apollinarium ludorum*, quos dederat Antonius, nomine Bruti, prætoris urbani, ad quem eorum cura pertinebat, sed qui metu Româ excesserat.

8 *Accio*, Poetæ cujus tum agebatur fabula, *Brutus* inscripta.

quumque 9 ii, qui antè sequi populi consensum solebant, fugiunt; non plausum illum, sed judicium puto. Sin hæc leviora vobis videntur, quæ sunt gravissima; num etiam hoc contemnitis, quòd sensistis, tam caram populo Romano vitam 1 A. Hirtii fuisse? satis enim erat, probatum illum esse populo Romano, ut est; jucundum amicis, in quo vincit omnes; carum suis, quibus est carissimus: tantam tamen sollicitudinem bonorum, tantam timorem omnium, in quo meminimus? certè in nullo. Quid igitur? hoc vos, per deos immortales! quale sit, non interpretamini? quid eos de vestra vita cogitare censetis, quibus eorum, quos sperant reipublicæ consulturos, vita tam cara sit?

38. Cepi, Patres conscripti, reversionis meæ fructum; quoniam ea dixi, ut, quicumque casus consecutus esset, exstaret constantiæ meæ testimonium; et sum a vobis benignè ac diligenter auditus. Quæ potestas si mihi sæpius sine meo, vestroque periculo fiet, utar: si minùs, quantum potero, non tam mihi me, quàm reipublicæ reservabo. Mihi ferè satis est, quod vixi, vel, ad ætatem, vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi, quàm vobis, reique publicæ accesserit.

---

9 *Quumque ii, qui antè, etc.* quum ii qui ante popularem auram captabant, jam fugiunt, nec audent se theatro committere; hæc in consules dicta sunt, qui his ludis præ metu abfuerant.

1 *Vitam A. Hirtii*, qui, quum consul designatus ægrotaret, pro ejus salute vota populus Romanus publicè suscepit, quòd eum fortiter rempublicam defensurum esse sperabat.

# PHILIPPICA II.

## ORATIO QUADRAGESIMA QUARTA.

*HABITA a Cicerone IV Nonas Sept. oratione primâ in Antonium, ille se in villam Tiburtinam contulit, ibique septemdecim dies, quod Ciceroni responderet, commentatus est. Decimo tertio Kal. Oct. vocato senatu, in absentem Ciceronem, qui se tutò in senatum venire non posse intelligebat, quæ cogitaverat, evomuit. Fingit igitur Cicero se adesse hoc ipso die, et præsentem præsenti Antonio respondere hoc oratione, quam Juvenalis* divinam *vocat, quæque non dicta, sed scripta et in lucem edita est. In ea purgat se primùm adversus Antonii calumniam, et ita purgat, ut omni eum loco non leviter pungat. Deinde singulas ejus vitæ partes, a puerili prætexta exorsus, vehementer exagitat. MANUTIUS.*

I. EXORDIUM. QUONAM meo fato, Patres conscripti, fieri dicam, ut nemo his [1] annis viginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec verò necesse est a me quemquam nominari vobis, quum ipsi recordamini: mihi pœnarum illi [2] plus quàm optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minùs mirabar: nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me reipublicæ causâ lacessiti. Tu, ne verbo quidem violatus, ut audacior, quàm L. Catilina; furiosior, quàm P. Clodius viderere, ultro maledictis me lacessisti; tuamque a me alienationem, commendationem tibi ad impios cives fore putavisti.

2. Quid putem? contemptumne me? non vi-

1 *His annis viginti*, ab ipso Ciceronis consulatu an. u. c. 690 usque ad Antonii consulatum an. 709.

2 *Illi*, s. g. Catilina et Clodius, uterque cæsi.

deo nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in senatu facillimè de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestæ reipublicæ testimonium multis, mihi 3 uni conservatæ dedit? An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est: quid enim plenius, quid uberius, quàm mihi et pro me, et contra Antonium dicere? Illud profectò est: non existimavit, sui similibus probari posse, esse se hostem patriæ, nisi mihi esset inimicus. Cui priùs quàm de ceteris rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen judico, pauca dicam.

II. Refutatio. Contra rem suam venisse 4 me nescio quando questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis spe, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non jure 5 prætorio? (Sed hoc idcirco commemoratum a te puto, ut

3 *Mihi uni conservatæ*; supplicatio significatur quam ei consuli, post patefactam Catilinæ conjurationem, togato decrevit senatus; quod antea contigerat nemini.

4 *Venisse*, nempe in judicium, ut familiarem quemdam meum defenderem. *Venisse*, verbum judiciale est. Hìc autem agitur de judicio Q. Fadii Bambalionis, dujus, etsi libertini, at ditissimi, filiam uxorem duxerat Antonius. Huic Bambalioni litem intenderat quidam e familiaribus Ciceronis; qui quum jus suum propter intercessionem tribuni plebis et Antonii gratiam obtinere desperaret, ad Ciceronis eloquentiam confugit, et ab eo defensus est.

5 *Non jure prætorio*; quum a Prætore obtinere non posset, ut per eum familiari meo fieret injuria, saltem a tribuno obtinuit, ut judicio intercederet.

te infimo ordini commendares, quum te omnes recordarentur libertini generum, et liberos tuos, nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse.) At enim te in disciplinam meam tradideras, nam ita dixisti; domum meam ventitaras. Næ tu, si id fecisses, meliùs famæ, meliùs pudicitiæ tuæ consuluisses. Sed neque fecisti, nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem 6 facere licuisset.

4. Auguratûs petitionem mihi te concessisse 7 dixisti. O incredibilem audaciam! ô impudentiam prædicandam! Quo enim tempore me augurem à toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt (neque enim licebat a pluribus nominari) tu nec solvendo eras 8, nec te ullo modo, nisi eversâ republicâ, incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, quum in Italia Curio 9 non esset? aut tum, quum es factus, unam 1 tribum sine Curione ferre potuisses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quòd tui nimis studiosi fuissent.

III. At beneficio sum usus tuo. Quo? quamquam illud ipsum, quod commemoras, semper præ me tuli: malui me tibi debere confiteri, quàm cuiquam minùs prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? quòd me Brundisii 2,

6 *Per C. Curionem*, qui turpiter Antonium amavit.

7 *Concessisse*, i. e. *omisisse*, ne si tu meus esses competitor, ego repulsam ferrem.

8 *Tu nec solvendo eras*; qui autem ære alieno laborabant, ii ex legibus ad sacerdotia promoveri non poterant.

6 *Curio*, cujus solâ gratiâ nitebaris.

*Unam tribum*, unius tribûs suffragia. Erat enim eo tempore, Domitiâ lege, sacerdotum cooptandorum penès populum potestas, ita ut facta ab auguribus nominatio rata non esset, nisi populi suffragium accederet. *Sine Curione*, qui tunc tribunus plebis erat.

2 *Brundisii*, quò se post Pharsalicam pugnam, nondum Cæsari reconciliatus, contulerat Cicero.

non occideris? Quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset, eum tu occideres? Fac potuisse: quod est aliud, Patres conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemore possint, iis se dedisse vitam, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, numquam 4 ii, qui illum interfecerunt, a quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quòd te abstinueris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum a te, quàm miserum, id te impunè facere potuisse.

6. Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? an de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? Nam in illa querela, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus, populusque Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum, a me cum contumelia? quid non moderatè? quid non amicè? Quod quidem cujus temperantiæ fuit, de Marco Antonio querentem, abstinere maledicto? præsertim quum tu reliquias reipublicæ dissipavisses? quum domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia? quum leges eas, quæ numquam promulgatæ essent, et de 5 te, et a te latas confiterere? quum auspicia 6 augur, intercessionem consul sustulisses? quum

3 *Jussisset*, per Dolabellam Ciceronis generum.

4 *Numquam tantam gloriam, etc.* nam se atrocissimè ingratos, quod crimen est fœdissimum, præbuissent.

5 *De te latas*; vetabant autem leges Licinia et Œbutia de se ipso quemquam ferre.

6 *Auspicia*, quibus non paruit. *Intercessionem*, tribunorum scilicet quibus, ne legibus, quas ille ferret, intercederent, omnes fori aditus interclusit.

esses fœdissimè stipatus armatis? quum omnes impuritates pudicæ[7] in domo quotidie susciperes, vino lustrisque confectus? At ego tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quicum multæ et magnæ fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de republica graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat, quantum à me beneficium tum acceperit.

IV. At etiam litteras, quas me sibi misisse diceret, recitavit, homo et humanitatis expers, et vitæ communis ignarus. Quis enim umquam, qui paulum modò bonorum consuetudinem nosset, litteras ad se ab amico missas, offensione aliquâ interpositâ, in medium protulit, palamque recitavit? quid est aliud, tollere e vita vitæ societatem, tollere amicorum colloquia absentium? quàm multa jocà solent esse in epistolis, quæ prolata si sint, inepta esse videantur? quàm multa seria, neque tamen ullo modò divulganda?

8. Sit hoc inhumanitatis tuæ: stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustelæ[8] Tamisio, et Tironi Numisio videris? qui quum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatûs, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quomodo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem, me umquam istas litteras ad te misisse? quo me teste convinces? an chirographo? in quo[9] habes scientiam quæ-

---

7 *Pudica in domo*, Pompeii scilicet, in qua tunc habitabat Antonius.

8 *Mustelæ Tamisio*. Hi et alter hominis nihili sunt, quibus solis eloquentiam Antonii placuisse fert jocum hic significat.

9 *In quo habes, etc.* tu qui tam scitè chirographa fers tamquam Cæsaris manu scripta.

stuosam. Qui possis? sunt enim librarii 1 manu. Jam invideo magistro 2 tuo, qui te tantâ mercede, quantam jam proferam, nihil sapere docuit.

9. Quid enim est minùs, non dico oratoris, sed hominis, quàm id objicere adversario, quod ille si verbo negarit, longiùs progredi non possit, qui objecerit? At ego non nego; teque in ista ipso convinco, non inhumanitatis solùm, sed etiam amentiæ. Quod enim verbum in istis litteris est non plenum humanitatis, officii, benevolentiæ? omne autem 3 crimen tuum est, quòd de te in his litteris non malè existimem: quòd scribam tamquam ad civem, tamquam ad bonum virum; non tamquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas litteras, etsi jure poteram a te lacessitus, tamen non proferam, quibus petis, ut tibi per me liceat quemdam 4 de exsilio reducere: adjurasque, id te, invito me, non esse facturum; idque a me impetras: quid enim me interponerem audaciæ tuæ; quam neque auctoritas hujus ordinis neque existimatio populi Romani, neque leges ullæ possent coercere? Verumtamen quid erat, quòd me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? Sed videlicet 5 meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege latâ.

---

1 *Librarii*. Servum vocabant Romani *librarium*, cujus officium erat *libros* dominorum describere, ut et epistolas.

2 *Magistro tuo*, Sexto Clodio Siculo Rhetori, cui mercedis loco Antonius duo millia jugerum agri Leontini assignaverat.

3 *Omne autem crimen*, *etc.* ironia est.

4 *Quemdam*, Sext. Cloelium, olim P. Clodii scribam, non Siculum Rhetorem.

5 *Sed videlicet*, *etc.* id est, *sed voluit reditum Clodii gratiæ meæ deberi, qui ne Antonii quidem gratiæ ac*

V. Sed quùm mihi, Patres conscripti, et pro me aliquid, et in M. Antonium multa dicenda sint; alterum peto a vobis, ut me pro me dicentem, benignè; alterum ipse efficiam, ut, contra illum quum dicam, attentè audiatis: simul illud oro; si meam quum in omni vita, tum in dicendo moderationem, modestiamque cognostis, ne me hodiernum, quum isti ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei: non tractabo ut consulem; ne ille quidem me ut consularem; etsi ille nullo modo consul, vel quòd ita vivit, vel quòd ita rempublicam gerit, vel quòd ita 6 factus est consul; ego sine ulla controversia consularis.

11. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, objecit mihi consulatum meum; qui consulatus verbo meus, Patres conscripti, re vester fuit: quid enim ego constitui, quid gessi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententiâ? Hæc tu homo sapiens, non solùm eloquens, apud eos, quorum consilio, sapientiâque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum consulatum, præter P. Clodium qui vituperaret, inventus est? cujus quidem tibi fatum, sicuti Caio Curioni manet; quoniam id 7 domi tuæ est, quod fuit illorum utrique fatale.

12. Non placet M. Antonio consulatus meus: at placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proximè mortuus est: placuit Q. Lutatio Catulo, cujus semper in hac republica vivet auctoritas; placuit

---

*ceptus referri poterat, quum lege latâ a Cæsare Clodius reduceretur;* quod stultissimum est.

6 *Ita factus est;* non enim legitimè et libero populi Romani suffragio, sed tyranni beneficio factus est.

7 *Id domi tuæ est,* scilicet uxor Fulvia, cujus primus vir P. Clodius, secundusque C. Curio violentâ morte perierant.

duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, Caio 8 Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, Glabrioni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Murenæ, qui tum erant consules designati : placuit idem, quod consularibus, M. 9 Catoni; qui quum multa, vitâ excedens, providit, tum quòd te consulem non vidit. Maximè verò consulatum meum Cn. Pompeius probavit, qui ut me primùm decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans, meo beneficio 1 patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non, ut parenti, gratias ageret; qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam.

VI. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot ac talibus viris respublica orbata est? veniamus ad vivos qui duo e 2 consularium numero reliqui sunt. L. Cotta vir summo ingenio, summâque prudentiâ, rebus iis gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis; eique illi ipsi, quos modò nominavi, consulares, senatusque cunctus assensus est : qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini.

14. L. Cæsar avunculus tuus, quâ oratione, quâ constantiâ, quâ gravitate sententiam dixit in sororis 3 suæ virum, vitricum tuum? hunc tu

---

8 *C. Curioni*, patri ejus qui uxorem Fulviam habuit.

9 *M. Catoni*, tribuno pleb. tunc designato, qui post devictos a Cæsare in Africa Jubam et Scipionem sibi necem Uticæ consciverat, ne in victoris manus veniret, atque inde *Uticensis* dictus est.

1 *Meo beneficio*, quòd patriam e Catilinæ faucibus eripueram.

2 *E consularium numero*, qui, me consule, consulares erant.

3 *In sororis suæ virum*, P. Lentulum Suram, qui

quum auctorem, et præceptorem omnium consiliorum, totiusque vitæ debuisses habere, vitrici te similem, quàm avunculi esse maluisti: hujus ego alienus consiliis consul usus sum; tu sororis filius, ecquid ad eum umquam de republica retulisti? at ad quos refert? dii immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt.

15. Hodie non descendit Antonius: cur? dat natalitia in hortis: cui? neminem nominabo: putate tum Phormioni 4 alicui; tum Gnatoni, tum Ballioni. O fœditatem hominis flagitiosam! ô impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu quum principem senatorem, civem singularem tam propinquum habeas, ad eum de republica nihil referas; ad eos referas, qui suam 5 rem nullam habent, tuam exhauriunt? Tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus meus.

VII. Adeone pudorem 6 cum pudicitia perdidisti, ut hoc 7 in eo templo dicere ausus sis, in quo 8 ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præsidebat; tu homines perditissimos cum gladiis collocavisti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas, clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servo-

---

convictus conjurationis, in carcere jugulatus est Ciceronis jussu. Is autem post mortem Antonii patris Juliam ejus uxorem duxerat; inde *Vitricus* Antonii hujusce.

3 *Phormioni*, *Gnatoni*. Parasitorum nomina sunt apud Terentium, quorum simillimis natalitia dabat Antonius. *Ballioni*, leno est apud Plautum.

4 *Qui suam rem nullam*; jocus est in his verbis invicem oppositis, *de republica*, *suam rem nullam*, *tuam*.

6 *Pudorem*, qui ad mentem; *pudicitiâ*, quæ ad corpus refertur.

7 *Hoc dicere ausus sis*, sc. consulatum Ciceronis perniciosum fuisse reipublicæ.

8 *In quo homines perditissimos collocasti*; oratoriè;

rum 9 armatorum fuisse. Ut illa, credo, nefaria 1 senatusconsulta fierent, vim afferebam senatui. O miserum, sive illa tibi nota non sunt; nihil enim boni nosti: sive sunt, qui apud tales viros tam impudenter loquare! Quis enim eques Romanus, quis præter te, adolescens 2 nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem meminisset, quum senatus in hoc templa esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non 3 dedit? quamquam nec scribæ sufficere, nec tabulæ nomina illorum capere potuerunt.

17. Etenim quum homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur conscionum indiciis, suâ manu, voce penè litterarum coacti, se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rempublicam consensisse; quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur præsertim quum senatus, populusque Romanus haberet ducem 4, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat 5 a me datum. Hoc verò ne P. quidem Clodius dixit umquam; quem, quia jure ei fui inimicus, doleo a te jam omnibus vitiis esse superatum. Qui autem tibi

---

non enim in ipso templo, sed circa armati collocati erant.

9 *Servorum;* in hoc mendacium est Antonii; non enim *servos*, at equites Romanos in clivo Cicero collocarat.

1 *Nefaria*, ironicè; nam intelligit præclara illa contrà Catilinarios senatusconsulta.

2 *Adolescens nobilis.* Non *Patricii*, quidem erant Antonii, sed *plebeii*, et gestis magistratibus *nobilitatem* adepti.

3 *Non dedit*, ut adversùs conjuratos, si opus esset, militaret.

4 *Ducem*, Ciceronem ipsum, tunc consulem.

5 *Negat;* quod falsum est: nam nemo eorum quos Cicero morte multavit, prohibitus est sepulturâ.

venit in mentem, redigere in memoriam nostram, te domi P. Lentuli esse educatum: an verebare, ne non putaremus naturâ te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina?

VIII. Tam autem eras excors, ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares? ut non modò non cohærentia inter se diceres, sed maximè disjuncta, atque contraria? ut non tanta mecum, quanta tecum tibi esset contentio? Vitricum tuum in tanto fuisse scelere fatebare; pœnâ affectum querebare: ita, quod propriè meum est, laudasti; quod totum senatûs est, reprehendisti: nam, comprehensio sontium, mea; animadversio, senatûs fuit. Homo disertus non intelligit, eum, quem contra dicit, laudari a se; eos, apud quos dicit, vituperari.

19. Jam illud cujus est, non dico audaciæ (cupit enim se audacem dici) sed, quod minimè vult, stultitiæ, quâ vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, quum inter subsellia nostra versentur armati? quum in hac cella Concordiæ, ô dii immortales! in qua, me consule, salutares sententiæ dictæ sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati stent? Accusa senatum; accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit: accusa omnes ordines, omnes cives, dum confiteare, hunc ordinem, hoc ipso tempore, ab Ithyreis [6] circumsederi. Hæc tu non propter audacium dicis tam impudenter, sed qui tantam rerum repugnantiam non videas: nihil profectò sapis. Quid est enim dementius, quàm, quum ipse reipublicæ perniciosa arma ceperis, objicere alteri salutaria?

20. At etiam quodam loco facetus esse voluisti. Quàm id (dii boni!) te non decebat? in

6 *Ithyreis*, barbaris ab Ithyra, urbe in Tauro monte,

quo est tua culpa nonnulla; aliquid enim salis ab uxore 7 mimâ trahere potuisti. *Cedant* 8 *arma togæ.* Quid? tum nonne cesserunt? At postea tuis armis cessit toga. Quæramus igitur, utrum melius fuerit, libertati populi Romani scelera-torum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere. Nec verò tibi de versibus respondebo: tantùm dicam breviter, neque illos, neque ullas te omnino litteras nosse: me nec reipublicæ, nec amicis umquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis 9 subsecivis, ut meæ vigiliæ, meæque litteræ et juventuti utilitatis, et nomini Romano laudis aliquid afferrent. Sed hæc non hujus temporis, ad majora veniamus.

IX. P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, quum tu illum in foro, inspectante populo Romano, gladio stricto insecutus es; negotiumque transegisses, nisi ille se in scalas tabernæ librariæ conjecisset, hisque oppilatis impetum tuum compressisset? Quod quidem ego favisse 1 me tibi, fateor; suasisse, ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui: priùs enim rem transegit, quàm eum quisquam facturum id suspicaretur. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicæ sine suasore non posset. At lætatus sum. Quid? ergo

---

7 *Uxore mimâ*, Cytheride, amicâ Antonii, quam etiam in castra ille ducebat.

8 *Cedant arma togæ;* Ciceronis versus est de se post oppressam conjurationem gloriantis, qui et ab aliis irrisus est.

9 *Operis subsecivis;* sunt *operæ subsecivæ* eæ, quas, ubi conditionis nostræ officia implevimus, in legendo, commentando, scribendo collocamus, et quasi ex negotiis *subsecamus.*

1 *Favisse*, favoris significatione comprobasse.

in tanta lætitia cunctæ civitatis me unum tristem esse opportebat?

22. Quamquam de morte P. Clodii fuit quæstio non satis prudenter illa quidem constituta : quid enim attinebat novâ lege quæri de eo, qui hominem occidisset, quum esset legibus questio constituta? quæsitum est tamen. Quod ergo; quum res agebatur, nemo in me dixit; id tot annis pòst tu es inventus, qui diceres? quòd verò dicere ausus es, idque multis verbis, operâ meâ Pompeium a Cæsaris amicitia esse disjunctum, ob eamque causam meâ culpâ civile bellum esse natum; in eo non tu quidem totâ re, sed, quod maximum est, temporibus errasti.

X. Ego M. Bibulo, præstantissimo civi, consule, nihil prætermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Cæsaris conjuctione avocarem : in quo Cæsar fuit felicior : ipse enim Pompeium a mea familiaritate disjunxit. Postea verò quàm se 2 totum Pompeius Cæsari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? stulti erat sperare; suadere impudentis.

24. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim; ea velim reprehendas, si potes : unum, ne quinquennii 3 imperium Cæsari prorogaret : alterum, ne pateretur ferri, ut absentis 4 ejus ratio haberetur : quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias numquam incidissemus. Atque idem ego quum jam omnes opes, et suas, et populi Ro-

---

2 *Se totum Pompeius Cæsari tradidit*, post ductam uxorem C. Cæsaris filiam.

3 *Quinquennii imperium*, in Gallia quod tamen ei Pompeius prorogavit in secundo suo consulatu, lege Trebonià.

4 *Absentis ejus ratio haberetur*, in petitione consulatûs.

5 *Eadem*, nempe potentiorem factum esse Cæsarem.

mani Pompeius ad Cæsarem detulisset, seròque eadem 5 sentire cœpisset, quæ ego antè multò prævideram, inferrique patriæ bellum nefarium viderem, pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti; meaque illa vox est nota multis, *Utinam, Pompei, cum C. Cæsare societatem aut numquam coïsses, aut numquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alterum prudentiæ tuæ.* Hæc mea, M. Antoni, semper et de Pompeio, et de republica consilia fuerunt: quæ si valuissent, respublica staret; tu tuis, flagitiis, egestate, infamiâ, concidisses.

XI. Sed hæc vetera: illud verò recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Jam vereor, Patres conscripti, ne, quod turpissimum est, prævaricatorem 6 mihi apposuisse videar, qui me non solùm meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis. Quis enim meum in istius gloriosissimi facti conscientia nomen audivit? cujus autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cujus non statim divulgatum? citiùs dixerim jactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, qui socii non fuissent, quàm ut quisquam celare vellet.

26. Quàm verisimile porrò est, in tot hominibus, partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis auctoribus, Brutos 7 ego im-

---

6 *Prævaricatorem;* sic dicebatur accusator suppositus, qui, ut reum aliquem ab actione veri accusatoris eriperet, accusaret ipse, et ita accusationem tractaret, ut non tam impugnari, quàm defendi reus videretur, sicque absolveretur.

7 *Brutos*, Marcum et Decimum, quorum alter Marcus maternam originem ducebat ab illo Servil. Ahalà, qui Magister equitum Spur. Mælium regnum affectantem occidit.

pellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? Hi igitur his majoribus orti, ab alienis potiùs consilium peterent, quàm a suis? et foris potiùs, quàm domo? Quid? C. Cassius, in ea familiâ natus 8, quæ non modò dominatum, sed ne potentiam 9 quidem cujusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam, navis, 1 appulisset.

27. Cn. 2 Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? An C. 3 Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem: quò etiam majorem ei respublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiæ præposuit; depulsorque dominatûs, quàm particeps esse maluit. An A. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quàm facturum putavi: admiratus sum autem ob eam causam, quòd imme-

8 *In ea familia*, sic Livius, lib. 2, *Sp. Cassium regni affectati crimine, ut primùm magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem ejus supplicii auctorem fuisse ferant.*

9 *Ne potentiam quidem;* non enim constabat, an reverà Sp. ille Cassius regnum affectaret, an aliquam duntaxat sibi potentiam, quæ civilem excederet modum, aucuparetur.

1 *Navis*, antiquo more pro *naves*.

2 *Cn. Domitium*, cujus pater L. Domitius Ahenobarbus in acie Pharsalica occiderat. *Avunculi*, M. Catonis Uticensis (de quo jam supra) cujus filiam L. Domitius duxerat.

3 *C. Trebonio*, qui prorogato in quinquennium per legem Treboniam imperio Cæsaris amicitiam sibi paraverat.

mor beneficiorum, memor patriæ fuisset. Quid duos Servilios, Cascas dicam, an Ahalas 4? et hos auctoritate meâ censes excitatos potiùs, quàm caritate reipublicæ? Longum est persequi ceteros: idque reipublicæ præclarum fuisse tam multos, ipsis gloriosum.

XII. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæsare interfecto, inquit, statim cruentum altè extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimùm, qui sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi me, quòd quum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimùm testatus est, se æmulum mearum laudum exstitisse.

29. Tu autem omnium stultissime, non intelligis, si id, quod me arguis, voluisse interfici Cæsarem, crimen sit; etiam lætatum esse morte Cæsaris, crimen esse? quid enim interest inter suasorem facti, et probatorem? aut quid refert, utrùm voluerim fieri, an gaudeam factum? Ecquis est igitur, te excepto, et iis qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? omnes ergo in culpa: etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt: aliis animus, aliis occasiò defuit; voluntas nemini.

30. Sed stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite: sic enim dixit, *M. Brutus, quem ego honoris causâ nomino, cruentum pugionem tenens, Ciceronem exclamavit: ex quo intelligi debet, eum conscium fuisse.* Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris; ille, qui stillantem præ se pugionem tulit, is a te honoris causâ nominatur? Esto: sit

4 *An Ahalas*, cujus cognominis gloriam auxerunt.

in verbis tuis hic stupor; quanto in rebus, sententiisque major? Constitue 5 hoc, consul, aliquando; Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum, quam velis esse causam: edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendæ sunt, quæ te excitent, tantæ causæ indormientem? numquamne intelligis, statuendum tibi esse, utrùm illi, qui istam rem gesserunt, homicidæ sint an vindices libertatis?

XIII. Attende enim paulisper, cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris 6; ut a te arguor, socius; nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatoresque reipublicæ sint, plus quàm sicarios, plus quàm homicidas, plus etiam quàm parricidas esse: siquidem est atrocius patriæ parentem, quàm suum occidere. Tu homo sapiens et considerate, quid dicis? si parricidæ: cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine, et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe, plus quàm 7 decem dies abfuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati 8? cur provinciæ Cassio et Bruto datæ? cur quæstores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque hæc acta per te: non igitur homicidæ: sequitur, ut liberatores tuo judi-

---

5 *Constitue hoc*, nempe utrum Cæsaris interfectores tamquam sicarios puniendos, an tamquam patriæ liberatores renumerandos.

6 *Familiaris*, in vitæ consuetudine. *Socius*, in cæde Cæsaris.

7 *Plus quàm decem dies abesset*; nam id leges interdicebant prætori urbano, quem tunc magistratum gerebat Brutus. Aberat autem ab urbe plebeculæ metu, ob Cæsaris mortem infestæ.

8 *Celebrati*, ab ipso Antonio, Bruti absentis nomine

cio sint, quandoquidem tertium nihil potest esse.

32. Quid est? non conturbo te? non enim fortasse satis, quæ distinctiùs dicuntur, intelligis: sed tamen hæc est summa conclusionis meæ: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem te amplissimis præmiis dignissimi judicati sunt. Itaque jam retexo orationem meam: scribam ad illos, ut, si qui fortè, quod a te mihi objectum est, quærent, sitne verum; ne cui negent: etenim vereor, ne aut celatum me ab ipsis, illis 9 non honestum; aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quæ enim res umquam, proh sancte Jupiter! non modò in hac urbe, sed in omnibus terris et gesta major? quæ gloriosior? quæ commendatior erit hominum memoriæ sempiternæ? In hujus me consilii societatem, tamquam in equum Trojanum, cum principibus includis? non recuso.

33. Ago etiam gratias, quoquo animo facis: tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum 1 laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te prædicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quò accesserint, non affari, atque appetere videatur? qui homines tam agrestes, qui se, quum eos adspexerint, non maximum cepisse vitæ fructum putent? quæ verò tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ litteræ reperientur, quæ eorum gloriam non immortalitatis memoriâ prosequantur? Tu verò adscribe me talem in numerum.

---

et sumptibus; nam ad prætorem urbanum ea cura pertinebat.

9 *Illis non honestum;* quia non honestum est de tam præclaro consilio celare amicum, cujus et fides et patriæ caritas spectata erat.

1 *Cum laude non comparem,* nulli non laudi anteferendam putem.

XIV. Sed unam rem vereor, ne non probes: si enim fuissem, non solùm regem, sed regnum 2 etiam de republica sustulissem; et, si meus stilus 3 ille fuisset (ut dicitur), mihi crede, non solùm unum actum, sed totam 4 fabulam confecissem. Quamquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide, quæso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone 5 hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob ejus consilii societatem, quum interficeretur Cæsar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. 6. Ego autem (vide quàm tecum agam non inimicè) quòd bene cogitasti aliquando, laudo: quòd non indicasti, gratias ago: quòd non fecisti, ignoscò; virum res illa quærebat.

35. Quòd si te in judicium quis abducat, usurpetque illud 7 Cassianum, *Cui bono fuerit;* vide, quæso, ne hæreas. Quamquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant; tibi tamen præcipuè, qui non modò

---

2 *Regnum etiam*, quod quidem te vivo, sublatum non dici potest.

3 *Stilus ille*, quo suam tragœdiam (Cæsaris mortem) Brutus et Cassius, quasi exaraverunt.

4 *Totam fabulam confecissem*, scilicet tuâ morte.

5 *Narbone*, urbe Galliarum. Quum eó usque progressus esset Antonius obviam Cæsari post victos Pompeii liberos ex Hispania redeunti, comitemque et contubernalem C. Trebonium haberet, is obliquè necandi Cæsaris mentionem injecit. Neque verò Trebonii acquievit consilio, sed rem tamen silentio suppressit. Hinc illi Cicero objicit, et ipsi Cæsaris necandi voluntatem non defuisse, audaciam tantùm defuisse.

6 *Sevocari*, extra curiam, sermonis simulatione, ne ingressus unà cum Cæsare occiderêris. Notum erat Antonium Cæsaris studiosissimum fuisse, quippe qui lupercalibus regium etiam insigne in rostris Cæsari in cella aurea sedenti imponere, gementeque P. R. voluisset.

7 *Illud Cassianum*; vide Orat. pro Milone, cap. 12.

non

non servis, sed etiam regnas : qui maximo te ære alieno, ad ædem 8 Opis liberasti : qui per easdem 9 tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti : ad quem e domo 1 Cæsaris tam multa delata sunt : cujus domus, quæstuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina : agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium, flagitiosissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati et ære alieno tuo, præter mortem Cæsaris subvenire potuisset ?

36. Nescio quid conturbatus mihi esse videris, numquid subtimes ; ne ad te hoc crimen pertinere videatur ? Libero te metu : nemo credet umquam : non est tuum de republica bene mereri : habet illius pulcherrimi facti clarissimos viros respublica auctores : ego te tantùm gaudere dico ; fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus : nunc etiam reliquis respondendum est.

XV. Castra mihi Pompeii, atque illud omne tempus objecisti : quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium, auctoritasque valuisset ; tu hodiè egeres, nos liberi essemus ; respublica non tot 2 duces et exercitus amisisset. Fateor

8 *Ad ædem Opis ;* vide Philippicam I. cap. 7.

9 *Per easdem tabulas ;* quas adulteraverat Antonius, ne furtum extaret.

1 *E domo Cæsaris.* Post Cæsaris necem, Calpurnia ejus uxor, verita ne Cæsaris percussores vel etiam senatus invaderet, ingentem pecuniæ vim e domo Cæsaris prolatam deposuit apud Antonium, et inter cetera Cæsaris commentarios, in quibus ille, quæ destinaverat facere, notaverat. Interim quum senatus nihil de Cæsaris actis mutandum censuisset, Antonius hanc occasionem arripuit, ut commentarios illos adulteraret, eorumque prætextu agros, immunitates, vectigalia civitatibus concederet, et nihil non venderet, cujus inveniret emptorem.

2 *Tot duces et exercitus ;* nempe tres, quorum unus

enim, me, quum ea, quæ acciderunt, providerem futura, tanta in mœstitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. Dolebam, dolebam Patres conscripti, rempublicam, vestris quondam, meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Neque verò eram tam indoctus, ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cupiditatem; quæ me manens conficeret angoribus; dimissa, molestiis omnibus liberasset: illos ego præstantissimos viros lumina reipublicæ, vivere volebam, tot consulares, tot prætorios, tot honestissimos senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniquâ conditione pacis (mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur) rempublicam hodie teneremus. Quæ sententia si valuisset, ac non ii maximè mihi, quorum ego vitæ consulebam, spe victoriæ elati, obstitissent; ut alia omittam, tu certè numquam in hoc ordine, vel potiùs numquam in hac urbe mansisses.

38. At verò Cn. Pompeii voluntatem a me abalienabat oratio mea. An ille quemquam plus dilexit? cum ullo aut sermones, aut consilia contulit sæpius? quod quidem erat magnum, de summa rep. dissentientes, in eadem consuetudine amicitiæ permanere. Sed ego, quid ille, et contrà ille, quid ego sentirem et spectarem, videbat: ego incolumitati civium primùm, et postea dignitati; ille præsenti dignitati potiùs consulebat: quòd autem habebat uterque quod sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio.

---

in Thessalia apud Pharsalum, alter in Africa apud Thapsum, tertius in Hispania apud Mundam delectus est. Primus Imperatorem Cn. Pompeium, secundus P. Scipionem, tertius Cn. et Sextum Pompeii liberos designat.

39. Quid verò ille singularis vir, ac penè divinus de me senserit, sciunt qui eum de Pharsalica fuga Paphum 3 prosecuti sunt : numquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, quum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te 4 sectorem esse fateare?

XVI. Sed omittatur bellum illud, in quo tu nimiùm felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant quidem illa castra plena curæ : verumtamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modò homines sunt, interdum animis relaxantur. Quòd autem idem mœstitiam meam reprehendit, idem jocum; magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum.

40. Hereditates mihi negasti 5 venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset! plures amici mei, et necessarii viverent. Sed qui istuc tibi venit in mentem? ego enim amplius H-S. 6 ducenties acceptum hereditatibus retuli. Quamquam in hoc genere fateor feliciorem esse te : me nemo, nisi amicus, fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur; te is 7 quem tu vidisti numquam, L. Rubrius Cassinas fecit heredem.

---

3 *Paphum*, urbem in insula Cypro.

4 *Te sectorem; Sector* dicitur is, qui alicujus bona in publica auctione emit. Quum autem bona Pompeii venderentur, solus ea emere Antonius ausus est.

5 *Negasti venire*; ignominiosum habebatur apud Romanos in amicorum testamento præteriri, quòd illud indicio erat præteritos parum amari.

6 *H. S. ducenties*, subaudi centena millia : ad nostram monetam 2, 000, 000 libellæ.

7 *Te is quem, etc.* ironia est, ut Antonium non a Rubrio illo, sed a seipso, falso nempe et supposito testamento, heredem factum esse significet.

41. Et quidem vide, quàm te amarit is, qui, albus aterve fueris, ignorans, fratris filium præteriit, Q. Fusii, honestissimi equitis Romani, suique amicissimi: quem palam heredem semper factitarat, ne nominat quidem; te quem numquam viderat, aut certè numquam salutaverat, fecit heredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius quâ facie fuerit, quâ staturâ, quo municipio, quâ tribu: nihil scio, inquies, nisi quæ prædia habuerit. Igitur fratrem exheredans, te faciebat heredem. In multas præterea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris heredibus, tamquam heres esset, invasit. Quamquam hoc maximè admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, quum ipse hereditatem 8 patris non adisses.

XVII. Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamavisti? quamquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acuendi causâ declamitas. Et verò adhibes joci causâ magistrum, suffragio tuo, et compotorum tuorum, rhetorem; cui concessisti, ut in te, quæ vellet, diceret. Salsum omnino hominem! sed materia facilis est in te, et in tuos dicta dicere. Vide autem, inter te, et avum tuum quid intersit: ille sensim 9 dicebat quod causæ prodesset, tu cursim dicis aliena.

43. At quanta merces rhetori data est? Audite, audite, Patres conscripti, et cognoscite reipublicæ vulnera. Duo millia jugerum campi 1 Leontini

8 *Hereditatem patris*, quæ nulla erat, bonis a patre dilapidatis.

9 *Sensim*, id est, *cautè et circumspectè*, quod in M. Antonio oratore illo clarissimo. *Cursim*, id est, *temerè et imprudenter*; quod ingenium erat Antonii hujusce.

1 *Campi Leontini*, qui feracissimus in Sicilia habebatur.

Sex. Clodio rhetori assignasti, et quidem immunia, ut pro tanta mercede nihil sapere disceres. Num etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis? Sed dicam alio loco, et de Leontino agro, et de Campano; quos iste agros, ereptos reipublicæ, turpissimis possessoribus inquinavit.

INSECTATIO. Jam enim, quoniam criminibus ejus satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quædam dicenda sunt: nec enim omnia effundam, ut, si sæpius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam; quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum, peccatorumque largitur. Visne igitur te inspiciamus a puero? sic opinor: a principio ordiamur.

XVIII. Tenesne memoriâ, prætextatum te decoxisse? Patris, inquies, ista culpa est. Concedo: etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciæ tuæ, quòd sedisti in quatuordecim ordinibus, quum esset lege Roscià decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non suo decoxisset.

XIX. Jam stupra, et flagitia omittam: sunt quædam, quæ honestè non possum dicere: tu autem eò liberior, quòd ea in te admisisti, quæ a verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitæ cursum videte; quem quidem celeriter perstringam: ad hæc enim, quæ in civili bello, in maximis reipublicæ miseriis fecit, et ad ea, quæ quotidie facit, festinat animus: quæ peto, ut quamquam multò notiora vobis, quàm mihi sunt, tamen, ut facitis, attentè audiatis: debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solùm rerum, sed etiam recordatio: tametsi incidamus oportet media, ne nimis serò ad extrema veniamus.

48. Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga me beneficia commemorat: ejus omnium in-

cendiorum fax : cujus etiam domi 2 quiddam jam tum molitus est : quid dicam, ipse optimè intelligit. Inde iter 3 Alexandriam contra senatûs auctoritatem, contra religionem : sed habebat ducem Gabinium 4, quicum quidvis rectissimè facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? priùs in ultimam Galliam ex Ægypto, quàm domum. Quæ autem erat domus? suam 5 enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam : tua domum dico? quid erat in terris, ubi in tuo pedem poneres, præter unum 6 Misenum, quod cum sociis tamquam Sisaponem tenebas?

XX. Venisti e Gallia ad quæsturam petendam: aude dicere, te priùs ad parentem tuam venisse,

---

2 *Domi quiddam*, quod quid sit, adhuc divinari non potest, nisi sit illud quod quidam suspicantur, quòd Fulviæ Clodii tum uxoris pudicitiam Antonius tentavit: quod tamen si significare voluisset Cicero, cur apertè non dixisset, qui cetera Antonii flagitia tantâ libertate persequitur?

3 *Inde iter Alexandriam, etc.* nempe anno sequenti, ad Ptolemæum in regno restituendum : *contra senatûs auctoritatem*, qui reduci Ptolemæum nolebat : *contra religionem*, contra voluntatem deorum versibus Sibyllinis declaratam.

4 *Gabinium*, Syriæ proconsulem. *In ultimam Galliam*, ubi erat Cæsar.

5 *Suam quisque domum, etc.* quia nondum bonis penatibusque suis ejecti erant cives; quod postea bello civili factum est, quo Pompeii domum Antonius invasit.

6 *Præter unum Misenum*, prædium in Campania ad Misenum promontorium prope Cumas, quod quidem non totum solùs, sed communiter cum parasitis aut creditoribus suis occupabat; quemadmodum *miniaria Sisaponis* non unus, sed plures possident publicani. Erat autem *Sisapo* urbs in Hispania, quæ *miniario metallo* abundabat, cujusque fodinas Romani publicani exercebant.

quàm ad me : acceperam enim jam antè Cæsaris litteras, ut mihi satisfieri paterer a te : itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea custoditus 7 sum a te, tu a me observatus 8 in petitione quæsturæ; quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in foro es conatus occidere : quumque eam rem tuâ sponte conarere, non impulsu meo; tamen ita prædicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, umquam mihi pro tuis in me injuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, quum te ultro mihi idem illud deferentem numquam sim adhortatus : quamquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quàm ad meam gratiam.

50. Quæstor es factus : deinde continuò sine 9 senatusconsulto, sine sorte, sine lege ad Cæsarem cucurristi; id enim unum in terris, egestatis æris alieni, nequitiæ, perditis vitæ rationibus perfugium esse ducebas. Ibi te quum et illius largitionibus, et tuis rapinis explevisses (si hoc est explere, 1 quod statim effundas) advolasti egens ad tribunatum; ut in eo magistratu, si posses, Clodii similis esses.

XXI. Accipite nunc, quæso, non ea, quæ ipse in se, atque in domesticum dedecus impurè atque intemperanter, sed quæ in nos, fortunasque

---

7 *Custoditus*, adversùs insidias et furores Clodii trib. pleb. qui restitutum Ciceronem interimere tentabat.

8 *Observatus*, id est, hoc loco, omnibus per me officiis adjectus, quæ desiderares *in petitione Qæsturæ*.

9. *Sine senatusconsulto*, *etc.* non enim Quæstori declarato ire licebat ad quem magistratum vel in quam vellet provinciam, sed tantùm ad eum aut in eam quam ipsi senatus, et sors, et lex assignaret.

1 *Quod statim effundas*; deest ante hœc verba τὸ *rapere* vel aliud quid simile.

nostras, id est, in universam rempublicam, impiè ac nefariè fecerit : ab hujus enim scelere omnium malorum principium natum reperietis. Nam quum L. Lentulo, C. Marcello consulibus, Kalendis Januar. labentem et propè cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsique C. Cæsari, si sanâ 2 mente esset, consulere velletis ; tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei subjecit 5 securi, quâ multi minoribus in peccatis occiderunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit senatus, et quidem incolumis, nondum tot luminibus exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum. Et tu apud Patres conscriptos contra me dicere ausus est, quum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reipublicæ judicatus ? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta : dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera 4 intercessio nominabitur.

52. Quid 5 cupidè à senatu, quid temerè fie-

---

2 *Si sanâ mente esset*, si senatui parens exercitum provinciamque vellet dimittere.

3 *Ei securi*, senatus scilicet indignationi. *Id decrevit*, nempe *ut reipublicæ perturbatores hostium numero haberentur.*

4 *Pestifera intercessio*, quâ impedivit Antonius, ne valeret senatusconsultum, *ut ante diem certam exercitum Cæsar dimitteret.*

5 *Quid cupidè a senatu.* Potuit Antonius hanc excusationem intercessioni suæ prætexere, quòd non opposuerit se senatûs voluntati, sed quorumdam tantùm hominum cupiditatibus qui Cæsarem oderant, ejusque odio impulsi eum de provincia revocabant. Contendit autem Tullius id non *cupidè* aut *temerè* factum a senatu, quòd justa causa revocandi Cæsaris subesset. Intelli-

bat, quum tu, unus 6 adolescens, universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti? neque tu tecum de senatûs auctoritate agi passus es? (quid autem agebatur, nisi ne delere et evertere rempublicam funditus velles?) quum te neque principes civitatis rogando, neque majores natu monendo, neque frequens senatus agendo, de vendita atque addicta sententia movere potuit? Tum illud, multis rebus antè tentatis, necessariò tibi vulnus 7 inflictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo. Tum contra te dedit arma hic ordo consulibus, reliquisque imperiis et potestatibus; quæ non effugisses, nisi te ad arma Cæsaris contulisses.

XXII. Tu, tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Cæsari, omnia perturbare cupienti, causam Belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam dementissimi sui consilii et facti afferebat, nisi quòd intercessio neglecta, jus tribunitium sublatum, circumscriptus a senatu esset Antonius? Omitto quàm hæc falsa, quàm levia; præsertim quum omnino nulla causa justa cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæsare: tibi certè confitendum est, causam perniciosissimi belli in persona tua constitisse.

54 O miserum te, si intelligis! miseriorem, si non intelligis, hoc litteris mandari, hoc me-

---

g bat enim senatus consilia Cæsaris jam in apertam tyrannidem erumpere, nisi maturè occurreret; ac proinde non cum revocabat, ut odium quorumdam hominum expleret, sed ut prævisam reipublicæ perniciem averteret.

6 *Unus*, oratoriè; nam cum Antonio Q. Cassius trib. pleb. intercesserat. *Adolescens;* oratoriè quoque; nam triginta annos tum Antonius natus erat.

7 *Vulnus*, quum scilicet Antonius *hostis* judicatus est, eique igni et aquâ interdictum est.

moriæ prodi, hujus rei ne post ritatem quidem omnium seculorum umquam immemorem fore, consules ex Italia excussos, cumque his Cn. Pompeium, quod imperii populi Romani decus ac lumen fuit; omnes consulares, qui per valetudinem exsequi 8 cladem illam fugamque potuissent; prætores, prætorios, tribunos plebis, magnam partem senatûs, omnem sobolem juventutis, unoque verbo rempublicam expulsam, atque exterminatam suis sedibus.

55. Ut igitur in seminibus est causa arborum et stirpium, sic hujus luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis, tres 9 exercitus populi Romani interfectos; interfecit Antonius: desideratis clarissimos cives; eos quoque eripuit vobis Antonius: auctoritas hujus ordinis afflicta est; afflixit Antonius: omnia denique, quæ postea vidimus (quid autem mali non vidimus?) si rectè ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. Ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ causa belli, causa pestis, atque exitii fuit. Reliquæ partes tribunatûs principiis similes: omnia perfecit, quæ senatus, salvâ ne fieri possent, perfecerat: cujus tamen scelus in scelere cognoscite.

XXIII. Restituebat multos calamitosos: in his patrui 1 nulla mentio. Si severus; cur non in omnes? si misericors; cur non in suos? sed omitto ceteros. Licinium Denticulam, de alea condemnatum, collusorem suum, restituit; quasi

8 *Exsequi;* vox a funeris et exsequiis sumpta; quasi consulibus et Pompeio fugientibus, funere elata fuerit respublica.

9 *Tres exercitus.* Vide supra cap. 15.

1 *Patrui*, C. Antonii, Ciceronis in consulatu collegæ, qui ob expilatam Macedoniam repetundarum accusatus a M. Cælio, defendente Cicerone, a judicibus damnatus erat.

verò ludere cum condemnato 2 non liceret; sed ut, quod 3 ille in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti rationem populo Romano, cur eum restitui opporteret? absentem credo in reos relatum; rem indictâ causâ judicatam; nullum fuisse de alea lege judicium; vi oppressum et armis; postremò, quod de patruo tuo dicebatur, pecuniâ judicium esse corruptum: nihil horum. At vir bonus, et republicâ dignus: nihil id quidem ad rem; ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem. Hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro aleâ ludere, lege, quæ est de alea, condemnatum qui in integrum restituit, is non apertissimè studium suum ipse profitetur.

57. In eodem verò tribunatu, quum Cæsar in Hispaniam proficiscens, huic conculcandam 4 Italiam tradidisset; quæ fuit ejus peragratio itinerum? lustratio municipiorum? Scio me in rebus celebratissimis sermone omnium versari, eaque, quæ dico, dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuêre, quàm mihi, qui non fui: notabo tamen singulas res; etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ: etenim quod umquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus?

XXIV. Vehebatur 5 in essedo tribunus ple-

---

2 *Cum condemnato*, qui tribuno pleb. Antonio, remanserat in urbe.

3 *Quod ille*, ipse Antonius. *Beneficio legis*, mercede ob eam legem acceptâ a Denticula.

4 *Conculcandam Italiam*. Pulso ex urbe Pompeio Antonium Italiæ Cæsar præfecit.

5 *Vehebatur*, quod mollius ac muliebre. *In essedo*, barbarico genere et a moribus Romanis alieno. *Tribu-*

bis lictores 6 laureati antecedebant; inter quos, apertâ lecticâ, mima portabatur; quam ex oppidis municipales, homines honesti, obviam necessariò prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam 7 consalutabant : sequebatur rheda cum lenonibus, comites nequissimi : rejecta 8 mater amicam impuri filii, tamquam nurum, sequebatur. O miseræ mulieris fecunditatem calamitosam! Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam impressit.

59. Reliquorum factorum ejus, Patres conscripti, difficilis est sanè reprehensio, et lubrica : 9 versatus in bello est : saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium; fuit felix, si potest ulla esse in scelere felicitas. Sed, quoniam veteranis 1 cautum esse volumus, quamquam dissimilis est militum causa, et tua : illi secuti sunt, tu quæsisti ducem 2 : tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam.

60. Victor e Thessalia Brundisium cum legionibus revertisti : ibi me non occidisti : magnum beneficium; potuisse enim fateor : quamquam nemo erat eorum, qui tunc tecum fuerunt, qui mihi

---

*nus plebis*, qui, quum debeat esse popularis, ab omni fastu debet abstinere.

6 *Lictores*, quos habere, tribunis plebis jus non fuit. *Laureatis*, quibus uti non nisi ex aliqua redeuntes victoria imperatores poterant : nulla autem tum erat Antonii victoria, præter pulsos a Cæsare ex Italia Pompeium et Consules.

7 *Volumniam*, quòd eam amaret Volumnius Eutrapelus, Antonii familiaris. Verum nomen erat *Cytheris*.

8 *Rejecta*, nempe in postremum comitatum.

9 *Lubrica*, propter metum ne plurimi offendantur.

1 *Veteranis*, quorum commodis senatus, concordiæ causâ, providere volebat.

2 *Ducem*, nempe Cæsarem.

non censeret parci oportere. Tanta enim est caritas patriæ, ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quòd eam a me servatam esse meminissent. Sed fac id te dedisse mihi, quod non ademisti; meque a te habere vitam, quæ a te non sit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc beneficium sic tueri 3, ut tuebar; præsertim quum te hæc auditurum videres?

XXV. Venisti Brundisium; in sinum quidem et in complexum tuæ mimulæ. Quid est? num mentior? quàm miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri? Si te municipiorum non pudebat; ne veterani quidem exercitûs? quis enim miles fuit, qui Brundisii illam non viderit? quis, qui nescierit venisse eam tibi tot dierum viam gratulatum? quis, qui non indoluerit, tam serò se, quem hominem secutus esset, cognoscere?

62. Italiæ rursus percursatio eadem comite mimâ: in oppida 4 militum crudelis et misera deductio: in urbe auri, argenti, maximéque vini, fœda direptio. Accessit, ut, Cæsare ignaro, quum ille esset Alexandriæ 5, beneficio amicorum ejus magister equitum constitueretur: tum existimavit se suo jure cum Hippia 6 vivere, et equos vectigales Sergio mimo tradere. Tum

---

3 *Tueri beneficium*, est beneficii accepti gratiam referre.

4 *In oppida, etc.* quum stipendiis confectis, in oppida ille mittebantur, commoda et præmia veteranorum, assignatis agris accepturi.

5 *Alexandriæ*, ubi bellum eum Ptolemæo AEgypti rege, a quo sibi insidias parari videbat, magno negotio gerebat.

6 *Hippia*, mimo quodam. *Equos*, nempe publicos; qui ad ludos pecuniâ publicâ locabantur: hos autem Sergio mimo locabat Antonius, ut inde quæstum ipse faceret.

sibi non 7 hanc, quam nunc malè tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? cogebat egestas, quò se verteret non habebat: nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas venerat: nondum in Cn. Pompeii locum multorumque aliorum, qui aberant, repentinus 8 heres successerat: erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset.

63. Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus; loquamur potiùs de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, istâ gladiatorià totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiæ nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modò visu fœdam, sed etiam auditu! Si inter cœnam, in ipsis tuis immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset quis non turpe duceret? in cœtu verò populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustis esculentis, vinum redolentibus, gremium suum et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendida.

XXVI. Cæsar Alexandriâ se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur; meâ autem sententiâ, nisi qui reipublicæ sit felix, felix esse nemo potest. Hastâ positâ pro æde Jovis Statoris, bona Cn. Pompeii (miserum me! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona,

---

7 *Non hanc*, nempe domum Cn. Pompeii, *Malè tuetur*, quia tum eam repetebat Sext. Pompeius, Magni filius.

8 *Repentinus heres*. Eorum bona Antonius emerat in auctione, quam fecit Cæsar victor.

inquam, Cn. Pompeii magni, voci acerbissimæ subjecta præconis. Unâ in illa re servitutis oblita civitas ingemuit, servientibusque animis, quum omnia metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. Expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam diis, hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis [9] auderet accedere, inventus est nemo, præter Antonium; præsertim quum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent: unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset et reformidasset audacia.

65. Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut veriùs dicam, tantus furor, ut primùm, quum sector sis isto [1] loco natus, deinde quum Pompeii sector, non te exsecrandum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi deos, omnes homines, et esse inimicos, et futuros scias? At quàm insolenter statim helluo invasit in ejus viri fortunas; cujus virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, justitiâ carior?

XXVII. In ejus igitur viri copiâ quum se subitò ingurgitavisset, exsultabat gaudio, persona [2] de mimo; modò egens, repentè dives. Sed, ut est apud poetam nescio quem, *Malè parta, malè dilabuntur.* Incredibile, ac simile portenti est, quonam modo illa tam multa, quàm paucis, non dico mensibus, sed diebus effuderit: maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis, multa et lauta supellex,

---

9 *Sectionis*, emptionis bonorum Cn. Pompeii.

1 *Isto loco natus;* non enim nobilem virum decet esse *sectorem.*

2 *Persona de mimo;* locutio insolens, cujus is sensus: *ut mimus personam mutat, nunc egentem agens, nunc divitem; sic tu fortunam mutasti, ex egente repentè dives factus.*

et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis : horum paucis diebus nihil erat.

67. Quæ Charybdis tam vorax ? Charybdin dico ? quæ si fuit, fuit animal unum : Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam citò absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum : apothecæ 3 totæ nequissimis hominibus condonabantur : alia mimi rapiebant, alia mimæ : domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum : totos dies potabatur, atque id locis pluribus : suggerebantur 4 etiam sæpe (non enim semper ipse felix) damna aleatoria : conchyliatis 5 Cn. Pompeii peristromatis, servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta : non modò unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes et regna celeriter tanta nequitia devorare potuisset.

68. At ejusdem ædes etiam, et hortos 6. O audaciam immanem ! tu ingredi illam domum ausus es ? tu illud sanctissimum limen intrare ? tu illarum ædium diis penatibus os importunissimum ostendere ? quam domum aliquandiu nemo adspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire ; hac te in domo tamdiu deversari non pudet ? in qua, quamvis nihil sapias, tamen 7 nihil tibi potest esse jucundum.

XXVIII. An tu illa vestibula, rostra, 8 spolia

3 *Apothecæ*, ubi vina servabantur.

4 *Suggerebantur*, nempe a nebulonibus cum Antonio ludentibus.

5 *Conchyliatis*, purpureis; sic dictæ vestes ab *murice*, quodam genere conchyliorum, ex quo purpura exprimebatur. *Peristromata* autem stragula sunt pretiosa, quibus lecti operiebantur.

6 *Hortos* ; supplendum est *tenet*.

quum adspexisti, domum tuam te introire putas? fieri non potest: quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es; tamen et te, et tua, et tuos nosti. Nec verò te umquam, neque vigilantem, neque in somnis credo mente posse consistere: necesse est, quamvis sis, ut es, violentus et furens, quum tibi objecta sit species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam sæpe vigilantem.

69. Me quidem miseret parietum ipsorum, atque tectorum: quid enim umquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more et sanctissima disciplina? fuit enim ille vir, Patres conscripti, sicut scitis, quum foris claras, tum domi admirandus; neque rebus externis magis laudandus, quàm institutis domesticis. Hujus in sedibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinæ sunt. Etsi jam negat: nolite, nolite quærere: frugi factus est: mimam illam suam suas 9 res sibi habere jussit ex duodecim tabulis; claves 1 ademit, exegit. Quàm porrò spectatus civis, quàm probatus; cujus ex omni vita nihil est honestius, quàm quòd cum mima fecit divortium?

70. At quàm crebrò usurpat, *et consul, et Antonius?* hoc est dicere, et consul, et impudicissimus: et consul, et homo nequissimus: quid enim est aliud Antonius? Nam si dignitas signi-

---

7 *Tamen;* supple *etiamsi sapiàs.*

8 *Rostra*, nempe ex navibus erepta piratarum, quos Pompeius deleverat.

9 *Suas res sibi habere;* verba sunt ex duodecim tabulis desumpta, in quibus uxor quàcum fit divortium, *suas res sibi habere* jubetur.

1 *Claves ademit;* hoc erat divortii signum. Ut enim qui uxorem ducebat, ingredienti primùm illi domum claves dabat, ita egredienti, quum fieret divortium, adimebat.

prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris? tam bonus gladiator rudem 1 tam citò accepisti?

XXX. Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in suis fortunis tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est tandem aliquando in Hispaniam, sed tutò, ut ait, pervenire non 2 potuit. Quonam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni; aut, quum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter depugnavit Cæsar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania: omnibus affuit his pugnis Dolabella; in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo judicio quæris, nollem 3: sed tamen consilium a primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu verò quid es? Cn. Pompeii liberi primùm patriam repetebant: esto; fuerit hæc partium causa communis: repetebant præterea deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quæ tu invaseras: hæc quum repeterent armis ii, quorum erant legibus; etsi in rebus iniquissimis quid potest esse æqui? tamen quem erat æquissimum contra Cn. Pompeii liberos pugnare? quem? te sectorem.

76. An tu Narbone mensas hospitum convomeres 4, Dolabella pro te in Hispania dimicaret? Qui verò Narbone reditus? et tamen quærebat, cur ego ex ipso 5 cursu tam subitò revertissem. Exposui nuper, Patres conscripti, cau-

---

1 *Rudem*; supple *virgam*. *Rudis* enim erat virga quædam impolita, quâ donari solebant gladiatores post pugnas sæpe præclarè gestas, et in libertatem mitti.

2 *Non potuit*, propter Pompeianos.

3 *Nollem*, quia pro Cæsare contra rempublicam arma ferebat.

4 *An convomeres*, idem ac *an decebat te commovere*, *etc.*

5 *Ex ipso cursu*, nempe in Græciam, quò ire Cicero post necem Cæsaris decreverat.

eam reditûs mei : volui, si possem, etiam ante Kalendas Januar. prodesse reipublicæ. Nam, quod quærebas, quomodo redissem ; primùm luce, non tenebris : deinde cum calceis 6 et toga, nullis nec Gallicis, nec lacernâ. At etiam adspicis me, et quidem, ut videris, iratus. Næ tu jam mecum in gratiam rédeas, si scias, quàm me pudeat nequitiæ tuæ, cujus te ipsum non pudet : ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi : qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres, vel potiùs 7 rogares, per municipia, coloniasque Galliæ 8, a qua nos tum, quum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis et lacerna cucurristi.

XXXI. At videte levitatem hominis. Quum horâ diei decimâ ferè ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperam, inde cisio 9 celeriter ad urbem advectus, domum venit capite involuto. Janitor, Quis tu? a Marco 1 ta-

---

6 *Calceis*, qui forense pedum indumentum erant. Nullis nec *Gallicis*, quæ imas tantùm calces tegebant : *nec lacernâ*, quæ vestis militaris, et e castris in urbem inter civiles tumultus traducta ; indecora autem Senatori Romano.

7 *Vel potiùs rogares;* non idem *petere* sonat ac *rogare* : *petere* generatim est *aliquid jure aut de more quasi debitum poscere*, sed *rogare* est *aliquid indebitum, et quo quis indignum se putet, precibus efflagitare a domino.* Porro Antonio Tullius objicit, quòd consulatum non more Romano peteret a populo, sed serviliter a domino Cæsare precibus obtinere conaretur.

8 *Galliæ*, quæ suffragii jure gaudebat.

9 *Cisio*, celerrimo duarum rotarum vehiculo.

1 *Marco*, Antonio. Pater familiâs solo prænomine solebat appellari, honoris causâ.

bellarius. Confestim ad 2 eam, cujus causa venerat, deducitur; eique epistolam tradit: quam quum illa legeret flens (erat enim amatoriè scripta; caput autem litterarum sibi cum illa nima posthac nihil futurum: omnem se amorem abjecisse illinc, atque in hanc transfudisse) quum mulier fleret uberiùs, homo misericors ferre non potuit: caput aperuit; in collum invasit. O hominem nequam! quid enim aliud dicam? magis propriè nihil possum dicere. Ergo, ut te catamitum 3, necopinato quum ostendisses, præter spem mulier adspiceret, idcirco urbem 4 terrore nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti? Et domi quidem causam 5 amoris habuit; foris etiam turpiorem, ne L. Plancus prædes 6 tuos venderet. Productus autem in concionem a tribuno plebis, quum respondisses, te rei tuæ causâ venisse, populum etiam dicacem 7 in te reddidisti.

XXXII. Sed nimis multa de nugis; ad majora veniamus. Cæsari ex Hispania redeunti obviam longissimè processisti: celeriter isti, redisti, ut cognosceret te, si minùs fortem, attamen stre-

---

2 *Ad eam*, Fulviam, uxorem Antonii.

3 *Catamitum*, mollem et libidinosum.

4 *Urbem terrore nocturno, etc.* Omnes enim tum, quum Antonium tam præcipiti cursu rediisse resciverunt, necatum esse Cæsarem in Hispania, Pompeiosque victores ad urbem accedere crediderunt.

5 *Causam amoris habuit*, seu *causam* reditûs nec opinati *amorem habuit.*

6 *Prædes tuos venderet*; proficiscens enim in Hispaniam Cæsar hoc Planco mandaverat, ut nisi intra certum tempus pecuniam sibi pro emptis Pompeii bonis debitam solvisset Antonius, bona *prædum* ejus venderet.

7 *Dicacem*, quia lusit in his Antonii respondentis vocibus an biguis, *rei meæ* causâ, quæ tam ad *rem* familiarem et *prædes*, quàm ad amores ejusdem referri poterant.

nuum 8 : factus es ei rursus nescio quomodo familiaris. Habebat hoc omnino Cæsar : quem planè perditum ære alieno, egentemque, si eumdem nequam hominem audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissimè recipiebat.

79. His igitur rebus præclarè commendatus, jussus ès renuntiari consul, et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, 9 inductus, elusus : qua in re, quantâ fuerit uterque vestrûm perfidiâ in Dolabellam, quis ignorat? ille induxit, ut peteret : promissum et receptum intervertit, ad seque transtulit : tu ejus perfidiæ voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt Kalendæ Januariæ : cogimur in senatum : invectus est copiosiùs multò in istum et paratiùs Dolabella, quàm nunc ego : hic autem iratus quæ dixit, dii boni!

80. Primùm quum Cæsar ostendisset, se, priùs quàm proficisceretur 1, Dolabellam consulem esse jussurum : quem negant regem, qui et faceret semper ejusmodi aliquid, et diceret : sed quum Cæsar ita dixisset; tum hic bonus augur eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset; idque se facturum esse asseveravit. In quo primùm incredibilem stupiditatem hominis cognoscite.

81. Quid enim? istuc, quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, et consul esses, minùs facere potuisses? vide ne etiam

---

8 *Strenuum;* dicebatur æquè *strenuus* et is, qui manu promptum se præbebat, et is, qui celerem in itinere faciendo. Jocus igitur est in ambiguo.

9 *Impulsus, inductus,* nempe a Cæsare, ut consulatum peteret : *elusus*, ab eodem, qui consulatum sibi et Antonio usurpavit.

1 *Proficisceretur,* ad bellum Parthicum.

faciliùs : nos 2 enim nuntiationem solùm habemus ; consules et reliqui magistratus etiam spectionem. Esto ; hæc imperitè (nec enim est ab homine numquam sobrio postulanda prudentia) sed videte impudentiam. Multis antè mensibus in senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibiturum auspiciis, aut id 3 facturum esse, quod fecit. Quisquamne divinare posset, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de cœlo servare constituit? quod 4 neque licet comitiis per leges; et, si quis servavit, non habitis comitiis, sed priùs quàm habeantur, debet nuntiare.

82. Verùm implicata inscitia impudentiâ est : nec scit 5 quod augurem, nec facit quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad idus 6 Martias consulatum. Quis enim quam apparitor tam humilis, tam abjectus? nihil ipse poterat : omnia rogabat : caput 7 in ad-

---

2 *Nos*, augures ; *nuntiationem habemus*, habemus potestatem nuntiandi, si Jovem vel tonantem audierimus, vel viderimus fulgentem, atque hac nuntiatione comitia impediendi ; sed *spectionem* seu jus de cœlo servandi, non habemus nisi jussu magistratuum. *Nuntiationem* verò consules et reliqui magistratus et *spectionem* habent.

3 *Aut id facturum, etc.* id est, comitia vitiaturum.

4 *Quod*, nempe *servare de cœlo : neque licet comitiis*, nec licet iis diebus, quibus habentur comitia : *per leges*, putà Clodianas, quæ quia ab inimico latæ fuerant, alteram Cicero rationem subjicit, scilicet, *si quis*, de cœlo *servavit*, eum *non habitis* seu *absolutis* jam *comitiis*, sed *priùs quàm habeantur, nuntiare debere.*

1 *Nec scit quod augurem ;* scit enim augur pertinere *nuntiationem* ad magistratus. *Nec facit quod prudentem decet ;* nam conjectis comitiis *obnuntiare* contra morem et leges, *impudentis* est.

6 *Idus Martias*, quibus Cæsar occisus est.

7 *Caput in adversam, etc.* more servorum, domini mandata excipientium.

versam

versam lecticam inserens, beneficia, quæ venderet, a 8 collega petebat.

XXXIII. Ecce Dolabellæ comitiorum 9 dies, sortitio 1 prærogativæ; quiescit 2: renuntiatur; tacet: prima 3 classis vocatur; renuntiatur: deinde, ut assolet, suffragatum secunda classis vocatur: quæ omnia citiùs sunt facta, quàm dixi. Confecto negotio bonus augur (Lælium diceres) ALIO 4 DIE, inquit. O impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de cœlo servasse dixisti, neque hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu jam Kalendis Januariis futurum esse provideras, et tantò antè prædixeras. Ergo, hercule, magnâ, ut spero, tuâ potiùs, quàm reipublicæ, calamitate ementitus es auspicia: obstrinxisti 5 populum Romanum religione: augur 6 auguri, consul consuli obnuntiavisti. Nolo plura, ne acta

8 *A Collega*, Cæsare, non collegam in consulatu Antonium, sed in dominatu famulum habente.

9 *Comitiorum*, quæ Cæsar ante Idus Mart. habuit, ut consulem sibi Dolabellam subrogaret.

1 *Sortio prærogativæ*. Ea centuria dicebatur *prærogativa*, quæ præ ceteris *suffragium* rogabatur. Centuriæ autem sortiebantur, quænam prior suffragaretur.

2 *Quiescit*, nempe Antonius. *Renuntiatur*, nempe Dolabella, prærogativæ suffragio. *Tacet*, Antonius.

3 *Prima classis vocatur*; nempe ad suffragandum. Quinque erant *classes*, quibus distribuebatur P. R, singulæ autem certo et vario centuriarum numero descriptæ erant, ut, quum centuriæ 193 essent, prima classis 98 centurias sola contineret.

4 *Alio die*, supple *iterum habebuntur comitia*, putà quòd vitiosa sunt.

5 *Obstrinxisti, etc.* Quum enim, te obnuntiante, consulem facere jure Dolabellam P. R. non potuerit, et tamen fecerit, religione quadam teneri P. R. videtur.

6 *Auguri*, Cæsari, qui et consul simul et augur tum erat.

Dolabellæ videar convellere; quæ necesse est aliquando ad nostrum 7 collegium deferantur.

84. Sed arrogantiam hominis, insolentiamque cognoscite. Quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella: rursus, quum 8 voles, salvis auspiciis creatus. Si nihil 9 est, quum augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti; confitere te, quum, ALIO DIE, dixeris, sobrium non fuisse: sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, augur a collega requiro. Sed, ne fortè ex multis rebus gestis M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia 1 veniamus.

XXXIV. Non dissimulat, Patres conscripti: apparet esse commotum: sudat, pallet: quidlibet, modò ne nauseet, faciat, quod in porticu 2 Minutia fecit. Quæ potest esse turpitudinis tantæ defensio? cupio audire; ut videam 3, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in Rostris collega tuus, amictus togâ purpureâ, in sella aurea, coronatus: adscendis; accedis ad sellam: (ita eras 4 Lupercus,

---

7 *Ad nostrum collegium deferantur*, ut nos augures judicemus, rata ne sint, an infirma Dolabellæ acta.

8 *Quum voles*, quod re ipsâ voluit Antonius: nam Cæsare occiso, reconciliatus est Dolabellæ, eumque ut suum collegam verumque consulem, non ut suâ obnuntiatione vitiosum complexus est.

9 *Si nihil est*, quod consulis renuntiationem vitiare possit.

1 *Lupercalia*, in honorem Panis Lycæi celebrata 15 Kal. Mart. *Luperci* autem per urbem currebant nudi, nullis non insaniis insanientes.

2 *In porticu Minutiâ*, ubi vomuit concionans.

3 *Ut videam ubi, etc.* Hoc est, ut videam ex tuæ defensionis eloquentiâ, quænam sit causa *tantæ Rhetori* tuo Clodio Siculo a te datæ *mercedis*, duorum scilicet millium *campi Leontini*.

4 *Ita eras Lupercus, ut, etc.* id est, *etsi eras Lupercus, tamen te consulem esse meminisse debebas.*

ut te consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis : gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus : tu diadema imponebas cum plangore populi; ille cum plausu rejiciebat : tuergo unus, scelerate, inventus es, qui quum auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles; et idem tentares, quid populus Romanus ferre et pati posset.

86. At etiam misericordiam captabas : supplex te ad pedes abjiciebas : quid petens? ut servires? tibi uni peteres; qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facilè servires : a nobis populoque Romano mandatum id certè non habebas. O præclaram illam eloquentiam tuam, quum es nudus concionatus! quid hoc turpius? quid fœdius? quid suppliciis omnibus dignius? num exspectas, dum te stimulis fodiam? hæc te, si ullam partem habes sensûs, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor, ne imminuam virorum 5 summorum gloriam : dicam tamen dolore commotus. Quid indignius, quàm vivere eum, qui imposuerit diadema, quum omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit?

87. At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, C. Cæsari, *dictatori perpetuo*, *M. Antonium, consulem, populi jussu regnum detulisse, Cæsarem uti noluisse*. Jam jam minimè miror, te otium perturbare : non modò urbem odisse, sed etiam lucem : cum perditissimis latronibus non solùm de 6 die, sed etiam in diem

5 *Virorum summorum*, percussorum Cæsaris.

6 *De die vivere*, est *genio intemperantiùs* indulgere. Hoc dictum, quòd nonnisi nonâ horâ sub noctem cœnare Romanis mos esset. Sed *in diem vivere*, est *de futuro non curare*.

Dolabellæ videar convellere; quæ necesse est aliquando ad nostrum 7 collegium deferantur.

84. Sed arrogantiam hominis, insolentiamque cognoscite. Quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella: rursus, quum 8 voles, salvis auspiciis creatus. Si nihil 9 est, quum augur iis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti; confitere te, quum, ALIO DIE, dixeris, sobrium non fuisse: sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, augur a collega requiro. Sed, ne fortè ex multis rebus gestis M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia 1 veniamus.

XXXIV. Non dissimulat, Patres conscripti: apparet esse commotum: sudat, pallet: quidlibet, modò ne nauseet, faciat, quod in porticu 2 Minutia fecit. Quæ potest esse turpitudinis tantæ defensio? cupio audire; ut videam 3, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in Rostris collega tuus, amictus togâ purpureâ, in sella aurea, coronatus: adscendis; accedis ad sellam: (ita eras 4 Lupercus,

---

7 *Ad nostrum collegium deferantur*, ut nos augures judicemus, rata ne sint, an infirma Dolabellæ acta.

8 *Quum voles*, quod re ipsâ voluit Antonius: nam Cæsare occiso, reconciliatus est Dolabellæ, eumque ut suum collegam verumque consulem, non ut suâ obnuntiatione vitiosum complexus est.

9 *Si nihil est*, quod consulis renuntiationem vitiare possit.

1 *Lupercalia*, in honorem Panis Lycæi celebrata 15 Kal. Mart. *Luperci* autem per urbem currebant nudi, nullis non insaniis insanientes.

2 *In porticu Minutiâ*, ubi vomuit concionans.

3 *Ut videam ubi, etc.* Hoc est, ut videam ex tuæ defensionis eloquentiâ, quænam sit causa *tantæ Rhetori* tuo Clodio Siculo a te datæ *mercedis*, duorum scilicet millium *campi Leontini*.

4 *Ita eras Lupercus, ut, etc.* id est, *etsi eras Lupercus, tamen te consulem esse meminisse debebas.*

ut te consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis : gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus : tu diadema imponebas cum plangore populi; ille cum plausu rejiciebat : tuergo unus, scelerate, inventus es, qui quum auctor regni esses, eum, quem collegam habebas, dominum habere velles; et idem tentares, quid populus Romanus ferre et pati posset.

86. At etiam misericordiam captabas : supplex te ad pedes abjiciebas : quid petens? ut servires? tibi uni peteres; qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facilè servires : a nobis populoque Romano mandatum id certè non habebas. O præclaram illam eloquentiam tuam, quum es nudus concionatus! quid hoc turpius? quid fœdius? quid suppliciis omnibus dignius? num exspectas, dum te stimulis fodiam? hæc te, si ullam partem habes sensûs, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor, ne imminuam virorum 5 summorum gloriam : dicam tamen dolore commotus. Quid indignius, quàm vivere eum, qui imposuerit diadema, quum omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit?

87. At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, C. Cæsari, *dictatori perpetuo*, *M. Antonium, consulem, populi jussu regnum detulisse, Cæsarem uti noluisse.* Jam jam minimè miror, te otium perturbare : non modò urbem odisse, sed etiam lucem : cum perditissimis latronibus non solùm de 6 die, sed etiam in diem

5 *Virorum summorum*, percussorum Cæsaris.

6 *De die vivere*, est *genio intemperantiùs* indulgere, Hoc dictum, quòd nonnisi nonâ horâ sub noctem cœnare Romanis mos esset. Sed *in diem vivere*, est *de futuro non curare.*

vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in judiciis esse potest, quæ tu, quantum in te fuit dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus; Sp. Cassius, Melius; M. Manlius, necati, ut multis post seculis, a M. Antonio, quod fas non est, rex Romæ constitueretur? sed ad auspicia redeamus.

XXXV. De quibus 7 rebus Idibus Martiis fuit in senatu Cæsar acturus, quæro tum tu quid egisses: audiebam quidem te paratum 8 venisse, quòd me de mentitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit 9 illum diem fortuna populi Romani: num etiam 1 tuum de auspiciis judicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est. Quæ tua fuga? quæ formido præclaro illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ, quum ex illa fuga, beneficio 2 eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti?

89. O mea frustra semper verissima auguria rerum futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, quum me ad te ire vellent,

7 *De quibus rebus;* hæ res erant et Parthicum bellum, ad quod quarto post die profecturus erat Cæsar, et obnuntiatio Antonii, de qua relaturus idem ad senatum erat, utrum Dolabellam, quem sibi subrogare constituerat, consulem vitiosum illa faceret.

8 *Paratum*, ad respondendum mihi.

9 *Sustulit illum diem, etc.* quia eo ipso die Cæsar occisus est.

1 *Num etiam tuum, etc.* Nam ipse antea judicaveras vitiosum esse consulem tuis auspiciis Dolabellam; et eumdem tamen post occisum Cæsarem ut verum consulem complexus es.

2 *Beneficio eorum;* Bruti præsertim, qui, deliberantibus aliis an Antonium quoque occiderent, vetuit interfici.

ut ad defendendam rempublicam te adhortarer, quoad metueres, omnia te promissurum, simul ac timere desiisses, similem te futurum tui. Itaque quum ceteri consulares irent, redirent, in sententia mansi; neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ædem Telluris, et quidem invitus, quum omnes aditus armati obsiderent. Qui 3 tibi ille dies, M. Antoni, fuit? Quamquam mihi subitò inimicus exstitisti, tamen me tui miseret, quòd tibi 4 invideris.

XXXVI. Qui tu vir, dii immortales! et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem puerum 5 nobilem, M. Bambalionis nepotem: quamquam te bonum timor faciebat, non diuturnus magister officii; improbum fecit ea, quæ, dum timor abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, quum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri tyranni, si illud funus fuit, sceleratissimè præfuisti: tua illa pulchra laudatio 6, tua miseratio, tua cohortatio.

---

3 *Qui tibi ille dies, etc.* Gloriosus Antonio fuit dies ille, quia auctor cum Cicerone fuit concordiæ civium.

4 *Quòd tibi invideris*; quòd partam tibi gloriam ipse tibi invideris, quum subitò mutatus, discordias civiles renovasti.

5 *Puerum nobilem;* ironia est: nam libertinus erat ille Bambalio, cujus ex filia puerum hunc Antonius susceperat. Peracto autem senatusconsulto de injuriarum oblivione in æde Telluris invitati Cæsaris percussores, ut e Capitolio, quo plebis metu compulsi profugerant, descenderent, quum etiam tum sibi ab Lepidò et Antonio metuerent, obsides ab iis petierunt, antequam descenderent, datusque est obses *puer ille nobilis*.

6 *Laudatio, etc.* Laudavit ad populum Cæsarem Antonius, ejusque *miserationem* movit producto Cæsaris

91. Tu, tu, inquam, illas 7 faces incendisti, et eas, quibus semustulatus ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni 8 domus deflagravit: tu illos impetus perditorum hominum, et ex maxima parte, servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen, quasi fuligine abstersâ, reliquis diebus in Capitolio præclara senatusconsulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula, neve cujus beneficii figeretur 9: meministi ipse de exsulibus 1, scis, de immunitate quid dixeris: optimum verò, quòd dictaturæ nomen in perpetuum de republica sustulisti: quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum dictatorem, tolleres metum.

92. Constituta respublica videbatur aliis, mihi verò nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutius sui potuit esse dissimilis? Inspectantibus vobis, toto Capitolio tabulæ figebantur; neque solùm singulis veniebant immunitates, sed etiam populis universis: civitas non jam singillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si hæc manent, quæ stante republicâ manere non possunt, provincias universas, Patres conscripti, perdidistis, neque vectigalia 2 solùm, sed etiam impe-

---

percussi corpore, et ad vindicandam necem postremò *cohortatus* est.

7 *Illas faces*, quibus statim a Cæsaris funere plebs Bruti et Cassii domos inflammavit.

8 *Bellieni*, qui Pompeianas partes acerrimè propugnabat.

9 *Figeretur*, v. g. in Capitolio aliisque locis publicis, ut populo innotesceret.

1 *De exsulibus*; dixerat Antonius unum Sext. Clodium a Cæsare restitutum esse, nullas præterea datas immunitates.

2 *Neque vectigalia*, etc. neque enim ab iis qui erant

rium populi Romani, hujus domesticis nundinis deminutum est.

XXXVII. Ubi est septies 3 millies sestertium, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen, si iis, quorum erat, non redderetur, quæ nos a tributis posset vindicare. Tu autem quadringenties 4 H-S, quod Idibus Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Aprilis debere desiisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quæ a diversis emebantur, non insciente te; sed unum egregium de rege Dejotaro, populo Romano amicissimo, decretum in Capitolio fixum: quo proposito nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere.

94. Quis enim cuiquam inimicior, quàm Dejotaro 5 Cæsar? æquè atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus 6, ut omnibus, quibus rempublicam populi Romani caram esse sentiebat. Is igitur, a quo vivo nec præsens 7, nec ab-

---

cives Romani, vectigalia exigebantur, neque imperium in illos, velut in Provincias, exercebatur.

3 *Ubi est septies millies*. Vide Philippicam I, cap. 7. summa autem est 43, 750 000 nostrarum libellarum.

4 *Quadragenties H-S.*; supple *centena millia*; summa est 2, 500, 000 libellarum nostrarum.

5 *Dejotaro*, quem populi Romani amicum senatus Armeniæ regem seu Tetrarcham appellaverat, cuique iratus Cæsar, quòd ille pro Pompeio in acie Pharsalica steterat, regni partem ademerat, et Mithridati Pergameno dederat.

6 *Massiliensibus*, quarum urbem, populi Romani in primis amicam, per legatos Cæsar expugnavit, iratus quòd Pompeii partes adjuvissent.

7 *Nec præsens*, tum scilicet, quum eum proficiscentem ab bellum contra Pharnacem in Luceio excepit. *Nec absens*, quum a suis accusatus, quasi Cæsarem hospitem in Luceio interficere voluisset, bis apud Cæsarem Niceæ a M. Bruto, Romæ a Cicerone ipso defensus est.

sens quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus : compellarat 8 hospitem præsens, computarat, pecuniam imperarat; in ejus tetrarchia unum ex Græcis comitibus suis collocarat; Armeniam abstulerat a senatu datam: hæc vivus eripuit, reddidit mortuus.

95. At quibus verbis? modò æquum sibi videri, modò non iniquum : mira verborum complexio ! At ille numquam (semper enim absenti affui Dejotaro) quicquam sibi, quod nos pro illo postularemus, æquum dixit videri. Syngrapha H-S. centies 9 per legatos, viros bonos, sed timidos 1 et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitum regis sententia, facta in gynæceo 2, quo in loco plurimæ res veniere, et veneunt: qua ex syngrapha quid sis acturus, meditare censeo : rex enim ipse suâ sponte, nullis commentariis Cæsaris, simulatque audivit ejus interitum, suo Marte res suas recuperavit.

96. Sciebat homo sapiens, jus semper hoc fuisse, ut quæ tyranni eripuissent, ea, tyrannis interfectis, ii, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur jureconsultus, ne iste 3 quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem hæc agis,

8 *Compellarat*, scilicet de pecunia sibi tribuenda. *Computarat*, summam scilicet ejus pecuniæ, quæ ex toto Dejotari regno colligi posset. *Imperarat* sibi scilicet a Dejotaro numerandam.

9 *H-S. centies*, subaudi centena millia; hoc est, ad nostram monetam 25o,ooo scutatorum.

1 *Timidos*, qui sine Fulviæ et Antonii voluntate non posse regem suum bona sua recuperare putarent. *Imperitos*, qui nescirent hoc jus semper fuisse, ut, quæ tyranni eripuissent, ea, post eorum interitum, ad priores dominos redirent.

2 *In gynæceo*, Fulviæ scilicet cum qua rem omnem legati transegerunt, inconsultis et Cicerone ipso et ceteris Dejotari hospitibus.

3 *Ne iste quidem*, fortè Sext. ille Clodius.

ex ista syngraphâ deberi dicit pro iis rebus, quæ erant ante syngraphan recuperatæ: non enim à te emit; sed priùs quàm tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit; nos quidem contemnendi, qui auctorem 4 odimus, acta defendimus.

XXXVIII. Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea, tamquam gladiatorum 5 libellos, palam venditent. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam appendantur, non numerentur pecuniæ. At quàm cæca avaritia est? nuper fixa tabula est, quâ civitates locupletissimæ Cretensium liberantur; statuiturque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? an Cæsaris decreto Creta post M. Bruti decessum 6 potuit liberari, quum Creta nihil ad Brutum, Cæsare vivo, pertineret? At hujus venditione decreti (ne nihil actum putetis) provinciam Cretam perdidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emtor, cui defuerit hic venditor.

98. Et de exsulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? Nullius insector calamitatem: tantùm queror, primùm eorum reditus inquinatos 7, quorum causam dissimilem Cæsar judicaverit: deinde nescio cur reliquis idem non tribuas: neque enim plus quàm tres, aut quatuor reliqui sunt. Qui simili in calamitate sunt, tuâ misericordiâ simili non fruuntur? cur eos habes in loco

4 *Auctorem*, nempe Cæsarem.

5 *Gladiatorum libellos*, quos laborum editor ante pugnam solebat proponere, ut descriptam diem muneris, item nomina et paria gladiatorum, qui vellent, scire possent.

6 *Decessum*, non e vita, sed e provincia.

7 *Inquinatos*; cur? quia, restitutis improbis, omnium qui rediissent, similis causa videbatur.

sam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt : illa nostra. Agrum Campanum qui quum de vectigalibus eximebatur 1, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicæ vulnus putabamus ; hunc tu compransoribus tuis, et collusoribus dividebas : mimos dico et mimas, Patres conscripti, in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hæ quondam arationes, Campana et Leontina, in populi Romani patrimonio grandi fœnore et fructuosæ ferebantur. Medico tria millia jugerum ; quid si te sanum 2 fecisset? rhetori duo ; quid si te disertum facere potuisset? Sed ad iter, Italiamque redeamus.

XL. Deduxisti coloniam Casilinum, quò Cæsar antè deduxerat. Consuluisti me per litteras de Capua tu quidem : sed idem de Casilino respondissem : possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam jure deducere. Negavi, in eam coloniam, quæ esset auspicatò deducta, dum esset incolumis, coloniam novam jure deduci : colonos novos adscribi posse rescripsi. Tu autem insolentiâ elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quò e at paucis annis antè, deducta, ut vexillum 3 tolleres, et aratrum circumduceres : cujus quidem vomere portam Capuæ penè perstrinxisti, ut florentis coloniæ 4 territorium minueretur.

103. Ab hac religionum perturbatione advolas in M. Varronis 5, sanctissimi atque integerrimi

1 *Eximebatur*, nempe lege Julii. *Ut militibus daretur*, veteranis scilicet quos J. Cæsar munerare vellet.

2 *Sanum fecisset*, sanum *mente et corpore fecisset.*

3 *Vexillum tolleres, etc. vexillum tollere*, et *aratrum circumducere* ad statuendos coloniæ fines, utrumque solenne erat.

4 *Coloniæ*, in hunc agrum ab C. Cæsare deductæ.

5 *M. Varronis*, cujus exstant libri de re rustica et de lingua latina.

viri, fundum Cassinatem : quo jure? quo ore? eodem, inquies; quo in heredum L. Rubrii, quo in heredum L. Turselii prædia, quo in reliquas innumerabiles possessiones. Et, *si* ab 6 hasta, valeat hasta, valeant tabulæ, modò 7 Cæsaris, non tuæ; quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Cassinatem fundum quis veniisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit? Misisse te dicis Alexandriam, qui emeret a Cæsare. Ipsum enim expectare magnum fuit.

104. Quis verò audivit umquam (nullius autem salus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quòd si etiam scripsit ad te Cæsar, ut redderes; quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios paumper illos, quos videmus; jam intelliges, aliam causam 8 esse hastæ Cæsaris, aliam confidentiæ, et temeritatis tuæ : non enim te dominus modò illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit.

XLI. At quàm multos dies in ea villa turpissimè est perbacchatus? ab hora 9 tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, *quàm* 1 *dispari domino!* quamquam quomodo

---

6 *Si ab hasta*, si ab auctione emisti.

7 *Modò Cæsaris*, supple *tabulæ sint. Non tuæ*, non istæ tabulæ tuæ, quas confinxisti falsariâ manu. *Quibus debuisti* tabulæ, inquam, quibus patet te ingentem pecuniam debuisse pro Pompeii bonorum sectione. *Non quibus tu te liberavisti*, non tabulæ a te confictæ, et tanquam ex commentariis Cæsaris propositæ, quibus debitam a te pecuniam persolutam fuisse perscribitur.

8 *Causam*, sortem, conditionem; *hastæ Cæsaris*, venditionum quas fecit Cæsar, quasque ratas esse volumus, concordiæ causâ.

9 *Ab hora tertia;* quæ apud nos nona matutina est. Nonâ autem tantùm, quæ apud nos tertia pomeridiana est, cœnæ initium facere honestum erat.

1 *Quàm dispari domino.* Alludit orator ad versum

merum 1 annorum provinciis prorogavit : idemque, quum actorum Cæsaris defensor esse deberet, et in publicis, et in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis, nihil est lege gravius: in privatis, firmissimum est testamentum. Leges alias sine 2 promulgatione sustulit; alias, ut tolleret promulgatas, promulgavit. Testamentum irritum fecit; quod etiam infimis civibus semper obtentum 3 est. Signa, tabulas, quas populo Cæsar unà cum hortis legavit, eas hic partim in hortos 4 Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis.

XLIII. Et tu in Cæsaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? Quem is majorem honorem consecutus erat, quàm ut haberet pulvinar 5, simulacrum, fastigium, flaminem? Est ergo 6 flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Julio M. Antonius? Quid igitur cessas? cur non inaugurare? sume diem : vide, qui te inauguret :

---

1 *Numerum annorum, etc.* Prætoriis provinciis annum unum, consularibus duo Cæsar attribuerat; illis Antonius biennium, his sexcennium dedit.

2 *Sine promulgatione*, subaudi *aliarum legum*, legibus contrariis sine promulgatione, et ex improviso latis.

3 *Obtentum est*, supple *ut ratum et firmum foret.*

4 *In hortos Pompeii*, quos tenebat Antonius ab hasta emptos : idem de villa Scipionis.

5 *Pulvinar*, lectulum in quo deorum simulacra ponebantur. *Simulacrum*, quod deorum est, *imago* autem hominum. *Fastigium*, quod solis templis imponebant : civium ædes *tecta plana*, non *fastigia* habebant. *Flaminem*, sacerdotem. Erat autem *Flamen* commune nomen sacerdotum alicui dèo dicatorum. Porro quatuor hæc divini honoris insignia Cæsari mortuo decreta erant per Antonium.

6 *Est ergo flamen.* Videtur id sacerdotii Antonius, vivo Cæsare, petiisse, atque etiam impetrasse; sed mortuo Cæsare antequàm inauguraretur, post inaugurari noluisse. Hinc pergit orator, *cur non inaugurare?*

collegæ sumus; nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quòd tyranni sacerdos es, sive quòd mortui! Quæro deinceps, num, hodiernus dies qui sit, ignores: nescis heri quartum in circo diem ludorum Romanorum fuisse! te ipsum autem ad populum tulisse, ut quintus præterea dies Cæsari tribueretur? cur non sumus prætextati? 7 cur honorem Cæsari tuâ lege datum deseri patimur? an supplicationes 8 addendo, diem contaminari passus es; pulvinaria 9 noluisti? aut undique religionem 1 tolle, aut usquequaque conserva.

111. Quæres, placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem. Mihi verò nihil istorum placet: sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi fortè vis fateri, te omnia quæstu tuo, non illius dignitate metiri. Quid ad hæc tandem? expecto enim eloquentiam tuam: disertissimum cognovi avum tuum; at te etiam apertiorem 2 in dicendo: ille numquam nudus est concionatus; tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respon-

---

7 *Prætextati.* Vel tulerat id lege Antonius, vel is mos erat ludorum Romanorum, ut eos *prætextati* spectarent senatores.

8 *An supplicationes, etc.* tune, qui Cæsari tanquam deo habendas supplicationes ceteris jam institutis honoribus addidisti, diem illum contaminari ac profanum fieri passus es?

9 *Pulvinaria noluisti.* Decreta Cæsari pulvinaria noluit adhiberi Antonius, eo metu ne statua ejus aliquid contumeliæ pareretur.

1 *Religionem*, cæremonias religionis, divinos honores divo Julio decretos.

2 *Apertiorem in dicendo.* Jocus est in ambiguo, quum orationis Antonianæ perspicuitas laudari videatur, nuditas corporis revera carpatur. Hinc deinde *pectus* non anima est, sed ipsa pars corporis. Nudus, autem, ut Lupercus, concionatus erat Antonius.

fœdissimis factis potest avocare? Judicia non metuis : si propter innocentiam, laudo; si propter vim, non intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit?

116. Quòd si non metuis viros fortes, egregiosque cives, quod a corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quæ est autem vita, dies et noctes timere a suis? nisi verò aut majoribus habes beneficiis obligatos, quàm ille quosdam habuit ex iis, a quibus est interfectus : aut tu es ullà re cum eo comparandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, litteræ, cura, cogitatio, diligentia : res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, at tamen magnas : multos annos regnare meditatus, magno labore, multis periculis, quod cogitarat, effecerat : muneribus, monumentis, congiariis, epulis, multitudinem imperitam lenierat : suos præmiis, adversarios clementiæ specie devinxerat : quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu, partim patientiâ, consuetudinem serviendi.

XLVI. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum, ceteris verò rebus nullo modo es comparandus. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ sunt inusta, hoc tamen boni est, quòd didicit jam populus Romanus quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caveret. Hæc igitur non cogitas? nec intelligis satis esse viris fortibus didicisse, quàm sit re pulchrum, beneficio gratum, famâ gloriosum, tyrannum occidere? An, quum illum homines non tulerint, te ferent? Certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionis tarditas expectabitur.

118. Respice quæso, aliquando rempublicam, M. Antoni : quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera : mecum, ut voles, cum repu-

blica redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris : ego de me ipso profitebor. Defendi rempublicam adolescens, non deseram senex : contempsi Catilinæ gladios, non pestimescam tuos : quin etiam corpus libenter obtulerim, si repræsentari 8 morte meâ libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Romano pariat, quod 9 jam diu parturit.

113. Etenim si abhinc annos propè viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari; quantò verius nunc negabo seni? Mihi verò, Patres conscripti, jam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi. Duo modò hæc opto : unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam; hoc mihi majus a diis immortalibus dari nihil potest : alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republica quisque mereatur.

---

8 *Repræsentari*; in præsentia restitui.

9 *Quod jamdiu parturit*, nempe ut merito supplicio puniaris.

celeritatis. Quo enim usque tantum bellum, tam crudele, tam nefarium privatis 3 consiliis propulsabitur? cur non quamprimum publica accedit auctoritas?

II. C. Cæsar adolescens, penè 4 potiùs puer, incredibili ac divinâ quadam mente atque virtute, tum, quum maximè furor arderet Antonii, quumque ejus a Brundisio crudelis et pestifer reditus timeretur, nec postulantibus, nec cogitantibus, ne optantibus quidem nobis, quia non posse fieri videbatur, firmissimum exercitum ex invicto genere veteranorum militum comparavit, patrimoniumque suum effudit: quamquam non sum usus eo verbo, quo debui; non enim effudit, sed in salute reipublicæ collocavit.

4. Cui quamquam gratia referri tanta non potest, quanta debetur; habenda tamen tanta est, quantam maximam animi nostri capere possunt. Quis enim est tam ignarus rerum, tam nihil de republica cogitans, qui hoc non intelligat, si M. Antonius a Brundisio cum iis copiis, quas se habiturum putaverat, Romam, ut minabatur, venire potuisset, nullum genus eum crudelitatis præteriturum fuisse? quippe qui in hospitis tectis Brundisii fortissimos viros, cives optimos, jugulari jusserit; quorum ante pedes ejus morientium sanguine os uxoris respersum esse constabat. Hac ille crudelitate imbutus, quum multò bonis omnibus veniret iratior, quàm illis fuerat, quos trucidarat; cui tandem nostrûm, aut cui omnino bono pepercisset?

5. Quâ peste privato consilio rempublicam (nec enim 5 fieri potuit aliter) Cæsar liberavit:

---

3 *Privatis consiiiis*, nempe Cæs. Octaviani et D. Bruti.

4 *Penè potiùs puer*, annos scilicet 19 natus.

5 *Nec enim fieri potuit aliter*, id est, *nec enim publico id consilio fieri potuit.*

qui

qui nisi in hac republica natus esset, rempublicam scelere Antonii nullam haberemus. Sic enim perspicio, sic judico, nisi unus adolescens illius furentis impetus, crudelissimosque conatus cohibuisset, rempublicam funditus interituram fuisse. Cui quidem hodierno die, Patres conscripti (nunc enim primùm ita convenimus, ut illius beneficio possemus ea, quæ sentiremus, liberè dicere) tribuenda est auctoritas, ut rempublicam non modò a se susceptam, sed etiam a nobis commendatam possit defendere.

III. Nec verò de legione Martia (quoniam longo 6 intervallo loqui nobis de republica licet) sileri potest. Quis enim unus fortior, quis amicior umquam reipublicæ fuit, quàm legio Martia universa? quæ quum hostem populi Romani M. Antonium judicasset, comes esse ejus amentiæ noluit: reliquit consulem; quod profectò non fecisset, si eum consulem judicasset: quem nihil aliud agere, nihil moliri, nisi cædem civium atque interitum civitatis, videret. Atque ea legio consedit Albæ: quam potuit urbem eligere, aut opportuniorem ad res gerendas, aut fideliorem, aut fortiorum virorum, aut amiciorum populo Romano civium?

7. Hujusce legionis virtutem imitata quarta legio, duce L. Egnatuleio quæstore, cive optimo et fortissimo, C. Cæsaris auctoritatem atque exercitum persecuta est. Faciendum est igitur nobis, Patres conscripti, ut ea, quæ suâ sponte clarissimus adolescens atque omnium præstantissimus gessit, et gerit, hæc auctoritate nostrâ comprobentur: veteranorumque, fortissimorum virorum, tum legionis Martiæ quartæque mirabilis

6 *Longo intervallo*, post longum temporis intervallum, quia obstabat aut Cæsar, dum viveret, aut, post ejus necem, Antonius.

consensus ad rempublicam recuperandam, laude et testimonio nostro confirmetur; eorumque commoda, honores, præmia, quum consules designati magistratum inierint, curæ nobis fore, hodierno die spondeamus.

IV. Atque ea quidem, quæ dixi de Cæsare, deque ejus exercitu, jamdiu nota sunt nobis: virtute enim admirabili Cæsaris, constantiàque militum veteranorum, legionumque earum optimo judicio, quæ auctoritatem nostram, libertatem populi Romani, virtutem C. Cæsaris secutæ sunt, a cervicibus nostris est depulsus Antonius. Sed, ut dixi, hæc superiora: hoc verò recens edictum D. Bruti, quod paulò ante propositum est, certè silentio non potest præteriri: pollicetur enim, se provinciam Galliam retenturum in senatûs populique Romani potestatem. O civem natum reipublicæ, memorem sui nominis, imitatoremque majorum! neque enim, Tarquinio expulso, majoribus nostris tam fuit optata libertas, quàm est, repulso jam Antonio, retinenda nobis.

9. Illi regibus parere jam a condita urbe dicerant; nos post reges exactos servitutis oblivio ceperat. Atque ille Tarquinius, quem majores nostri non tulerunt, non crudelis, non impius, sed superbus habitus est, et dictus: quod nos vitium in privatis sæpe tulimus, id majores nostri ne in rege quidem ferre potuerunt. L. Brutus regem superbum non tulit: Decimus sceleratum atque impium regnare patietur? Quid Tarquinius tale, qualia innumerabilia et facit, et fecit Antonius? Senatum etiam reges habebant: nec tamen, ut Antonio senatum habente, in consilio regis versabantur barbari armati: servabant auspicia reges, quæ hic consul, augurque neglexit; neque solùm legibus contra auspicia ferendis, sed etiam collegâ unà ferente, eo,

quem ipse mentitis auspiciis vitiosum 7 fecerat.

10. Quis autem rex umquam fuit tam insignitè impudens, ut haberet omnia commoda, beneficia, jura regni, venalia? quam hic immunitatem, quam civitatem, quod præmium non vel singulis hominibus, vel civitatibus, vel universis provinciis vendidit? Nihil humile de Tarquinio, nihil sordidum accepimus, at verò hujus domi inter quasilla 8 pendebatur aurum, numerabatur pecunia: una in domo omnes, quorum intererat, totum imperium populi Romani nundinabantur. Supplicia verò cives Romanos nulla Tarquinii accepimus: ac hic et Suessæ jugulavit eos, quos in custodiam dederat, et Brundisii trecentos fortissimos viros, civesque optimos trucidavit.

11. Postremò Tarquinius pro populo Romano bellum gerebat tum, quum est expulsus: Antonius contra populum Romanum exercitum adducebat tum, quum a legionibus relictus, nomen Cæsaris exercitumque pertimuit, neglectisque sacrificiis solennibus 9, ante lucem vota ea, quæ numquam solveret, nuncupavit; et hoc tempore in provinciam populi Romani conatur invadere. Majus igitur a Decimo Bruto beneficium populus Romanus et habet, et expectat, quàm majores nostri acceperunt a L. Bruto, principe hujus maximè conservandi generis, et nominis.

V. Quum autem omnis servitus est misera: tum verò intolerabile est servire impuro, impudico, effeminato: numquam, ne in metu quidem, sobrio. Hunc igitur qui Gallià prohibet,

7 *Vitiosum fecerat.* Vide Philipp. II, cap. 33.

8 *Quasilla*, cistulas muliebres; ut pateat usque eò sordidum fuisse Antonium, ut omnium rerum publicarum domesticum institueret mercatum, eique Fulviam uxorem præficeret.

9 *Sacrificiis solemnibus*, quæ facere consules moris erat, in provincias profecturos.

privato præsertim consilio, judicat, verissimèque judicat, non esse consulem. Faciendum est igitur nobis, Patres conscripti, ut D. Brutii privatum consilium auctoritate publicâ comprobemus. Nec verò M. Antonium consulem post [1] Lupercalia putare debuistis : quo enim ille die, populo Romano inspectante, nudus, unctus, ebrius est concionatus, et id egit, ut collegæ diadema imponeret; eo die se non modò consulatu, sed etiam libertate abdicavit : esset enim ipsi certè statim serviendum, si Cæsar ab eo regni insigne accipere voluisset. Hunc igitur ego consulem, hunc civem Romanum, hunc liberum, hunc denique hominem putem, qui fœdo illo et flagitioso die, et quid pati, Cæsare vivo, posset, et quid eo mortuo, consequi ipse cuperet, ostendit?

13. Nec verò de virtute, constantiâ, et gravitate provinciæ Galliæ taceri potest : est enim ille flos Italiæ, illud firmamentum imperii populi Romani; illud ornamentum dignitatis Tantus autem est consensus municipiorum, coloniarumque provinciæ Galliæ, ut omnes ad auctoritatem hujus ordinis, majestatemque populi Romani defendendam conspirasse videantur. Quamobrem, Tribuni plebis, quamquam vos nihil aliud, nisi de præsidio, ut senatum tutò consules Kalendis Januariis habere possent, retulistis, tamen mihi videmini magno consilio, atque optimâ mente potestatem nobis de tota republica fecisse dicendi : quum enim tutò senatum haberi sine præsidio non posse judicavistis; illud tum statuistis etiam, intra muros Antonii scelus, audaciamque versari.

VI. Quamobrem omnia, meâ sententiâ, complectar vobis, ut intelligo, non invitis, ut et præstantissimis ducibus a nobis detur auctoritas,

1 *Post Lupercalia.* Vide Philipp. II, cap. 34.

et fortissimis militibus spes ostendatur præmiorum; et judicetur non verbo, sed re, non modò non consul, sed etiam hostis Antonius. Nam, si ille consul, fustuarium meruerunt legiones, quæ consulem reliquerunt; sceleratus Cæsar, Brutus nefarius, qui contra consulem privato consilio exercitus comparaverunt: sin autem militibus exquirendi sunt honores novi, propter eorum divinum, atque immortale meritum; ducibus autem ne referri quidem potest gratia; quis est, qui cum hostem non existimet quem, qui armis persequuntur, conservatores reipublicæ judicantur?

15. At quàm contumeliosus in edictis? quàm barbarus? quàm rudis? Primùm in Cæsarem ut maledicta congessit, deprompta ex recordatione impudicitiæ, et stuprorum suorum? Quis enim hoc adolescente castior? quis modestior? quod in juventute habemus illustrius exemplum veteris sanctitatis? quis autem illo maledico impurior? Ignobilitatem objicit C. Cæsaris filio [2], cujus etiam naturâ pater, si vita suppeditasset, consul factus esset. Aricina mater: Trallianam, aut Ephesiam putes dicere. Videte, quàm despiciamur omnes, qui sumus e municipiis, id est, omnes planè: quotus enim quisque non est? quod autem municipium non contemnit is, qui Aricinum tantopere despicit, vetustate antiquissimum, jure fœderatum, propinquitate penè finitimum, splendore municipum honestissimum?

16. Hinc Voconiæ, hinc Scatiniæ leges: hinc multæ sellæ curules, et patrum memoriâ, et nostrâ: hinc equites Romani, lautissimi, et plu-

---

2 *Filio*, adoptivo; naturâ enim filius erat Cn. Octavii, qui e Macedonia decedens, quum ille Prætor administraverat, ad petendum consulatum quum rediret, mortuus est.

rimi. Sed si Aricinam uxorem non probas, cur probas Tusculanam? quamquam hujus sanctissimæ feminæ atque optimæ pater M. Attius Balbus, in primis honestus, prætorius fuit: tuæ conjugis, bonæ feminæ; locupletis quidem certè, Bambalio quidam pater, homo nullo numero: nihil illo contemptius, qui propter hæsitantiam linguæ, stuporemque cordis, cognomen 3 ex contumelia traxerit. At avus 4 nobilis. Tuditanus nempe ille, ille cui cum palla 5 et coturnis nummos populo de Rostris spargere solebat: nollem hanc contemptionem pecuniæ suis reliquisset. Habetis nobilitatem generis gloriosam.

17. Qui autem evenit, ut iis tibi Aricinâ natus ignobilis videatur, quum tu eodem materno genere soleas gloriari? quæ porrò amentia est, eum dicere aliquid de uxorum ignobilitate, cujus pater Numitoriam Fregellanam, proditoris 6 filiam, habuerit uxorem; ipse ex libertini 7 filia susceperit liberos? Sed hoc clarissimi viri viderint. L. Philippus, qui habet Aricinam uxorem, C. Marcellus, qui Aricinæ filiam; quos certè scio dignitatis optimarum feminarum non pœnitere.

VII. Idem etiam Q. Ciceronem, fratris mei

---

3 *Cognomen ex contumelia traxerit.* Nam *Bambalio* vox est ἀπὸ τῆ βαμβαλιῶν sumpta, quod est *labiis contremiscere.*

4 *At avus*, nempe Fulvius, alterius Antonii uxoris: illa enim, non Bambalionis filia, avum habuit Sempronium Tuditanum.

5 *Cum palla*, quo vestimenti genere non utebantur senatores; *coturnis*, quod tragœdorum calceamentum erat.

6 *Proditoris filiam*; nam pater ejus feminæ Numitorius bis proditor, fuit semel quum an. U. C. 627, Fregellas ad defectionem impulit; iterum, quum eamdem suam patriam Romanis postea tradidit.

7 *Libertini*, Bambalionis scilicet.

filium, compellat 8 edicto; nec sentit amens, commendationem esse compellationem suam. Quid enim accidere huic adolescenti potuit optatius, quàm cognosci ab omnibus, Cæsaris consiliorum esse socium, Antonii furoris inimicum? At etiam gladiator ausus est scribere, hunc de patrui parricidio cogitasse. O admirabilem impudentiam, audaciam, temeritatem! in eum adolescentem hæc scribere audere, quem ego et frater meus, propter ejus suavissimos, atque optimos mores, præstantissimumque ingenium, certatim amamus, omnibusque horis, oculis, auribus, complexu tenemus? Nam me iisdem edictis nescit, lædat, an laudet: quum idem supplicium minatur optimis civibus, quod ego de sceleratissimis et pessimis sumpserim, laudare videtur, quasi imitari velit: quum autem illam pulcherrimi facti memoriam refricat; tum a sui similibus invidiam aliquam in me commoveri putat.

19. Sed ipse quid fecit? Quum tot edicta proposuisset, edixit, ut adesset senatus frequens a. d. VIII Kalendas Decembres; eo die ipse non affuit. At quomodo edixit? hæc sunt, opinor, verba in extremo. *Si quis non affuerit, hunc omnes existimare poterunt, et interitûs mei, et perditissimorum consiliorum auctorem fuisse.* Quæ sunt perdita consilia? an ea, quæ pertinent ad libertatem populi Romani recuperandam? quorum consiliorum Cæsari me auctorem, et hortatorem, et esse, et fuisse fateor: quamquam ille non eguit consilio cujusquam; sed tamen currentem, ut dicitur, incitavi. Nam interitûs quidem tui quis bonus non esset auctor, quum in eo salus et vita optimi cujusque, et libertas populi Romani, dignitasque consisteret?

8 *Compellat*, verbis putà contumeliosis.

VIII. Sed quum tam atroci edicto nos concitavisset, cur ipse non affuit? num putatis aliquâ re tristi, ac severâ? vino et epulis retentus est; si epulæ potiùs, quàm popinæ, nominandæ sunt: diem edicti obire neglexit: in ante diem quartum Kalendarum Decembris distulit: adesse in Capitolio jussit; quod in templum ipse nescio quâ, per Gallorum cuniculum adscendit: convenerunt corrogati, et quidem ampli quidam homines, sed immemores dignitatis suæ: is enim erat dies 9, ea fama, is qui senatum vocarat, ut turpe senatori esset, nihil timere. Ad eos tamen ipsos, qui convenerant, ne verbum quidem ausus est facere de Cæsare, quum de eo constituisset ad senatum referre. Scriptam attulerat consularis quidam sententiam.

21. Quid est aliud, seipsum hostem judicare, nisi de eo referre non audere, qui contra se consulem exercitum duceret? necesse enim erat alterutrum esse hostem; nec poterat aliter de adversariis ducibus judicari. Si igitur C. Cæsar hostis, cur consul nihil refert ad senatum? sin ille a senatu notandus non fuit, quid potest dicere, quin, quum de illo tacuerit, se hostem confessus sit? quem in edictis Spartacum 1 appellat, hunc in senatu ne improbum quidem dicere audet.

IX. At in rebus tristissimis quantos excitat risus? Sententiolas edicti cujusdam memoriæ

9 *Dies*, in quem Antonius consilio distulerat senatum; *fama*, relaturum esse Antonium de Cæsare.

1 *Spartacum;* is gladiator Thrax fuit, magnâ vi mentis et corporis, qui effracto Lentuli ludo quum aufugisset, comparataque parva manu Campaniam invasisset, ac de urbe invadenda etiam cogitaret, a M. Crasso pulsus fugatusque, cum suis tandem omnibus fortissimè dimicans occisus est.

mandavi; quas videtur ille peracutas putare; ego autem, qui intelligeret quid dicere vellet, adhuc neminem inveni. *Nulla contumelia est, quam facit dignus.* Primùm quid est 2 *dignus?* nam etiam malo digni multi, sicut ipse: an quam facit is, qui cum dignitate est? quæ autem potest esse major? Quid est porro, *facere contumeliam?* quis sic 3 loquitur? Deinde: *Nec timor, quem denuntiat inimicus.* Quid ergo? ab amico timor denuntiari solet? horum similia deinceps. Nonne satius est mutum esse, quàm, quod nemo intelligat, dicere? En, cur magister 4 ejus, ex oratore arator factus, possideat in agro publico populi Romani campi Leontini duo millia jugerum immunia, ut hominem stultum magis etiam infatuet mercede publicâ. Sed hæc leviora fortasse.

23. Illud quæro, cur tam subitò mansuetus in senatu fuerit, quum in edictis tam fuisset ferus. Quid autem attinuerit, Ducio 5 Cassio, tribuno plebis fortissimo et constantissimo civi, mortem denuntiare, si in senatum venisset; D. Carsulenum, bene de republica sentientem, e senatu vi et minis mortis expellere; Tib. Canutium, a quo erat honestissimis contentionibus et sæpe,

---

2 *Quid est dignus?* quid significat verbum hoc *dignus? an diguus contumeliâ?* nam etiam malo, etc. (sed absurdum in Antonii oratione sensum facit hæc interpretatio); *an* contumeliam aliquam *facit is, qui, etc.* Nam jus est magistratûs dignitatem suam contra improbos severitate tueri. *Quæ autem potest esse major* contumelia, quàm ea, quam facit, qui eam potestate est.

3 *Quis sic loquitur?* Hinc patet inusitatam fuisse Tullii tempore locutionem ejusmodi.

4 *Magister ejus*, Sext. Clodius. *Mercede publicâ*, mercede sumptâ de publico.

5 *Lucio Cassio*, fratri illius Cassii, qui J. Cæsarem percussit.

et jure vexatus, non templo solùm, verùm etiam aditu prohibere Capitolii. Cui senatusconsulto ne intercederent, verebatur? de supplicatione, credo, M. Lepidi, clarissimi viri: atque id erat periculum, de cujus honore extraordinario quotidie aliquid cogitabamus, ne ejus usitatus honos impediretur. Ac, ne sine causa videretur edixisse, ut senatus adesset, quum de republica relaturus fuisset, allato nuntio de legione quarta, mente concidit; et fugere festinans, S. C. de supplicatione per discessionem 6 fecit, quum id factum esset antea numquam.

X. Quæ verò profectio postea? quod iter paludati? quæ vitatio oculorum, lucis, urbis, fori? quàm misera fuga? quàm fœda: quàm turpis? præclara tamen senatusconsulta illo ipso die, vespertina 7: provinciarum religiosa 8 sortitio: divina verò opportunitas, ut quæ cuique apta esset, ea cuique obveniret.

26. Præclarè igitur facitis, Tribuni plebis, qui de præsidio consulum, senatûsque referatis; meritoque vestro maximas vobis gratias omnes et agere, et habere debemus: quî enim carere metu et periculo possumus in tanta hominum cupiditate et audacia? Ille autem homo afflictus, et perditus, quæ de se expectat judicia graviora,

---

6 *Per discessionem fecit*, quum mos esset de supplicatione non per discessionem, sed per sententias suffragium ferri, ita ut singuli senatores sententiam ordine dicerent. Sed id ideo fecit Antonius, quia mente conciderat, et fugam festinabat, quam seriùs arripuisset, si per sententias S. C. factum fuisset.

7 *Vespertina*; quod contra leges erat; nam nisi ante horam decimam, quæ quarta nobis pomeridiana est, senatusconsulta fieri non licebat.

8 *Religiosa*; ironicè; irrita enim erat, quia vespertino S. C. facta. *Divina verò*, ironicè quoque: significat fraudulentam fuisse eam sortitionem.

quàm amicorum suorum? familiarissimus ejus, mihi homo conjunctus, L. Lentulus, et P. Naso, omni carens cupiditate, nullam se habere provinciam, nullam Antonii sortitionem fuisse judicaverunt: quod idem fecit L. Philippus, vir patre, avo, majoribus suis dignissimus: in eadem sententia fuit homo summâ integritate atque innocentiâ M. Tullius: idem fecit P. Opius: ipsi etiam, qui, amicitiam [9] M. Antonii veriti, plus ei tribuerunt, quàm fortasse vellent, M. Piso, meus necessarius, et vir, et civis egregius, parique innocentia M. Vehilius, senatûs auctoritati se obtemperaturos esse dixerunt.

26. Quid ego de L. Cinna loquar? cujus spectata multis magnisque rebus singularis integritas minùs admirabilem fecit hujus honestissimi facti gloriam; qui omnino provinciam neglexit: quam item magno animo et constanti C. Cestius repudiavit. Qui sunt igitur reliqui, quos sors divina delectet? L. Antonius, et M. Antonius. O felicem utrumque! nihil enim [1] maluerunt. C. Antonius Macedoniam: hunc quoque felicem! hanc enim semper habebat in ore provinciam. C. Calvisius Africam: nihil felicius: modò enim ex Africa decesserat, et quasi divinans se rediturum, duos legatos Uticæ reliquerat; deinde M. Iccius Siciliam, Q. Cassius Hispaniam: non habeo, quid suspicer: duarum credo provinciarum sortes minùs divinas fuisse.

XI. O C. Cæsar (adolescentem appello) quam tu salutem reipublicæ attulisti? quàm improvisam? quàm repentinam? qui enim hanc fugiens fecerit, quid faceret insequens? etenim in con-

9 *Amicitiam M. Antonii veriti*; id est, propter amicitiam M. Antonii eum apertè offendere veriti.

1 *Nihil maluerunt*, quàm provinciam, quæ sibi contigit.

cione dixerat, se custodem fore urbis, usque ad Kalendas Maias ad urbem exercitum habiturum. O præclarum custodem ovium (ut aiunt) lupum! custosne urbis, an direptor et vexator esset Antonius? Et quidem se introiturum in urbem dixit exiturumque quum vellet. Quid illud? nonne audiente populo, sedens pro æde Castoris, dixit, nisi qui vicisset, victuram neminem?

28. Hodierno die primùm, Patres conscripti, longo intervallo in possessionem libertatis pedem ponimus; cujus quidem ego, quoad potui, non modò defensor, sed etiam conservator fui: quum autem id facere non possem, quievi; nec abjectè, nec sine aliqua dignitate, casum illum temporum et dolorem tuli. Hanc verò teterrimam belluam quis ferre posset, aut quomodo? quid est in Antonio, præter libidinem, crudelitatem, petulantiam, audaciam? ex his totus vitiis conglutinatus est: nihil apparet in eo ingenuum, nihil moderatum, nihil prudens, nihil pudicum.

29. Quapropter, quoniam res in id discrimen adducta est, utrùm ille pœnas reipublicæ luat, an nos serviamus; aliquando, per deos immortales! Patres conscripti, patrium animum, virtutemque capiamus, ut aut libertatem propriam Romani et generis, et nominis recuperemus; aut mortem servituti anteponamus. Multa, quæ in libera civitate ferenda non essent, tulimus, et perpessi sumus; alii spe recuperandæ libertatis, alii vivendi nimiâ cupiditate: sed, si illa tulimus, quæ nos necessitas ferre coegit, quæ vis quædam penè fatalis; quæ tamen ipsa non a tulimus: etiamne hujus impuri latronis feremus teterrimum, crudelissimumque dominatum?

XII. Quid hic faciat, si potuerit, iratus, qui-

a *Non tulimus*, siquidem tyrannum interfecimus.

quum succensere nemini posset, omnibus bonis fuerit inimicus? quid hic victor non audebit, qui nullam adeptus victoriam, tanta scelera post Cæsaris interitum fecerit? refertam ejus domum exhauserit? hortos compilarit? ad se ex his omnia ornamenta transtulerit? cædis et incendiorum causam quæsierit 3 ex funere? duobus aut tribus senatusconsultis, bene et e republica factis, reliquas res ad lucrum, prædamque revocaverit? vendiderit immunitates? civitates liberaverit? provincias universas ex imperii populi Romani jure sustulerit? exsules reduxerit? falsas leges C. Cæsaris nomine, et falsa decreta in æs incidenda, et in Capitolio figenda curaverit? earumque rerum omnium domesticum mercatum instituerit? populo Romano leges imposuerit? armis et præsidiis populum et magistratus foro excluserit? senatum stiparit armatis?

31. Armatos in cella Concordiæ, quum senatum haberet, incluserit? ad legiones Brundisium cucurrerit? ex his optimè sentientes centuriones jugulaverit? cum exercitu Romam sit ad interitum nostrum, et ad disperditionem urbis venire conatus? Atque is ab hoc impetu abstractus consilio et copiis Cæsaris, et consensu veteranorum, virtute legionum, ne fortunâ quidem fractus minuit audaciam; nec ruere demens, nec furere desinit: in Galliam mutilatum ducit exercitum: cum una legione, et ea vacillante, Lucium fratrem expectat, quo neminem reperire potest sui similiorem. Ille autem ex mirmillone dux, ex gladiatore imperator, quas fecit strages, ubicumque posuit vestigia? cædit greges armentorum, reliquique pecoris, quodcumque nactus

3 *Quæsierit ex funere*, quum funebri oratione laudans Cæsarem, populum hortatus est, ut facibus Cassii et Bruti domos incenderet.

est : epulantur milites : ipse autem se, ut fratrem imitetur, obruit vino : vastantur agri : diripiuntur villæ : matresfamiliâs, virgines, pueri ingenui abripiuntur, militibus traduntur : hæc eadem, quæcumque exercitum duxit, fecit Marcus Antonius.

XIII. His vos terrimis fratribus portas aperietis! hos umquam in urbem recipietis? non, tempore oblato, ducibus paratis, animis militum incitatis, populo Romano conspirante, Italiâ totâ ad libertatem recuperandam excitatâ, deorum immortalium beneficio utemini? Nullum erit tempus, hoc amisso : a tergo, a fronte, a lateribus tenebitur. Si in Galliam venerit, non ille armis solùm, sed etiam nostris decretis urgendus est : magna vis est, magnum nomen unum et idem sentientis senatûs. Videtis refertum forum, populumque Romanum ad spem recuperandæ libertatis erectum, qui longo intervallo quum frequentes 4 hic videt nos, tum sperat etiam liberos convenisse.

33. Hunc ego diem exspectans, M. Antonii scelerata arma vitavi, tum, quum ille in me 5 absentem invehens, non intelligebat, ad quod tempus me et meas vires reservarem : si enim illi tum, cædis initium a me quærenti, respondere voluissem, nunc reipublicæ consulere non possem. Hanc verò nactus facultatem, nullum tempus, Patres conscripti, dimittam, neque diurnum, neque nocturnum, quin de libertate populi Romani, de dignitate vestra quod cogitandum sit, cogitem; quod agendum, atque faciendum, id non modò 6 recusem, sed appetam

4 *Frequentes*, quod longo intervallo non evenerat, propter Antonii metum.

5 *In me absentem*, die decimo tertio Kal. Octobr.

6 *Non modò recusem*, pro *non modò non recusem*, ut sæpe aliàs.

etiam, atque deposcam. Hoc feci, dum licuit; intermisi, quoad non licuit: jam non solùm licet, sed etiam necesse est; nisi servire malimus, quàm, ne serviamus, animis armisque decernere. Dii immortales nobis hæc præsidia dederunt; urbi Cæsarem, Brutum Galliæ. Si enim ille urbem opprimere potuisset statim; si Galliam tenere paulò post: optimo cuique pereundum, reliquis esset serviendum.

XIV. Hanc igitur occasionem oblatam tenete, per deos immortales! Patres conscripti, et amplissimi orbis terræ consilii principes vos esse aliquando recordamini: signum date populo Romano, consilium vestrum non deesse reipublicæ, quoniam ille virtutem suam non defuturam esse profitetur. Nihil est, quod moneam vos: nemo est tam stultus, qui non intelligat, si indormierimus huic tempori, non modò crudelem, superbamque dominationem nobis, sed ignominiosam etiam, et flagitiosam ferendam.

35. Nostis insolentiam Antonii, nostis amicos, nostis totam domum: libidinosis, petulantibus, impuris, impudicis, aleatoribus, ebriis servire ea summa miseria est, summo dedecore conjuncta. Quòd si jam (quod dii omen avertant!) fatum extremum reipublicæ venit; quod gladiatores nobiles faciunt, ut honestè decumbant, faciamus nos, principes orbis terrarum, gentiumque omnium, ut cum dignitate potiùs cadamus, quàm cum ignominia serviamus. Nihil est detestabilius dedecore, nihil fœdius servitute: ad decus et libertatem nati sumus; aut hæc teneamus, aut cum dignitate moriamur.

36. Nimiùm diu teximus, quid sentiremus: nunc autem apertum est: omnes jam patefecerunt, in utramque partem quid sentiant, quid velint. Sunt impii cives, pro 7 caritate reipubl.

7 *Pro caritate reipubl.* si eam caritatem spectetis, quæ reipubl. debetur.

nimiùm multi; pro multitudine bene sentientium admodum pauci : quorum opprimendorum dii immortales incredibilem reipublicæ potestatem et fortunam dederunt. Ad ea enim præsidia, quæ habemus, jam accedent consules summâ prudentiâ, virtute, concordiâ, multos menses de populi Romani libertate commentati, atque meditati. His auctoribus et ducibus, diis juvantibus, nobis vigilantibus et multùm in posterum providentibus, populo Romano consentiente, erimus profectò liberi brevi tempore : jucundiorem autem faciet libertatem servitutis recordatio.

XV. Quas ob res, quòd tribuni plebis verba fecerunt, uti senatus Kalendis Januariis tutò haberi, sententiæque de summa republica liberè dici possint, de ea re ita censeo, « Uti C. Pansa, » A. Hirtius, consules designati, dent operam, » uti senatus Kalendis Januariis tutò haberi possit : quòdque edictum D. Bruti imperatoris, » consulis designati, optimè de republica meriti, » propositum sit, senatum existimare, D. Brutum, imperatorem, consulem designatum, optimè de republica mereri, quum senatûs auctoritatem, populique Romani libertatem, imperiumque defendat.

38. Quòdque provinciam Galliam citeriorem, » optimorum et fortissimorum virorum, amicissimorumque reipublicæ civium, exercitumque » in senatûs potestate retineat, id eum, exercitumque ejus, municipia, colonias provinciæ » Galliæ, rectè atque ordine, exque republica » fecisse, et facere : senatum ad summam rempublicam pertinere arbitrari a D. Bruto et ab » L. Planco, imperatoribus, consulibus designatis, itemque a ceteris, qui provincias obtinent, obtinerique ex lege Julia, quoad ex senatusconsulto cuique eorum successum sit; eosque dare operam, ut eæ provinciæ, exerci-

» tusque in senatûs populique Romani potestate, » præsidioque reipublicæ sint.

» 39. Quumque operâ, virtute, consilio C. » Cæsaris, summoque consensu militum veterano» norum, qui ejus auctoritatem secuti, reipu» blicæ præsidio sunt, et fuerunt, a gravissimis » periculis populus Romanus defensus sit, et » hoc tempore defendatur: quumque legio Mar» tia Albæ constiterit, in municipio fidelissimo » et fortissimo, seseque ad senatûs auctoritatem, » populique Romani libertatem contulerit: et » quòd pari consilio, eademque virtute legio » quarta usa, L. Egnatuleio duce, civi egregio, » senatûs auctoritatem populique Romani liber» tatem defendat, ac defenderit: senatui magnæ » curæ esse, ac fore, ut pro tantis eorum in » rempublicam meritis honores eis habeantur, » gratiæque referantur: senatui placere, uti C. « Pansa, A. Hirtius, consules designati, quum « magistratum inissent, si eis videretur, primo » quoque tempore de his rebus ad hunc ordinem » referrent, ita uti e republica, fideque sua vi» deretur ».

# PHILIPPICA IV.

## ORATIO QUADRAGESIMA SEXTA.

*Facto senatusconsulto in eam sententiam, quum Cicero Philippicâ tertiâ complexus est, productus in concionem, exponit quæ acta sint in senatu, Cæsarem Octavianum et D. Brutum effert laudibus, populum ad libertatem recuperandam cohortatur, beneque de republica sperare jubet.* MANUTIUS.

I. FREQUENTIA vestrûm incredibilis, Quirites, concioque tanta, quantam meminisse non videor, et alacritatem mihi summam defendendæ reipublicæ affert, et spem recuperandæ. Quamquam animus quidem mihi numquam defuit, tempora defuerunt; quæ simul ac primùm aliquid lucis ostendere visa sunt, princeps vestræ libertatis defendendæ fui: quod si antè facere conatus essem, nunc facere [1] non possem: hodierno enim die, Quirites, ne mediocrem rem actam arbitremini, fundamenta jacta sunt reliquarum actionum: nam est hostis a senatu nondum verbo appellatus, sed re jam judicatus Antonius.

2. Nunc verò multò sum erectior, quòd vos quoque illum hostem esse tanto consensu, tantoque [2] clamore approbavistis. Neque enim Quirites, fieri potest, ut non aut ii sint impii, qui contra consulem exercitus comparaverunt; aut ille hostis, contra quem jure arma sumpta sunt. Hanc igitur dubitationem, quamquam nulla erat, tamen ne qua posset esse: senatus hodierno die

---

1 *Nunc facere non possem*, Antonii ferro præventus.

2 *Tanto clamore*, exclamavit enim populus, quum hostem re ab senatu judicatum audivit Antonium; quæ res erexit animos Ciceroni, ut ait ipse statim.

sustulit. C. Cæsar qui rempublicam, libertatemque vestram suo studio, consilio, patrimonio denique tutatus est, et tutatur, maximis senatûs laudibus ornatus est.

3. Laudo, 3 laudo vos Quirites, quum gratissimis animis prosequimini nomen clarissimi adolescentis, vel pueri 4 potiùs: sunt enim facta ejus immortalitatis; nomen, ætatis: multa memini, multa audivi, multa legi: nihil ex omnium seculorum memoria tale cognovi: qui, quum servitute premeremur, in dies malum cresceret, præsidii nihil haberemus, capitalem et pestiferum a Brundisio M. Antonii reditum timeremus; hoc insperatum omnibus consilium, incognitum certè, ceperit, ut exercitum invictum ex paternis militibus conficeret, Antoniique furorem, crudelissimis consiliis incitatum, a pernicie reipublicæ averteret.

II. Quis est enim, qui hoc non intelligat, nisi Cæsar exercitum paravisset, non sine exitio nostro futurum Antonii reditum fuisse? Ita enim se recipiebat ardens odio vestri, cruentus sanguine civium Romanorum, quos Suessæ, quos Brundisii occiderat, ut nihil, nisi de reipublicæ pernicie cogitaret. Quod autem erat præsidium salutis, libertatisque vestræ, si Caii Cæsaris, fortissimorum sui patris militum, exercitus non fuisset? cujus de laudibus et honoribus, qui ei pro divinis et immortalibus meritis divini, immortalesque debentur, mihi senatus assensus paulò antè decrevit, ut primo quoque tempore referretur 5. Quo decreto quis non perspicit hostem esse Antonium judicatum? quem enim ap-

3 *Laudo.* Audito C. Cæsaris nomine, populus lætitiæ signum clamora dedit. Hinc orator iterat, *laudo*, *laudo vos*, *etc*,

4 *Puerî*, si quidem annos 19 nati.

5 *Referretur*, a novis consulibus.

pellare possumus eum, contra quem qui exercitus ducunt, iis senatus arbitratur singulares exquirendos honores?

5. Quid legio Martia? quæ mihi videtur divinitus ab eo deo traxisse nomen, a quo populum Romanum generatum accepimus: non ipsa suis decretis priùs, quàm senatus, hostem judicavit Antonium? nam, ille si non hostis; hos qui consulem reliquerunt, hostes necesse est judicemus. Præclarè et loco, Quirites, reclamatione vestrâ factum pulcherrimum Martialium comprobastis; qui se ad senatûs auctoritatem, ad libertatem vestram, ad universam rempublicam contulerunt: hostem illum, et latronem, et parricidam patriæ reliquerunt: nec solùm id animosè et fortiter, sed consideratè etiam, sapienterque fecerunt: Albæ constiterunt, in urbe opportuna, propinqua, munita, fortissimorum virorum, fidelissimorum civium, atque optimorum. Hujus Martiæ legionis legio quarta imitata virtutem, duce L. Egnatuleio, quem senatus meritò paulò antè laudavit, C. Cæsaris exercitum prosecuta est.

III. Quæ exspectas, M. Antoni, judicia graviora? Cæsar fertur in cœlum, qui contra te exercitum comparavit: laudantur exquisitissimis verbis legiones, quæ te reliquerunt, quæ a te arcessitæ sunt, quæ essent, si te consulem quàm hostem maluisses, tuæ: quarum legionum fortissimum, verissimumque judicium confirmat senatus, comprobat universus populus Romanus, nisi fortè vos, Quirites, consulem, non hostem, judicatis Antonium.

7. Sic 6 arbitrabar, Quirites, vos judicare,

---

6 *Sic arbitrabar, etc.* Post superiora hæc verba *nisi fortè vos, etc.* siluit paulisper Cicero, quasi populi sententiam interrogaret; populus autem universus acclamavit. Ideo sic pergit ille; *sic arbitrabar, etc.*

ut ostenditis. Quid? municipia, colonias, præfecturas, num aliter judicare censetis? omnes mortales unâ mente consentiunt, omnia arma eorum, qui hæc salva velint, contra illam pestem esse capienda. Quid? D. Bruti judicium, Quirites, quod ex hodierno ejus edicto perspicere potuistis, num cui tandem contemnendum videtur? Rectè 7 et verè negatis, Quirites. Est enim quasi deorum immortalium beneficio et munere datum reipublicæ Brutorum genus et nomen, ad libertatem populi Romani vel constituendam, vel recuperandam. Quid D. igitur Brutus de Marco Antonio judicavit? excludit provinciâ: exercitu obsistit; Galliam totam hortatur ad bellum, ipsam suâ sponte suoque judicio excitatam. Si consul Antonius; Brutus hostis: si conservator reipublicæ Brutus; hostis Antonius. Num igitur, utrum horum sit, dubitare possumus?

IV. Atqui, ut vos unâ mente, unâque voce dubitare vos negatis; sic modò decrevit senatus, D. Brutum optimè de republica mereri, quum senatûs auctoritatem, populique Romani libertatem, imperiumque defenderit. A quo defenderit? nempe ab hoste; quæ est enim alia laudanda defensio? Deinceps laudatur provincia Gallia, meritoque ornatur verbis amplissimis a senatu, quòd resistat Antonio: quem si consulem illa provincia putaret, neque eum reciperet; magno scelere se adstringeret: omnes enim in consulis jure et imperio debent esse provinciæ. Negat 8 hoc D. Brutus imperator, consul designatus, natus reipublicæ civis: negat Gallia, negat cuncta Italia, negat senatus, negatis vos.

9. Quis igitur illum consulem nisi latrones

7 *Rectè et verè negatis*; et hoc quoque indicat Ciceronis sententiam a populo acclamante comprobatam esse.

8 *Negat hoc*, nempe consulem Antonium esse.

publicam oppugnat, ipse habet nullam: senatum, id est, orbis terræ consilium, delere gestit, ipse consilium publicum nullum habet: ærarium vestrum exhausit, suum non habet: nam concordiam civium quî habere potest, nullam qui habeat civitatem? pacis verò quæ potest esse cum eo ratio, in quo est incredibilis crudelitas, fides nulla?

15. Est igitur, Quirites, populo Romano, victori omnium gentium, omne certamen cum percussore, cum latrone, cum 2 Spartaco. Nam, quòd se similem esse Catilinæ gloriari solet; scelere par est illi, industriâ inferior. Ille quum exercitum nullum habuisset, repentè conflavit: hic eum exercitum, quem accepit, amisit 3. Ut igitur Catilinam diligentiâ meâ, senatûs auctoritate, vestro studio, et virtute fregistis; sic Antonii nefarium latrocinium vestrâ cum senatu concordiâ tantâ, quanta numquam fuit, felicitate et virtute exercituum, ducumque vestrorum, brevi tempore oppressum audietis.

26. Equidem, quantum curâ, labore, vigiliis, auctoritate, consilio eniti, atque efficere potero, nihil prætermittam, quod ad libertatem vestram pertinere arbitrabor: neque enim id pro vestris in me amplissimis beneficiis sine scelere facere possum. Hodierno autem die primùm, referente viro fortissimo, vobisque amicissimo, hoc M. Servilio, collegisque ejus, ornatissimis viris, optimis civibus, longo intervallo, me auctore et principe, ad spem libertatis exarsimus.

---

2 *Cum Spartaco*, cum homine nihilo minus vili, quàm Spartacus erat. Vide Philipp. III, cap. 8.

3 *Amisit*, defectione duarum legionum.

# PHILIPPICA V.

## ORATIO QUADRAGESIMA SEPTIMA.

*Obsidente Mutinam Antonio, non modò sine senatûs auctoritate, sed invito etiam senatu, qui Galliam citeriorem D. Bruto, jam antea a Cæsare datam, post ejus necem confirmaverat, novi consules Pansa, et Hirtius Kalendis Jan. primo consulatûs die, convocato de more senatu, non solùm de Mutinæ obsidione, sed omnino de tota republ. deque honoribus et præmiis bene de republ. meritorum ac merentium, de quibus XIII Kal. S. C. factum erat, retulerunt. Quod ad Mutinam attinuit, censuit Q. Fufius Calenus, Pansæ consulis socer, qui sententiam primus rogatus est, mittendos ad Antonium legatos, qui agerent cum eo, ut ab ejus urbis obsidione desisteret. Cicero autem, suo loco rogatus, turpe et indignum dicit esse senatûs ac populi Romani majestate, ad eum de pace mittere, de quo ante paucos dies, tamquam de hoste, gravissima et severissima judicia idem senatus fecerit. Decreverat enim XIII Kal. Jan. quo die habitam esse tertiam orationem diximus, ut de honoribus Cæsaris et Bruti, qui remp. privato consilio defendendam susceperant, deque præmiis Martiæ et Quartæ legionum, quæ Antonio relicto, ad Cæsarem se contulerant, primo quoque tempore novi consules referrent. Deinde vehementer incubuit Cicero, ut hostis judicaretur Antonius, et ea decerneretur de honoribus et præmiis, quæ senatus ex novorum consulum relatione decerni sibi placere ostenderat. Senatus eo die nihil decrevit, sed triduo pòst mittendos omnino censuit, qui Antonio denuntiarent, ne consulem designatum oppugnaret, ne Mutinam obsideret, ne provinciam depopularetur, ne delectus haberet, esset in senatûs populique Romani potestate. Manutius.*

I. Nihil umquam longius his Kalendis Januariis mihi visum est, Patres conscripti; quod idem intelligebam per hos dies unicuique vestrûm

videri : qui enim bellum cum republica gerunt, hunc diem non expectabant : nos autem tum, quum maximè consilio nostro subvenire communi saluti oporteret, in senatum non vocabamur. Sed querelam præteritorum dierum sustulit oratio consulum ; qui ita locuti sunt, ut magis exoptatæ Kalendæ Januariæ, quàm seræ esse videantur. Atque ut oratio consulum animum meum erexit, spemque attulit non modò salutis conservandæ, verùm etiam dignitatis pristinæ recuperandæ ; sic me perturbasset ejus sententia, qui primus rogatus est, nisi vestræ virtuti, constantiæque confiderem.

2. Hic enim vobis, Patres conscripti, dies illuxit, hæc potestas data est, ut quantum virtutis, quantum constantiæ, quantum gravitatis in hujus ordinis consilio esset, populo Romano declarare possetis. Recordamini, qui dies nudiustertius decimus fuerit, quantus consensus vestrûm, quanta virtus, quanta constantia : quam sitis a populo Romano laudem, quam gloriam, quam gratiam consecuti. Atque illo die, Patres conscripti, ea constituistis, ut vobis nihil jam sit integrum, nisi aut honesta pax, aut bellum necessarium. Pacem vult M. Antonius? arma ponat, roget, deprecetur : neminem æquiorem me reperiet ; cui, dum se civibus impiis commendat, inimicus esse, quàm amicus, maluit : nihil est profectò, quod dari possit bellum gerenti ; erit fortasse aliquid, quod concedi possit roganti.

II. Legatos verò ad eum mittere, de quo gravissimum et severissimum judicium nudiustertius decimus feceritis, non jam levitatis est, sed, ut, quod sentio, dicam, dementiæ. Primùm duces [1] eos laudavistis, qui contra illum bellum privato consilio suscepissent ; deinde milites veteranos,

1 *Duces eos*, Octavium et D. Brutum.

qui quum ab Antonio in colonias essent deducti, illius beneficio libertatem populi Romani anteposuerunt.

4. Quid? Legio Martia : quid? quarta, cur laudantur? si enim consulem suum reliquerunt, vituperandæ sunt ; si inimicum reipublicæ, jure laudantur. Atqui quum consulem nondum haberetis, decrevistis, ut et de præmiis militum, et de honoribus imperatorum primo quoque tempore referretur. Placet eodem tempore præmia constituere iis qui contra Antonium arma cepérunt, et legatos ad Antonium mittere? ut jam pudendum sit, honestiora decreta esse legionum, quàm senatûs : siquidem legiones decreverunt senatum defendere contra M. Antonium ; senatus decernit legatos ad Antonium. Utrùm hoc est confirmare militum animos, an debilitare virtutem?

5. Hoc dies 2 duodecim profecerunt, ut quem nemo, præter Cotylam 3, tum inventus sit, qui defenderet, is habeat jam patronos etiam consulares? qui utinam omnes ante me sententiam rogarentur! (quamquam suspicor, quid dicturi sunt quidam eorum, qui post me rogabuntur) faciliùs contra dicerem, si quid videretur, est enim opinio, decreturum aliquem M. Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. Quid est aliud, omnia ad bellum civile hosti arma largiri? primùm nervos belli, pecuniam infinitam, quâ nunc eget; deinde equitatum, quantum velit : equitatum dico? dubitavit, credo, gentes barbaras secum adducere.

6. Hoc qui non videt, excors est : qui, quum

2 *Dies duodecim*, ab illo decimo tertio die Kal. Jan.

3. *Cotylam*, L. Varium Cotylam, virum ædilitium, qui die illo decimo tertio Kal. Jan. affuit in senatu, quique posteà, quum Mutinam ad Antonium profectus esset, ab eo legatus ad senatum remissus est.

contra auspicia latas, iisque legibus populum non teneri. Si quam legem de actis Cæsaris confirmandis, deve dictatura in perpetuum tollenda, deve coloniis in agros deducendis, tulisse M. Antonius dicitur; easdem leges de integro, ut populum teneant, salvis auspiciis ferri placet. Quamvis enim leges bonas vitiosè, per vimque tulerit; tamen hæ leges non sunt habendæ; omnisque audacia gladiatoris amentis auctoritate nostrâ repudianda est.

11. Illa verò dissipatio pecuniæ publicæ ferenda nullo modo est, per quam septies [2] millies falsis perscriptionibus, donationibusque avertit; ut portenti simile videatur, tantam pecuniam populi Romani tam brevi tempore perire potuisse. Quid? illi immanes quæstus, ferendine, quos M. Antonii tota exhausit domus! decreta falsa vendebat: regna, civitates, immunitates, in æs, acceptâ pecuniâ, jubebat incidi: hæc se ex commentariis Cæsaris, quorum ipse auctor erat, agere dicebat: calebant in interiore ædium parte totius reipublicæ nundinæ: mulier, sibi felicior, quàm [3] viris, auctionem provinciarum, regnorumque faciebat: restituebantur exsules, quasi lege, sine lege: quæ nisi auctoritate senatûs rescindantur, quoniam ingressi in spem reipublicæ recuperandæ sumus, imago nulla liberæ civitatis relinquetur.

12. Neque solùm commentariis commentitiis,

---

2 *Septies millies.* Vide Philipp. I, cap. 7.

3 *Quàm viris.* Jam diximus occisos esse vi duos primos Fulviæ maritos.

4 *Obsignabantur*, ab iis, qui beneficia emebant ab Antonio.

5 *Ad ærarium;* in senatu primùm senatusconsulta scribebantur, deinde incidebantur in æs, tum in Capitolio figebantur, postremo ad ærarium deferebantur.

chirographisque venalibus innumerabilis pecunia congesta in illam domum est, quum, quæ vendebat Antonius, ea se ex actis Cæsaris, agere diceret; sed senatûs etiam consulta, pecuniâ acceptâ, falsa referebat: syngraphæ obsignabantur 4: senatusconsulta, numquam facta, tamquam facta ad ærarium 5 referebantur. Hujus turpitudinis testes erant etiam exteræ nationes. Fœdera interea facta: regna data: populi, provinciæque liberatæ; earumque rerum falsæ tabulæ, gemente populo Romano, toto Capitolio figebantur: quibus rebus tanta pecunia una in domo conservata est, ut, si hoc genus in unum redigatur, non sit pecunia populo Romano defutura.

V. Is legem 6 etiam judiciariam tulit, homo castus atque integer; judiciorum, et juris auctor; in quo nos fefellit. Antesignanos, et manipulares, et Alaudas, judices se constituisse dicebat: at ille legit aleatores, legit exsules, legit Græcos. O consessum judicum præclarum! ô dignitatem consilii admirandam! avet animus apud consilium illud pro reo dicere. Cydam Cretensem, portentum insulæ, hominem audacissimum et perditissimum! sed fac ita non esse; num Latinè scit? num est ex judicum genere et forma? num, quod maximum est, leges nostras, moresve novit? num denique homines? est enim Creta vobis notior, quàm Roma Cydæ. Delectus autem, et notatio judicum etiam in nostris civibus haberi solet: Gortynium verò judicem quis novit, aut quis nosse potuit? Nam Lysiadem Athenienseem plerique novimus: est enim Phædri, philosophi nobilis, filius: homo præterea festivus, ut ei cum M. Curio, consessore eodem et collusore, facillimè possit convenire.

6 *Legem etiam.* Vide Philipp. I, cap. 8. *Alaudas.* Vide *ibid.*

14. Quæro igitur, si Lysiades citatus judex non responderit, excuseturque Areopagites esse, nec debere eodem tempore Romæ et Athenis res judicare; accipietne excusationem is, qui quæstioni præerit, Græculi judicis, modò palliati, modò togati? an Atheniensium antiquissimas leges negliget? Qui porrò ille consessus, dii boni? Cretensis judex, isque nequissimus: quem ad hunc reus alleget 7: quomodo accedat? dura natio est. At Athenienses misericordes: puto ne Curium quidem esse crudelem, qui quotidie periculum 8 fortunæ faciat. Sunt item lecti judices, qui fortasse excusabuntur 9: habent enim legitimam excusationem, exsilii causâ solum vertisse, nec esse postea restitutos. Hos ille demens judices legisset; horum nomina ad ærarium detulisset; his magnam partem reipublicæ credidisset, si ullam speciem reipublicæ cogitavisset?

VI. Atque ego de notis judicibus dixi: quos minùs nostis, nolui nominare: saltatores, citharistas, totum denique comissationis Antonianæ chorum, in tertiam 1 decuriam judicum scitote esse conjectum. Hæc causa, cur lex tam egregia, tamque præclara maximo imbri, tempestate, ventis, procellis, turbinibus, inter fulmina et tonitrua, ferretur, ut eos judices haberemus, quos hospites habere nemo velit. Scelerum magnitudo, conscientia maleficiorum, direptio ejus pecuniæ, cujus ratio 2 in æde Opis confecta est, hanc tertiam decuriam excogitavit; nec antè turpes judices quæsiti, quàm honesti judicibus nocentium salus desperata est.

---

7 *Alleget*, advocatum mittat.

8 *Periculum fortunæ faciat*, in alea et telis.

9 *Excusabuntur*, ne ad causas audiendas veniant.

1 *Tertiam decuriam*. Vide Philipp. I, cap. 8.

2 *Ratio confecta est*, ab ipso scilicet Antonio et ipsius arbitratu.

16. Sed illud os, illam impuritatem coeni fuisse, ut hos judices legere auderet! quorum lectione duplex imprimeretur reipublicæ dedecus; unum, quòd tam turpes judices essent; alterum, quòd patefactum, cognitumque esset, quàm multos in civitate turpes haberemus. Hanc ergo et reliquas ejusmodi leges, etiam si sine vi, salvis auspiciis, essent rogatæ, censerem tamen abrogandas: nunc verò cur abrogandas censeam, quas judico non rogatas?

17. An illa non gravissimis ignominiis, monumentisque hujus ordinis ad posteritatis memoriam sunt notanda, quòd unus M. Antonius in hac urbe post conditam urbem palam secum habuit armatos? quod neque reges fecerunt, neque ii, qui, regibus exactis, regnum occupare voluerunt. Cinnam memini; vidi Sullam; modò Cæsarem: hi enim tres post civitatem a Lucio Bruto liberatam plus potuerunt, quam universa respublica: non possum affirmare, nullis telis eos stipatos fuisse: hoc dico, nec multis, et occultis.

18. At hanc pestem agmen armatorum sequebatur: Classitius, Mustela, Tiro, gladios ostentantes, sui similes greges ducebant per forum: certum agminis locum tenebant barbari sagittarii: quum autem erat ventum ad ædem Concordiæ, gradus complebantur, lecticæ [3] collocabantur: non quò ille scuta occulta esse vellet, sed ne familiares, si scuta ipsi ferrent, laborarent.

VII. Illud verò teterrimum non modò auditu, sed etiam adspectu, in cella Concordiæ collocari armatos, latrones, sicarios: de templo carcerem fieri: opertis valvis Concordiæ, quùm inter subsellia senatûs versarentur latrones, patres conscriptos sententias dicere. Huc etiam nisi venirem

3 *Lecticæ*, scutis refertæ.

Kalend. Septembribus, fabros se misturum, et domum meam disturbaturum esse dixit. Magna res, credo, agebatur : de supplicatione 4 referebat. Veni postridie ; ipse non venit : locutus sum de republica, minus equidem liberè, quàm mea consuetudo ; liberiùs tamen, quam periculi minæ postulabant. At ille homo vehemens et violentus, qui hanc consuetudinem liberè dicendi excluderet ( fecerat enim hoc idem maxima laude L. Piso xxx diebus antè ) inimicitias mihi denunciavit : adesse in senatu jussit a. d. XIII Kalendas Octobris : ipse interea septemdecim diebus de me in Tiburtino Scipionis declamavit, sitim quærens. Hæc enim ei causa esse declamandi solet.

20. Quum is dies, quo me adesse jusserat, venisset, tum verò agmine quadrato in eadem Concordiæ venit, atque in me absentem orationem ore impurissimo evomuit ; quo die, si per amicos mihi cupienti in senatum venire licuisset, cædis initium fecisset a me ; sic enim statuerat : quum autem semel gladium scelere imbuisset, nulla res ei finem cædendi, nisi defatigatio et satietas, attulisset. Etenim aderat L. frater, gladiator Asiaticus, qui mirmillo 5 Mylasis depugnarat : sanguinem nostrum sitiebat, suum in illa gladiatoria pugna multum profuderat. Hic pecunias nostras æstimabat : possessiones habebat, et urbanas, et rusticas : hujus mendicitas, aviditate conjunctâ, in fortunas nostras imminebat : dividebat agros, quibus, et quos volebat nullus aditus erat privato, nulla æquitatis deprecatio : tantum quisque habebat possessor, quantum reliquerat divisor Antonius. Quæ quamquam ; si

4 *De supplicatione*, in mortui Cæsaris honorem.
5 *Mirmillo*, genus gladiatorum. *Mylasis*, urbs Asiæ in Caria.

leges 6 irritas feceritis, rata esse non possunt, tamen separatim suo nomine notanda censeo, judicandumque, nullos septemviros 7 fuisse: nihil placere ratum esse, quod ab iis actum diceretur.

8 VIII. M. verò Antonium quis est, qui civem possit judicare potiùs, quàm teterrimum et crudelissimum hostem, qui pro æde Castoris sedens, audiente populo Romano, dixerit, nisi victorem, victurum neminem? num putatis, Patres conscripti, dixisse eum minaciùs, quàm facturum fuisse? Quid verò, quòd in concione dicere ausus est, se quum magistratu abisset, ab urbem futurum cum exercitu? introiturum, quotiescumque vellet? quid erat aliud, nisi denuntiare populo Romano servitutem?

22. Quod autem ejus iter Brundisium? quæ festinatio, quæ spes, nisi ut ad urbem, vel in urbem potiùs exercitum maximum adduceret? qui autem delectus 8 centurionum, quæ effrenatio impotentis animi? quum ejus promissis legiones fortissimæ reclamassent, domum ad se venire jussit centuriones, quos bene de republica sentire cognoverat; eosque ante pedes suos, uxores risque suæ, quam secum gravis imperator ad exercitum duxerat, jugulari coëgit. Quo animo hunc futurum fuisse censetis in nos, quos oderat, quum in eos, quos numquam viderat, tam crudelis fuisset? et quàm avidum in pecuniis locupletium, qui pauperum sanguinem concupisset? quorum ipsorum bona, quantacumque erant, statim comitibus suis, compotoribusque descripsit 9.

6 *Leges*, ab Antonio latas.

7 *Nullos septemviros*; eos, qui diviserunt agros.

8 *Delectus centurionum*, quos ad nemon delegit, quia eos de republ. bene sentire sciebat.

9 *Descripsit*, scripto divisit.

23. Atque ille furens infesta jam patriæ signa Brundisio inferebat; quum C. Cæsar deorum immortalium beneficio, divini animi, ingenii, consilii magnitudine, quamquam suâ sponte, eximiaque virtute, tamen ad probationem auctoritatis meæ, colonias patris adiit: veteranos milites convocavit: paucis diebus exercitum fecit: incitatos latronis impetus retardavit. Postea verò, quàm legio Martia ducem præstantissimum vidit, nihil egit aliud, nisi, ut aliquando liberi essemus; quam est imitata quarta legio.

IX. Quo ille nuntio audito, quum senatum vocasset, adhibuisseque consularem 1, qui suâ sententiâ C. Cæsarem hostem judicaret: repentè concidit. Pòst autem neque sacrificiis 2 solennibus factis, neque votis nuncupatis, non profectus est, sed profugit paludatus. At quò? in provinciam firmissimorum et fortissimorum civium; qui illum, ne si ita quidem venisset, ut nullum bellum inferret, ferre potuissent, impotentem, iracundum, contumeliosum, superbum, semper poscentem, semper rapientem, sempex ebrium. At ille, cujus ne pacatam quidem nequitiam quisquam ferre posset, bellum intulit provinciæ Galliæ 3: circumsedet Mutinam, firmissimam et splendidissimam populi Romani coloniam: oppugnat D. Brutum, imperatorem, consulem designatum, civem non sibi, sed nobis et reipublicæ natum.

25. Ergo Annibal hostis, civis Antonius? quid ille fecit hostiliter, quod hic non aut fecerit, aut faciat, moliatur et cogitet? Totum iter Antonianum quid habuit, nisi depopulationes, vastatio-

---

1 *Consularem*, Q. Fufium Calenum.

2 *Sacrificiis*, quæ fieri solent a consule in provinciam proficiscente.

3 *Galliæ*, scilicet Cisalpinæ.

nes, cædes, rapinas? quas non faciebat Annibal, quia multa ad usum reservabat: at hi, qui in horam viverent, non modò de fortunis et de bonis civium, sed ne de utilitate quidem sua cogitaverunt. Ad hunc (dii boni) legatos mitti placet? norunt isti homines formam reipublicæ, jura belli, exempla majorum? cogitant, quid populi Romani majestas, quid senatûs severitas postulet? Legatos decernis: si ut depreceris, contemnet; si ut imperes, non audiet: denique quamvis severa legatis mandata dederimus, nomen ipsum legatorum, hunc, quem videmus, populi Romani restinguet ardorem: municipiorum, atque Italiæ franget animos: ut omittam hæc, quæ magna sunt; certè ista legatio moram et tarditatem afferet bello. Quamvis dicant, quod quosdam audio dicturos: Legati proficiscantur; bellum nihilominus paretur; tamen legatorum nomen ipsum et animos molliet, et belli celeritatem morabitur.

X. Minimis momentis, Patres conscripti, maximæ inclinationes temporum fiunt, quum in omni casu reipublicæ, tum in bello, et maxime civili; quod opinione plerumque, et fama gubernatur. Nemo quæret, quibuscum mandatis legatos miserimus: nomen ipsum legationis ut omissæ, timoris esse signum videbitur. Recedet a Mutina, desinat oppugnare Brutum, decedet ex Gallia: non est verbis rogandus, cogendus est armis.

27. Non enim ad Annibalem mittimus, ut a Sagunto recedat, ad quem miserat olim senatus P. Valerium Flaccum et Q. Bæbium Tampilum; qui, si Annibal non parêret, Carthaginem ire jussi sunt: nostros legatos quò jubebimus ire, si non paruerit Antonius? Ad nostrum civem mittimus, ne imperatorem, ne coloniam populi Romani oppugnet? Itane verò? hoc per legatos

respondeam est? Quid interest per deos immortales! utrùm hanc urbem oppugnet, an hujus urbis propugnaculum, coloniam populi Romani, præsidii causâ collocatam? Belli Punici secundi, quod contra majores nostros Annibal gessit, causa fuit Saguntì oppugnatio: rectè ad eum legati missi: mittebantur ad Pœnum, mittebantur pro Annibalis hostibus, nostris sociis. Quid simile tandem? nos ad civem mittimus, ne imperatorem populi Romani, ne exercitum, ne coloniam circumsedeat, ne oppugnet, ne agros depopuletur, ne sit hostis? Age, si paruerit, hoc cive uti aut volumus, aut possumus?

XI. Ante diem XIII Kalendas Januarii, decretis vestris eum concidistis: constituistis, ut hæc ad vos Kalend. Jan. referrentur, quæ referri videtis, de honoribus et præmiis bene de republica meritorum et merentium: quorum principem judicastis eum, qui fuit, C. Cæsarem, qui M. Antonii impetus nefarios ab urbe in Galliam avertit: deinde milites veteranos, qui primi Cæsarem secuti sunt, tum illas cœlestes, divinasque legiones, Martiam et quartam, quibus, quum consulem suum non modò reliquissent, sed bello etiam persequerentur, honores et præmia spopondistis: eodemque die Decimi Bruti, prestantissimi civis, edicto allato atque proposito, factum ejus collaudastis; quodque ille bellum privato consilio susceperat, id vos auctoritate publicâ comprobastis.

29. Quid igitur illo die aliud egestis, nisi ut hostem judicaretis Antonium? his vestris decretis aut ille vos æquo animo adspicere poterit, aut vos illum sine summo dolore videbitis? Exclusit illum a republica, distraxit, segregavit non solùm scelus ipsius, sed etium, ut mihi videtur, fortuna quædam reipublicæ: qui si legatis paruerit, Romamque redierit; num quando perditis

civibus vexillum, quò concurrant, defuturum putatis? Sed hoc minùs 4 vereor: sunt alia, quæ magis timeam, et cogitem: numquam parebit ille legatis: novi hominis insaniam, arrogantiam: novi perdita consilia amicorum quibus ille est deditus.

30. Lucius quidem frater ejus utpote qui peregrè 5 depugnarit, familiam ducit. Si per se ipse sanus, quod numquam erit; per hos esse ei tamen non licebit. Teretur interea tempus: belli apparatus refrigescent. Unde est adhuc bellum tractum, nisi ex retardatione, et mora? Ut primùm post discessum latronis, vel potiùs desperatam fugam, liberè senatus haberi potuit; semper flagitavi, ut convocaremur: quo die primùm convocati sumus, quum designati consules non 6 adessent, feci, sententiâ meâ, maximo vestro consensu, fundamenta reipublicæ, seriùs omnino, quàm decuit; nec enim antè potui: sed tamen si ex eo tempore dies nullus intermissus esset, bellum profectò nullum haberemus. Omne malum nascens facilè opprimitur: inveteratum fit plerumque robustius. Sed tum expectabantur Kalendæ Januariæ: fortasse non rectè.

XII. Verùm præterita omittamus: etiamne hanc moram afferemus, dum proficiscantur legati? dum revertantur? quorum exspectatio dubitationem belli afferet: bello autem dubio, quod potest studium esse delectûs? Quamobrem, Patres conscripti, legatorum mentionem nullam censeo faciendam: rem administrandam arbitror sine ulla mora, et confestim gerendam: tumul-

---

4 *Minùs, vereor*, quia non parebit ille legatis.

5 *Peregrè depugnarit*, tamquam gladiator. *Familiam ducit*, tanquam gladiatoriæ familiæ princeps.

6 *Non adessent*, eo metu, ne Antonii, licet absentis, scelus et audacia in urbe versaretur.

tum 7 censeo decerni, justitium edici; sagaque sumi dico oportere, delectum haberi, sublatis vocationibus 8 in urbe et in Italia, præter Gallias, totâ.

32. Quæ si erunt facta, opinio ipsa et fama vestræ severitatis obruet scelerati gladiatoris amentiam: sentiet sibi bellum cum republica esse susceptum: experietur consentientis senatûs nervos atque vires: nam nunc quidem partium contentionem esse dictitat. Quarum partium? alteri victi sunt, alteri sunt e mediis C. Cæsaris partibus: nisi fortè Cæsaris partes e Pansa et Hirtio consulibus, et a filio C. Cæsaris oppugnari putamus. Hoc verò bellum non est ex dissensione partium, sed ex nefaria spe perditissimorum civium excitatum; quibus bona, fortunæque notatæ sunt, et jam ad cujusque optionem distribuæ.

33. Legi epistolam Antonii, quam ad quemdam septemvirum, capitalem hominem, collegam suum, miserat. *Quid concupiscas, tu videris; quod concupiveris, certè habebis.* Hem, ad quem legatos mittamus; cui bellum moremur inferre; qui ne sorti quidem fortunas nostras destinavit, sed libidini cujusque nos ita addixit, ut ne sibi quidem quidquam integrum, quod non alicui promissum jam sit reliquerit. Cum hoc, Patres conscripti, bello, bello inquam, decertandum est, idque confestim: legatorum tarditas repudianda est.

34. Quapropter, ne multa nobis quotidie decernenda sint; consulibus totam rempublicam commendandam censeo, hisque permittendum, ut rempublicam defendant, provideantque, ne quid respublica detrimenti accipiat: censeoque,

---

7 *Tumultum*, bellum subitum. *Justitium*, seu vacationem juris dicendi.

8 *Vacationibus*, nempe a militia.

ut iis, qui in exercitu Antonii sunt, ne sit ea res fraudi, si ante Kalendas Febr. ab eo discesserint. Hæc si censueritis, Patres conscripti, brevi tempore libertatem populi Romani, auctoritatemque vestram recuperabitis : sin autem leniùs agetis, tamen eadem, sed fortasse seriùs, decernetis. De republica 9 quod retulistis, satis decrevisse videor.

XIII. Altera res est de honoribus; de quibus deinceps intelligo esse dicendum. Sed qui ordo in sententiis rogandis servari solet, eumdem tenebo in viris fortibus honorandis. A Bruto igitur, consule designato, more majorum capiamus exordium; cujus ut superiora 1 omittam, quæ sunt maxima illa quidem, sed adhuc hominum magis judiciis, quàm publicè laudata; quibusnam verbis ejus laudes 2 hujus ipsius temporis consequi possumus? neque enim ullam mercedem tanta virtus, præter hanc laudis gloriæque, desiderat : quâ etiam si careat, tamen sit se ipsâ contenta, atque in memoria gratorum civium, tamquam in luce, posita lætetur. Laus igitur judicii, testimoniique vestri tribuenda Bruto est.

36. Quamobrem his verbis, Patres conscripti, senatusconsultum faciendum censeo : « QUUM D. » Brutus, imperator, consul designatus, provin» ciam Galliam in senatûs populique Romani » potestate teneat; quumque exercitum tantum, » tam brevi tempore, summo studio municipio» rum, coloniarumque provinciæ Galliæ optimè » de republica meritæ, merentisque conscripse-

---

9 *De republica, etc.* id est, *de eo, quod de republica retulistis, satis, etc.*

1 *Superiora*, liberatam urbem oceiso Cæsare.

2 *Laudes hujus temporis*, quo Galliam ab impetu Antonii defendit.

» rit, compararit; id eum rectè, et ordine, ex-
» que republica fecisse : idque D. Bruti præs-
» tantissimum meritum in republicam senatui,
» populoque Romano gratum esse, et fore : ita-
» que senatum, populumque Romanum existi-
» mare, D. Bruti imperatoris, consulis desi-
» gnati operâ, consilio, virtute, incredibilique
» studio et consensu provinciæ Galliæ, reipu-
» blicæ difficillimo tempore esse subventum ».

37. Huic tanto merito Bruti, Patres conscripti, tantoque in rempublicam beneficio, quis est tantus honos, qui non debeatur? Nam si M. Antonio patuisset Gallia, si oppressis municipiis, et coloniis imparatis, in illam ultimam 3 Galliam penetrare potuisset; quantus reipublicæ terror impenderet? dubitaret, credo, homo amentissimus, atque in omnibus consiliis præceps et devius, non solùm cum exercitu suo, sed etiam cum omni immanitate barbariæ bellum inferre nobis; ut ejus furorem ne Alpium quidem muro cohibere possemus. Hæc igitur habenda gratia est D. Bruto, qui illum, nondum interpositâ auctoritate vestrâ, suo consilio atque judicio, non ut consulem recepit, sed, ut hostem, arcuit Galliâ; seque obsideri, quàm hanc urbem, maluit. Habeat ergo hujus tanti facti, tamque præclari, decreto vestro testimonium sempiternum : Galliaque, quæ semper præsidet atque præsedit huic imperio, libertatique communi, meritò, veréque laudetur, quòd se suasque vires non tradidit, sed opposuit Antonio.

XIV. Atque etiam M. Lepido 4 pro ejus egregiis in rempublicam meritis decernendos honores quàm amplissimos censeo : semper ille populum

3 *Ultimam Galliam*, cui præerat L. Plancus, quæque erat ferocior.

4 *Lepido*, citerioris Hispaniæ Proconsuli.

Romanum liberum voluit, maximumque signum illo die dedit voluntatis et judicii sui, quum, Antonio diadema Cæsari imponente, se avertit, gemituque et mœstitiâ declaravit, quantum haberet odium servitutis; quàm pop. Rom. liberum cuperet; quàm illa, quæ tulerat, temporum magis necessitate, quàm judicio tulisset. Quantâ verò is moderatione usus sit in illo tempore civitatis, quod post mortem Cæsaris consecutum est, quis nostrûm oblivisci potest? Magna hæc: sed ad majora properat oratio.

39. Quid enim, (ô dii immortales!) admirabilius omnibus gentibus, quid optatius populo Romano accidere potuit, quàm, quum bellum 5 civile maximum esset, cujus belli exitum omnes timeremus, sapientiâ id potiùs exstingui, quàm armis ferroque rem in discrimen adducere! Quòd si eadem ratio Cæsaris fuisset, in illo tetro miseroque bello; ut omittam patrem, duos Cneii Pompeii, summi et singularis viri, filios incolumes haberemus: quibus certè pietas fraudi esse non debuit. Utinam omnes M. Lepidus servare potuisset! facturum fuisse declaravit in eo, quod potuit; quum Sextum Pompeium restituit 6 civitati, maximum ornamentum reipublicæ, clarissimum monumentum clementiæ suæ. Gravis illa fortuna populi Romani, grave fatum: Pompeio enim patre, quod imperii populi Romani lumen fuit, extincto, interfectus est patris simillimus filius. Sed omnia mihi videntur deorum immortalium judicio expiata, Sext. Pompeio reipublicæ conservato.

---

5 *Bellum civile*, inter Sextum Pompeium et Cæsaris Prætores in Hispania.

6 *Restituit civitati*, auctor enim Lepidus fuerat, ut pace factâ, S. Pompeius restitueretur, et pro bonis paternis, ad hastam venditis, ingens pecuniæ vis ei daretur.

XV. Quam ob causam justam atque magnam, et quòd periculosissimum civile bellum, maximumque, humanitate et sapientiâ suâ M. Lepidus ad pacem concordiamque convertit, senatus consultum his verbis censeo perscribendum.

» 41. Quum a M. Lepido, imperatore, pontifice maximo, sæpenumero respublica et bene, » et feliciter gesta sit, populusque Romanus intellexerit ei dominatum regium maximè displicere: quumque ejus operâ, virtute, consilio, » singularique clementiâ et mansuetudine bellum acerbissimum civile sit restinctum; Sextusque Pompeius, Cneii filius, Magnus, hujus ordinis auctoritate, ab armis discesserit, » et a M. Lepido, imperatore, pontifice maximo, summâ senatûs, populique Romani voluntate civitati restitutus sit: senatum, populumque Romanum, pro maximis, plurimisque in rempublicam M. Lepidi meritis, magnam spem in ejus virtute, auctoritate, felicitate reponere otii, pacis, concordiæ, libertatis: » ejusque in rempublicam meritorum senatum * populumque Romanum memorem fore, eique » statuam equestrem inauratam in Rostris, aut » quo alio loco in foro vellet, ex hujus ordinis » sententia statui placere: » qui honos, Patres conscripti, mihi maximus videtur primùm, quia justus est: non enim solùm datur propter spem temporum reliquorum, sed pro amplissimis meritis redditur: nec verò cuiquam possumus commemorare hunc honorem a senatu tributum judicio senatûs soluto, et libero.

XVI. Venio ad C. Cæsarem, Patres conscripti, qui nisi fuisset, quis nostrùm esse potuisset? Advolabat ad urbem a Brundisio homo impotentissimus, ardens odio, animo hostili in omnes bonos, cum exercitu, Antonius. Quid hujus audaciæ et sceleri poterat opponi? nondum

ullos duces habebamus, non copias : nullum erat consilium publicum, nulla libertas : dandæ cervices erant crudelitati nefariæ : fugam quærebamus omnes, quæ ipsa exitum non habebat.

43. Quis tum nobis, populo Romano obtulit hunc divinum adolescentem, deus? qui, quum omnia ad perniciem nostram pestifero illi civi paterent, subitò præter spem omnium exortus, priùs confecit exercitum, quem furori M. Antonii opponeret, quàm quisquam hoc eum cogitare suspicaretur. Magni honores habiti Cneio Pompeio, quum esset adolescens ; et quidem jure: subvenit enim reipublicæ : sed ætate 7 multò robustior, et militum 8 ducem quærentium studio paratior, et in alio genere belli : non enim omnibus Sullæ causa grata : declarat multitudo proscriptorum, tot municipiorum maximæ calamitates.

44. Cæsar autem annis multis minor, veteranos cupientes jam requiescere, armavit : eam complexus est causam, quæ esset senatui, quæ populo, quæ cunctæ Italiæ, quæ diis omnibusque gratissima. Et Pompeius ad L. Sullæ maximum imperium, victoremque exercitum accessit: Cæsar se ad neminem adjunxit : ipse princeps exercitûs faciendi, et præsidii comparandi fuit. Ille adversariorum agrum Picenum habuit inimicum : hic ex Antonii amicis sed amicioribus libertati, contra Antonium confecit exercitum. Illius opibus Sulla regnavit : hujus præsidio Antonii dominatus oppressus est.

45. Demus igitur imperium Cæsari ; sine quo res militaris administrari, teneri exercitus, bellum geri non potest : sit pro prætore eo jure,

---

7 *Ætate robustior*, annos 23 natus.

8 *Militem*, ex Piceno, quod in Pompeii patris clientela fuerat.

ficandas, quam virtus liberi populi ferre non posset. Ejus autem filii longè sanè diversa ratio, qui quum omnibus est, tum optimo cuique carissimus : in hoc spes libertatis posita est : ab hoc accepta jam salus : huic summi honores et exquiruntur, et parati sunt. Cujus igitur singularem prudentiam admiramur, ejus stultitiam timemus ? quid enim stultius, quàm inutilem potentiam, invidiosas opes, cupiditatem dominandi præcipitem et lubricam anteferre veræ, gravi, solidæ gloriæ ? an hoc vidit, puer ; si ætate processerit, non videbit ?

50. At est quibusdam 4 inimicus clarissimis atque optimis civibus. Nullus iste timor esse debet : omnes Cæsar inimicitias reipublicæ condonavit : hanc sibi judicem constituit, hanc moderatricem conciliorum omnium atque factorum : ita enim ad rempublicam accessit, ut eam confirmaret, non ut everteret. Omnes habeo cognitos sensus adolescentis : nihil est illi republicâ, nihil vestrâ auctoritate gravius, nihil bonorum virorum judicio optatius, nihil verâ gloriâ dulcius.

51. Quamobrem ab eo non modò nihil timere, sed majora, et meliora exspectare debetis : neque in eo, qui ad D. Brutum obsidione liberandum profectus sit, timere, ne memoria maneat domestici doloris, quæ plus apud eum possit, quàm salus civitatis. Audebo etiam obligare fidem meam, Patres conscripti, vobis, populoque Romano, reique publicæ ; quod profectò, quum me nulla vis cogeret, facere non auderem, pertimesceremque in re maxima periculosam opinionem temeritatis : promitto, recipio, spondeo, Patres conscripti, C. Cæsarem talem semper fore

4 *Quibusdam*, C. J. Cæsaris percussoribus.

civem,

civem, qualis hodie sit, qualemque eum maximè esse, velle et optare debemus. Quæ quum ita sint, de Cæsare satis hoc tempore dictum habebo.

XIX. Nec verò de L. Egnatuleio, fortissimo et constantissimo cive, amicissimo reipublicæ, silendum arbitror; sed tribuendum testimonium virtutis egregiæ, quòd is legionem quartam ad Cæsarem adduxerit, quæ præsidio consulibus, senatui, populoque Romano, reique publicæ esset: ob eam causam placere, uti L. Egnatuleio triennium ante legitimum tempus magistratus petere, capere, gerere liceat. In quo, Patres conscripti, non tam commodum tribuitur L. Egnatuleio, quàm honos: in tali enim re satis est nominari.

53. De exercitu autem C. Cæsaris ita censeo decernendum: «SENATUI placere, militibus veteranis, qui Cæsaris, pontificis 5, auctoritatemque hujus ordinis defenderint, atque defendant, his, liberisque eorum militiæ vacationem esse: utique C. Pansa, A. Hirtius, consules, alter ambove, si eis videretur, cognoscerent, qui ager iis coloniis esset, quò milites veterani deducti 6 essent, qui contra legem Juliam possideretur, ut is militibus veteranis divideretur: de agro 7 Campano seorsum cognoscerent, inirentque rationem de commodis militum veteranorum augendis: legionique Martiæ, et legioni quartæ, et iis militibus, qui de legione secunda, et tricesima quinta, ad C. Pansam, A. Hirtium, consules

5 *Cæsaris Pontificis*; videtur hîc deesse, *voluntatem secuti sint.*

6 *Deducti essent*, ab Cæsare dictatore.

7 *De agro Campano*, quem Antonius suis compotoribus diviserat.

» venissent, suaque nomina dedissent, quòd iis » auctoritas senatûs, populique Romani libertas » carissima sit, et fuerit, vacationem militiæ » ipsis, liberisque eorum esse placere, extra 8 » tumultum Gallicum, Italicumque; easque le- » giones, bello confecto, missas fieri placere: » quantamque pecuniam militibus earum legio- » num in singulos C. Cæsar, pontifex, propræ- » tor pollicitus sit, tantam dari placere: utique » C. Pansa, A. Hirtius, consules, alter ambo- » ve, si eis videbitur, rationem agri habeant, » qui sine injuria privatorum dividi possit; is- » que militibus legionis Martiæ, et legionis quar- » tæ ita daretur, assignaretur, ut quibus mili- » tibus amplissimè dati, assignati essent ».

Dixi ad ea omnia, Consules, de quibus retulistis: quæ si erunt sine mora, maturéque decreta, facilius apparabitis ea, quæ tempus et necessitas flagitat: celeritate autem opus est; quâ si essemus usi, bellum, ut sæpe dixi, nullum haberemus.

---

8 *Extra tumultum, etc.* hæc duo bella excipi solebant in vacationibus concedendis.

# PHILIPPICA VI.

## ORATIO QUADRAGESIMA OCTAVA.

*KAL. Jan. quo die habita est superior oratio, nihil senatus decrevit, satis tamen ejus voluntas, de Antonio hoste judicando, quod Cicero censuerat, perspicua fuit. Postridie, quum præter paucos, omnes in ejus sententiam ituri viderentur, ne discessio fieret, intercessit Salvius tribunus plebis. De honoribus tamen Cæsaris, et simul de laude D. Bruto tribuenda, factum esse senatusconsultum Appianus et Dio prodiderunt. Iidem confirmant decretos esse ad Antonium legatos III Nonas Jan. quo die Cicero, productus ab Apuleio tribuno plebis, in concionem venit, et senatûs voluntatem de mittendis legatis exposuit: de qua legatione quid ipse sentiat, et quid auguretur, hac oratione multis verbis ostendit. Clausulâ postremò utitur eâ, quâ solet, ut et suum omne studium, consilium, laborem in tuenda republica polliceatur, et populum Romanum ad servitutem repellendam, libertatemque retinendam cohortetur.* MANUTIUS.

I. AUDITA vobis esse arbitror, Quirites, quæ sint acta in senatu, quæ fuerit cujusque sententia: res enim ex Kalend. Jan. agitata 1, paulò antè confecta est; minùs quidem illa severè, quàm decuit, non 2 tamen omnino dissolutè: mora 3 est allata bello, non causa sublata. Quamobrem, quod quæsivit a me P. Apuleius, homo et multis officiis mihi, et summâ familiaritate conjunctus, et vobis amicissimus, ita respondebo, ut ea, quibus non interfuistis, nosse possitis.

1 *Agitata*, per triduum.

2 *Non omnino dissolutè*; patet enim Antonium, etsi non declaratus sit hostis, hostem judicari.

3 *Mora*, 20 dierum: id enim legatis spatium erat eundi Mutinam ad Antonium et redeundi. *Non causa sublata*, quia non parebit legatis Antonius.

2. Causa fortissimis optimisque consulibus, Kalendis Januariis de republica primùm referendi fuit ex eo, quod XIII Kalend. Januar. senatus me auctore decrevit. Eo die primùm, Quirites, fundamenta jacta sunt reipublicæ: fuit enim longo 4 intervallo ita liber senatus, ut vos aliquando liberi essetis. Quo quidem tempore etiam si ille dies vitæ finem mihi allaturus esset, satis magnum ceperam fructum, quum vos universi unâ mente atque voce iterum a me conservatam esse rempublicam conclamastis. Hoc vestro judicio tanto, tamque præclaro excitatus, ita Kalendis Januariis veni in senatum, ut meminissem, quam personam impositam a vobis sustinerem. Itaque bellum nefarium illatum reipublicæ quum viderem, nullam moram interponendam insequendi M. Antonium putavi; hominemque audacissimum, qui multis nefariis rebus antè commissis, hoc tempore imperatorem populi Romani oppugnaret, coloniam vestram fidissimam, fortissimamque obsideret, bello censui persequendum: tumultum esse decerni, justitium edici, saga sumi, dixi placere; quò omnes acriùs, graviùsque incumberent ad ulciscendas reipublicæ injurias, si omnia gravissimi belli insignia suscepta a senatu viderint. Itaque hæc sententia, Quirites, sic per triduum valuit, ut, quamquam discessio 5 facta non esset, tamen, præter paucos, omnes mihi assensuri viderentur. Hodierno autem die, nescio quâ eis objectâ re, remissior senatus fuit: nam plures eam sententiam secuti

---

4 *Longo intervallo;* ex quo scilicet in republica Cæsare grnare cœperat.

5 *Discessio;* in hanc meam sententiam.

6 *Nescio quâ objectâ re;* res illa, quam, senatûs dignitati parcens, non declarat hîc, nocturna fuit deprecatio matris Antonii, uxoris, filii.

sunt, ut, quantum senatûs auctoritas, vesterque consensus apud Antonium valiturus esset, per legatos experiremur.

II. Intelligo, Quirites, a vobis hanc sententiam repudiari; neque injuriâ: ad quem enim legatos? ad eumne, qui pecuniâ publicâ dissipatâ atque effusâ, per vim et contra auspicia impositis populo Romano legibus, fugatâ concione, obsesso senatu, ab opprimendam rempublicam Brundisio legiones arcesserit? ab his relictus cum latronum manu in Galliam irruperit? Brutum oppugnet? Mutinam circumsedeat? Quæ vobis potest cum hoc gladiatore conditionis, æquitatis, legationis esse communitas?

4. Quamquam, Quirites, non est illa legatio, sed denuntiatio belli, nisi paruerit; ita enim est decretum, ut si legati ad Annibalem mitterentur: mittuntur enim qui nuntient, ne oppugnet consulem designatum, ne Mutinam obsideat, ne provinciam depopulętur, ne delectus habeat; sit in senatus populique Romani potestate. Facilè verò huic denuntiationi parebit, ut in patrum conscriptorum, atque in vestra potestate sit, qui in sua numquam fuerit? Quid enim ille umquam arbitrio suo fecit, semper eò tractus, quò libido rapuit, quò levitas, quò furor, quò violentia? Semper eum duo dissimilia genera tenuerunt, lenonum et latronum: ita domesticis stupris, forensibus parricidiis delectatur, ut mulieri 7 citiùs avarissimæ paruerit, quàm senatui, populoque Romano.

III. Itaque, quod paulò antè feci in senatu, faciam apud vos: testificor, denuntio, antè prædico, nihil M. Antonium eorum, quæ sunt legatis mandata, facturum: vastaturum agros, Muti-

7 *Mulieri avarissimæ*; uxori Fulviæ, quæ publicum domi quasi mercatum rerum omnium instituerat.

nam obsessurum, delectus, quà possit, habiturum: is est enim ille, qui semper senatûs judicium et auctoritatem, semper voluntatem vestram, potestatemque contempserit. An ille id faciat, quod paulò antè decretum est, ut exercitum citra flumen Rubiconem, qui finis est Galliæ, educeret, dum ne propiùs urbem Romam cc mill. admoveret? huic denuntiationi ille pareat? ille se fluvio Rubicone et cc mill. circumscriptum esse patiatur?

6. Non is est Antonius: nam si esset, non commisisset, ut ei senatus, tamquam Annibali initio belli Punici, denuntiaret, ne oppugnaret Saguntum. Quòd verò ita avocatur a Mutina, ut ab urbe, tamquam pestifera flamma, arceatur, quam habet ignominiam? quod judicium senatûs? Quid, quòd a senatu dantur mandata legatis, ut D. Brutum militesque ejus adeant, iisque demonstrent, summa in rempublicam merita, beneficiaque eorum grata esse senatui, populoque Romano, eisque eam rem magnæ laudi, magnoque honori fore? passurumne censetis Antonium, introire Mutinam legatos? exire indetutò? numquam patietur, mihi credite: novi impudentiam, novi audaciam.

7. Nec verò de illo, sicut de homine aliquo debemus, sed ut de importunissima bellua cogitare. Quæ quum ita sint, non omnino dissolutum est, quod decrevit senatus: habet atrocitatis aliquid legatio: utinam nihil haberet moræ! nam quum plerisque in rebus gerendis tarditas et procrastinatio odiosa est; tum hoc bellum indiget celeritatis: succurrendum est D. Bruto: omnes undique copiæ colligendæ: horam 8 eximere nul-

8 *Horam eximere nullam;* id est, *non celeritatem adhibere omnem:* nam *horam eximere* est *aliquid unâ horâ citiùs facere.*

lam in tali cive liberando sine scelere non possumus.

8. An ille non potuit, si Antonium consulem, si Galliam Antonii provinciam judicasset, legiones Antonio et provinciam tradere? domum redire? triumphare? primus 9 in hoc ordine, quoad magistratum iniret, sententiam dicere? quid negotii fuit? Sed, quum se Brutum esse meminisset, vestræque libertati natum, non otio suo; quid egit aliud, nisi ut penè corpore suo Galliâ prohiberet Antonium? Ad hunc utrùm legatos, an legiones ire oportebat? Sed præterita omittamus. Properent legati, quod video esse facturos: vos saga parate: est enim ita decretum, ut, si ille auctoritati senatûs non paruisset, ad saga iretur. Ibitur: non parebit: nos amissos tot dies rei gerendæ queremur.

IV. Non metuo, Quirites, ne, quum audierit Antonius, me hoc in senatu et in concione confirmasse, numquam illum futurum in senatûs potestate, refellendi mei causâ, ut ego nihil vidisse videar, vertat se, et senatui pareat: numquam faciet: non invidebit huic meæ gloriæ: malet, me sapientem a vobis, quàm se modestum existimari.

10. Quid? ipse si velit, num etiam L. fratrem passurum arbitramur? nuper quidem dicitur ad Tibur, ut opinor, quum ei labare M. Antonius videretur, mortem fratri esse minitatus. Etiamne ab hoc mirmillone 1 Asiatico senatûs mandata, legatorum verba audientur? nec enim secerni a fratre poterit, tantâ præsertim auctoritate: nam hic inter illos Africanus est: pluris habetur, quàm L. Trebellius, pluris quàm T. Plancus,

9 *Primùs in hoc, etc.* hoc enim ejus erat consulis designati.

1 *Mirmillone.* Vide Philipp. V, cap. 7.

adolescens nobilis : Plancum 2, qui omnibus sententiis maximo vestro plausu condemnatus, nescio quomodo se conjecit in 3 turbam, atque ita mœstus rediit, ut retractus, non reversus videretur, sic contemnit, tamquam si illi aquâ et igni interdictum sit : aliquando negat ei locum esse oportere in curia, qui incenderit curiam.

11. Nam Trebellium valde jam diligit : oderat tum, quum ille tabulis 4 novis adversabatur : jam fert in oculis, postquam ipsum Trebellium vidit sine tabulis novis salvum esse non posse : audisse enim vos arbitror, Quirites, quod etiam videre potuistis, quotidie sponsores et creditores L. Trebellii convenire. O fides ! (hoc enim puto Trebellium sumpsisse cognomen 5) quæ potest esse major fides, quàm fraudare creditores? domo profugere? propter æs alienum ire ad arma? ubi plausus ille in triumpho est? sæpe ludis? ubi ædilitas, delata summo studio bonorum? Quis est, qui hunc non casu existimet rectè fecisse? nequitia 6 est, scelus est.

V. Sed redeo ad amores, deliciasque nostras,

---

2 *Plancum*, L. Munat. Plancum, Ciceroni inimicissimum. *Condemnatus*, lege Pompeiâ ob incensam in funere Clodii curiam.

3 *In turbam;* eorum, qui victore Cæsare Romam redierunt.

4 *Tabulis novis*, de quibus legem Dolabella ejus in pleb. tribunatu collega ferebat; has autem ære alieno oppressus tum Antonius valde expetebat.

5 *Cognomen*, reverà cognomine *Fides* a populo Trebellius ornatus erat tum, quum fortiter contra Dolabellæ tabulas novas a creditorum partibus stetit. Hanc eamdem ob causam illum populus summo studio ædilem fecerat, eique in triumpho Cæsaris ac sæpe in theatro, tamquam *fidei* patrono plauserat.

6 *Nequitia est;* non *fides* Trebellius est, sed *nequitia est; scelus est.*

L. Antonium, qui vos omnes in fidem suam recepit. Negatis? num quispiam est vestrum, qui tribum non habeat? certè nemo. Atqui illum quinque et triginta tribus patronum adoptarunt. Rursus reclamatis? Adspicite a sinistra illam equestrem statuam inauratam, in qua quid inscriptum est? QUINQUE ET TRIGINTA TRIBUS PATRONO. Populi Romani igitur est patronus L. Antonius? malam quidem illi pestem! clamori enim vestro assentior. Non modò hic latro 7, quem clientem habere nemo velit; sed quis umquam tantis opibus, tantis rebus gestis fuit, qui se populi Romani victoris, dominique omnium gentium patronum dicere auderet?

13. In foro L. Antonii statuam videmus; sicut illam Q. Tremuli, qui Hernicos devicit, ante Castoris. O impudentiam incredibilem! tantumne sibi sumpsit, quia Mylasis 8 mirmillo Thracem jugulavit, familiarem suum? quodam modo istum ferre possemus, si in hoc foro, spectantibus vobis, depugnasset? Sed hæc una statua: altera ab equitibus Romanis, 9 equo publico; qui item adscribunt, PATRONO. Quem umquam iste ordo patronum adoptavit? si quemquam, debuit me: sed me omitto: quem censorem, quem imperatorem? Agrum iis divisit. O sordidos, qui acceperunt! improbum, qui dederit!

14. Statuerunt etiam tribuni militares, qui in

7 *Non modò hic latro;* non invenitur in phrasi verbum, ad quod pertineant hæ voces: causa est, quòd irà incensus orator eam terminare, ut sæpe aliàs, neglexerit. Subaudiendum autem est, quod sensus flagitat, *se populi Romani patronus dicere potest*, vel aliud quid simile.

8 *Mylasis*, urbe Asiæ in Caria.

9 *Equo publico;* equester ordo constabat quum ex iis, qui *equo publico* (hi autem honoratiores erant) tum ex iis qui *equo suo* merebant.

exercîtibus Cæsaris duobus fuerunt. Quis est iste ordo? multi fuerunt multis in legionibus per tot annos: iis quoque divisit Semuriam 1. Campus Martius restabat, nisi priùs cum fratre fugisset. Sed hæc agrorum assignatio paulò antè, Quirites, L. Cæsaris, clarissimi viri, et præstantissimi senatoris, sententiâ dissoluta est: huic enim assensi, septemvirûm 2 acta sustulimus. Jacent beneficia Nuculæ 3: friget patronus Antonius: nam possessores 4 animo æquiore discedent: nullam impensam fecerant, nondum instruxerant 5, partim quia non confidebant, partim quia non habebant. Sed illa statua palmaris, de qua, si meliora tempora essent, non possem sine risu dicere: L. ANTONIO, JANI MEDII PATRONO. Itane? Janus medius in L. Antonii clientela sit? quis umquam in illo Jano inventus est, qui L. Antonio mille 7 nummûm ferret expensum?

VI. Sed nimis multa de nugis: ad causam, bellumque redeamus: quamquam non alienum fuit personas quasdam a vobis recognosci; ut,

---

1 *Semurium*, agrum non longe ab Roma, olim populo Romano ab Larentia meretrice legatum.

2 *Septemvirûm*, quòs agris dividendis Antonius præfecerat.

3 *Nuculæ*, fuit unus e septemviris.

4 *Possessores*, nempe illorum agrorum ex divisione et assignatione septemvirûm.

5 *Instruxerant*, supple *fundos assignatos sibi.*

6 *Jani medii*; id est, fœneratorum ad *Janum medium* sedentium. Romæ vicus erat *Jani* nomine, in quo ad quemdam fortè *Jani* statuam fœneratores conveniebant. Hujus autem vici partes extremæ *summus Janus*, mediæ *medius Janus*, imæ *imus Janus* dicebantur.

7 *Mille nummûm*, supple summam; monetæ nostræ 125 lib. *Ferret expensum*, mutuò daret.

quibuscum bellum geretur, possitis taciti cogitare. Ego autem vos hortor, Quirites, ut, etiam si melius aliud 8 fuit, tamen legatorum reditum exspectetis animo æquo : celeritas detracta de causa est; boni tamen aliquid accessit ad causam.

16. Quum enim legati renuntiarint, quod certè renuntiabunt, non in vestra potestate, non in senatûs esse Antonium : quis erit tam improbus civis, qui illum civem habendum putet? Nunc enim sunt pauci illi quidem, sed tamen plures, quàm republicâ dignum est, qui ita loquantur : Ne legatos quidem exspectabimus? Istam certè vocem, simulationemque clementiæ extorquebit iis res ipsa publica. Quò etiam, ut confitear vobis, Quirites, minùs hodierno die contendi, minùs laboravi, ut mihi senatus assentiens tumultum decerneret, saga sumi juberet : malui viginti 9 diebus post sententiam meam laudari ab omnibus, quàm a paucis hodie vituperari.

17. Quapropter, Quirites, exspectate legatorum reditum, et paucorum dierum molestiam devorate : qui quum redierint, si pacem afferent, cupidum me; si bellum, providum judicatote. An ego non provideam meis civibus? non dies, noctesque de vestra libertate, de reipublicæ salute cogitem? Quid enim non debeo vobis, Quirites, quem vos hominem a se ortum, hominibus nobilissimis, omnibus honoribus prætulistis? An ingratus sum? quis minùs? qui, partis honoribus, eosdem gessi in foro labores, quos in petendis. Rudis in republica? quis exercitatior, qui viginti 1 jam annos bellum geram cum impiis civibus?

---

8 *Aliud*, nempe Antonium hostem declarari.

9 *Viginti diebus post*, quos dies legati in suo itinere et reditu ponent.

1 *Viginti annos*, ab meo consulatu. L. G.

VII. Quamobrem, Quirites, consilio, quantum potero, labore plus penè quàm potero, excubabo, vigilaboque pro vobis : etenim quis est civis, præsertim hoc gradu, quo me vos esse voluistis, tam oblitus beneficii vestri, tam immemor patriæ, tam inimicus dignitatis suæ, quem non excitet, non inflammet tantus vester iste consensus? multas, magnasque habui consul conciones, multis interfui : nullam umquam vidi tantam, quanta nunc vestra est. Unum sentitis omnes, unum studetis, M. Antonii conatum avertere a republica, furorem extinguere, opprimere audaciam : idem volunt omnes ordines; eòdem incumbunt municipia, coloniæ, cuncta italia. Itaque senatum, suâ sponte bene firmum, firmiorem vestrâ auctoritate fecistis.

19. Venit tempus, Quirites, seriùs omnino, quàm dignum populo Romano fuit; sed tamen ita maturum, ut differri jam hora non possit. Fuit aliquis fatalis casus, ut ita dicam, quem tulimus, quoquo modo ferendus fuit : nunc, si quis erit, voluntarius : populum Romanum servire fas non est; quem dii immortales omnibus gentibus imperare voluerunt : res in extremum est adducta discrimen : de libertate decernitur : aut vincatis oportet, Quirites, quod profectò et pietate vestrâ, et tantâ concordiâ consequemini; aut quidvis potiùs, quàm serviatis. Aliæ nationes servitutem pati possunt, populi Romani res est propria libertas.

# PHILIPPICA VII.

## ORATIO QUADRAGESIMA NONA.

*Amicos Antonii, pacem bello in sermonibus anteponentes, eo consilio, ut in reditu legatorum Antonii responsa mitiùs acciperentur, et senatorum animi sententiâ Ciceronis irritati ad clementiam ac mansuetudinem traducerentur, accusat, ut Antonii amantiores, quàm reipublicæ. De pace autem non esse cogitandum censet, vel quia turpis, vel quia cum periculo, vel quia liberis civibus cum hoste libertatis Antonio nulla prorsus esse possit. Senatum extremo loco Pansamque consulem hortatur, ut ad studium tuendæ reipublicæ, nihil ab Antonio sincerum exspectantes, quemadmodum cœperint incumbant.* MANUTIUS.

I. Parvis de rebus, sed fortasse necessariis, consulimur, Patres conscripti. De Appia [1] via, et de moneta [2] consul: de Lupercis tribunus plebis refert. Quarum rerum etsi facilis explicatio videtur, tamen animus aberrat a sententia, suspensus curis majoribus. Adducta est enim, Patres conscripti, res in maximum periculum, et in extremum pene discrimen. Non sine causa legatorum istam missionem semper timui, numquam probavi: quorum reditus quid sit allaturus, ignoro; exspectatio quidem quantum afferat languoris animis, quis non videt? non enim se tenent ii, qui senatum dolent ad auctoritatis pristinæ spem revirescere, conjunctum huic ordini populum Romanum, conspirantem Italiam, paratos exercitus, expeditos duces.

2. Jam nunc fingunt responsa Antonii, eadem-

1 *De Appia via*, nempe instaurandâ.

2 *De moneta*, nempe puriore cudendâ. *De Lupercis*, quorum festus dies adventabat, Januario exeunte.

fui, cuique pax, præsertim civilis, quamquam omnibus bonis, tamen in primis fuit optabilis : omne enim curriculum industriæ nostræ in foro, in curia, in amicorum periculis propulsandis, elaboratum est : hinc honores amplissimos, hinc mediocres opes, hinc dignitatem, si quam habemus, consecuti sumus.

8. Ego itaque pacis, ut ita dicam, alumnus, qui quantuscumque sum (nihil enim mihi arrogo) sine pace civili certè non fuissem : periculosè dico : quemadmodum accepturi, Patres conscripti, sitis, horreo : sed pro mea perpetua cupiditate vestræ dignitatis retinendæ et augendæ quæso, oroque vos, Patres conscripti, ut primò etsi erit vel acerbum auditu, vel incredibile a M. Cicerone esse dictum, accipiatis sine offensione, quod dixero : neve id priùs, quàm, quale sit, explicavero, repudiètis : Ego ille (dicam sæpiùs) pacis semper laudator, semper auctor, pacem cum Marco Antonio esse nolo.

9. Magnâ spe ingredior in reliquam orationem, Patres conscripti, quoniam periculosissimum locum silentio sum prætervectus. Cur igitur pacem nolo ? quia turpis est, quia periculosa, quia esse non potest : quæ tria, dum explico, peto a vobis, Patres conscripti, ut eadem benignitate, quâ soletis, verba mea audiatis.

10. Quid est inconstantiâ, mobilitate, levitate, quum singulis hominibus, tum vero universo senatui, turpius ? quid porrò inconstantius, quàm, quem 4 modò hostem non verbo, sed re, multis 5 decretis, judicaritis, cum hoc subitò pace velle conjungi ? Nisi verò, quum C. Cæ-

4 *Quem modo ;* die 13 Kal. Januarias.

5 *Multis decretis*, de præmiis et honoribus eorum qui contra Antonium bellum gerebant ; quæ decreta ipsis Kal. aut diebus proximè secutis facta sunt.

sari meritos illi quidem honores et debitos, sed tamen singulares et immortales decrevistis, unam ob causam, quòd contra M. Antonium exercitum comparavisset, non hostem Antonium judicavistis : nec tum hostis est a vobis judicatus Antonius, quum laudati auctoritate vestrâ veterani milites, qui Cæsarem secuti essent : nec tum hostem Antonium judicavistis, quum fortissimis legionibus, quòd illum, qui consul appellabatur, quum esset hostis, reliquissent, vacationes, pecunias, agros spopondistis.

IV. Quid ? quum Brutum, omine quodam illius generis et nominis natum ad rempublicam liberandam, exercitumque ejus pro libertate populi Romani bellum gerentem cum Antonio, provinciamque fidelissimam, atque optimam, Galliam, laudibus amplissimis affecistis ; tum non hostem judicastis Antonium? quid? quum decrevistis, ut consul alter ambove ad bellum proficiscerentur ; quod erat bellum, si hostis Antonius non erat?

12. Quid igitur profectus est vir fortissimus, meus 6 collega et familiaris, Aulus Hirtius consul? at quâ imbecillitate ; quâ macie? sed animi vires corporis infirmitas non retardavit ; æquum, credo, putavit, vitam, quam populi Romani votis 7 retinuisset, pro libertate populi Romani in discrimen adducere.

13. Quid? quum delectus haberi totâ Italiâ jussistis, quum vacationes omnes sustulistis, tum ille hostis non est judicatus? armorum officinas in urbe videtis : milites cum gladiis sequuntur consulem 8 : præsidio sunt, specie,

---

6 *Meus collega*, in Auguratu scilicet.

7 *Votis*, Ægrotante Hirtio, vota populus Romanus susceperat pro illius salute.

8 *Consulem*, Pansam ; nam Hirtius aberat.

consuli ; re et veritate , nobis : omnes sine ulla recusatione , summo etiam cum studio , nomina dant : parent auctoritati vestræ. Non est judicatus hostis Antonius?

14. At legatos misimus. Heu , me miserum ! cur senatum cogor , quem laudavi semper , reprehendere? Quid ? vos censetis , Patres conscripti, legatorum missionem populo Romano vos probavisse? non intelligitis , non auditis , meam 9 sententiam flagitari? cui quum pridie frequentes essetis assensi , postridie ad spem estis inanem pacis devoluti. Quàm turpe porrò est , legiones 1 ad senatum legatos mittere , senatum ad Antonium ? quamquam illa legatio non est : denuntiatio est , paratum illis exitium , nisi paruerit huic ordini. Quid refert ? tamen opinio est gravior ; missos enim legatos omnes vident ; decreti vestri non omnes verba noverunt.

V. Retinenda est igitur vobis constantia , gravitas , perseverantia : repetenda est vetus illa severitas : si quidem auctoritas senatûs , decus , honestatem , laudem , dignitatemque desiderat ; quibus rebus hic ordo caruit nimiùm 2 diu. Sed erat tunc excusatio oppressis , misera illa quidem , sed tamen justa : nunc nulla est. Liberati tum regio dominatu videbamur : multò postea graviùs urgebamur armis domesticis : ea depulimus nos quidem , sed extorquenda sunt : quod si non possumus facere (dicam , quod dignum est et senatore , et Romano homine) moriamur.

15. Quanta enim erit illa reipublicæ turpitudo , quantum dedecus , quanta labes , dicere in hoc ordine sententiam M. Antonium con-

---

9 *Meam sententiam* , quà suadebam , ut hostis non re tantùm , sed verbis judicaretur Antonius.

1 *Legiones* , quæ parent Antonio.

2 *Nimiùm diu* , dominante Cæsare.

sulari loco? cujus ut omittam innumerabilia scelera urbani consulatûs, in quo pecuniam publicam maximam dissipavit, exsules sine lege restituit, vectigalia vendidit, provincias de populi Romani imperio sustulit, regna addixit pecuniâ, leges civitati per vim imposuit, armis aut obsedit, aut exclusit senatum : ut hæc, inquam, omittam : ne hoc quidem cogitatis, eum, qui Mutinam, coloniam populi Romani firmissimam, oppugnarit, imperatorem populi Romani, consulem designatum, obsederit, depopulatus agros sit, hunc in eum ordinem recipi, a quo toties ob has ipsas causas hostis judicatus sit, quàm fœdum, flagitiosumque sit?

16. Satis multa de turpitude. Dicam deinceps, ut proposui, de periculo : quod etsi minùs est fugiendum, quàm turpido ; tamen offendit animos majoris partis hominum magis.

VI. Poteritis igitur exploratam habere pacem, quum in civitate Antonium videbitis, vel potiùs Antonios? nisi fortè contemnitis Lucium : ego ne Caium 3 quidem : sed, ut video, dominabitur Lucius ; est enim patronus 4 xxxv tribuum, quarum suâ lege, quâ cum C. Cæsare magistratus partitus est, suffragium sustulit :

---

3 *Caium*, quamvis nequitiâ fratribus imparem. Is ipse Ciceronis fuit in consulatu collega.

4 *Patronus* xxxv *tribuum*, quæ ipsum statuis quatuor in foro positis honoraverant, quarum tamen suâ lege suffragium sustulit in biennium. Legem enim anno superiore tulerat L. Antonius, tribunus plebis, vivo Cæsare, ut, qui magistratus quotannis legi suffragiis populi solerent, eos Cæsari ad Parthicum bellum ituro liceret creare in biennium ; quod fecit Cæsar, nec fieri poterat, quia *suffragia tribuum*, ut et centuriarum equitum, quarum patronus erat L. Antonius, *in biennium tollerentur.*

5 *Jani medii.* Vide Philipp. VI, cap. 5. p. 247.

patronus centuriarum equitum Romanorum: quas item sine suffragio esse voluit: patronus eorum, qui tribuni militares fuerunt: patronus Jani 5 medii.

17. O dii! quis hujus potentiam poterit sustinere? præsertim quum eosdem 6 in agros etiam deduxerit. Quis umquam omnes 7 tribus? quis equites Romanos? quis tribunos militares? Gracchorum potentiam majorem fuisse arbitramini, quâm hujus gladiatoris futura sit? quem gladiatorem non ita appellavi, ut interdum etiam Marcus Antonius gladiator appellari solet, sed ut appellant ii, qui planè et Latinè loquuntur. Mirmillo in Asia depugnavit: quum ornasset Threcidicis 8 comitem et familiarem suum, illum miserum fugientem jugulavit: luculentam tamen ipse plagam accepit, ut declarat cicatrix.

18. Qui familiarem jugularit, quid hic, occasione datâ, faciet inimico? et qui illud animi causâ fecerit, hunc prædæ causâ quid facturum putatis? non rursus improbos decuriabit? non sollicitabit rursus agrarios 9? non quæret urbe expulsos? Marcus verò Antonius non is erit, ad quem omni motu concursus fiat civium perditorum? Ut nemo sit alius, nisi ii, qui unà sunt, et ii, qui hîc ei nunc apertè favent; parumne erunt multi? præsertim quum bonorum præsidia cesserint, illi parati sint ad nutum futuri? Ego verò metuo, si hoc tempore consilio lapsi erimus, ne illi brevi tempore nimis multi nobis esse videantur. Nec ego pacem nolo; sed

---

6 *Eosdem*, qui statuas ei posuerunt. *In agros*, quos ipse septemvir ex lege M. Antonii fratris eis divisit.

7 *Omnes tribus*, supple *habuit in sua potestate*.

8 *Threcidicis*, gladiatoriis armis eorum, qui Thraces vocabantur.

9 *Agrarios*, eos quibus agros divisit ipse.

pacis nomine bellum involutum reformido. Quare si pace frui volumus, bellum gerendum est : si bellum omittimus, pace numquam fruemur.

VII. Est autem vestri consilii, Patres conscripti, in posterum quàm longissimè providere. Idcirco in hac custodia, et tamquam in specula, collocati sumus, ut vacuum omni metu populum Romanum nostrâ vigiliâ, et prospicientiâ redderemus. Turpe et summo consilio orbis terræ, præsertim in re tam perspicua, consilium intelligi defuisse.

20. Eos consules habemus, eam populi Romani alacritatem, eum consensum Italiæ, eos duces, eos exercitus, ut nullam calamitatem respublica accipere possit sine culpa senatûs. Equidem non deero, monebo, prædicam, denuntiabo, testabor semper deos, hominesque quid sentiam : nec solùm fidem meam, quod fortasse videatur satis esse, sed in principe cive non est satis, curam, consilium, vigilantiamque præstabo.

21. Dixi de periculo : docebo, ne coagmentari quidem posse pacem : de tribus enim, quæ proposui, hoc extremum est.

VIII. Quæ potest esse pax Marco Antonio primùm cum senatu ? quo ore ille vos poterit, quibus vicissim vos illum oculis intueri ? quis vestrûm illum, quem ille vestrûm non oderit ? Age, vos ille solùm, et vos illum ? quid ? ii, qui Mutinam circumsedent, qui in Gallia delectus habent, qui in nostras fortunas imminent, amici umquam nobis erunt, aut nos illis ? An equites Romanos amplectetur ? occulta enim fuit eorum voluntas, judiciumque de Marco Antonio ; qui frequentissimi in gradibus [1] Concor-

[1] *In gradibus Concordiæ*, quo in templo senatum M. Antonius congregaverat die decimo tertio Kal. Oct. quo die in absentem Ciceronem invectus est.

hac gravitate senatûs, hoc studio equestris ordinis, hoc ardore populi Romani potes in perpetuum rempublicam metu et periculo liberare. Quibus 2 de rebus refers, Publio Servilio assentior.

---

2 *Quibus de rebus refers.* Retulerat Pansa de Appia via, et de moneta; ut patet cap. 12. hujus Philippicæ.

PHILIPPICA VIII.

# PHILIPPICA VIII.

## ORATIO QUINQUAGESIMA.

*Mortuo in legatione Ser. Sulpicio, L. Piso, et L. Philippus intolerabilia ab Antonio ad senatum postulata retulerunt. Tum senatus bellum indixit Antonio, sed in S. C. nonnullorum suasu tumultum appellare maluit, quàm bellum. Id Cicero reprehendit, quasi leniore senatu, quàm in eum oporteret esse, qui ei non pareret, Mutinamque nihilò segniùs post auditam legationem, quàm antea, oppugnaret. Deinde, cum Cdleno, adhuc de pace agente, pacisque commoda commemorante, et Massiliensium commoda oppugnante, acerbè queritur; et simul eos accusat, qui mittendos iterum ad Antonium legatos censuerant, Pisonem et Philippum increpat, qui mandata Antonii, tamquam ejus legati, non tamquam a senatu missi, retulissent. Reprehendit senatores Antonio faventes. Decernendum censet, ut iis, qui cùm Antonio sint, potestas detur ad sanitatem redeundi ante idus Mart. primas: bene merentibus gratiæ referantur: proficiscendi ad Antonium, excepto ejus legato Q. Vario Cotylâ, nemini facultas concedatur.* Manutius.

I. Confusius hesterno die est acta res, C. Pansa, quàm postulabat institutum 1 consulatûs tui: parum mihi visus es eos 2, quibus cedere non soles, sustinere. Nam quum senatûs ea 3 virtus fuisset, quæ solet; et quum re viderent omnes esse bellum, quidamque id verbum 4 removendum arbitrarentur; tua voluntas in 5 dis-

1 *Institutum*, initium institutum.

2 *Eos*, nempe fautores Antonii.

3 *Ea virtus*, in bello decernendo.

4 *Id verbum removendum*, ut ejus loco verbum *tumultus*, quod lenius videretur, poneretur.

5 *In discessione*, quando tibi discedendum fuit in sententiam, quam probares,

cessione fuit ad lenitatem propensior. Victa est igitur propter verbi asperitatem, te auctore, nostra sententia : vicit L. Cæsaris, amplissimi viri, qui verbi atrocitate demptâ, oratione 6 fuit, quàm sententiâ lenior : quamquam is quidem, antequam sententiam diceret, propinquitatem excusavit. Idem fecerat, me consule, in sororis 7 viro, quod hoc tempore in sororis filio fecit, ut et luctu sororis moveretur, et saluti reipublicæ provideret.

2. Atque ipse tamen Cæsar præcepit vobis quodammodo, Patres conscripti, ne sibi assentiremini, quum ita dixit, aliam sententiam se dicturum fuisse; eamque se ac republicâ dignam, nisi propinquitate impediretur. Ergo ille avunculus : num etiam vos avunculi, qui illi estis assensi ? At in quo fuit controversia ? Belli nomen ponendum in sententia quidam non putabant; tumultum appellare malebant, ignari non modò rerum, sed etiam verborum : potest enim esse bellum sine tumultu; tumultus esse sine bello non potest.

3. Quid enim est aliud *tumultus*, nisi perturbatio tanta, ut major *tumor* oriatur ? unde etiam nomen ductum est tumultûs. Itaque majores nostri tumultum Italicum, quòd erat domesticus; tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimus; præterea nullum nominabant. Gravius autem tumultum esse, quàm bellum, hinc intelligi licet, quòd bello vacationes valent, tumultu non valent. Ita fit, quemadmodum dixi, ut bellum sine tumultu possit, tumultus sine bello

6 *Oratione fuit, quàm sententiâ lenior.* Nam persequendum armis Antonium esse censuit, sed acerbitatem rei lenitate verbi leniendam putavit.

7 *Sororis viro,* Lentulo, qui cum Catilina conjuraverat.

esse non possit. Etenim quum inter bellum et pacem medium nihil sit; necesse est, tumultum, si belli non sit, pacis esse: quo quid absurdius dici, aut existimari potest? Sed nimis multa de verbo: rem potiùs videamus, Patres conscripti, quam quidem intelligo verbo fieri interdum deteriorem solere.

II. Nolimus hoc bellum videri. Quam igitur municipiis et coloniis ad excludendum Antonium auctoritatem damus? quam, ut milites fiant sine vi, sine multa, studio et voluntate? quam, ut pecunias in rempublicam polliceantur? Si enim belli nomen tollitur, municipiorum studia tolluntur: consensus populi Romani qui jam descendit in causam, si nos languescimus, debilitetur necesse est.

5. Sed quid plura? D. Brutus oppugnatur: non est bellum? Mutina obsidetur: ne hoc quidem bellum est? Gallia vastatur: quæ potest pax esse certior? illud verò quis potest bellum esse dicere? consulem, fortissimum virum, cum exercitu misimus; qui quum esset infirmus ex gravi, diuturnoque morbo, nullam sibi putavit excusationem esse oportere, quum ad reipublicæ præsidium vocaretur. Caius quidem Cæsar non expectavit nostra decreta, præsertim 8 quum illud esset ætatis: bellum contra Antonium suâ sponte suscepit: decernendi enim tempus nondum erat; belli autem gerendi tempus si prætermisisset, videbat, republicâ oppressâ, nihil posse decerni.

6. Ergo illi nunc, et eorum exercitus in pace versantur. Non est hostis is, cujus præsidium Claternâ dejecit Hirtius: non est hostis, qui consuli 9 armatus obsistit, qui designatum con-

3 *Præsertim quum*, etc. idem est ac *quamvis tum esset* adeo juvenis.

9 *Consuli*, Hirtio. *Designatum*, D. Brutum. *Des-*

sulem oppugnat : nec illa hostilia verba, nec bellica, quæ paulò antè ex collegæ litteris Pansa recitavit, *Dejeci præsidium : Claternâ potitus sum : fugati equites : prælium commissum : occisi aliquot.* Quæ pax potest esse major? Delectus totâ Italiâ decreti, sublatis vacationibus : Saga cras sumentur : consul se cum præsidio descensurum esse dixit.

7. Utrùm hoc bellum non est? an etiam tantum bellum, quantum numquam fuit? ceteris enim bellis, maximéque civilibus, contentionem reipublicæ causa faciebat. Sulla cum Sulpicio de jure legum 1, quas per vim latas Sulla dicebat : Cinna 2 cum Octavio de novorum civium suffragiis : rursus cum Mario 3 et Carbone Sulla, ne dominarentur indigni, et ut clarissimorum hominum crudelissimam puniretur necem. Horum omnium bellorum causæ ex reipublicæ contentione natæ sunt : de proximo 4 bello civili non

---

*censurum*, pro *profecturum;* hinc dictum, quòd in altis locis Romani nobiles Romæ habitabant.

1 *Legum ;* ejus præcipuè, quâ ferebatur, ut Mithridatici belli curæ, Sullæ primùm tradita adimeretur ipsi, Marioque, cujus partibus favebat Sulpicius, tribueretur.

2 *Cinna*, Marianarum partium fautor. *Novorum civium suffragiis ;* libertinis Cinna lege concedebat, ut in omnibus tum rusticis, tum urbanis tribubus suffragarentur, quum anteà in urbanis tantùm, quæ minùs nobiles erant, suffragii jus haberent.

3 *Mario*, juniore, Marii magni filio. *Carbone*, tertiùm consule cum Mario juniore. *Indigni*, plebeii et ignobiles, quibus favebat Mariana factio, adversabatur Sullana. *Clarissimorum hominum*, quos utpote Sullæ fautores, per Damasippum prætorem occidi Marius jusserat, per fraudem vocato senatu.

4 *Proximo bello*, Pompeii adversùs Cæsarem. *Ignoro* causam, fingit orator se ignorasse, quia tum Ciliciam administrabat, quum bellum exarsit.

libet dicere : ignoro causam : detestor exitum.

III. Hoc bellum 5 quintum civile geritur, atque omnia in nostram ætatem inciderunt; primùm non modò non in dissensione et discordia civium, sed in maxima consensione, incredibilique concordia : omnes idem volunt, idem defendunt, idem sentiunt : quum omnes dico, eos excipio, quos nemo civitate dignos putat. Quæ est igitur in medio belli causa posita? nos deorum immortalium templa, nos muros, nos domicilia, sedesque populi Romani, penates, aras, focos, sepulcra majorum; nos leges, judicia, libertatem, conjuges, liberos, patriam defendimus: contrà M. Antonius id molitur, id pugnat, ut hæc omnia perturbet, evertat, prædam reipublicæ causam belli putet, fortunas nostras partim dissipet, partim dispertiat parricidis.

9. In hac tam dispari ratione belli miserrimum illud est, quòd ille latronibus suis pollicetur primùm domos; urbem enim se divisurum confirmat : deinde omnibus portis, quò velint, deducturum. Omnes Caphones, omnes Saxæ, ceteræque pestes, quæ sequuntur Antonium, ædes sibi optimas, hortos, Tusculana, Albana definiunt : atquè etiam homines illi, ac non pecudes potiùs, inani spe ad aquas 6 usque et Puteolos provehuntur. Ergo habet Antonius, quod suis polliceatur. Quid nos? num quid tale habemus? Dii 7 meliora : id enim ipsum agimus, ne

5 *Bellum quintum;* primum fuit Marianum cum Sulla; secundum, Cinnatum cum Octavio : tertium, Sillanum cum Mario juniore; quartum, Pompeianum cum Cæsare.

6 *Adaquas,* supple *Baianas* propter quas multæ erant optimatum villæ splendidæ, viris agrestibus minimè destinatæ.

7 *Dii meliora!* supple *suadeant nobis, quàm ut talia nostris exercitibus pollliceamur.*

quis posthac ejusmodi quidquam possit polliceri. Invitus dico, sed dicendum est. Hasta 8 Cæsaris, Patres conscripti, multis improbis et spem affert, et audaciam : viderunt enim ex mendicis fieri repentè divites : itaque hastam semper videre cupiunt ii, qui nostris bonis imminent : quibus omnia pollicetur Antonius.

10. Quid nos? nostris exercitibus quid pollicemur? multò meliora, atque majora. Scelerum enim promissio et iis, qui exspectant, perniciosa est; et iis, qui promittunt. Nos nostris militibus libertatem, jura, leges, judicia, imperium orbis terræ, dignitatem, pacem, otium pollicemur. Antonii igitur promissa, cruenta, tetra, scelerata, diis hominibusque invisa, nec diuturna, nec salutaria : nostra contrà honesta, integra, gloriosa, plena lætitiæ, plena pietatis.

IV. Hic mihi etiam Q. Fusius, vir fortis ac strenuus, amicus meus, pacis commoda commemorat. Quasi verò, si laudanda pax esset, ego idæquè commodè facere non possem : semel enim pacem defendi? non semper otio studui? quod quum omnibus bonis utile est, tum præcipuè mihi. Quem enim cursum industria mea tenere potuisset, sine forensibus causis, sine legibus, sine judiciis? quæ esse non possunt, civili pace sublatâ.

12. Sed quæso, Calene, quid? tu servitutem, pacem vocas? Majores quidem nostri non modò, ut liberi essent, sed etiam, ut imperarent, arma capiebant : at tu arma abjicienda censes, ut serviamus. Quæ causa justior est belli gerendi, quàm servitutis depulsio? in qua etiam si non sit molestus dominus; tamen est miserrimum, posse 9, si velit. Immo aliæ causæ justæ; hæc

8 *Hasta Cæsaris*, id est bona Pompeii et Pompeianorum a Cæsare victore sub hasta vendita.

9 *Posse*, supple *molestum esse*.

necessaria est. Nisi fortè ad te hoc non putas pertinere, quòd te socium fore speras dominationis Antonii : in quo bis laberis ; primùm, quòd tuas rationes communibus anteponis ; deinde, quòd quidquam stabile in regno, aut jucundum putas : non, si ibi antea [1] profuit, semper proderit.

13. Quinetiam, memini, de illo homine queri solebas : quid te facturum de bellua putas ? Atqui ais eum te esse, qui semper pacem optaris, semper omnes cives salvos volueris. Honesta oratio ; sed ita, si bonos et utiles et e republica cives : sin eos, qui naturâ cives sunt, voluntate hostes, salvos velis ; quid tandem intersit inter te et illos ? Pater quidem tuus, quo utebar sene adolescens, homo severus et prudens, primas omnium civium P. Nasicæ, qui Tib. Gracchum interfecit, dare solebat : ejus enim virtute, consilio, magnitudine animi, liberatam rempublicam arbitrabatur.

14. Qnid ? nos a patribus num aliter accepimus ? Ergo is [2] tibi civis, si temporibus illis fuisses, non probaretur, quia non omnes salvos esse voluisset. *Quòd L. Opimius consul verba fecit de republica, de ea re ita censuerunt*, Uti Opimius consul, rempublicam defenderet. Senatus hæc verbis, Opimius armis. Num igitur eum, si tum esses, temerarium civem, aut crudelem putares ? aut Q. Metellum, cujus quatuor filii consulares ? P. Lentulum, principem senatûs ! complures alios summos viros, qui cum L. Opimio consule armati Gracchum in Aventinum persecuti sunt ? quo in prœlio Lentulus grave vulnus accepit ; interfectus est Gracchus, et M. Fulvius consularis, ejusque duo adolescentuli filii.

---

1 *Antea*, vivo scilicet C. J. Cæsare.

2 *Is civis*, nempe P. Scipio Nasica.

V. Illi igitur viri vituperandi : non enim cives omnes salvos esse voluerunt. Ad propiora veniamus. C. Mario, L. Valerio consulibus, senatus rempublicam defendendam dedit : L. Saturninus, tribunus plebis, Glaucia prætor est interfectus : omnes illo die Scauri, Metelli, Claudii, Catuli, Scævolæ, Crassi arma sumpserunt : num aut consules illos, aut clarissimos viros vituperandos putas? Ego Catilinam perire volui : num tu, qui omnes salvos vis, Catilinam salvum esse voluisti? Hoc interest, Calene, inter meam sententiam et tuam : ego nolo quemquam committere, ut morte multandus sit; tu, etiam si commiserit, conservandum putas. In corpore si quid ejusmodi est, quod reliquo corpori noceat, uri, secarique patimur; ut membrum aliquod potiùs, quàm totum corpus intereat : sic in reipublicæ corpore, ut totum salvum sit, quidquid est pestiferum, amputetur.

16. Dura vox. Multò illa durior : Salvi sint improbi, scelerati, impii; deleantur innocentes, honesti, boni, tota respublica. Uno 3 in homine, Q. Fusi, fateor te vidisse plus quàm me. Ego P. Clodium arbitrabar perniciosum civem, sceleratum, libidinosum, impium, audacem, facinorosum : tu contra sanctum, temperantem, innocentem, modestum, retinendum civem, et optandum : in hoc uno te plurimùm vidisse, multùm me errasse concedo. Nam, quòd me tecum iracundè agere dixisti solere, non est ita : vehementer me agere fateor, iracundè nego : omnino irasci amicis non temerè soleo, ne si merentur quidem. Itaque sine verborum contumelia a te dissentire possum, sine animi summo dolore non possum. Parva est enim mihi te-

3 *Uno in homine*, nempe P. Clodio, quem de incestu accusante Cicerone, defendit F. Calenus.

cum, aut parva de re dissentio? ego huic 4 videlicet faveo, tu illi? immo verò ego D. Bruto faveo, tu M. Antonio: ego conservari coloniam populi Romani cupio, tu expugnari studes.

VI. An hoc negare potes, qui omnes moras interponis, quibus infirmetur Brutus, melior fiat Antonius? Quousque enim dices, pacem velle te? res geritur; conductæ 5 vineæ sunt: pugnatur acerrimè: qui intercurrerent, misimus tres principes civitatis: hos contempsit, rejecit, repudiavit Antonius: tu tamen permanes constantissimus defensor Antonii.

18. Et quidem, quò melior senator videatur, negat se illi amicum esse debere: quum suo 6 magno esset beneficio, venisse eum contra se. Vide quanta caritas sit patriæ: quum homini sit iratus, tamen reipublicæ causa defendit Antonium. Ego te, quum in Massilienses tam es acerbus, Q. Fusi, non animo æquo audio. Quousque enim Massiliam oppugnabis? ne triumphus 7 quidem finem facit belli? per quem lata est 8 urbs ea, sine qua numquam ex Transalpinis gentibus majores nostri triumpharunt: quo quidem tempore, populus Romanus ingemuit: quamquam enim proprios dolores suarum rerum omnes habebant; tamen hujus civitatis fidelissimæ miserias, nemo erat civis, qui a se alienas arbitraretur.

---

4 *Huic*, tamquam uni e multis, levi homini, neque magni in republica momenti.

5 *Conductæ*, ad mœnia Mutinæ.

6 *Quum suo magno esset beneficio:* id est, quum a se, scilicet Galeno, magnum Antonius accepisset beneficium, venisse eum in judicium contra se *dicit;* quod ultimum verbum subauditur.

7 *Triumphus;* triumphavit Cæsar de Massilia.

8 *Lata est urbs ea*, id est, lata est urbis ejus imago, secundùm triumphorum morem.

19. Cæsar ipse, qui illis fuerat iratissimus, tamen propter singularem ejus civitatis gravitatem et fidem quotidie aliquid iracundiæ remittebat : te nullâ suâ calamitate civitas satiare tam fidelis potest? Rursus me jam irasci fortasse dices. Ego autem sine iracundia dico, ut omnia, nec tamen sine dolore : neminem illi civitati inimicum esse arbitror, qui amicus sit huic civitati. Excogitare, quæ tua ratio sit, Calene, non possum. Antea deterrere te, ne popularis esses, non poteramus; exorare nunc, ut sis popularis, non possumus. Satis multa cum Fusio, ac sine odio omnia, nihil sine dolore. Credo autem, qui generi 9 querelam moderatè ferat, æquo animo laturum amici.

VII. Venio ad reliquos consulares, quorum est nemo (jure meo hoc dico) quin mecum habeat aliquam conjunctionem gratiæ, alii maximam, alii mediocrem, nemo nullam. Quàm hesternus dies nobis, consularibus dico, turpis illuxit? iterum legatos? Quid, si ille faceret inducias? Ante os oculosque legatorum tormentis Mutinam verberavit : opus ostendebat, munitionemque legatis : ne punctum quidem temporis, quum legati adessent, oppugnatio respiravit. Ad hunc legatos? cur? an ut eorum reditu vehementiùs pertimescatis?

21. Equidem quum antea legatos decerni non sensuissem : hoc me tamen consolabar, quòd 1,

9 *Generi*, Pansæ consulis, qui eum, utpote socerum suum honoris causâ sententiam primum rogaverat, eumque eo ipso deinde questus erat, quòd nimis Antonio faveret.

1 *Quòd*, Particula hæc conjunctiva videtur referenda esse ad verbum aliquod sequens : nullum tamen aliud est, nisi *fore*, quod particulam hanc præ se minimè supponit. Sed quædam est dictio confusior, quam, inquit Muretus, ornandæ orationis causâ, interdum veteres de industria consectatos esse constat.

quum illi ab Antonio contempti et rejecti revertissent, dixissentque senatui, non modò illum e Gallia non dicessisse, uti censuissemus, sed ne a Mutina quidem recessisse; potestatem sibi D. Bruti conveniendi non fuisse; fore, ut omnes inflammati odio, excitati dolore, armis, equis, viris D. Bruto subveniremus. Nos etiam languidiores facti sumus, postquam Antonii non solùm audaciam et scelus, sed etiam insolentiam, superbiamque perspeximus.

22. Utinam L. Cæsar valeret, Servius Sulpicius viveret! multò meliùs hæc causa ageretur a tribus, quàm nunc agitur ab uno. Dolenter hoc dicam potiùs, quàm contumeliosè: deserti, inquam, sumus Patres conscripti, a principibus. Sed, ut sæpè jam dixi, omnes in tanto periculo, qui rectè et fortiter sentient, erunt consulares: animum nobis afferre legati debuerunt; timorem attulerunt: quamquam mihi quidem nullum: quamvis de illo, ad quem missi sunt, bene existiment; a quo etiam mandata acceperunt.

VIII. Proh dii immortales! ubi est ille mos, virtusque majorum? C. Popilius apud majores nostros, quum ad Antiochum regem legatus missus esset, et verbis senatûs denuntiasset, ut ab Alexandria discederet, quam obsidebat: quum tempus ille differret, virgulâ stantem circumscripsit; dixitque se 2 renuntiaturum senatui, nisi priùs sibi respondisset, quid facturus esset, quàm ex illa circumscriptione excederet. Præclarè: senatûs 3 enim faciem secum attulerat, auctoritatem populi Romani; cui qui non paret,

2 *Se renuntiaturum senatui*, nempe Antiochum animo hostili esse.

3 *Senatûs faciem*, dignitatem et majestatem, severum et impavidumque.

non ab eo mandata accipienda sunt, sed ipse est totus repudiandus.

24. An ego ab eo mandata acciperem, qui senatûs mandata contemneret? aut ei cum senatu quidquam commune judicarem, qui imperatorem populi Romani, senatu prohibente, obsideret? At quæ mandata? quâ arrogantiâ? quo stupore? quo spiritu? Cur autem ea legatis nostris dabat, quum ad nos Cotylam mitteret, ornamentum atque arcem amicorum suorum, hominem ædilitium? si verò tum fuit ædilis, quum eum jussu Antonii in convivio servi publici loris ceciderunt.

25. At quàm modesta mandata! ferrei sumus, Patres conscripti, qui quidquam huic negemus. *Utramque* 4 *provinciam*, inquit, *remitto; exercitum depono: privatus esse non recuso.* Hæc sunt enim verba: redire ad se videtur. *Omnia obliviscor, in gratiam redeo.* Sed quid adjungit? *si legionibus meis sex, si equitibus, si cohorti prætoriæ prædam agrumque dederitis.* His etiam præmia postulat, quibus ut ignoscatur si postulet, impudentissimus judicetur? Addit præterea, *ut quos ipse cum Dolabella dederit agros, teneant ii, quibus dati sint.* Hic est Campanus ager, et Leontinus, quæ duo majores nostri annonæ perfugia ducebant.

IX. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Caphoni etiam, et Saxæ cavet, quos centuriones pugnaces et lacertosos inter mimorum et mimarum greges collocavit. Postulat præterea, *ut chirographorum et commentariorum sua, collegæque* 5 *sui decreta maneant.* Quid laborat, ut

4 *Utramque provinciam*, utramque Galliam.

5 *Collegæque sui*, Cæsaris, cujus commentariis multa decreta tamquam ex ipso ore Cæsaris profecta per fraudem affinxerat Antonius.

habeat, quod quisque mercatus est; si quod accepit, habet qui vendidit? *Et ne tangantur rationes* 6 *ad Opis :* id est, ne septies millies recuperetur. *Ne fraudi sit septemviris, quod egissent.* Nucula hoc, credo, admonuit : verebatur fortasse, ne amitteret tantas clientelas 7.

27. Caveri etiam vult *iis, qui secum sunt, quidquid contra leges commiserint.* Mustelæ, et Tironi prospicit : de se nihil laborat. Quid enim commisit umquam? num aut pecuniam publicam attigit, aut hominem occidit, aut secum habuit armatos? Sed quid est, quod de iis laboret? postulat enim, *ne sua judiciaria* 8 *lex abrogetur:* quo impetrato, quid est quod metuat? an, ne suorum aliquis a Cyda, Lysiade, Curio condemnetur? Neque tamen nos urget mandatis pluribus : remittit aliquantum, et relaxat. *Galliam,* inquit, *togatam remitto, comatam postulo :* otiosus 9 videlicet esse mavult : *cum sex legionibus,* inquit, *iisque suppletis ex D. Bruti exercitu,* non modò ex delectu suo : tamdiuque ut obineat, *quamdiu M. Brutus, C. Cassius, consules, proconsulibus provincias obtinebunt.* Hujus 1 comitiis Caius frater (ejus est enim annus) jam repulsam tulit. *Ipse autem ut quin-*

---

6 *Rationes ad Opis*, nempe ratio ab Antonio confecta ingentis pecuniæ, quam dissipaverat ipse. Vide Philip. I, cap. 7.

7. *Clientelas*, quas septemvir agrorum divisione sibi comparaverat.

8 *Judiciaria lex*, de tertia judicum decuriâ, in quam conjecit centuriones ipsosque etiam manipulares de legione Alaudarum.

9 *Otiosus esse mavult;* ironicè : nam Gallia *comata* seu ulterior aptissima erat ad bellum instruendum.

1 *Hujus comitiis*, qualia scilicet auguratur Antonius. *Ejus est enim annus*, id est, annus enim, quo M. Brutus, et C. Cassius consules futuri sunt, idem est

non ab eo mandata accipienda sunt, sed ipse est totus repudiandus.

24. An ego ab eo mandata acciperem, qui senatûs mandata contemneret? aut ei cum senatu quidquam commune judicarem, qui imperatorem populi Romani, senatu prohibente, obsideret? At quæ mandata? quâ arrogantiâ? quo stupore? quo spiritu? Cur autem ea legatis nostris dabat, quum ad nos Cotylam mitteret, ornamentum atque arcem amicorum suorum, hominem ædilitium? si verò tum fuit ædilis, quum eum jussu Antonii in convivio servi publici loris ceciderunt.

25. At quàm modesta mandata! ferrei sumus, Patres conscripti, qui quidquam huic negemus. *Utramque* 4 *provinciam*, inquit, *remitto; exercitum depono: privatus esse non recuso.* Hæc sunt enim verba: redire ad se videtur. *Omnia obliviscor, in gratiam redeo.* Sed quid adjungit? *si legionibus meis sex, si equitibus, si cohorti prætoriæ prædam agrumque dederitis.* His etiam præmia postulat, quibus ut ignoscatur si postulet, impudentissimus judicetur? Addit præterea, *ut quos ipse cum Dolabella dederit agros, teneant ii, quibus dati sint.* Hic est Campanus ager, et Leontinus, quæ duo majores nostri annonæ perfugia ducebant.

IX. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Caphoni etiam, et Saxæ cavet, quos centuriones pugnaces et lacertosos inter mimorum et mimarum greges collocavit. Postulat præterea, *ut chirographorum et commentariorum sua, collegæque* 5 *sui decreta maneant.* Quid laborat, ut

4 *Utramque provinciam*, utramque Galliam.

5 *Collegæque sui*, Cæsaris, cujus commentariis multa decreta tamquam ex ipso ore Cæsaris profecta per fraudem affinxerat Antonius.

habeat, quod quisque mercatus est; si quod accepit, habet qui vendidit? *Et ne tangantur rationes* 6 *ad Opis* : id est, ne septies millies recuperetur. *Ne fraudi sit septemviris, quod egissent.* Nucula hoc, credo, admonuit : verebatur fortasse, ne amitteret tantas clientelas 7.

27. Caveri etiam vult *iis, qui secum sunt, quidquid contra leges commiserint.* Mustelæ, et Tironi prospicit : de se nihil laborat. Quid enim commisit umquam? num aut pecuniam publicam attigit, aut hominem occidit, aut secum habuit armatos? Sed quid est, quod de iis laboret? postulat enim, *ne sua judiciaria* 8 *lex abrogetur*: quo impetrato, quid est quod metuat? an, ne suorum aliquis a Cyda, Lysiade, Curio condemnetur? Neque tamen nos urget mandatis pluribus : remittit aliquantum, et relaxat. *Galliam,* inquit, *togatam remitto, comatam postulo* : otiosus 9 videlicet esse mavult : *cum sex legionibus,* inquit, *iisque suppletis ex D. Bruti exercitu,* non modò ex delectu suo : tamdiuque ut obtineat, *quamdiu M. Brutus, C. Cassius, consules, proconsulibus provincias obtinebunt.* Hujus 1 comitiis Caius frater (ejus est enim annus) jam repulsam tulit. *Ipse autem ut quin-*

---

6 *Rationes ad Opis*, nempe ratio ab Antonio confecta ingentis pecuniæ, quam dissipaverat ipse. Vide Philip. I, cap. 7.

7. *Clientelas*, quas septemvir agrorum divisione sibi comparaverat.

8 *Judiciaria lex*, de tertia judicum decuriâ, in quam conjecit centuriones ipsosque etiam manipulares de legione Alaudarum.

9 *Otiosus esse mavult;* ironicè : nam Gallia *comata* seu ulterior aptissima erat ad bellum instruendum.

1 *Hujus comitiis*, qualia scilicet auguratur Antonius. *Ejus est enim annus*, id est, annus enim, quo M. Brutus, et C. Cassius consules futuri sunt, idem est

signia ; quum partim e nobis ita timidi sint, ut omnem populi Romani beneficiorum memoriam abjecerint; partim ita a republica aversi, ut se hosti favere præ se ferant : legatos nostros ab Antonio despectos esse, et irrisos facilè patiantur ; legatum Antonii sublevatum velint. Hunc enim reditu ad Antonium prohiberi negabant oportere , et in eodem excipiendo sententiam 6 meam corrigebant ; quibus geram morem. Redeat ad imperatorem suum Varius ; sed eâ lege, ne umquam Romam revertatur : ceteris autem , si errorem suum deposuerint, et cum republica in gratiam redierint , veniam et impunitatem dandam puto.

33. Quas ob res ita censeo : « Eorum , qui » cum M. Antonio sunt, qui ab armis discesserint, et aut ad Pansam, aut ad Hirtium » consules, aut ad Decimum Brutum, imperatorem, consulem designatum, aut ad C. Cæsarem pro prætore ante idus Martias primas » adierint, iis fraudi ne sit, quòd cum M. Antonio fuerint : si quis eorum, qui cum M. Antonio sunt , fecerit , quod honore præmiove » dignum esse videatur ; uti C. Pansa , A. Hirtius , consules , alter ambove, si eis videbitur, » de ejus honore præmiove , primo quoque die » ad senatum referant. Si quis post hoc senatusconsultum ad Antonium profectus esset , » præter L. Varium , senatum existimaturum , » eum contra rempublicam fecisse. »

---

6 *Sententiam meam corrigebant ;* nam eum legatum ne quaquam excipiendum censebam.

# PHILIPPICA IX.

## ORATIO QUADRAGESIMA PRIMA.

*Referente Pansâ consule de honore Ser. Sulpicii, qui legatus ad Antonium cum Pisone et Philippo missus propè castra quidem pervenerat, sed antè quàm senatûs mandata exponeret, obierat; P. Servilius sententiam rogatus, decernendum ei publicè sepulcrum censuit; statuam non censuit; quòd statuæ decerni solerent iis, qui in ipsa legatione essent interfecti, non quibus mortem casus attulisset. Post eum Cicero rogatus, honorem sepulcri Sulpicio non ademit, sed eum omnino statuâ ornandum esse censuit, eâ potissimum ratione usus, quòd, quum ad Antonium gravi affectus morbo sit profectus, non ei casus, verum ipsa legatio mortem attulisse videatur; atque in hanc sententiam graviter, ornatè, copiosè disputat. S. C. in ejus sententiam factum esse ex eo perspicitur, quòd Pomponius de Origine Juris exstitisse suâ ætate pro rostris Augusti statuam illam auctor est.* Manutius.

I. Vellem, dii immortales fecissent, Patres conscripti, ut vivo potiùs Serv. Sulpicio gratias ageremus, quàm mortuo honores quæreremus. Nec verò dubito, quin, si ille vir legationem renuntiare potuisset, reditus ejus et nobis gratus fuerit, et reipublicæ salutaris futurus: non quò L. Philippo et L. Pisoni, aut studium, aut cura defuerit in tanto officio, tantoque munere: sed quum Serv. Sulpicius ætate illis anteiret, sapientiâ omnibus, subitò ereptus e causa, totam legationem orbam et debilitatam reliquit.

2. Quòd si cuiquam justus honos habitus est in morte legato, in nullo justior, quàm in Serv. Sulpicio, reperietur. Ceteri, qui in legatione mortem obierunt, ad incertum vitæ peri-

culum sine ullo mortis metu profecti sunt; Serv. Sulpicius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nullâ revertendi: qui quum ita affectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor viæ accessisset, sibi ipse diffideret; non recusavit, quò minùs vel extremo spiritu, si quam opem reipublicæ ferre posset, experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives; non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit: quumque jam ad congressum colloquiumque ejus pervenisset, ad quem erat missus, in ipsa cura et meditatione obeundi sui muneris excessit e vita.

3. Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, præclarè, quòd nos ad honorandum Serv. Sulpicium cohortatus es, et ipse multa copiosè de illius laude dixisti, quibus a te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi ei, qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, Patres conscripti, sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quærendum. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum exstare voluerunt, ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audaciùs. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, a quo ipsa exempla nata sunt, explicandum.

II. Lar Tolumnius, rex Veientium, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit; quorum statuæ usque ad nostram memoriam in Rostris steterunt: justus honos: iis enim majores nostri, qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. Cneii Octavii, clari et magni viri, qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit consulatum, statuam videmus in

Rostris : nemo tum novitati invidebat : nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in qua periculi suspicio non subesset. Nam, quum esset missus a senatu ad animos regum perspiciendos; liberorumque populorum, maximéque, ut nepotem Antiochi regis, ejus, qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet; Laodiceæ in gymnasio a quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum a majoribus statua pro vita; quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ 1 memoriam sola restaret. Atqui et huic, et Tullo Cluvio, et L. Roscio, et Sp. Antio, C. Fulcinio, qui a Veientium rege cæsi sunt, non sanguis, qui profusus est in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita, honori fuit.

III. Itaque, Patres conscripti, si Serv. Sulpicio casus mortem attulisset, dolerem quidem tanto reipublicæ vulnere; mortem verò ejus non monumentis, sed luctu publico esse honorandam putarem : nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit; quam, si nobiscum remansisset, suâ curâ, optimi filii, fidelissimæque conjugis diligentiâ vitare potuisset.

6. At ille quum videret, si vestræ auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui; sin paruisset, munus sibi illud pro republica susceptum vitæ finem fore; maluit in maximo reipublicæ discrimine emori, quàm minùs, quàm potuisset, videri reipublicæ profuisse. Multis

1 *Familiæ memoriam.* Manebat quidem adhuc Octavia *gens;* sed prorsus interierat ea *gentis* Octaviæ familia, quæ ab legato illo Octavio ducebat originem; ita, ut ejus memoriam ea sola statua servaret. Potest *gens* una *familias* multas complecti.

culum sine ullo mortis metu profecti sunt; Serv. Sulpicius cum aliqua perveniendi ad M. Antonium spe profectus est, nullâ revertendi: qui quum ita affectus esset, ut, si ad gravem valetudinem labor viæ accessisset, sibi ipse diffideret; non recusavit, quò minùs vel extremo spiritu, si quam opem reipublicæ ferre posset, experiretur. Itaque non illum vis hiemis, non nives; non longitudo itineris, non asperitas viarum, non morbus ingravescens retardavit: quumque jam ad congressum colloquiumque ejus pervenisset, ad quem erat missus, in ipsa cura et meditatione obeundi sui muneris excessit e vita.

3. Ut igitur alia, sic hoc, C. Pansa, præclarè, quòd nos ad honorandum Serv. Sulpicium cohortatus es, et ipse multa copiosè de illius laude dixisti, quibus a te dictis, nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Servilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi ei, qui ferro esset in legatione interfectus. Ego autem, Patres conscripti, sic interpretor sensisse majores nostros, ut causam mortis censuerint, non genus esse quærendum. Etenim cui legatio ipsa morti fuisset, ejus monumentum exstare voluerunt, ut in bellis periculosis obirent homines legationis munus audaciùs. Non igitur exempla majorum quærenda, sed consilium est eorum, a quo ipsa exempla nata sunt, explicandum.

II. Lar Tolumnius, rex Veientium, quatuor legatos populi Romani Fidenis interemit; quorum statuæ usque ad nostram memoriam in Rostris steterunt: justus honos: iis enim majores nostri, qui ob rempublicam mortem obierant, pro brevi vita diuturnam memoriam reddiderunt. Cneii Octavii, clari et magni viri, qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit consulatum, statuam videmus in

Rostris : nemo tum novitati invidebat : nemo virtutem non honorabat. At ea fuit legatio Octavii, in qua periculi suspicio non subesset. Nam, quum esset missus a senatu ad animos regum perspiciendos; liberorumque populorum, maximéque, ut nepotem Antiochi regis, ejus, qui cum majoribus nostris bellum gesserat, classes habere, elephantos alere prohiberet; Laodiceæ in gymnasio a quodam Leptine est interfectus. Reddita est ei tum a majoribus statua pro vita; quæ multos per annos progeniem ejus honestaret, nunc ad tantæ familiæ 1 memoriam sola restaret. Atqui et huic, et Tullo Cluvio, et L. Roscio, et Sp. Antio, C. Fulcinio, qui a Veientium rege cæsi sunt, non sanguis, qui profusus est in morte, sed ipsa mors ob rempublicam obita, honori fuit.

III. Itaque, Patres conscripti, si Serv. Sulpicio casus mortem attulisset, dolerem quidem tanto reipublicæ vulnere; mortem verò ejus non monumentis, sed luctu publico esse honorandam putarem : nunc autem quis dubitat, quin ei vitam abstulerit ipsa legatio? secum enim ille mortem extulit; quam, si nobiscum remansisset, suâ curâ, optimi filii, fidelissimæque conjugis diligentiâ vitare potuisset.

6. At ille quum videret, si vestræ auctoritati non paruisset, dissimilem se futurum sui; sin paruisset, munus sibi illud pro republica susceptum vitæ finem fore; maluit in maximo reipublicæ discrimine emori, quàm minùs, quàm potuisset, videri reipublicæ profuisse. Multis

1 *Familiæ memoriam.* Manebat quidem adhuc Octavia *gens;* sed prorsus interierat ea *gentis* Octaviæ familia, quæ ab legato illo Octavio ducebat originem; ita, ut ejus memoriam ea sola statua servaret. Potest *gens* una *familias* multas complecti.

illi in urbibus, quâ iter faciebat, reficiendi se et curandi potestas fuit : aderat hospitum invitatio liberalis pro dignitate summi viri, et eorum hortatio, qui unâ erant missi, ad requiescendum, et vitæ suæ consulendum. At ille properans, festinans, mandata vestra conficere cupiens, in hac constantia, morbo adversante, perseveravit.

7. Cujus quum adventu maximè perturbatus esset Antonius, quòd ea, quæ sibi jussu vestro denuntiarentur auctoritate erant et sententiâ Serv. Sulpicii constituta ; declaravit, quàm odisset senatum, quum auctorem senatûs exstinctum lætè atque insolenter tulit. Non igitur magis Octavium Leptines, nec Veientium rex eos, quos modò nominavi, quàm Serv. Sulpicium occidit Antonius. Is enim profectò mortem attulit, qui causa mortis fuit. Quocirca etiam ad posteritatis memoriam pertinere arbitror, exstare, quod fuerit de hoc bello judicium senatûs : erit enim statua ipsa testis, bellum tam grave fuisse, ut legati interitus honoris memoriam consecutus sit.

IV. Quòd si excusationem Serv. Sulpicii, Patres conscripti, legationis obeundæ recordari volueritis, nulla dubitatio relinquetur, quin honore mortui, quam vivo injuriam fecimus, sarciamus. Vos enim, Patres conscripti (grave dictu est, sed dicendum tamen) vos, inquam, Serv. Sulpicium vitâ privastis : quem quum videretis re [2] magis morbum, quàm oratione excusantem, non vos quidem crudeles fuistis (quid enim minùs in hunc ordinem convenit? sed quum speraretis nihil esse, quod non illius auctoritate et sapientiâ effici posset, vehe-

2 *Re*, macie corporis, vocis imbecillitate, etc.

mentiûs excusationi obstitistis ; atque eum, qui semper vestrum consensum gravissimum judicavisset, de sententia dejecistis.

9. Ut verò Pansæ consulis accessit cohortatio gravior, quàm aures Serv. Sulpicii ferre didicissent ; tum verò denique filium meque seduxit 3, atque ita locutus est, ut auctoritatem vestram vitæ suæ se diceret anteferre : cujus nos virtutem admirati, non ausi sumus adversari voluntati. Movebatur singulari pietate filius : non multùm ejus perturbationi meus dolor concedebat : sed uterque nostrûm cedere cogebatur magnitudini animi orationisque gravitati ; quum quidem ille maximâ laude et gratulatione omnium vestrûm pollicitus est, se quod velletis, esse facturum, neque ejus 4 sententiæ periculum vitaturum, cujus ipse auctor fuisset : quem exsequi mandata vestra properantem, manè postridie prosecuti sumus ; qui quidem discedens mecum ita locutus est, ut ejus oratio omen fati videretur.

V. Reddite igitur, Patres conscripti, ei vitam, cui ademistis : vita enim mortuorum in memoria vivorum est posita. Perficite, ut is, quem vos ad mortem inscii misistis, immortalitatem habeat a vobis : cui si statuam in Rostris decreto vestro statueritis, nulla ejus legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua Serv. Sulpicii vita multis erit, præclarisque monumentis ad omnem memoriam commendata : semper illius gravitatem, constantiam, fidem, præstantem in republica tuenda curam atque prudentiam, omnium mortalium fama celebra-

3 *Seduxit. Seducere* est *seorsim ducere*, sermonis causâ.

4 *Ejus sententiæ*, ut legati ad Antonium mitterentur.

bit. Nec verò silebitur admirabilis quædam, et incredibilis et penè divina ejus in legibus interpretandis, equitate explicandâ, scientia. Omnes, ex omni ætate, qui hac in civitate intelligentiam juris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum Serv. Sulpicio non sint comparandi. Neque enim ille magis juris consultùs, quàm justitiæ fuit.

11. Ita ea, quæ proficiscebantur a legibus, et a jure civili, semper ad facilitatem, æquitatemque referebat; neque instituere litium actiones malebat, quàm controversias tollere. Ergo hoc statuæ monumento non eget; habet alia 5 majora: hæc enim statua mortis honestæ testis erit; illa 6, memoria vitæ gloriosæ: ut hoc magis monumentum grati senatûs, quàm clari viri futurum sit.

12. Multùm etiam valuisse ad patris honorem pietas filii videbitur; qui quamquam, afflictus luctu, non adest, tamen sic animati esse debetis, ut si ille adesset: est autem ita affectus, ut nemo umquam unici filii mortem magis doluerit, quàm ille mœret patris. Equidem etiam ad famam Serv. Sulpicii filii arbitror pertinere, ut videatur honorem debitum patri præstitisse: quamquam nullum monumentum clarius Serv. Sulpicius relinquere potuit, quàm effigiem morum suorum, virtutis, constantiæ, pietatis, ingenii, filium: cujus luctus aut hoc honore vestro, aut nullo solatio levari potest.

VI. Mihi autem recordanti Serv. Sulpicii multos in nostra familiaritate sermones, gratior illi videtur, si quis est sensus in morte, ænea statua futura, et ea pedestris, quàm inaurata equestris, qualis L. Sullæ prima statua est: mi-

5 *Alia majora*, supple *monumenta*.

6 *Illa*, id est, eæ res, quas gessit in omni vita.

rificè enim Ser. Sulpicius majorum continentiam diligebat; hujus seculi insolentiam 7 vituperabat. Ut igitur, si ipsum consulam, quid velit, sic pedestrem ex ære statuam, tamquam ex ejus auctoritate et voluntate, decerno; quæ quidem magnum civium dolorem, et desiderium, honore monumenti minuet, et leniet.

14. Atque hanc meam sententiam, Patres conscripti, P. Servilii sententiâ comprobari necesse est, qui sepulcrum publicè decernendum Serv. Sulpicio censuit, statuam non censuit. Nam si mors legati sine cæde atque ferro nullum honorem desiderat; cur decernit honorem sepulturæ, qui maximus haberi potest mortuo? sin id tribuit Serv. Sulpicio, quod non est datum Cn. Octavio; cur quod illi datum est, huic dandum esse non censet? Majores quidem nostri statuas multis decreverunt; sepulcra paucis: sed statuæ intereunt tempestate, vi, vetustate; sepulcrorum autem sanctitas in ipso solo est; quod nullâ vi moveri, neque deleri potest: atque ut cetera exstinguuntur, sepulcra fiunt sanctiora vetustate. Augeatur igitur isto etiam honore is vir, cui nullus honor tribui non debitus potest: gratissimus in ejus morte decoranda, cui nullam jam aliam gratiam referre possumus: notetur etiam M. Antonii, nefarium bellum gerentis, scelerata audacia: his enim honoribus habitis Serv. Sulpicio, repudiatæ, rejectæque legationis ab Antonio, manebit testificatio sempiterna.

VII. Quas ob res ita censeo: « Quum Serv. » Sulpicius, Q. F. Lemoniâ 8, Rufus, diffi-

7 *Insolentiam*, mores insolitos Romæ, patribus insuetos, præsertim in impensis.

8 *Lemoniâ*, id est, e tribu Lemonia; solebant enim cives Romani ab ea tribu indicari, quâ censebantur.

# PHILIPPICA X.

## ORATIO QUADRAGESIMA SECUNDA.

*Agit gratias Pansæ, quia litteris M. Bruti acceptis, senatum statim vocavit. Queritur cum Caleno, quòd utrumque Brutum æquè non probare videatur, qui rempublicam defendant; Antonium autem, qui oppugnet, probet idem vel maximè. Commemorat ea, quæ M. Brutus in Græcia gesserat; et ab eo nihil non utile reipublicæ timendum esse confirmat. Suadet, ut, quæ M. Brutus egerit privato consilio, publicâ auctoritate, (ut idem ei tribuatur, quod D. Bruto et C. Cæsari,) comprobentur. Censet etiam, Q. Hortensio, Macedoniæ proconsuli, qui Brutum in comparando exercitu adjuverat, confirmandam esse provinciæ administrationem, quoad ei ex S. C. successum esset.* MANUTIUS.

1. Maximas tibi, Pansa, gratias omnes et habere, et agere debemus: qui quum hodierno die senatum te habiturum non arbitraremur; ut M. Bruti, præstantissimi civis, litteras accepisti, ne minimam quidem moram interposuisti, quin quàm primùm maximo [1] gaudio et gratulatione frueremur. Quum factum tuum gratum omnibus debet esse, tum verò oratio, quâ, recitatis litteris, usus es: declarasti enim, verum esse id, quod ego semper sensi, neminem alterius, qui suæ confideret, virtuti invidere.

2. Itaque mihi, qui plurimis officiis sum cum Bruto et maximâ familiaritate conjunctus, minùs multa de illo dicenda sunt: quas enim ipse mihi partes sumpseram, eas præcepit oratio tua. Sed mihi, Patres conscripti, necessitatem attulit

---

1 *Maximo gaudio et gratulatione*, quum ob rempublicam feliciter gestam, tum ob M. Bruti præclara facta.

paulò plura dicendi sententia ejus, qui rogatus est ante me; a quo ita sæpe dissensio, ut jam verear, ne, id quod minimè fieri debet, minuere amicitiam nostram videatur perpetua dissensio.

3. Quæ est enim ista tua ratio, Calene? quæ mens? qui numquam post Kalendas. Jan. idem senseris, quod is 2, qui te sententiam primum rogat? quum numquam tam frequens senatus fuerit, quum unus aliquis tuam sententiam sit secutus? cur semper tui dissimiles defendis? cur, quum te et vita, et fortuna tua ad otium, et ad dignitatem invitet, ea probas, ea decernis, ea sentis, quæ sunt inimica et otio communi, et dignitati tuæ?

II. Nam, ut superiora omittam, hoc certè, quod mihi maximam admirationem movet, non tacebo. Quod est tibi cum Brutis bellum? cur eos, quos omnes penè venerari debemus, solus oppugnas? alterum 3 circumsederi non molestè fers; alterum tuâ sententiâ spolias iis copiis, quas ipse suo labore et periculo ad reipublicæ, non ad suum præsidium, per se, nullo adjuvante, confecit? Quis est iste tuus sensus, quæ cogitatio, Brutos ut non probes? quos omnes carissimos habent, tu oderis? quos acerbissimè ceteri oderunt, tu constantissimè diligas? Amplissimæ tibi fortunæ sunt, summus 4 honoris gradus, filius, ut et audio, et spero, natus ad laudem: cui quum reipublicæ causâ faveo, tum etiam tuâ.

5. Quæro igitur, eum Brutine similem malis, an Antonii? Ac permitto, ut de tribus Antoniis

---

2 *Is, Pansa Consul; primùm rogat*, ut socero suo honorem habeat.

3 *Alterum*, D. Brutum; *circumsederi* Mutinæ, ab Antonio. *Alterum tua*, etc. M. Brutum.

4 *Summus gradus*; consularis.

eligas, quem velis. Dii meliora, inquies. Cur igitur non eis faves, quos laudas, quorum similem filium tuum esse vis? simul enim reipublicæ consules, et propones illi exempla ad imitandum. Hoc verò, Q. Fufi, cupio sine offensione nostræ amicitiæ, sic tecum, ut a te dissentiens senator, queri. Ita enim dixisti, et quidem de scripto; nam te inopiâ verbi lapsum putarem, nisi tuam in dicendo facultatem nossem: Litteras Bruti rectè et ordine scriptas videri. Quid est aliud librarium Bruti laudare, non Brutum? Usum in republica, Calene, magnum jam habere et debes, et potes: quando ita decerni vidisti? aut quo senatusconsulto hujus generis (sunt enim innumerabilia) bene scriptas litteras decretum a senatu? quod verbum tibi non excidit, ut sæpe fit, fortuitò: scriptum, meditatum, cogitatum attulisti.

III. Hanc tibi consuetudinem plerisque in rebus bonis obtrectandi si quis detraxerit; quid tibi, quod sibi quisque velit, non relinquetur? Quamobrem collige te, placaque animum istum aliquando, et mitiga: audi viros bonos, quibus uteris multis: loquere cum sapientissimo homine, genero tuo, sæpius, quàm ipse 5 tecum: tum denique 6 amplissimi honoris nomen obtinebis. An verò hoc pro nihilo putas (in quo equidem pro amicitia tuam vicem dolere soleo) efferri hoc foras, et ad populi Romani aures pervenire, ei, qui primus sententiam dixerit, neminem assensum? quod etiam hodie futurum arbitror. Legiones abducis a Bruto: quas? ille a 7 C. Antonii scelere avertit, et ad rem-

5 *Quàm ipse tecum*, supple *loqui debes*. Amarissimè dictum.

6 *Tum denique amplissimi, etc.* tum denique dicêris et eris verè consularis.

7 *A. C. Antonii*, qui Macedoniam occupare tentaverat, quam Brutus sortitus erat.

publicam suâ auctoritate traduxit. Rursus igitur vis nudatum illum atque solum 8 a republica relegatum videri.

7. Vos autem, Patres conscripti, si M. Brutum deseruerit, et prodideritis, quem tandem civem umquam ornabitis? cui favebitis? nisi fortè eos 9, qui diadema imposuerint, conservandos; eas, qui regni nomen sustulerint, deserendos putatis. Ac de hac quidem divina atque immortali laude M. Bruti silebo; quæ, gratissima à memoriâ omnium civium inclusa, nondum publicâ auctoritate testata est. Tantamne patientiam, dii boni? tantam moderationem, tantam in injuria tranquillitatem et modestiam? qui quum prætor urbanus esset, urbe caruit: jus non dixit, quum omne jus reipublicæ recuperasset: quumque concursu quotidiano bonorum omnium, qui admirabilis ad eum fieri solebat, præsidioque Italiæ cunctæ septus posset esse, absens judicio bonorum defensus esse maluit, quàm præsens manu: qui ne Apollinares 1 quidem ludos, pro sua populique Romani dignitate apparatos, præsens fecit, ne quam viam patefaceret sceleratissimorum hominum audaciæ.

IV. Quamquam, qui unquam alii ludi, aut dies lætiores fuerunt, quum in singulis 2 versibus populus Romanus maximo clamore et plausu Bruti memoriam prosequebatur? corpus aberat liberatoris, libertatis memoria aderat; in

8 *Solum;* namque nihil contra alios Cæsaris percussores decretum fuerat.

9 *Eos;* intelligit M. Antonium.

1 *Apollinares ludos*, qui ad curam Prætoris urbani pertinebant.

2 *In singulis versibus*, nempe actarum in his ludis tragœdiarum; quos versus, ut quisque in M. Brutum convenirent, summo plausu excipiebant Romani omnes.

qua Bruti imago cerni videbatur. At hunc his ipsis ludorum diebus videbam in insula clarissimi adolescentis, Luculli, propinqui sui, nihil nisi de pace et concordia civium cogitantem. Eumdem vidi postea Veliæ, cedentem Italiâ, ne qua oriretur belli civilis causa propter se. O spectaculum illud non modò hominibus, sed undis ipsis et littoribus luctuosum, cedere e patria servatorem ejus, manere in patria perditores! Cassii classis paucis pòst diebus consequebatur; ut me puderet, Patres conscripti, in eam urbem redire, ex qua illi abirent. Sed, quo consilio 3 redierim, initio audistis, pòst estis experti.

9. Exspectatum igitur tempus a Bruto est: nam quoad vos omnia pati vidit, usus est ipse incredibili patientiâ: posteaquam vos ad libertatem sensit erectos, præsidia vestræ libertati paravit. At cui pesti, quantæque restitit? Si enim C. Antonius, quod animo intenderat, perficere potuisset (potuisset autem, nisi ejus sceleri virtus M. Bruti obstitisset) Macedoniam, Illyricum, Græciam perdidissemus: vel receptaculum pulso Antonio, vel aggere oppugnandæ Italiæ Græcia; quæ quidem nunc M. Bruti imperio, auctoritate, cōpiis non instructa solùm, sed etiam ornata, tendit dexteram Italiæ, suumque ei præsidium pollicetur: quod 4 qui ab illo abducit, exercitum, et respectum pulcherrimum, et præsidium firmissimum adimit reipublicæ. Equidem cupio, hæc quamprimùm Antonium audire, ut intelligat, non D. Bru-

3 *Consilio;* quod scilicet erat, ut rempublicam ipse præsens Cicero defenderet. *Initio audistis*, nempe oratione primâ in Antonium.

4 *Quod qui, etc.* id est, quod præsidium, quam provinciam qui a M. Bruto *abducit* aut ab senatu auferri Bruto censet, etc.

tum, quem vallo circumsedet, sed seipsum obsideri.

V. Tria tenet oppida toto in orbe terrarum: habet inimicissimam Galliam: eos etiam, quibus confidebat, alienissimos Transpadanos: Italia omnis infesta est: exteræ nationes a prima ora Græciæ usque ad Ægyptum, optimorum et fortissimorum civium imperiis et præsidiis tenentur. Erat ei spes una in C. Antonio: qui duorum fratrum ætatibus 5 medius interjectus, vitiis cum utroque certabat: qui, tamquam extruderetur a senatu in Macedoniam, et non contrà prohiberetur 6 proficisci, ita cucurrit.

11. Quæ tempestas, dii immortales! quæ flamma, quæ vastitas, quæ pestis Græciæ fuisset, nisi incredibilis ac divina virtus furentis hominis conatum atque audaciam compressisset? Quæ celeritas illa Bruti? quæ cura? quæ virtus? Etsi ne C. quidem Antonii celeritas contemnenda est: quem nisi in via caducæ 7 hereditates retardassent, volasse eum, non iter fecisse dicetes. Alios ad negotium publicum ire quum cupimus, vix solemus extrudere: hunc retinentes exclusimus. At quid ei cum Apollonia 8? quid cum Dyrrachio? quid cum Illyrico? quid cum P. Vatinii imperatoris exercitu? succedebat, ut ipse dicebat, Hortensio, certi fines Macedoniæ, certa conditio, certus, si modò erat ullus, exercitus: cum Illyrico verò, et cum legionibus quid erat Antonio? At ne Bruto 9

5 *Ætatibus medius;* Marco junior, Lucio senior.

6 *Prohiberetur*, senatusconsulto.

7 *Caducæ hereditates*, quas ille invasit, quasi suas, *Caducæ* autem dicebantur hereditates, quarum non exstaret heres; et ad fiscum devolvebantur.

8 *Apollonia, Dyrrachio.* Urbes erant in Illyrico, cui præerat Vatinius.

9 *At ne Bruto quidem*, qui eas Vatinii legiones ad

quidem : id enim fortasse quispiam improbus dixerit. Omnes legiones, omnes copiæ, quæ ubique sunt, reipublicæ sunt : neque hæ legiones, quæ M. Antonium reliquerunt, Antonii potiùs, quàm reipublicæ fuisse dicuntur. Omne enim et exercitûs, et imperii jus amittit is, qui eo imperio et exercitu rempublicam oppugnat.

VI. Quòd si ipsa respublica judicaret, aut si omne jus decretis ejus statueretur; Antonio-ne, an Bruto legiones populi Romani adjudicaret? Alter advolarat subitò ad direptionem, pestemque sociorum, ut quacumque iret, omnia vastaret, diriperet, auferret; exercitu populi Romani, contra ipsum populum Romanum uteretur : alter eam sibi legem statuerat, ut, quocumque venisset, lux venisse quædam et spes salutis videretur. Denique alter ad evertendam rempublicam præsidia quærebat; alter ad conservandam. Nec verò nos hoc magis videbamus, quàm ipsi milites; a quibus tanta in judicando prudentia non erat postulanda.

13. Cum septem cohortibus îsse Apolloniam scribit [1] Antonium; qui jam aut captus est (quod dii dent!) aut certè homo verecundus in Macedoniam non accedit, ne contra senatusconsultum fecisse videatur. Delectus habitus in Macedonia est summo Q. Hortensii studio, et industriâ, cujus animum egregium, dignumque et ipso, et majoribus ejus, ex Bruti litteris perspicere potuistis. Legio, quam L. Piso ducebat, legatus Antonii, Ciceroni se filio meo tradidit. Equitatus, qui in Syriam ducebatur bipartitò, alter eum quæstorem, a quo ducebatur, reliquit in Thessalia, seseque ad Brutum contulit; al-

---

se transtulit. Objectio est, cui respondet verbis sequentibus *Omnes legiones, etc.*

1 *Scribit*, M. Brutus. *Antonium*, Caium.

terum in Macedonia Cn. Domitius adolescens summâ virtute, gravitate, constantiâ, ab legato Syriaco 2 abduxit. P. autem Vatinius, qui et antea jure laudatus a nobis, et hoc tempore meritò laudandus est, aperuit Dyrrachii portas Bruto, et exercitum tradidit. Tenet igitur populus Romanus Macedoniam, tenet Illyricum, tuetur Græciam: nostræ sunt legiones, nostra levis armatura, noster equitatus, maximéque noster est Brutus, semperque noster, quum suâ excellentissimâ virtute reipublicæ natus, tum fato quodam paterni 3 maternique generis et nominis.

VII. Ab hoc igitur viro quisquam bellum timet, qui, antequam nos id coacti suscepimus, in pace jacere, quàm in bello vigere, maluit? quamquam ille quidem numquam jacuit, nec hoc cadere verbum in tantam virtutis præstantiam potest; erat enim in desiderio civitatis, in ore, in sermone omnium. Tantum autem aberat a bello, ut, quum cupiditate libertatis Italia arderet, defuerit civium studiis potiùs, quàm eos in armorum discrimen adduceret. Itaque illi ipsi, si qui sunt, qui tarditatem Bruti reprehendant, tamen iidem moderationem, patientiamque mirantur.

15. Sed jam video, quid loquantur; neque enim id occultè faciunt: timere se dicunt, quomodo ferant veterani, exercitum Brutum habere. Quasi verò quidquam intersit inter A. Hirtii, C. Pansæ, D. Bruti, C. Cæsaris, et hunc exercitum M. Bruti. Nam si quatuor exercitus ii,

---

2 *Syriaco*, quem Dolabella qui Syriam occupaverat, in Syriam eas copias abducere jusserat.

3 *Paterni*, a L. Bruto, qui Tarquinium regno expulit. *Materni*, ab Servil. Ahala, qui suspectum regni appetendi Sp. Melium occidit suâ manu.

de quibus dixi, propterea laudantur, quòd pro populi Romani libertate arma ceperunt, quid est, cur hic M. Bruti exercitus non in eadem causa ponatur? At enim veteranis suspectum est nomen M. Bruti. Magisne, quàm Decimi? equidem non arbitror. Etsi est enim Brutorum commune factum, et laudis societas æqua, Decimo tamen iratiores erant ii, qui id factum dolebant, quo 5 minùs ab eo rem illam dicebant fieri debuisse. Quid ergo nunc agunt tot exercitus, nisi ut obsidione D. Brutus liberetur? qui autem hos exercitus ducunt? hi 5, credo, qui C. Cæsaris res actas everti, qui causam veteranorum prodi volunt.

VIII. Si ipse viveret C. Cæsar, acriùs, credo, acta sua defenderet, quàm vir fortissimus defendit Hirtius; aut amicior causæ quisquam potest inveniri, quàm filius? At horum alter, nondum ex longinquitate gravissimi morbi recreatus, quidquid habuit virium, id in eorum libertatem defendendam contulit, quorum 6 votis judicavit se a morte revocatum: alter virtutis robore firmior, quàm ætatis, cum istis ipsis veteranis ad D. Brutum liberandum profectus est. Ergo illi certissimi, iidemque acerrimi Cæsaris actorum patroni pro D. Bruti salute bellum gerunt; quos veterani sequuntur: de libertate enim populi Romani, non de suis com-

4 *Quo minùs;* conjunctio hæc refertur ad illam antecedentem, quæ subaudienda est juxta verbum *iratiores*, nempe *eo*.

5 *Hi, credo, etc.* ironia est. Intelligit orator Antonium, qui Cæsaris patris acta suis legibus evertit spemque veteranorum fefellit, quibus agros Cæsar assignaverat, eorumque confirmationem exspectabant a senatu.

6 *Quorum votis;* pro salute Hirtii ægrotantis vota populus Romanus fecerat.

modis, armis decernendum vident. Quid est igitur, cur iis, qui D. Brutum omnibus opibus conservatum velint, M. Bruti sit suspectus exercitus?

17. An verò, si quid esset, quod a M. Bruto timendum videretur, Pansa id non videret? aut, si videret, non laboraret? quis aut sapientior ad conjecturam rerum futurarum? aut ad propulsandum metum diligentior? Atqui hujus animum erga M. Brutum, studiumque vidistis; præcepit oratione suâ, quid decernere nos de M. Bruto, quid sentire oporteret; tantumque abfuit, ut periculosum reipublicæ M. Bruti putaret exercitum, ut in eo firmissimum reipublicæ præsidium et gravissimum poneret. Scilicet hoc Pansa aut non videt (hebeti enim ingenio est) aut negligit: quæ enim Cæsar egit, ea rata esse non curat; de quibus confirmandis et sanciendis legem comitiis centuriatis ex auctoritate nostra laturus est.

IX. Desinant igitur, aut ii, qui non timent, simulare se timere, et prospicere reipublicæ; aut ii, qui omnia verentur, nimiùm esse timidi; ne illorum simulatio, horum obsit ignavia. Quæ (malum!) est ista ratio, semper optimis causis veteranorum nomen opponere? quorum etiam si amplecterer virtutem, ut facio, tamen, si essent arrogantes, non possem ferre fastidium. An nos conantes servitutis vincula rumpere, impediet, si quis veteranos id nolle dixerit? non sunt enim, credo, innumerabiles, qui pro communi libertate arma capiant: nemo est præter veteranos milites vir, qui ad servitutem propulsandam ingenuo dolore excitetur. Potest igitur stare respublica, freta veteranis, sine magno subsidio juventutis? quos quidem vos libertatis adjutores complecti debetis; servitutis auctores sequi non debetis.

19. Postremò (erumpat enim aliquando vera, et me digna vox) si veteranorum nutu mentes hujus ordinis gubernantur, omniaque ad eorum voluntatem nostra dicta, facta referuntur; optanda mors est, quæ civibus Romanis semper fuit servitute potior. Omnis est misera servitus: sed fuerit quædam necessaria: ecquodnam fuerit principium libertatis capessendæ? an quum illum necessarium et fatalem penè casum non tulerimus, hunc feremus voluntarium? Tota Italia desiderio libertatis exarsit: servire diutiùs non potest civitas: seriùs populo Romano hunc vestitum atque arma dedimus, quàm ab eo flagitati sumus.

X. Magnâ nos quidem spe, et prope exploratâ, libertatis causam suscepimus. Sed, ut concedam incertos exitus esse belli, Martemque communem; tamen pro libertate, vitæ periculo decertandum est: non enim in spiritu vita est, sed ea nulla est omnino servienti. Omnes enim nationes servitutem ferre possunt; nostra civitas non potest: nec ullam aliam ob causam, nisi quòd illæ laborem, doloremque fugiunt; quibus ut careant, omnia perpeti possunt; nos ita a majoribus instituti atque imbuti sumus, ut omnia consilia atque facta ad dignitatem et virtutem referamus. Ita præclara est recuperatio libertatis, ut ne mors quidem sit in repetendâ libertate fugienda. Quòd si immortalitas consequeretur præsentis periculi fugam; tamen eò magis ea fugienda videretur, quò diuturnior servitus esset: quum verò dies et noctes omnia nos undique fata circumstent; non est viri, miniméque Romani, dubitare, eum spiritum, quem naturæ quis debeat, patriæ reddere.

21. Concurritur undique ad commune incendium restinguendum; veteranique primi Cæsaris auctoritatem secuti, conatum Antonii repulerunt

post ejusdem furorem Martia legio fregit; quartâ afflixit. Sic a suis legionibus condemnatus, irrupit in Galliam, quam sibi armis, animisque infestam, inimicamque cognovit: hunc A. Hirtii, C. Cæsaris exercitus insecuti sunt: pòst Pansæ delectus urbem, totamque Italiam erexit: unus omnium est hostis: quamquam habet secum L. fratrem, carissimum populo Romano civem; cujus desiderium civitas ferrę diutiùs non potest.

22. Quid illâ tetrius belluâ? quid immanius? qui ob eam causam natus videtur, ne omnium mortalium turpissimus esset M. Antonius. Est unà Trebellius, qui jam cum tabulis 7 novis redit in gratiam: T. Plancus, ceteri pares; qui id pugnant, id agunt, ut contra rempublicam restituti esse videantur: sollicitant homines imperitos Saxæ et Caphones, ipsi rustici, atque agrestes, qui hanc rempublicam nec viderunt umquam, nec videre constitutam volunt: qui non Cæsaris, sed Antonii acta defendunt: quos avertit 8 agri Campani infinita possessio; cujus eos non pudere demiror, quum videant, se mimos 9 et mimas habere vicinos.

XI. Ad has pestes opprimendas quid est, cur molestè feramus, quòd M. Bruti accessit exercitus? Immoderati, credo, hominis, et turbulenti. Videte, ne nimiùm penè patientis: etsi in illius viri consiliis, atque factis, nihil nec nimium, nec parum fuit umquam. Omnis voluntas M. Bruti, Patres conscripti, omnis cogitatio, tota mens, auctoritatem senatûs, libertatem populi

---

7 *Tabulis novis*, quas oderat tribunus plebis, sed nunc amat, oppressus ære alieno.

8 *Avertit*, nempe a republica defendenda.

9 *Mimos et mimas*, quibus quoque agros in Campania dedit Antonius.

# PHILIPPICA XI.

## ORATIO QUINQUAGESIMA TERTIA.

*Obtinente Asiam provinciam C. Trebonio, decretam a senatu post Cæsaris interitum, Dolabella in Syriam, Antonii sibi lege traditam, proficiscens, cum Trebonio familiarissimè collocutus, eumque summæ benevolentiæ simulatione complexus, incautum Smyrnæ oppressit atque interfecit, et Asiam universam occupavit. Hoc nuntio Romam perlato, senatus hostem Dolabellam judicavit, belloque persequendum censuit: sed quum ejus belli cura non satis constaret, cui mandanda videretur, quum alii aliter sentirent, Cicero deploratâ priùs Trebonii morte, imperatorem omnino C. Cassium, qui Dolabellam terrâ marique persequeretur, esse deligendum censuit: quæ sententia facilè valuisset, nisi Pansa vehementer obstitisset. Decreta est igitur Asia consulibus: sed tis prælio ad Mutinam absumptis, res tandem ad Cassium declata est. Epist. 5 ad Brutum.* Manutius.

I. Magno in dolore, Patres conscripti, vel mœrore potiùs, quem ex crudeli et miserabili morte C. Trebonii, optimi civis, moderatissimique hominis, accepimus, inest tamen aliquid, quod reipublicæ profuturum putem; perspeximus enim, quanta in iis, qui contra patriam sceleratа arma ceperunt, inesset immanitas. Nam duo hæc capita nata sunt post homines natos teterrima et spurcissima, Dolabella et Antonius, quorum alter [1] effecit, quod optabat; de altero patefactum, quid cogitaret. L. Cinna crudelis: C. Marius in iracundia perseverans: L. Sulla vehemens: neque ullius horum in ulciscendo

---

1 *Alter*, Dolabella. *Quod optabat*, nempe Trebonii necem, Asiæ possessionem.

acerbitas progressa ultra mortem est : quæ tamen pœna in cives nimis crudelis putabatur.

2. Ecce tibi geminum in scelere par, invisitatum 2, inauditum, ferum, barbarum. Itaque quorum summum quoddam inter ipsos odium 3, bellumque meministis, eosdem postea singulari inter se consensu et amore devinxit impurissimæ naturæ et turpissimæ vitæ similitudo. Ergo id, quod fecit Dolabella, in quo potuit, multis idem minatur Antonius : sed ille quum procul esset a consulibus, exercitibusque nostris, nec dum senatum cum populo Romano conspirasse sensisset, fretus Antonii copiis, ea scelera suscepit, quæ Romæ jam suscepta arbitrabatur a socio furoris sui.

3. Quid ergo hunc aliud moliri, quid optare censetis, aut quam omnino causam esse belli? omnes, qui liberè de republica sensimus, qui dignas nobis sententias diximus, qui populum Romanum liberum esse voluimus, statuit ille quidem non inimicos, sed hostes; majora tamen in nos, quàm in hostem, supplicia meditatur : mortem naturæ pœnam putat esse, iracundiæ tormenta, atque cruciatum. Qualis igitur hostis habendus est is, a quo victore si cruciatus absit, mors in beneficii parte numeretur?

II. Quamobrem, Patres conscripti, quamquam hortatore non egetis ; ipsi enim vestrâ sponte exarsistis ad libertatis recuperandæ cupiditatem ; tamen eò majore animo, studioque libertatem defendite, quò majora proposita victis supplicia servitutis videtis. In Galliam invasit Antonius,

---

2 *Invisitatum*, non antè visum.

3 *Odium bellumque ;* non verè bellum quidem fuit, sed acerrima contentio, inter eos exorta, et vivo Cæsare, et post mortem Cæsaris, quum vitio creatum consulem Dolabellam Antonius contenderet.

in Asiam Dolabella; in alienam uterque provinciam : alteri se Brutus objecit, impetumque furentis, atque omnia divexare, et diripere cupientis, vitæ suæ periculo colligavit, progressu arcuit, a reditu refrenavit : obsideri se passus ex utraque parte constrinxit Antonium. Alter in Asiam irrupit : cur? si, ut in Syriam, patebat via, et certa, neque longa. Quid opus fuit cum legione 4 præmisso Marso nescio quo Octavio, scelerato latrone, atque egente, qui popularetur agros, vexaret urbes, non ad spem constituendæ rei familiaris, quam tenere eum posse negant qui norunt; mihi enim hic senator ignotus 5 est; sed ad præsentem pastum mendicitatis suæ?

5. Consecutus est Dolabella, nullâ suspicione belli : quis enim id putaret? secutæ collocutiones familiarissimæ cum Trebonio; complexusque summæ benevolentiæ falsi indices exstiterunt in amore simulato : dexteræ, quæ fidei testes esse solebant, perfidiâ sunt et scelere violatæ : nocturnus introitus Smyrnam, quasi in hostium urbem, quæ est fidelissimorumque antiquissimorumque sociorum : oppressus Trebonius; si ut ab eo, qui apertè hostis esset, incautus; si ut ob eo, qui civis etiam tum speciem haberet, miser. Ex quo nimirum documentum nos capere fortuna voluit, quid esset victis extimescendum. Consularem hominem, consulari imperio provinciam Asiam obtinentem, Samiario exsuli tradidit : interficere captum statim noluit, ne nimis, credo, in victoria liberalis 6 videretur :

---

4 *Cum legione*, Dolabellæ ab Antonio traditâ. *Octavio*, Dolabellæ legato.

5 *Ignotus*, quomodo senatori Ciceroni potuit is ignotus esse? Ironicè dictum, ut hominis vilitas manifestiùs appareat.

6 *Liberalis*, benignus mitisque qui properatâ nece victi miserias citò finiret.

quum verborum contumeliis optimum virum incesto ore lacerasset, tum verberibus ac tormentis quæstionem habuit pecuniæ publicæ, idque per biduum: pòst cervicibus fractis caput abscidit, idque adfixum gestari jussit in pilo: reliquum corpus tractum atque laniatum abjecit in mare. Cum hoc hoste bellandum est; a cujus teterrima crudelitate omnis barbaria superata est. Quid loquar de cæde civium Romanorum? de direptione fanorum? quis est, qui pro rerum atrocitate deplorare tantas calamitates queat? et nunc totâ Asiâ vogatur, volitat ut rex: nos alio 7 bello detineri putat: quasi verò non unum idemque bellum sit contra hoc jugum 8 impiorum nefarium.

III. Imaginem M. Antonii crudelitatis in Dolabella cernitis: ex hoc illa efficta est: ab hoc Dolabellæ scelerum præcepta sunt tradita. Num leniorem, quàm in Asia Dolabella fuit, in Italia, si liceat, fore putatis Antonium? mihi quidem et ille pervenisse videtur, quoad progredi potuerit feri hominis amentia; neque Antonius ullius supplicii adhibendi, si potestatem habeat, ullam esse partem relicturus.

7. Ponite igitur ante oculos, Patres conscripti, miseram illam quidem et flebilem speciem, sed ad incitandas animos vestros necessariam: nocturnum impetum in urbem Asiæ clarissimam, irruptionem armatorum in Trebonii domum; quum miser ille priùs latronum gladios videret, quàm, quæ res esset, audisset: furentis introitum Dolabellæ, vocem impuram atque os illud infame, vincula, verbera, equuleum, tortorem, carnificemque Samiarium, quæ

7 *Alio bello*, nempe Mutinensi contra M. Antonium.

8 *Jugum*, par. Translatum est a bobus.

tulisse illum fortiter et patienter ferunt : magna laus, meoque judicio omnium maxima. Est enim sapientis, quidquid homini accidere possit, id præmeditari ferendum modicè esse, si evenerit : majoris omnino est consilii, providere, ne quid tale accidat ; sed animi non minoris, fortiter ferre, si evenerit. Ac Dolabella quidem tam fuit immemor humanitatis (quamquam ejus numquam particeps fuerit) ut suam insatiabilem crudelitatem exercuerit non solùm in vivo, sed etiam in mortuo ; atque in ejus corpore lacerando atque vexando, quum animum satiare non posset, oculos paverit suos.

IV. O multò miserior Dolabella, quàm ille, quem tu miserrimum esse voluisti ! Dolores Trebonius pertulit magnos : multi, ex morbi gravitate majores ; quos tamen non miseros, sed laboriosos dicere solemus : longus fuit dolor bidui ; at compluribus, annorum sæpe multorum ; nec verò graviora sunt carnificum tormenta, quàm interdum cruciamenta morborum. Alia sunt, alia, inquam, ô perditissimi homines et amentissimi, multò miseriora : nam, quo major vis est animi, quàm corporis, hòc sunt graviora ea, quæ concipiuntur animo, quàm illa, quæ corpore. Miserior igitur, qui suscipit in se scelus, quàm is, qui alterius facinus subire cogitur.

9. Cruciatus est a Dolabella Trebonius : et quidem a Carthaginiensibus Regulus : in qua re quum crudelissimi Pœni judicati sint in hoste ; quid in cive Dolabella judicandus est ? An verò hoc conferendum est ? an dubitandum, uter miserior ? isne, cujus mortem senatus ; populusque Romanus ulcisci cupit ; an is, qui cunctis senatûs sententiis hostis est judicatus ? Nam ceteris quidem vitæ partibus, quis est, qui possit sine Trebonii maxima contumelia conferre vitam Trebonii cum Dolabella ? alterius consilium,

ingenium, humanitatem, innocentiam, magnitudinem animi in patria liberanda quis ignorat? alteri a puero pro deliciis crudelitas fuit; deinde ea libidinum turpitudo, ut in hoc sit semper ipse lætatus, quòd ea faceret, quæ sibi objici ne ab inimico quidem possent verecundo. Et hic, dii immortales! aliquando fuit meus 9: occulta enim erant vitia non inquirenti: neque nunc fortasse alienus ab eo essem, nisi ille vobis, nisi mœnibus patriæ, nisi huic urbi, nisi diis penatibus, nisi aris et focis omnium nostrûm, nisi denique naturæ et humanitati inventus esset inimicus: a quo admoniti, diligentiùs et vigilantiùs caveamus Antonium.

V. Etenim Dolabella non ita multos secum habuit notos atque insignes latrones: at videtis, quos et quàm multos habeat Antonius. Primùm Lucium fratrem: quam facem, dii immortales! quod facinus? quod scelus? quem gurgitem? quam voraginem? quid eum non sorbere animo, quid non haurire cogitatione, cujus sanguinem non bibere censetis? in cujus possessiones atque fortunas non impudentissimos oculos spe et mente defigere?

11. Quid Censorinum? qui se verbo prætorem esse urbanum cupere dicebat, re certè noluit 1: quid Bestiam? qui consulatum in Bruti locum se petere profitetur; atque hoc quidem detestabile omen avertat Jupiter! Quàm absurdum autem, qui prætor fieri 2 non potuerit, eum petere consulatum? nisi fortè damnationem pro prætura putat. Alter Cæsar, Vopiscus ille, homo summo ingenio, summâ potentiâ, qui ex

9 *Meus*, et amore, utpote gener, et amicitiâ.

1 *Re noluit*, quum ab urbe discesserit, ut sequeretur Antonium.

2 *Fieri non potuerit*, quippe damnatus de ambitu in petitione prætoræ, defendente Cicerone.

15. Quum hanc, et hujus generis copiam tantam habeat Antonius, quod scelus omittet, quum Dolabella tantis se obstrinxerit parricidiis, nequaquam pari latronum manu et copiâ? Quapropter, ut invitus sæpe dissensi a Q. Fufio, ita sum ejus sententiæ libenter assensus: ex quo judicare debetis, me non cum homine solere, sed cum causa desidere. Itaque non assentior solùm, sed etiam gratias ago Q. Fufio: dixit enim severam, gravem, republicâ dignam sententiam: judicavit hostem Dollabellam: bona ejus censuit publicè possidenda: quò quum addi nihil posset (quid enim atrocius potuit, quid severius decernere?) dixit tamen, si quis eorum, qui post se rogati essent, graviorem sententiam dixisset, in eam se iturum: quam severitatem quis potest non laudare?

VII. Nunc quoniam hostis est judicatus Dolabella, bello est persequendus: neque quiescit: habet legionem, habet fugitivos, habet sceleratam impiorum manum: est ipse confidens, impotens, gladiatorio 5 generi mortis addictus. Quamobrem, quoniam cum Dolabella hesterno die hoste decreto bellum gerendum est, imperator est deligendus. Duæ dictæ sunt sententiæ; quarum neutram probo; alteram 6, quia semper,

---

Fratrem Germanum occiderat Cimber: Cimbri, barbara gens, Germanis erant infensi hostes. Hinc ludit Cicero, affertque Cimbri fratrem nomine Germanum quasi hominem e Germania.

5 *Gladiatorio generi mortis addictus*, hujusmodi studio deditus, ut necem afferat, lacerando, laniando, veluti gladiatores inter se depugnantes.

6 *Alteram, quia semper, etc.* ea fuit L. Cæsaris, qui bellum contra Dolabellam, lege ad populum latâ, P. Servilio extra ordinem mandandum esse censuit. *Alteram, quia alienam, etc.* nempe ut consules, Dolabellæ persequendi causâ, Asiam et Syriam sortirentur.

nisi

nisi quum est necesse, periculosam arbitror; alteram, quia alienam his temporibus existimo.

17. Nam extraordinarium imperium populare, atque ventosum est, minimè nostræ gravitatis, minimè hujus ordinis. Bello Antiochi magno et gravi, quum L. Scipioni provincia obvenisset Asia, parumque in eo putaretur esse animi, parum roboris, senatusque ad collegam ejus, C. Lælium, hujus Sapientis patrem, negotium deferret; surrexit P. Africanus, frater major L. Scipionis, et illam ignominiam a familia deprecatus est: dixitque et in fratre suo summam virtutem esse, summumque consilium, neque se ei legatum id ætatis, iisque rebus gestis defuturum: quod quum ab eo esset dictum, nihil est de Scipionis provincia commutatum; nec plus extraordinarium imperium ad id bellum quæsitum, quàm duobus antea maximis Punicis bellis, quæ a consulibus, aut a dictatoribus gesta et confecta sunt; aut quàm Pyrrhi, quàm Philippi, quàm pòst Achaico bello, quàm Punico tertio, ad quod populus Romanus ita ipse sibi delegit idoneum ducem, P. Scipionem, ut eum tamen bellum gerere 9 consulem vellet.

VIII. Cum Aristonico bellum gerendum fuit, L. Valerio, P. Licinio consulibus: rogatus est populus, quem id bellum gerere placeret: Crassus consul et pontifex maximus, Flacco collegæ, flamini Martiali, multam dixit, si a sacris discessisset: quam multam populus remisit; pontifici tamen flaminem parere jussit. Sed ne tum quidem populus Romanus ad privatum detulit bellum; quamquam erat Africanus, qui anno antè de Numantinis triumphaverat: qui quum longè omnes belli gloriâ et virtute superaret,

---

7 *Bellum gerere consulem*, ne imperia extraordinaria instituerentur.

duas tamen tribus solas 8 tulit. Ita populus Romanus consuli potiùs Crasso, quàm privato Africano bellum gerendum dedit. De Cn. Pompeii imperiis, summi viri, atque omnium principis, tribuni plebis turbulenti 9 tulerunt: nam Sertorianum bellum a senatu privato datum est, quia consules recusabant; quum Philippus pro consulibus eum se mittere dixit, non pro consule.

19. Quæ igitur hæc comitia? aut quam ambitionem constantissimus et gravissimus civis, L. Cæsar, in senatum introduxit? clarissimo viro, atque innocentissimo, decrevit imperium; privato tamen: in quo maximum nobis onus imposuit. Assensus ero: ambitionem induxero in curiam. Negaro: videbor suffragio meo, tanquam comitiis, honorem homini amicissimo denegavisse. Quòd si comitia placet in senatu habere; petamus, ambiamus: tabella 1 modò detur nobis, sicut populo data est. Cur committis, Cæsar, ut aut præstantissimus vir, si tibi non sit assensum, repulsam tulisse videatur; aut unusquisque nostrûm præteritus, si, quum pari dignitate simus, eodem honore digni non putemur?

20. At enim (nam in exaudio) C. Cæsari adolescentulo imperium extraordinarium meâ sententiâ dedi. Ille enim mihi præsidium extraordinarium dederat: quum dico mihi, senatui

---

8 *Solas tulit*, in comitiis de duce deligendo habitis.

9 *Turbulenti*; aliter hîc sentire Cicero videtur, quàm quum legem a Manilio tribuno pleb. de Pompeio ad bellum Mithridaticum deligendo latam suasit ipse.

1 *Tabella*, quâ, ut populus in comitiis, suffragium feramus, utque nemo metu aut gratiâ decernat aliter, quàm sentit. Notandum non tabellâ senatores, sed voce aut discessione sententiam suam significare solitos esse.

dico, populoque Romano. A quo respublica præsidium ne cogitatum quidem tantum haberet, ut sine eo salva esse non posset, huic extraordinarium imperium non darem? aut exercitus adimendus, aut imperium dandum fuit. Quæ est enim ratio, aut qui potest fieri, ut sine imperio teneatur exercitus? Non igitur quod ereptum non est, id existimandum est datum, eripuissetis C. Cæsari, Patres conscripti, imperium, nisi dedissetis: milites veterani, qui illius auctoritatem, imperium, nomen secuti, pro republica arma ceperant, volebant sibi ab illo imperari: legio Martia, legio quarta ita se contulerat ad auctoritatem senatûs, populique Romani dignitatem, ut deposcerent imperatorem et ducem C. Cæsarem. Imperium Cæsari belli necessitas, fasces senatus dedit: otioso verò et nihil agenti, privato, obsecro te, L. Cæsar (cum peritissimo homine mihi res est) quando imperium senatus dedit?

IX. Sed de hoc quidem hactenus, ne refragari homini amicissimo, ac de me optimè merito videar: etsi quis potest refragari non modò non petenti, verùm etiam recusanti? Illa verò, Patres conscripti, aliena consulem dignitate, aliena temporum gravitate sententia est, ut consules, Dolabellæ persequendi causâ, Asiam et Syriam sortiantur. Dicam, cur inutile reipublicæ: sed prius, quàm turpe consulibus sit, videte. Quum consul designatus obsideatur, in eoque liberando salus sit posita reipublicæ: quumque a populo Romano pestiferi cives, parricidæque desciverint: quumque id bellum geramus, quo bello de dignitate, de libertate, de vita decernamus; et, si in potestatem quis Antonii venerit, proposita sint tormenta, atque cruciatus: quumque harum rerum omnium decertatio consulibus optimis et fortissimis commissa et commendata sit,

Asiæ et Syriæ mentio fiet, ut aut suspicioni 2 crimen, aut invidiæ materiam dedisse videamur?

22. At verò ita decernunt, ut liberato 3 Bruto: id enim restabat, ut relicto, deserto, prodito. Ego verò mentionem omnino provinciarum factam dico alienissimo tempore: quamvis enim intentus animus tuus sit, C. Pansa, sicut est, ad fortissimum virum et omnium clarissimum liberandum, tamen rerum natura cogit te necessariò referre animum aliquando ad Dolabellam persequendum, et partem aliquam in Asiam et Syriam derivare curæ et cogitationis tuæ. Si autem fieri posset, vel plures te animos habere vellem, quos omnes ad Mutinam intenderes: quod quoniam fieri non potest, isthoc animo, quem habes præstantissimum atque optimum, nihil te volumus, nisi de Bruto cogitare. Facis tu id quidem, et eò maximè incumbis; duas tamen res, magnas præsertim, non modò agere uno tempore, sed ne cogitando quidem explicare quisquam potest: incitare et inflammare tuum istud præstantissimum studium, non ad aliam ullo ex parte curam transferre debemus.

23. Adde istuc sermones hominum, adde suspiciones, adde invidiam. Imitare me, quem tu semper laudasti, qui instructam, ornatamque a senatu, provinciam 4 deposui, ut incendium pa-

---

2 *Ut aut suspicioni crimen, aut*, etc. id est, ut aut iis, qui iratos Decimo propter necem Cæsaris consules *suspicantur*, verum *crimen*, nempe deserti et proditi Decimi, quod consulibus objiciatur, dedisse videamur, aut eorumdem consulum inimicis odii materiam.

3 *Ut liberato Bruto*, supple bellum deinde Dolabellæ inferatur.

4 *Provinciam*, nempe Galliam. Intentus tum erat Cicero consul opprimendæ Catilinæ conjurationi.

triæ, omissâ omni cogitatione, restinguerem? nemo erit, præter unum me (quicum profectò, si quid interesse putasses tua, pro summa familiaritate nostra communicasses) qui credat, te invito provinciam tibi esse decretam. Hanc; quæso, pro tua singulari sapientia reprime famam; atque effice, ne id, quod non curas, cupere videare: quod quidem eò vehementiùs tibi laborandum est, quia in eamdem cadere suspicionem collega, vir clarissimus, non potest: nihil horum scit: nihil suspicatur: bellum gerit: in acie stat: de sanguine, et de spiritu decertat: antè provinciam sibi decretam audiet, quàm potuerit tempus ei rei datum suspicari.

24. Vereor, ne exercitus quoque nostri, qui non delectûs necessitate, sed voluntariis studiis se ad rempublicam contulerunt, tardentur animis, si quidquam aliud a nobis, nisi de instanti bello, cogitatum putabunt. Quòd si provinciæ consulibus expetendæ videntur, sicut sæpe multis clarissimis viris expetitæ sunt; redditе priùs nobis Brutum, lumen et decus civitatis; qui ita conservandus est, ut id signum, quod, de cælo delapsum, Vestæ custodiis continetur: quo salvo, salvi sumus futuri. Tunc vel in cœlum vos, si fieri poterit, humeris nostris tollemus: provincias certè dignissimas vobis deligemus. Nunc quod agitur, agamus: agitur autem, liberine vivamus, an mortem obeamus; quæ certè servituti anteponenda est.

25. Quid si etiam affert tarditatem ista sententia, ad Dolabellam persequendum? quando enim veniet 5 consul? an id expectamus, quo ne vestigium quidem Asiæ civitatum atque urbium relinquatur? At mittent 6 aliquem de suo nu-

5 *Veniet consul*, nempe in Syriam.

6 *Mittent*, scilicet consules; *aliquem de suo numero*, consularem virum.

mero. Valde mihi probari potest, qui paulò antè clarissimo viro privato imperium extra ordinem non dedi. At hominem dignum mittent. Num P. Servilio digniorem? at eum quidem civitas non 7 habet. Quod ergo ipse nemini putat dandum, ne a senatu quidem, id ego unius judicio delatum comprobem? Expedito nobis homine et parato, Patres conscripti, opus est, et eo qui imperium legitimum habeat: qui præterea auctoritatem, nomen, exercitum, perspectum animum in republica liberanda.

XI. Quis igitur is est? aut M. Brutus, aut C. Cassius, aut uterque. Decernerem 8 planè, sicut * multa, consulem alterum, ambove, ni Brutum colligassemus 9 in Græcia, et ejus auxilium ad Italiam vergere, quàm ad Asiam, maluissemus: non 1 ut * ex ea acie respectum haberemus, sed ut ipsa acies subsidium haberet etiam transmarinum. Præterea, Patres conscripti, M. Brutum retinet etiam nunc C. Antonius, qui tenet Apolloniam, magnam urbem et gravem: tenet, opinor, Byllidem: tenet Amantiam: instat Epiro: urget Illyricum: habet aliquot

---

7 *Non habet*, supple *Servilio digniorem*.

8 *Decernerem planè, etc.* Corrupta hæc, additâ voce, sic refingit Lambinus; *utrumque decernerem planè, sicut multi consulem alterum ambove.*

9 *Colligassemus.* Ita senatusconsulto Brutus in Græcia colligatus erat, quia, quum ea illi provinciam decrevit senatus, mandavit ut cum suis copiis quàm proximè Italiam iret.

1 *Non ut ex ea acie, etc.* Locus hic fere comploratus sic explicari tamen posse videtur; *non ut ex ea acie respectum*, id est, aliquam auxilii spem, ad propulsanda, v. g. Italiæ pericula, *haberemus, sed ut ipsa M. Bruti acies*, si quid immineret gravioris periculi, *subsidii* spem *haberet etiam transmarini*, id est, ex senatusconsulto propior esset.

cohortes, habet equitatum : hinc si Brutus erit traductus ad aliud bellum, Græciam certè amiserimus. Est autem etiam de Brundisio, atque illa ora Italiæ providendum : quamquam miror tamdiu morari Antonium ; solet enim accipere 2 ipse manicas, nec diutius obsidionis metum sustinere. Quod si confecerit Brutus, et intellexerit plus se reipublicæ profuturum, si Dolabellam persequatur, quàm si in Græcia maneat; aget ipse per sese, ut adhuc quoque fecit; neque in tot incendiis, quibus confestim succurrendum est, exspectabit senatum.

27. Nam et Brutus, et Cassius multis jam in rebus ipse sibi senatus fuit. Necesse est enim in tanta conversione et perturbatione omnium rerum, temporibus potiùs parêre, quàm moribus. Nec enim nunc primùm aut Brutus, aut Cassius salutem, libertatemque patriæ, legem sanctissimam et morem optimum judicavit. Itaque si ad nos nihil referretur de Dolabella persequendo, tamen ego pro decreto putarem, quum essent tales virtute, auctoritate, nobilitate summi viri; quorum alterius jam notus 3 nobis est exercitus, alterius auditus.

XII. Non igitur Brutus exspectavit decreta nostra, quum studia nosset : neque enim est in provinciam suam Cretam profectus : in Macedoniam alienam 4 advolavit : omnia sua putavit, quæ vos vestra esse velletis : legiones conscripsit novas, excepit veteres : equitatum ad se ab-

---

2 *Accipere manicas*, adornare fugam, simul ac audivit appropinquare adversarios. Molles autem et effeminati manicas, iter facturi, capiebant, quibus adversùs aeris inclementiam brachiorum nuda protegerent.

3 *Notus*, quia propè Italiam; *auditus*, quia longè in Syria.

4 *Alienam*; ea Q. Hortensii erat.

duxit Dolabellæ, atque eum nondum tanto parricidio 5 oblitum, hostem suâ sententiâ judicavit; nam ni ita esset, quo jure equitatum a consule abduceret? Quid? C. Cassius, pari magnitudine animi et consilii præditus, nonne eo ex Italia consilio profectus est, ut prohiberet Syriâ Dolabellam? quâ lege? quo jure? eo, quod Jupiter ipse sanxit, ut omnia, quæ reipublicæ salutaria essent, legitima et justa haberentur. Est enim lex nihil aliud, nisi recta et a numine deorum tracta ratio, imperans honesta, prohibens contraria. Huic igitur legi paruit Cassius, quum est in Syriam profectus; alienam provinciam, si homines legibus scriptis uterentur; his verò oppressis, suam lege naturæ.

29. Sed ut ea vestrâ quoque auctoritate firmetur, censeo: « Quum P. Dolabella, quique » ejus crudelissimi et teterrimi facinoris ministri, socii, adjutores fuerunt, hostes populi » Romani a senatu judicati sint: quumque se- » natus P. Dolabellam bello persequendum cen- » suerit, ut is, qui omnia deorum hominumque » jura novo, inaudito, inexpiabili scelere pol- » luerit, nefarioque patriæ se parricidio ob- » strinxerit, pœnas diis hominibusque meritas, » debitasque persolvat: »

30. « Senatui placere, C. Cassium procon- » sulem, provinciam Syriam obtinere, uti qui » eam optimo jure provinciam obtinuerit: eum- » que a Q. Marcio Crispo proconsule, L. Statio » Murco proconsule, A. Allieno legato, exer- » citus accipere, eosque ei tradere: cumque his » copiis, et si quas præterea paraverit, bello » P. Dolabellam terrâ marique persequi: ejus » belli gerendi causâ, quibus ei videatur, naves, » nautas, pecuniam, cetera, quæ ad id bellum

5 *Parricidio*, Trebonii nece.

» gerendum pertineant, ut imperandi in Syria, » Asia, Bithynia, Ponto, jus, potestatemque » habeat: utque, quacumque in provinciam ejus » belli gerendi causâ advenerit, ibi majus im- » perium C. Cassii proconsulis sit, quàm ejus » erit, qui eam provinciam tum obtinebit, quum » Caius Cassius proconsul in eam provinciam » venerit ».

31. « Regem Dejotarum patrem, et regem » Dejotarum filium, si, ut multis bellis sæpe- « numero imperium populi Romani juverint: » item C. Cassium proconsulem copiis suis, opi- » busque juvissent, senatui, populoque Ro- » mano gratum esse facturos: itemque si ceteri » reges, tetrarchæ, dynastæque fecissent, se- » natum, populumque Romanum eorum officii » non immemorem futurum: utique C. Pansa, » A. Hirtius, consules, alter ambove, si eis » videretur, republicâ recuperatâ de provinciis » consularibus, et prætoriis, ad hunc ordinem » primo quoque tempore referant: interea pro- » vinciæ ab iis, a quibus obtinentur, obtinean- » tur, quoad cuique ex senatusconsultò suc- » cessum sit ».

XIII. Hoc senatusconsulto ardentem inflammabitis, et armatum armabitis Cassium: nec enim animum ejus potestis ignorare, nec copias: animus is est, quem videtis; copiæ, quas audistis, fortis et constantis viri, qui ne vivo quidem Trebonio Dolabellæ latrocinium in Syriam penetrare sivisset. Allienus, familiaris et necessarius meus, post interitum Trebonii profectus, ne diei quidem se legatum Dolabellæ volet. Est Q. Cæcilii Bassi, privati illius quidem, sed fortis et præclari viri, robustus et victor 6 exercitus.

6. *Victor*, repulsis M. Antonii legionibus.

33. Dejotari regis et patris, et filii, et magnus, et nostro more instructus exercitus? summa in filio spes summa ingenii indoles, summa virtus. Quid de patre dicam? cujus benevolentia in populum Romanum est ipsius æqualis ætati? qui non solùm socius imperatorum nostrorum fuit in bellis, verùm etiam dux copiarum suarum. Quæ de illo viro Sulla, quæ Murena, quæ Servilius, quæ Lucullus, quàm ornatè, quàm honorificè, quàm graviter sæpe in senatu prædicaverunt!

34. Quid de Cn. Pompeio loquar? qui unum Dejotarum in toto orbe terrarum ex animo amicum, verèque benevolum, unum fidelem populo Romano judicavit. Fuimus imperatores ego et M. Bibulus in propinquis, finitimisque provinciis: ab eodem rege adjuti sumus et equitatu, et pedestribus copiis. Secutum est hoc acerbissimum et calamitosissimum civile bellum: in quo quid faciendum Dejotaro? quid omninò rectius fuerit, dicere non est necesse; præsertim, quum contrà, ac Dejotarus sensit, victoria belli judicarit: quo in bello si fuit error, communis ei fuit cum senatu: sin recta sententia, ne victa quidem causa vituperanda est. Ad has copias accedent alii reges, etiam delectus accedent. Neque verò classes deerunt: tanti Tyrii Cassium faciunt, tanti ejus in Syria nomen, atque Phœnice est.

XIV. Paratum habet imperatorem, C. Cassium, Patres conscripti, respublica contrà Dolabellam, nec paratum solùm, sed peritum, atque fortem: magnas ille res gessit ante Bibuli summi viri adventum, quum Pacori nobilissimos duces, maximasque copias fudit, Syriamque immani Parthorum impetu liberavit. Maximam ejus et singularem[7] laudem prætermitto:

7 *Singularem laudem*, in occidendo Cæsare.

cujus enim prædicatio nondum omnibus grata est, hanc memoriæ potiùs, quàm vocis testimonio conservemus.

36. Animadverti, Patres conscripti, dici jam a quibusdam, exornari etiam nimiùm a me Brutum, nimiùm Cassium ornari: Cassio verò sententiâ meâ dominatum et principatum dari. Quos ego orno? nempe eos, qui ipsi sunt ornamenta reipublicæ. Quid? D. Brutum nonne omnibus sententiis semper ornavi? num igitur reprehenditis? an Antonios potiùs ornarem, non modò suarum familiarum, sed Romani nominis probra atque dedecora? an Censorinum ornem, in bello hostem, in pace sectorem? an cetera ex eodem latrocinio naufragia colligam? Ego verò istos otii, concordiæ, legum, judiciorum, libertatis inimicos tantum abest ut ornem, ut effici non possit, quin eos tam oderim, quàm rempublicam diligo.

37. Vide, inquit, ne veteranos offendas: hos enim vel maximè exaudio. Ego verò veteranos tueri debeo; sed hos, quibus sanitas est, certè timere non debeo. Eos veteranos, qui pro republica arma ceperunt, secutique sunt C. Cæsarem auctoritate beneficiorum paternorum, hodieque rempublicam defendunt cum magno periculo, non tueri solùm, sed etiam commodis augere debeo: qui autem quiescunt, ut sexta et octava legio, in magna gloria et laude ponendos puto: comites verò Antonii, qui postquam beneficia Cæsaris comederunt, consulem designatum obsident; huic urbi ferro, ignique minitantur, Saxæ se et Caphoni tradiderunt, ad facinus, prædamque natis, num quis est, qui tuendos putet? Ergo aut boni sunt, quos etiam ornare; aut quieti, quos conservare debemus; aut impii, quorum contra furorem, et bellum, et justa arma cepimus.

XV. Quorum igitur veteranorum animos ne offendamus, veremur? eorumne, qui D. Brutum obsidione cupiunt liberare? quibus quum Bruti salus cara sit, qui possunt Cassii nomen odisse? an eorum, qui utrisque armis vacant? non vereor, ne acerbus civis quisquam istorum sit, qui otio delectantur. Tertio verò generi non militum veteranorum, sed importunissimorum hostium, cupio quàm acerbissimum dolorem inurere: quamquam, Patres conscripti, quousque dicemus sententias veteranorum arbitratu? quod eorum tantum fastidium est, quæ tanta arrogantia, ut ad arbitrium illorum imperatores etiam deligamus?

39. Ego autem (dicendum est enim, Patres conscripti, quod sentio) non tam veteranos intuendos nobis arbitror, quàm quid tirones milites, flos Italiæ, quid novæ legiones, ad liberandam patriam paratissimæ, quid cuncta Italia de vestra gravitate sentiat. Nihil enim semper floret, ætas succedit ætati: diu legiones Cæsaris viguerunt; nunc vigent Pansæ, vigent Hirtii, vigent Cæsaris filii, vigent Planci: vincunt numero, vincunt ætatibus: nimirum etiam auctoritate vincunt: id enim bellum gerunt, quod ab omnibus gentibus comprobatur. Itaque his præmia promissa sunt: illis persoluta. Fruantur his illi, persolvantur hic, quæ spopondimus: id enim deos immortales spero æquissimum judicare.

40. Quæ quum ita sint, eam, quam dixi, sententiam, vobis, Patres conscripti, censeo comprobandam.

# PHILIPPICA XII.

## ORATIO QUINQUAGESIMA QUARTA.

*Retulerat Pansa consul de legatis iterum ad Antonium de pace mittendis : legati decreti erant P. Servilius, et ipse Cicero. Legationem non modò supervacaneam esse, quum ab Antonio pacem sperare non liceat, sed inutilem etiam, ac turpem, multis argumentis Cicero docet : quòd si rursus agendum de pace cum Antonio sit, minimè tamen omnium se legatum deligi oportere ; tamen in ea re vitæ suæ majorem quàm reipublicæ, quam semper defenderit, rationem habere velle. Manutius.*

I. Etsi minimè decere videtur, Patres conscripti, falli, decipi, errare eum, cui vos maximis sæpè de rebus assentiamini ; consolor me tamen, quoniam vobiscum pariter, et unà cum sapientissimo consule erravi 1. Nam quum duo consulares spem honestæ pacis nobis attulissent, quòd erant familiares M. Antonii, quòd domestici, nosse aliquod ejus vulnus 2, quod nobis ignotum esset, videbantur : apud alterum 3 uxor, liberi ; alter, quotidie litteras mittere, accipere, apertè favere Antonio.

2. Hi subitò hortari ad pacem, quod jamdiu non fecissent, non sine causa videbantur. Accessit consul hortator : at quì consul ? si prudentiam quærimus, quì minimè falli posset : si virtutem, qui nullam pacem probaret, nisi Antonio cedente, atque victo : si magnitudinem

1 *Erravi*, quum credidi Caleno et Pisoni, spem pacis ab Antonio afferentibus.

2 *Vulnus*, quo coactus Antonius ad pacem tandem descenderet.

3 *Alterum*, Calenum. *Alter*, Piso.

spe falsâ atque fallaci; redeamus in viam: optimus est portus pœnitenti mutatio consilii.

III. Quid enim, per deos immortales! potest reipublicæ prodesse nostra legatio? Prodesse dico? quid si etiam obfutura est? Obfutura? quid si jam obfuit? An vos acerrimam illam et fortissimam populi Romani libertatis recuperandæ cupiditatem, non imminutam ac debilitatam putatis legatione pacis auditâ? Quid municipia censetis? quid colonias? quid cunctam Italiam? futuram eodem studio, quo contra commune incendium exarserat? an non putamus fore, ut eos pœniteat professos esse, et præ se tulisse odium in Antonium, qui pecunias polliciti sunt, qui arma, qui se totos et animis, et corporibus in salutem reipublicæ contulerunt? Quemadmodum vestrum hoc consilium Capua probabit, quæ temporibus his Roma altera est? illa impios cives judicavit, ejecit, exclusit: illi, illi, inquam, urbi fortissimè conanti e manibus est ereptus Antonius.

8. Quid? legionum nostrarum nervos, nonne his consiliis incidimus? quis est enim, qui ad bellum inflammato animo sit futurus, spe pacis oblatâ? ipsa illa Martia, cœlestis et divina legio, hunc nuntio languescet, et mollietur, atque illud pulcherrimum nomen Martium amittet: excident gladii: fluent arma de manibus. Senatum enim secuta, non arbitrabitur se graviori odio in Antonium esse debere, quàm senatum. Pudet hujus legionis, pudet quartæ, quæ pari virtute nostram auctoritatem probans, non ut consulem et imperatorem suum, sed ut hostem et oppugnatorem patriæ reliquit Antonium: pudet optimi exercitûs, qui conjunctus est ex 8 duobus: qui jam lustratus, qui pro-

8 *Ex duobus*, Hirtii nempe et Cæsaris exercitibus.

fectus ad Mutinam est : qui si pacis, id est, timoris nostri, nomen audiverit, ut non referat pedem, insistet certè : quis enim, revocante, et receptui canente senatu, properet dimicare.

IV. Quid autem hoc injustius, quàm nos, inscientibus iis, qui bellum gerunt, de pace decernere ? nec solùm inscientibus, sed etiam invitis ? An vos A. Hirtium, præclarissimum consulem, C. Cæsarem, deorum beneficio natum ad hæc tempora, quorum epistolas, spem victoriæ declarantes, in manu teneo, pacem velle censetis ? vincere illi expetunt ; pacisque dulcissimum et pulcherrimum nomen non pactione, sed victoriâ concupierunt. Quid ? Galliam quo tandem animo hanc rem auditurum putatis ? Illa enim hujus belli propulsandi, administrandi, sustinendi principatum tenet. Gallia Decimi Bruti nutum ipsum, ne dicam imperium, secuta, armis, viris, pecuniâ, belli principia firmavit : eadem crudelitati M. Antonii suum totum corpus objecit : exhauritur, vastatur, uritur : omnes æquo animo belli patitur injurias, dummodo repellat periculum servitutis.

10. Et, ut omittam reliquas partes Galliæ (nam sunt omnes pares) Patavini alios excluserunt, alios ejecerunt, missos ab Antonio : pecuniâ, militibus, et, quod maximè deerat, armis, nostros duces adjuverunt : fecerunt idem reliqui, qui quondam 9 in eâdem causa erant, et propter multorum injurias alienati a senatu putabantur : quos minimè mirum est, communicatâ cum his republicâ, fideles esse, qui etiam expertes ejus fidem suam semper præstiterunt.

V. His igitur omnibus victoriam sperantibus pacis nomen afferemus, id est, desperationem victoriæ ? Quid, si ne potest quidem ulla esse

9 *Quondam*, quum cives Rom. nondum erant,

pax? quæ enim est conditio pacis, in qua ei, cum quo pacem facias, nihil concedi potest? Multis rebus a nobis ad pacem est invitatus Antonius; bellum tamen maluit: missi legati, repugnante me; sed tamen missi: delata mandata; non paruit: denuntiatum est, ne Brutum obsideret, a Mutina discederet; oppugnavit etiam vehementius. Et ad eum legatos de pace mittemus, qui pacis nuntios repudiavit? verecundioremne coram putamus in postulando fore, quam fuerit tum, quum misit mandata ad senatum? Atqui tum ea petebat, quæ videbantur improba omnino, sed tamen aliquo modo posse concedi: nondum erat vestris tam gravissimis, tamque multis judiciis, ignominiisque concisus: nunc ea petit, quæ dare nullo modo possumus, nisi prius volumus nos bello victos confiteri. Senatusconsulta falsa delata [1] ab eo judicavimus: num ea vera possumus judicare? Leges statuimus per vim et contra auspicia latas, iisque nec populum, nec plebem teneri: num ea restitui posse censetis? Sestertium septies millies avertisse Antonium pecuniæ publicæ judicavistis: num fraude poterit carere peculatus? Immunitates ab eo civitatibus, sacerdotia, regna venierunt: num figentur rursus eæ tabulæ, quas vos decretis vestris refixistis?

VI. Quod si ea, quæ decrevimus, obruere, num etiam memoriam rerum delere possumus? quando enim obliviscetur ulla posteritas, cujus scelere in hac vestitus fœditate fuerimus? ut centurionum legionis Martiæ Brundisii profusus sanguis eluatur, num elui prædicatio crudelitatis potest, ut media [2] præteream, quæ ve-

---

[1] *Delata*, in ærarium, ubi asservabantur.

[2] *Media*, scelera quæ patravit inter cædem Brundisinam et Mutinæ oppugnationem.

tustas tollet operum circa Mutinam tetra monumenta, sceleris indicia, latrociniique vestigia?

13. Huic igitur importuno atque impuro parricidæ quid habemus, per deos immortales! quod remittamus? An Galliam ultimam, et exercitum? Quid est aliud, non pacem facere, sed differre bellum? nec solùm propagare bellum, sed concedere etiam victoriam? An ille non vicerit, quacumque conditione in hanc urbem cum suis armis venerit? Nunc omnia tenemus: auctoritate valemus plurimùm: absunt tot perditi cives, nefarium secuti ducem; tamen eorum ora, sermones, qui in urbe ex numero relicti sunt, ferre non possumus: quid censetis, quum tot uno tempore irruperint; nos arma posuerimus; illi non posuerint; nonne nos nostris consiliis victos in perpetuum fore?

14. Ponite ante oculos M. Antonium consularem: sperantem consulatum Lucium adjungite: supplete ceteros, neque nostri ordinis solùm honores et imperia meditantes: nolite ne Tirones quidem, Numisios, et Mustelas, Saxasve contemnere: cum his facta pax, non erit pax, sed pactio servitutis. L. Pisonis, amplissimi viri, præclara vox à te non solùm in hoc ordine, Pansa, sed etiam in concione jure laudata est. Excessurum se ex Italia dixit, deos penates et sedes patrias relicturum, si (quod dii omen averterint) rempublicam oppressisset Antonius.

VII. Quæro igitur a te, Piso, nonne oppressam rempublicam putes, si tot, tam impii, tam audaces, tam facinorosi recepti sint? quos nondum tantis parricidiis contaminatos vix ferebamus, hos, nunc omni scelere coopertos tolerabiles censes civitati fore? Aut isto tuo, mihi crede, consilio erit utendum, ut cedamus, abeamus, vitam inopem et vagam persequamur, aut cervices latronibus dandæ, atque in patria cadendum est.

16. Ubi sunt, C. Pansa, illæ cohortationes pulcherrimæ tuæ, quibus a te excitatus senatus, inflammatus populus Romanus non solùm audivit, sed etiam didicit, nihil esse homini Romano fœdius servitute? Idcircone saga sumpsimus, arma cepimus, juventutem omnem ex tota Italia excussimus, ut, exercitu florentissimo et maximo, legati ad pacem mitterentur? si postulandam, quid timemus? si accipiendam, cur non rogamur? In hac ego legatione sim, aut ad id 3 consilium admiscear, in quo, ne si dissensero quidem a ceteris, sciturus populus Romanus sit? Ita fiet, ut, si quid remissum aut concessum sit, meo semper periculo peccet Antonius, quum ei peccandi potestas a me concessa videatur.

17. Quod si habenda cum M. Antonii latrocinio pacis ratio fuit, mea tamen persona ad istam pacem conciliandam minimè fuit deligenda. Ego numquam legatos mittendos censui: ego ante legatorum reditum ausus sum dicere, Pacem ipsam si afferrent, quoniam semper sub nomine pacis bellum lateret, repudiandam: ego princeps sagorum 4: ego semper illum hostem appellavi, quum alii adversarium: semper hoc bellum, quum alii tumultum: nec hæc in senatu solùm; eadem ad populum semper egi: nec solùm in ipsum, sed in ejus socios facinorum, et ministros, et præsentes, et eos, qui unà sunt; in totam denique M. Antonii domum sum semper invectus.

18. Itaque, ut alacres et læti, spe pacis oblatâ, inter se impii cives, quasi vicissent, gratulabantur; sic me 5 iniquum ejurabant: de

---

3 *Ad id consilium*, de pace cum Antonio componenda.

4 *Princeps sagorum*, sumendorum.

5 *Me iniquum ejurabant*, legatum me rejiciebant, ut iniquum.

me querebantur: diffidebant etiam Servilio: meminerant, ejus sententiis confixum Antonium: L. Cæsarem, fortem quidem illum et constantem senatorem, avunculum tamen: Calenum, procuratorem: Pisonem, familiarem: te ipsum, Pansa, vehementissimum et fortissimum consulem, factum jam putant leniorem: non quod ita sit, aut esse possit; sed mentio a te facta pacis suspicionem multis attulit immutatæ voluntatis. Inter has personas me interjectum amici Antonii molestè ferunt; quibus gerendus 6 mos est, quoniam semel liberales esse cœpimus.

VIII. Proficiscantur legati optimis ominibus; sed ii proficiscantur, in quibus non offendatur Antonius. Quòd si de Antonio non laboratis, mihi certè, Patres conscripti, consulere debetis: parcite oculis saltem meis, et aliquam veniam justo dolori date. Quo enim adspectu videre potero (mitto hostem patriæ; ex quo mihi odium in illum commune vobiscum est) sed quomodo adspiciam mihi uni crudelissimum hostem, ut declarant ejus de me acerbissimæ conciones? Adeone me ferreum putatis, ut cum eo congredi, aut illum adspicere possim? qui nuper, quum in concione donaret eos, qui ei de parricidis audacissimi videbantur, mea bona donare se dixit Petissio Urbinati, qui ex naufragio luculenti patrimonii ad hæc Antoniana saxa projectus est.

20. An L. Antonium adspicere potero? cujus ego crudelitatem effugere non potuissem, nisi me mœnibus, et portis, et studio municipii mei defendissem. Atque idem hic mirmillo Asiaticus, latro Italiæ, collega Lentonis et Nuculæ, quum Aquilæ primipili nummos aureos daret, de meis

6 *Gerendus mos est*, ut ego unus legatorum non alm.

bonis se dare dixit : si enim de suis dixisset, ne aquilam 7 quidem ipsam crediturum putavit. Non ferent, inquam, oculi Saxam, Caphonem, non duo prætores, non tribunum plebis, non duo designatos tribunos, non Bestiam, non Trebellium, non Plancum : non possum animo æquo videre tot, tam importunos, tam sceleratos hostes ; nec id fit fastidio meo, sed caritate reipublicæ.

21. Sed vincam animum, mihique imperabo: dolorem justissimum, si non potero frangere occultabo. Quid ? vitæ censetisne, Patres conscripti, habendam mihi aliquam esse rationem ? quæ mihi quidem minimè cara est, præsertim quum Dolabella fecerit, ut optanda mors esset, modò sine cruciatu atque tormentis 8 : vobis tamen et populo Romano vilis esse spiritus meus non debet : is enim sum, nisi fortè me fallo, qui vigiliis, curis, sententiis, periculis etiam, quæ plurima adii propter acerbissimum omnium in me odium impiorum, perfecerim, ut non obstarem reipublicæ, ne quid arrogantiùs videar dicere. Quod quum ita sit, nihilne mihi de periculo meo cogitandum putatis ?

IX. Hìc quum essem in urbe ac domi, tamen multa sæpe tentata sunt, ubi me non solùm amicorum fidelitas, sed etiam universæ civitatis oculi custodiunt : quid censetis, quum iter ingressus ero, longum præsertim ? nullasne insidias pertimescendas ? Tres viæ sunt ad Mutinam, quò festinat animus, ut quàm primùm illud pignus libertatis populi Romani D. Brutum adspicere possim ; cujus in complexu libenter extremum vitæ spiritum ediderim, quum

---

7 *Ne aquilam*, etc. Jocus *perfrigidus*. Transit à Centurione ipso Aquila ad aquilam avem.

8 *Tormentis*, quibus affecit Dolabella Trebonium.

omnes actiones horum mensium, omnes sententiæ meæ pervenerint ad eum, qui mihi fuit propositus, exitum 9. Tres ergo, ut dixi, viæ; a supero mari, Flaminia; ab infero, Aurelia; media, Cassia.

23. Nunc, quæso, attendite, num aberret a conjectura suspicio periculi mei. Etruriam discriminat Cassia: scimusne igitur, Pansa, quibus in locis nunc sit Lentonis Cæsennii septemviralis auctoritas? nobiscum nec animo certè est, nec corpore: si autem aut domi est, aut non longè a domo, certè in Etruria est, id est, in via. Quis igitur mihi præstat, Lentonem uno capite esse contentum? Dic mihi præterea, Pansa, Ventidius ubi sit, cui fui semper amicus, antequam ille reipublicæ bonisque omnibus tam apertè est factus inimicus. Possum Cassiam vitare, tenere Flaminiam: quid, si Anconam, ut dicitur, Ventidius venerit? poterone Ariminum tutò accedere? Restat Aurelia; hîc quidem etiam præsidia habebo: possessiones enim sunt P. Clodii: tota familia occurret: hospitio invitabit, propter familiaritatem notissimam.

X. Hisce ego me viis committam, qui Terminalibus nuper in suburbium, ut eodem die reverterer, ire non sum ausus? domesticis me parietibus vix tueor sine amicorum custodiis. Itaque in urbe maneo; et si licebit, manebo: hæc mea sedes est, hæc vigilia, hæc custodia, hoc præsidium stativum. Teneant alii castra, regna, res bellicas: * oderint 1 hostem: nos, ut didicimus, semperque fecimus, urbem et res urbanas vobiscum pariter tuebimur. Neque verò recuso

9. *Ad eum exitum*, nempe Q. Bruti salutem.

1 *Oderint hostem.* Locus corruptus. Reponit Ursinus, adeant *hostem*; quod saltem intelligi potest.

munus 2 hoc; quamquam populum Romanum video pro me recusare. Nemo me minùs timidus, nemo cautior : res declarat : vigesimus 3 annus est, quum omnes scelerati me unum petunt. Itaque 4 ipsi, ne dicam mihi, reipublicæ pœnas dederunt : me salvum adhuc respublica conservavit sibi. Timidè hoc dicam : scio enim quidvis homini accidere posse : verumtamen semel circumsessus lectis valentissimorum 5 hominum viribus cecidi sciens, ut honestissimè possem exsurgere.

25. Possumne igitur satis videri cautus, satis providus, si me huic itineri tam infesto, tamque periculoso commisero? gloriam in morte debent ii, qui in reipublica versantur, non culpæ reprehensionem, et stultitiæ vituperationem relinquere. Quis bonus non luget mortem Trebonii? quis non dolet interitum talis et civis, et viri? At sunt qui dicant (durè illi quidem, sed tamen dicunt) minùs dolendum, quòd ab homine impuro nefarioque non caverit : etenim qui multorum custodem se profiteatur, eum sapientes sui primùm capitis aiunt custodem esse oportere. Quum septus sis legibus et judiciorum metu, non sunt omnia timenda, neque ad omnes insidias præsidia quærenda : quis enim audeat luci 6, quis in militari via, quis bene comitatum, quis illustrem aggredi? Hæc neque hoc tempore, neque in me valent : non modò enim

---

2 *Munus hoc*, nempe legationis ad Antonium.

3 *Vigesimus*, nempe a consulatu.

4 *Itaque*, propter has meas cautiones.

5 *Valentissimorum hominum*, quos Clodius contra Ciceronem concitaverat, quibusque adjutus ille hunc in exilium ire coegit. *Sciens*, id est, *sciens et volens*, ne pro me boni cum improbis pugnarent.

6 *Luci*, antiquè pro *luce*.

pœnam

pœnam non extimescet, qui mihi vim attulerit, sed etiam gloriam sperabit a latronum gregibus, et prædia.

XI. Hæc ego in urbe prævideo : facilis est circumspectus, unde exeam, quo progrediar, quid ad dexteram, quid ad sinistram sit : num idem in Apennini tramitibus facere potero? in quibus, etiam si non erunt insidiæ, quæ facillimè esse poterunt, animus tamen erit sollicitus, ut nihil possit de officiis legationis attendere. Sed effugi insidias : perrupi Apenninum : nempe in Antonii congressum, colloquiumque veniendum est. Quinam locus capietur? si extra castra : ceteri viderint : ego mortem actutum futuram puto : novi hominis furorem, novi effrenatam violentiam. Cujus acerbitas morum, immanitasque naturæ ne vino quidem permixta temperari solet; hic irâ dementiâque inflammatus, adhibito fratre Lucio, teterrimâ belluâ, numquam profectò a me sacrilegas manus atque impias abstinebit.

27. Memini colloquia et cum acerrimis hostibus, et cum gravissimè dissentientibus civibus. Cn. 7 Pompeius, Sexti filius, consul, me præsente, quum essem tiro in ejus exercitu, cum P. Vettio Scatone, duce Marsorum, inter bina castra collocutus est : quò quidem memini Sex. Pompeium, fratrem consulis, ad colloquium ipsum Româ venire, doctum virum atque sapientem : quem quum Scato salutasset : Quem te appellem? inquit. At ille, voluntate, hospitem; necessitate, hostem. Erat in illo colloquio æquitas : nullus timor, nulla suberat suspicio : mediocre etiam odium : non enim ut eriperent nobis socii civitatem, sed ut in eam reciperentur,

7 *Cn. Pompeius*, Pompeii Magni pater.

publica, ut levissimè dicam, non desiderat; tamen, si tutò licebit ire, proficiscar : omnino, Patres conscripti, totum hujusce rei consilium non periculo meo, sed utilitate reipublicæ metiar : de qua mihi, quoniam liberum est spatium, multùm etiam atque etiam considerandum puto, idque potissimum faciendum, quod maximè interesse reipublicæ judicavero.

# PHILIPPICA XIII.

## ORATIO QUINQUAGESIMA QUINTA.

*Initio mensis Aprilis, profecto ad bellum consule Pansâ, M. Æmilius Lepidus, pontifex maximus, qui, decreta sibi Hispaniâ, adhuc in Gallia morabatur, Romam litteras miserat, quibus ad pacem cum Antonio faciendam hortabatur. Ea de re quum ageretur, multique pacem suaderent, rogatus sententiam Cicero, hanc in senatu orationem dixit, in qua pacem quidem laudat; sed eam cum Antonio et Antonianis negat ullam esse posse. Recitat et interpretatur Antonii litteras ad Hirtium et ad Cæsarem Octavianum missas, ex quibus, qui animus sit Antonii, docet. Servilii sententiam probat de mandatis litterisque M. Lepidi ad pacem cohortantis. Sextum Pompeium, quòd suam, eorumque quos secum haberet operam senatui populoque Romano pollicitus esset, vel eo senatusconsulto, quod in Servilii sententiam de Lepidi litteris fieret, vel proprio laudandum esse censet.* MANUTIUS.

I. A PRINCIPIO hujus belli, Patres conscripti, quod cum impiis civibus, sceleratisque suscepimus, timui, ne conditio insidiosa pacis, libertatis recuperandæ studia restingueret. Dulce enim etiam nomen est pacis; res verò ipsa quum jucunda, tum salutaris: nam nec privatos focos, nec publicas leges videtur, nec libertatis jura, cara habere, quem discordiæ, quem cædes civium, quem bellum civile delectat; eumque ex numero hominum ejiciendum, ex finibus humanæ naturæ exterminandum puto. Itaque sive Sulla, sive Marius, sive uterque, sive Octavius, sive Cinna, sive iterum [1] Sulla, sive al-

[1] *Iterum*, nempe cum Marii filio. Cum patre priùs bellaverat.

ter Marius et Carbo, sive quis alius civile bellum optavit, eum detestabilem civem reipublicæ natum judico. Nam quid ego de 2 proximo dicam, cujus acta defendimus, quum ipsum jure cæsum fateamur? Nihil igitur hoc cive, nihil hoc homine tetrius; si aut civis, aut homo habendus est, qui civile bellum concupiscit.

2. Sed hoc primùm videndum est, Patres conscripti, cum omnibusne pax esse possit, an sit aliquod bellum inexpiabile, in quo pactio pacis lex sit servitutis. Pacem cum Scipione 3 Sulla sive faciebat, sive simulabat; non erat desperandum, si convenisset, fore aliquem tolerabilem statum civitatis. Cinna si concordiam cum Octavio confirmare voluisset, hominum in republica sanitas 4 remanere potuisset. Proximo bello si aliquid de summa gravitate Pompeius, multum de cupiditate Cæsar remisisset, et pacem stabilem, et aliquam rempublicam nobis habere licuisset?

II. Hoc verò quid est? cum Antoniis pax potest esse? cum Censorino, Ventidio, Trebellio, Bestia, Nucula, Munatio, Lentone, Saxa, exempli causâ, paucos nominavi: genus infinitum, immanitatemque ipsi cernitis reliquorum. Addite illa 5 naufragia Cæsaris amicorum,

---

2 *De proximo*, qui civile bellum optavit. C. Julium Cæsarem significat.

3 *Cum Scipione*, Marii partibus favente, cujus exercitum Sulla, quum pacem velle se simularet, corruptum ab suo duce abduxit.

4 *Sanitas*, sana mens, sanæ de republica cogitationes.

5 *Illa naufragia Cæsaris amicorum*, id est, illam hominum turbam, qui, quas per amicitiam J. Cæsaris victoris paraverant opes, per omne libidinum genus iis perditis, naufragium fecerunt, ad mendicitatem reciderunt.

Barbas Cassios, Barbatios, Polliones : addite Antonii collusores et sodales, Eutrapelum, Melam, Cœlium, Pontium, Crassicium, Tironem, Mustelam, Petissium : comitatum relinquo, duces nomino. Huc accedunt Alaudæ, ceterique veterani, seminarium 6 judicum tertiæ decuriæ, qui suis rebus exhaustis, beneficiis Cæsaris devoratis, fortunas nostras concupiverunt.

4 O fidam dexteram Antonii, quâ ille plurimos cives trucidavit ! ô ratum, religiosumque fœdus, quod cum Antoniis fecerimus ! hoc si Marcus violare conabitur, Lucii eum sanctitas a scelere revocabit. Illis locus si in hac urbe fuerit, urbi ipsi locus non erit. Ora vobis eorum ponite ante oculos, et maximè Antoniorum ; incessum, adspectum, vultum, spiritum, latera tegentes alios, sequentes alios, alios prægredientes amicos : quem vini anhelitum ? quas contumelias fore censetis, minasque verborum ? nisi fortè eos pax ipsa leniet, maximéque quum in hunc ordinem venerint : salutabunt benignè, comiter appellabunt unumquemque nostrûm.

III. Non recordamini, per deos immortales ! quas in eos sententias dixeritis ? acta Antonii rescidistis : leges refixistis ; per vim et contra auspicia latas decrevistis : totius Italiæ delectus excitastis ; collegam 7 et socium scelerum omnium, hostem judicavistis : cum hoc quæ pax potest esse ? Hostis si esset externus, tamen id 8 ipsum vix, talibus factis, posset aliquo modo : maria, montes, regionum magnitudines interessent ; odisses eum, quem non videres. Hi

6 *Seminarium judicum.* Vide Philipp. I, cap. 8.

7 *Collegam*, Dollabellam, Trebonii nece nuper in Asia fœdatum.

8 *Ad ipsum*, pax. *Posset*, supple *esse*.

in oculis hærebunt, et, quum licebit, in faucibus : quibus enim septis tam immanes belluas continebimus ?

6. At incertus exitus belli est. Est omnino fortium virorum, quales vos esse debetis, virtutem 9 præstare : tantum enim possunt : fortunæ culpam non extimescere. Sed quoniam ab hoc ordine non fortitudo solùm, verùm etiam sapientia postulatur : quamquam vix videntur hæc posse sejungi, sejungamus tamen. Fortitudo dimicare jubet, justum 1 odium incendit, ad confligendum impellit, vocat ad periculum. Quid sapientia ? cautioribus utitur consiliis, in posterum providet, est omni ratione protectior. Quid igitur censet ? parendum est enim ; atque id optimum judicandum, quod sit sapientissimè constitutum. Si hoc præcipit, ne quid vitâ existimem antiquius, ne decernam capitis periculo, fugiam omne discrimen ; quæram ex ea, etiamne si erit, quum id fecero, serviendum ? Si annuerit ; ne ego sapientiam istam, quamvis sit 2 erudita, non audiam : sin responderit, Tu verò ita vitam corpusque servato, ita fortunas, ita rem familiarem, ut hæc posteriora libertate ducas ; itaque his uti velis, si liberâ republicâ possis ; nec pro his libertatem, sed pro libertate hæc projicias, tamquam 3 pignora injuriæ : tum sapientiæ vocem audire videar, eique, uti deo,

---

9 *Virtutem præstare*, firmum animum spondere et exhibere.

1 *Justum odium ;* in accusativo casu verba hæc sunt.

2 *Erudita ;* ironicè. Nam alludit ad Epicureos, qui sapientiam in eo ponebant, si quis ad vitam et voluptates omnia referret.

3 *Tamquam pignora injuriæ*, tamquam pignora, quibus datis, injuriam molliter et effeminatè pati cogaris, eo nempe metu, ne pignora illa amittas.

paream. Itaque si, receptis illis, possumus esse liberi, vincamus odium, pacemque patiamur: sin otium, incolumibus his, nullum esse potest; lætemur decertandi oblatam esse fortunam: aut enim, victis his, fruemur victrice republicâ; aut oppressi (quod omen avertat jupiter) si non spiritu, at virtutis laude vivemus.

IV. At enim nos M. Lepidus, imperator iterum, pontifex maximus, optimè proximo civili bello de republica meritus, ad pacem adhortatur. Nullius apud me, Patres conscripti, auctoritas major est, quàm M. Lepidi, vel propter ipsius virtutem, vel propter familiæ dignitatem: accedunt eòdem multa privata; magna ejus in me merita, mea quædam officia in illum: maximum verò ejus beneficium numero, quòd hoc animo in rempublicam est, quæ mihi vità meâ semper fuit carior.

8. Nam quum Magnum 4 Pompeium, clarissimum adolescentem, præstantissimi viri filium, auctoritate adduxit ad pacem, remque publicam sine armis maximo civilis belli periculo liberavit; tum me ejus beneficio plus quàm pro virili parte obligatum puto. Itaque ei et honores 5 decrevi, quos potui amplissimos, in quibus vos mihi estis assensi; nec umquam de illo et sperare optimè, et loqui destiti. Magnis et multis 6 pignoribus M. Lepidum respublica illigatum tenet: summa nobilitas est hominis, summi honores, amplissimum sacerdotium, plurima urbis ornamenta, ipsius, fratris, majorumque

4 *Magnum Pompeium*; Sextus is est Pompeius, Pompeii M. filius.

5 *Honores*, statuam equestrem inauratam, in rostris collocandam.

6 *Pignoribus*, quibus fiduciam fecit, qualem se præstiturus sit in republica.

monumenta : probatissima uxor : optatissimi liberi, res familiaris quum ampla, tum casta a cruore civili : nemo ab eo civis violatus, multi beneficio et misericordiâ liberati. Talis igitur vir et civis opinione labi potest, voluntate a republica dissidere nullo pacto potest.

9. Pacem vult M. Lepidus. Præclarè ; si talem potest efficere, qualem nuper effecit : quâ pace Cn. Pompeii filium respublica adspiciet, suoque sinu complexuque recipiet ; neque solum illum, sed cum illo seipsam sibi restitutam putabit. Hæc causa fuit, cur decerneretis statuam in Rostris inscriptione præclara, cur absenti triumphum : quamquam enim magnas res bellicas gesserat, et triumpho dignas, non erat tamen ei tribuendum, quod nec L. Æmilio, nec Æmiliano Scipioni, nec superiori Africano, nec Mario, nec Pompeio, qui majora bella gesserunt : sed, quòd silentio civile bellum confecerat, quum primùm licuit, honores in eum maximos contulistis.

V. Existimasne igitur, M. Lepide, qualem Pompeium respublica habitura sit civem, tales futuros in republica Antonios ? in altero pudor, gravitas, moderatio, integritas ; in illis (et quum hos compello, prætereo animo ex grege latrocinii neminem) libidines, scelera, ad omne facinus immanis audacia. Deinde obsecro vos, Patres conscripti, quis hoc vestrûm non videt, quod Fortuna ipsa, quæ dicitur cæca, vidit ? salvis enim actis Cæsaris, quæ concordiæ causâ defendimus, Pompeio sua domus patebit ; eamque non minoris, quàm emit Antonius, redimet : redimet, inquam, Cn. Pompeii domum filius. O rem acerbam ! sed hæc satis diu multùmque defleta sunt. Decrevistis tantam pecuniam Pompeio, quantam ex bonis patriis in prædæ dissipatione inimicus victor redegisset.

11. Sed hanc mihi dispensationem pro paterna necessitudine et conjunctione deposco. Redimet hortos, ædes, urbana quædam, quæ possidet Antonius : nam argentum, vestem, suppellectilem, vinum amittet æquo animo, quæ ille helluo dissipavit. Albanum, Firmanum a Dolabella recuperabit : etiam ab Antonio Tusculanum : hique, qui nunc Mutinam oppugnant, D. Brutum obsident, de Falerno 7 anseres depellentur. Sunt alii plures fortasse, sed meâ memoriâ dilabuntur. Ego etiam eos dico, qui hostium numero non sunt, Pompeianas possessiones, quanti emerint, filio reddituros.

12. Satis inconsiderati fuit, ne dicam audacis, rem ullam ex illis attingere; retinere verò quis poterit, clarissimo domino restituto? An is non reddet, qui domini patrimonium circumplexus, quasi thesaurum draco, Pompeii servus, libertus Cæsaris, agri Lucani possessiones occupavit? Atque illud 8 septies millies, quod adolescenti, Patres conscripti, spopondistis, ita describetur, ut videatur a vobis Cn. Pompeii filius in patrimonio suo collocatus. Hæc senatus : reliqua populus Romanus in ea familia, quam vidit amplissimam, persequetur : in primis paternum auguratûs locum, in quem ego eum, ut, quod a patre accepi, filio reddam, meâ nominatione cooptabo. Utrum igitur augurem Jovis optimi maximi, cujus interpretes internuntiique constituti sumus, utrum populus Romanus libentiùs sanciet, Pompeium, an Antonium? Mihi quidem numine deorum immortalium videtur hoc fortuna voluisse, ut actis Cæsaris firmis ac ratis

---

7 *Falerno*, fundo quodam Cn. Pompeii, quem Antonius poetæ cuidam, in castra secuto, cui nomen Anser erat, dono dederat.

8 *Illud septies millies*. Vide Philipp. I. cap. 7.

Cn. Pompeii filius posset, et dignitatem, et fortunas patrias recuperare.

VI. Ac ne illud quidem silentio, Patres conscripti, prætereundum puto, quod clarissimi viri 9 legati L. Paulus, Q. Thermus, C. Fannius, quorum habetis cognitam voluntatem in rempublicam, eamque perpetuam atque constantem, nuntiant, se Pompeii conveniendi causâ devertisse Massiliam, eumque cognovisse paratissimo animo, ut cum suis copiis iret ad Mutinam, ni vereretur veteranorum 1 animos offendere. Est verò ejus patris filius, qui sapienter faciebat non minùs multa, quàm fortiter. Itaque intelligitis et animum ei præstò fuisse, nec consilium defuisse.

14. Atque etiam hoc M. Lepido providendum est, ne quid arrogantius, quàm ejus mores ferunt, facere videatur. Si enim nos exercitu terret, non meminit, illum exercitum senatûs, populique Romani, atque universæ reipublicæ esse, non suum. At uti potest pro suo. Quid tum? omniane viris bonis, quæ facere possunt, facienda sunt? etiamne si turpia, si perniciosa erunt? si facere omnino non licebit? quid autem turpius, aut fœdius, aut quod minùs deceat, quàm contra senatum, contra cives, contra patriam exercitum ducere? quid verò magis vituperandum, quàm id facere, quod non liceat? Licet autem nemini contra patriam ducere exercitum; si quidem licere id dicimus, quod legibus, quod more majorum, institutisque conceditur. Neque enim, quod quisque potest, id ei licet, nec, si non obstatur, propterea etiam permittitur. Tibi enim exercitum, Lepide, tam-

9 *Viri legati*, ab senatu ad Sextum Pompeium.

1 *Veteranorum*, quibus odiosum erat Pompeii nomen.

quam majoribus tuis, patria pro se dedit : hoc tu arcebis hostem ; fines imperii propagabis ; senatui populoque Romano parebis, si quam ad aliam rem te fortè traduxerit.

VII. Hæc si cogitas, es, M. Lepide, pontifex maximus ; M. Lepidi, pontificis maximi, pronepos : sin hominibus tantum licere judicas, quantum possunt ; vide, ne alienis exemplis, iisque recentibus, uti, quàm et antiquis et domesticis malle videare. Quòd si auctoritatem interponis sine armis, magis equidem laudo : sed vide ne hoc ipsum non sit necesse. Quamquam enim est tanta in te auctoritas, quanta debet in homine nobilissimo ; tamen senatus se ipse non contemnit : nec verò fuit umquam gravior, constantior, fortior. Incensi omnes rapimur ad libertatem recuperandam : non potest ullius auctoritate tantus senatûs, populique Romani ardor extingui : odimus : irati pugnamus : extorqueri de manibus arma non possunt : receptui signum aut revocationem a bello audire non possumus : speramus optima : pati vel difficillima malumus, quàm servire.

16. Cæsar confecit invictum exercitum : duo fortissimi consules adsunt cum copiis : L. Plánci consulis designati varia et magna auxilia non desunt : de D. Bruti salute certatur. Unus furiosus gladiator cum teterrimorum latronum manu contra patriam, contra deos penates, contra aras et focos, contra quatuor [2] consules gerit bellum. Huic cedamus? hujus conditiones audiamus? cum hoc pacem fieri posse credamus?

VIII. At periculum est, ne ab hoc [3] opprimamur. Non metuo, ne is, qui suis amplissi-

---

2 *Quatuor consules* ; duos gerentes magistratum, Pansam et Hirtium ; designatos duos, Brutum et Plancum.

3 *Ab hoc*, M. Lepido.

urbi præsident) invito et repugnante, legati missi tres consulares ad latronem, M. Antonium, gladiatorum ducem.

21. Quis tam barbarus umquam? tam immanis, tam ferus? non audivit: non respondit: neque eos solùm præsentes, sed multò magis nos, a quibus illi erant missi, sprevit, et pro nihilo putavit. Postea, quod scelus, quod facinus parricida non edidit? circumsedit colonos vestros, exercitum populi Romani, imperatorem, consulem designatum: agros divexat civium optimorum: hostis teterrimus omnibus bonis cruces ac tormenta minitatur.

X. Cum hoc, M. Lepide, pax esse quæ potest? cujus ne supplicio quidem ullo satiari videtur posse populus Romanus. Quòd si quis adhuc dubitare potuit, quin nulla societas huic ordini, populoque Romano cum illa importunissima bellua possit esse, desinat profectò dubitare, his cognitis litteris, quas mihi missas ab Hirtio consule modò accepi. Eas dum recito, dumque de singulis sententiis breviter disputo, velim, Patres conscripti, ut adhuc fecistis, me attentè audiatis. ANTONIUS HIRTIO et CÆSARI. Neque se imperatorem, nequem Hirtium consulem, nec proprætore Cæsarem satis hoc quidem scitè: deponere alienum nomen, ipse maluit, quàm illis suum reddere. *Cognitâ morte C. Trebonii, non plus gavisus sum, quàm dolui.* Videte quid se gavisum, quid doluisse dicat: faciliùs de pace deliberabitis. *Dedisse pœnas sceleratum cineri atque ossibus clarissimi viri, et apparuisse numen deorum intra finem anni vertentis, aut jam soluto supplicio parricidæ, aut impendente, lætandum est.* O Spartace! quem enim te potiùs appellem? cujus propter nefaria scelera tolerabilis fuisse videtur Catilina: lætandum esse ausus es scribere, Trebonium de-

disse pœnas? sceleratum Trebonium? quo scelere, nisi quòd te idibus Martiis a debita 6 tibi peste seduxit?

23. Age, hoc lætaris: videamus, quid molestè feras. *Hostem judicatum hoc tempore Dolabellam, eo quòd sicarium occiderit; et videri cariorem populo Romano filium scurræ, quàm C. Cæsarem, patriæ parentem, ingemiscendum est.* Quid ingemiscis hostem Dolabellam judicatum? quid te non intelligis delectu totâ Italiâ habito, consulibus missis, Cæsare ornato, sagis denique sumptis, hostem judicatum? quid est autem, scelerate, quòd gemas, hostem Dolabellam judicatum a senatu? quem tu ordinem omnino esse nullum putas: sed eam tibi causam belli gerendi proponis, ut senatum funditus deleas; reliqui boni et locupletes omnes summum ordinem subsequantur 7. At scurræ filium appellat. Quasi verò ignotus nobis fuerit splendidus eques Romanus Tribonii pater. Is autem humilitatem despicere audet cujusquam, qui ex 8 Fadia sustulerit liberos?

XI. *Acerbissimum verò est, te, A. Hirti, ornatum esse beneficiis Cæsaris, et talem ab eo relictum, qualem ipse miraris.* Equidem negare non possum, a Cæsare Hirtium ornatum: sed illa ornamenta in virtute et industria posita lucent. Tu verò, qui te ab eodem Cæsare ornatum negare non potes, quid esses, si tibi ille non tam multa tribuisset? ecquò te tua virtus

---

6 *A debita tibi peste seduxit;* quum eum extra senatum confabulando detineret, ne quid ille obstaret consilio Cæsaris occidendi, ipsum interfici unà necesse esset.

7 *Subsequantur,* in eamdem ruinam; unà jugulentur.

8 *Ex Fadia,* Fadii Bambalionis, libertini hominis, filiâ.

respublica armasset? quem tandem bonum pœniteret? nec enim sine pecunia exercitum alere, nec sine exercitu fratrem tuum capere potuisset.

33. *Securi* 9 *percussos Pœtum et Menedemum, civitate donatos, et hospites Cæsaris, laudastis.* Non laudamus, quod ne audivimus quidem: valde enim nobis in tanta perturbatione reipublicæ de duobus nequissimis Græculis cogitandum fuit. *Theopompum, nudum, expulsum a Trebonio, confugere Alexandriam neglexistis.* Magnum crimen senatûs: de Theopompo, summo homine, negleximus: qui ubi terrarum sit, quid agat, vivat denique, an mortuus sit, quis aut scit, aut curat? *Servium Galbam eodem* 1 *pugione succinctum in castris videtis.* Nihil tibi de Galba respondeo, fortissimo et constantissimo cive: coram aderit: præsens tibi et ipse, et ille, quem insimulas, pugio respondebit. *Milites aut meos, aut veteranos contraxistis, tamquam ad exitium eorum, qui Cæsarem occiderant; et eosdem necopinantes ad quæstoris sui, aut imperatoris, aut commilitonum suorum pericula impulistis.* Scilicet verba dedimus, decepimus: ignorabat legio Martia, quarta, ignorabant veterani, quid ageretur: non illi senatûs auctoritatem, non libertatem populi Romani sequebantur: Cæsaris mortem ulcisci volebant, quam omnes fatalem fuisse arbitrabantur: te videlicet salvum, beatum, florentem esse cupiebant.

XVII. O miser quum re, tum hoc ipso, quòd non sentis, quàm miser sis! Sed maximum crimen audite. *Denique quid non aut probavistis, aut fecistis? quid faciat, si reviviscat...* quis? credo enim, afferet aliquod scelerati hominis exemplum. *Cneius Pompeius ipse?* O nos turpes,

9 *Securi percussos*, in Macedonia, a Bruto.
1 *Eodem pugione*, quo scilicet Cæsarem percussit.

si

si quidem Cn. Pompeium imitaturi sumus! *aut filius ejus, si domi esse possit?* Poterit, mihi crede: nam paucis diebus et in domum, et in hortos paternos immigrabit. *Postremò negatis pacem posse fieri, nisi aut emisero Brutum, aut frumento juvero.* Alii istuc negant? ego verò, ne si ista quidem feceris, umquam tecum pacem huic civitati futuram puto. *Quid? hoc placetne veteranis istis? quibus adhuc omnia integra sunt.* Nihil vidi tam integrum, quàm ut oppugnare imperatorem incipiant, quem tanto studio consensuque offenderint.

35. *Quoniam vos assentationibus et venenatis muneribus venistis.* Depravati aut corrupti sunt, quibus persuasum est, fœdissimum hostem justissimo bello persequi? *At militibus inclusis opem fertis: nihil moror eos salvos esse, et ire quò jubetis; si tamen patiuntur perire eum, qui meruit.* Quàm benignè! denique usi liberalitate Antonii milites imperatorem reliquerunt, et se ad hostem metu perterriti contulerunt: per quos si non stetisset, non Dolabella 2 priùs imperatori suo, quàm Antonius etiam collegæ parentasset.

36. *Concordiæ factam esse mentionem scribitis in senatu, et legatos esse consulares quinque. Difficile est credere, eos, qui me præcipitem egerint, æquissimas conditiones ferentem, et tamen ex his aliquid remittere cogitantem, putare* 3 *aliquid moderatè, aut humanè esse facturos: vix etiam verisimile est, qui judicaverint hostem Dolabellam ob rectissimum facinus, eosdem*

---

2 *Non Dolabella priùs, etc.* Non Dolabella priùs imperatori suo *C. Cæsari* parentasset *morte Trebonii*, quàm Antonius collegæ *Cæsari in consulatu* D. Bruti nece.

3 *Putare*, redundat, quum priùs dictum sit *credere.*

*nobis parcere posse, idem sentientibus.* Parumne videtur, omnium facinorum sibi cum Dolabella societatem initam confiteri? nonne cernitis, ex uno fonte omnia scelera manare? Ipse denique fatetur, hoc quidem satis acutè, non posse eos, qui hostem Dolabellam judicaverint ob rectissimum facinus (ita enim videtur Antonio) sibi parcere, idem sentienti.

XVIII. Quid huic facias, qui hæc litteris, memoriæque mandarit, ita sibi convenisse cum Dolabella, ut ille Trebonium, et, si posset, etiam Brutum, Cassium, discruciatos necaret, eademque inhiberet 4 supplicia nobis? conservandus civis cum tam pio justoque fœdere. Is etiam queritur conditiones suas repudiatas, æquas quidem et verecundas, ut haberet Galliam ultimam, aptissimam ad bellum renovándum instruendumque provinciam: ut Alaudæ in tertia decuria judicarent, id est, ut perfugium scelerum esset cum turpissimis reipublicæ sordibus: ut acta sua rata essent, cujus nullum 5 remanet consulatûs vestigium: cavebat etiam Lucio António, qui fuerat æquissimus agri privati et publici decempedator, Nuculâ et Lentone collegâ.

38. *Quamobrem vos potiùs animadvertite, utrum sit elegantius, et partibus utilius, Trebonii mortem persequi, an Cæsaris: et utrum sit æquius, concurrere nos, quò facilius reviviscat Pompeianorum causa, toties jugulata; an consentire, ne ludibrio simus inimicis.* Si esset jugulata, numquam exsurgeret: quod tibi, tuisque contingat! *Utrum*, inquit, *elegantius.* Atqui hoc bello de elegantia quæritur. *Et partibus utilius.* Partes, furiose, dicuntur in foro, in curia.

---

4 *Inhiberet*, injungeret, infligeret.

5 *Nullum remanet*, etc. Nam quæcumque fecit consul, senatus sustulit.

39. Bellum contra patriam nefarium susceepisti : oppugnas Mutinam : circumsedes consulem designatum : bellum contra te duo consules gerunt, cumque his proprætore Cæsar : cuncta contra te Italia armata est. Istas tu partes potiùs, quàm a populo Romano defectionem vocas ? *Potiùs Trebonii mortem, quàm Cæsaris persequamur?* Trebonii satis persecuti sumus, hoste judicato Dolabellà : Cæsaris mors facillimè defenditur oblivione et silentio. Sed videte, quid moliatur : quum mortem Cæsaris ulciscendam putat ; mortem proponit non iis solùm, qui illam rem gesserunt, sed iis etiam, qui non molestè tulerunt.

XIX. *Quibus utri nostrûm ceciderint, lucro futurum est : quod spectaculum adhuc ipsa fortuna vitavit, ne videret unius corporis duas acies, lanistâ* 6 *Cicerone, dimicantes; qui usque eò felix est, ut iisdem ornamentis deceperit vos, quibus deceptum Cæsarem gloriatus est.* Pergit in mea maledicta, quasi verò ei pulcherrimè priora processerint : quem ego inustum verissimis maledictorum notis tradam hominum memoriæ sempiternæ. Ego *lanista?* et quidem non insipiens : deteriores enim jugulari cupio, meliores vincere. *Utri ceciderint* scribit lucro nobis futurum. O præclarum lucrum ! quo, te victore (quod dii omen avertant) beata mors eorum futura sit, qui e vita excesserint sine tormentis.

41. A me deceptos ait eisdem *ornamentis* Hirtium et Cæsarem. Quod, quæso, adhuc a me est tributum Hirtio ornamentum ? nam Cæsari plura et majora debentur. Deceptum autem patrem a me Cæsarem dicere audes ? Tu, tu, inquam, illum occidisti 7 Lupercalibus : cujus,

6 *Lanistâ.* Erat Lanista gladiatorum magister.

7 *Occidisti Lupercalibus*, quum eum, diademate capiti imposito, omnium telis objecisti.

homo ingratissime, flaminium 8 cur reliquisti? Sed jam videte magni et clari viri admirabilem gravitatem, atque constantiam.

42. *Mihi quidem constat, nec meam contumeliam, nec meorum ferre: nec desérere partes, quas Pompeius odivit, nec veteranos sedibus suis moveri pati, nec singulos ad cruciatum trahi, nec fallere fidem, quam dedi Dolabellæ.* Omitto alia: *fidem Dolabellæ* sanctissimi viri, deserere homo pius non potest: quam fidem? an optimi cujusque cædis; urbis et Italiæ partitionis: suis dandarum, diripiendarumque provinciarum? nam quid erat aliud, quod inter Antonium et Dolabellam, impurissimos parricidas, fœdere ac fide sanciretur?

43. *Nec Lepidi societatem violare, piissimi hominis.* Tibi cum Lepido societas, aut cum ullo, non dicam bono cive, sicut ille est, sed homine sano? Id agis, ut Lepidum, aut impium aut insanum existimari velis: nihil agis: quamquam affirmare de altero difficile est, de Lepido præsertim, quem ego metuam numquam, bene sperabo, dum licebit. Revocare te a furore Lepidus voluit, non adjutor esse dementiæ. Tu porrò ne pios quidem, sed piissimos quæris: et, quod verbum omnino nullum in lingua Latina est, id, propter tuam divinam pietatem, novum inducis.

44. *Nec Plancum prodere, participem consiliorum.* Plancum participem? cujus memorabilis ac divina virtus lucem affert reipublicæ: nisi fortè eum subsidio tibi venire arbitraris cum fortissimis legionibus, maximo equitatu, peditatuque Gallorum; quique, nisi ante ejus adventum reipublicæ pœnas dederis, ille hujus

8 *Flaminium;* fuerat enim Antonius Cæsaris *flamen* a senatu dictus, tamquam alicujus dei.

belli feret principatum : quamquam enim prima præsidia utiliora reipublicæ sunt, tamen extrema sunt gratiora.

XX. Sed jam se colligit, et ad extremum incipit philosophari. *Si me rectis sensibus euntem dii immortales, ut spero, adjuverint; vivam libenter : sin autem aliud me fatum manet; præcipio gaudia suppliciorum vestrorum. Namque, si victi Pompeiani tam insolentes sunt; victores quales futuri sint, vos potiùs experiemini.* Præcipias licet gaudia : non enim tibi cum Pompeianis, sed cum universa republica bellum est : omnes te dii, homines, summi, medii, infimi; cives, peregrini; viri, mulieres; liberi, servi oderunt; sensimus hoc nuper falso nuntio; vero propediem sentiemus : quæ si tecum ipse recolis, æquiore animo, et majore consolatione moriere.

46. *Denique summa judicii mei spectat hùc, ut meorum* 9 *injurias ferre possim, si aut oblivisci velint ipsi fecisse, aut ulcisci parati sint unà nobiscum Cæsaris mortem.* Hac Antonii sententiâ cognitâ, dubitaturosne A. Hirtium, C. Pansam, consules, putatis, quin ad Antonium transeant? Brutum obsideant? Mutinam expugnare cupiant? Quid de Pansa et Hirtio loquar? Cæsar, singulari pietate adolescens, poterit se tenere, quin D. Bruti sanguine pœnas patrias persequatur? Itaque fecerunt, uti his litteris lectis ad munitiones propriùs accederent. Quò major adolescens Cæsar, majoreque deorum immortalium beneficio reipublicæ natus est, qui nullâ specie paterni nominis, nec pietate, abductus umquam est. Intelligit, maximam pietatem conservatione patriæ contineri.

47. Quòd si partium certamen esset, quarum omnino nomen exstinctum est, Antoniusne po-

9 *Meorum*; sic blandè appellat Hirtium et Cæsarem.

tiùs et Ventidius partes Cæsaris defenderent, quàm primùm Cæsar, adolescens summâ pietate et memoriâ parentis sui? deinde Pansa et Hirtius, qui quasi cornua duo tenuerunt Cæsaris, tum, quum illæ verè partes vocabantur? Hæ verò quæ sunt partes, quum alteris senatûs auctoritas, populi Romani libertas, reipublicæ salus proposita sit; alteris cædes bonorum, urbis Italiæque partitio? Veniamus aliquando ad clausulam.

XXI. *Legatos venire non credo.* Bene [1] me novit. *Bellum quò veniat.* Proposito præsertim exemplo Dolabellæ. Sanctiore erunt, credo, jure legati, quàm duo consules contra quos arma fert: quàm Cæsar, cujus patris flamen est: quàm consul designatus, quem oppugnat: quàm Mutina, quam obsidet: quàm patria, cui ignem, ferrumque minitatur. *Quum venerint, quæ postulent, cognoscam.* Quin tu abis in malam pestem, malumque cruciatum? Ad te quisquam veniat, nisi Ventidii similis? Oriens incendium qui restinguerent, summos viros misimus; repudiasti: nunc in tantam flammam, tamque inveteratam mittamus, quum locum tibi reliquum non modò ad pacem, sed ne ad deditionem quidem feceris?

49. Hanc ego Epistolam, Patres conscripti, non quò illum dignum putarem, recitavi, sed ut confessionibus ipsius omnia patefacta ejus parricidia videretis. Cum hoc pacem M. Lepidus, vir ornatissimus omnibus et virtutis, et fortunæ bonis, si hæc videret denique, aut vellet, aut fieri posse arbitraretur? *Priùs* [2] *undis*

---

1 *Bene me.* Legatus cum Servilio delectus erat Cicero ab Senatu.

2 *Priùs undis flamma;* proverbium per ellipsim: supple *misceatur.*

*flamma*, ut ait poeta nescio quis, priùs denique omnia, quàm aut cum Antoniis respublica, aut cum republica Antonii redeant in gratiam. Monstra quædam sunt ista, et portenta, et prodigia reipublicæ. Moveri sedibus suis huic urbi melius est, atque alias, si fieri possit, in terras demigrare, unde Antoniorum nec facta, nec nomen audiat, quàm illos Cæsaris virtute ejectos 3, Bruti retentos, intra hæc mœnia videre. Optatissimum est vincere: secundum est, nullum casum pro dignitate et libertate patriæ non ferendum putare: quod reliquum est, non est tertium, sed postremum omnium, maximam turpitudinem suscipere vitæ cupiditate.

50. Quæ quum ita sint, de mandatis, litterisque M. Lepidi, viri clarissimi, Servilio assentior: et hoc ampliùs censeo, « Magnum » Pompeium, Cn. filium, pro patris, majorumque suorum animo studioque in rempublicam, » suaque pristina virtute, industria, voluntate, » fecisse, quòd suam, eorumque, quos secum » haberet, operam senatui populoque Romano » pollicitus esset, eamque rem senatui, populoque Romano gratam acceptamque esse, ei» que honori dignitatique eam rem fore. Hoc vel conjungi cum hoc senatusconsulto 4 licet, vel sejungi potest, separatimque perscribi, ut proprio senatusconsulto Pompeius collaudatus esse videatur.

---

3 *Ejectos*, quia metu Cæsaris urbem reliquerant. *Retentos*, in obsidione Mutinæ.

4 *Senatusconsulto*, nempe de litteris Lepidi.

# PHILIPPICA XIV.

## ORATIO QUINQUAGESIMA SEXTA.

*Allatis, de prœlio ad Mutinam commisso Antonioque victo, litteris consulum, et Cæsaris, M. Cornutus, prætor urbanus, qui consulare munus, absentibus consulibus, more majorum sustinebat, quum senatum vocasset, easque litteras recitasset, sententias rogavit. Quid alii censuerint, qui ante Ciceronem rogati sunt, obscurum est: unus tamen ex iis, redeundum, sagis depositis, ad togas in hodiernum diem, idemque fortasse, decernendam consulibus et Cæsari supplicationem, censuit. Sententia verò Ciceronis hæc fuit: non esse mutandum vestitum, nisi Decimo Bruto, cujus causâ saga sumpta essent, liberato: Antonium, quique unà essent, hostes judicandos: supplicationem quinquaginta dierum communiter tribus ducibus decernendam: milites eos, qui pro republica pugnantes interierunt, monumento quàm amplissimo cohonestandos, quæque iis præmia senatus promiserat, ea parentibus, liberis, conjugibus, fratribus eorum persolvenda. Manutius.*

I. Si ut ex litteris, quæ recitatæ sunt, Patres conscripti, sceleratissimorum hostium exercitum cæsum, fusumque cognovi; sic id, quod et omnes maximè optamus, et ex ea victoria, quæ parta est, consecutum arbitramur, D. Brutum egressum jam Mutinâ esse cognovissem: propter cujus periculum ad saga issemus, propter ejusdem salutem redeundum ad pristinum vestitum sine ulla dubitatione censerem. Antè verò, quàm sit ea res, quam avidissimè civitas exspectat, allata, lætitiæ usus satis est maximæ præclarissimæque pugnæ: reditum ad vestitum confectæ victoriæ reservate: confectio autem hujus belli est D. Bruti salus.

2. Quæ autem est ista sententia, ut in hodi-

ernum diem vestitus mutetur, deinde cras sagati prodeamus? Nos verò quum semel ad eum, quem cupimus, optamusque vestitum redierimus, id agamus, ut eum in perpetuum retineamus: nam hoc quidem quum turpe est, tum ne diis quidem immortalibus gratum, ab eorum aris, ad quas togati adierimus, ad saga sumenda discedere.

3. Atque animadverto, Patres conscripti, quosdam huic favere sententiæ: quorum ea mens, idque consilium est, ut, quum videant gloriosissimum illum D. Bruto futurum diem, quo die, propter ejus salutem redierimus ad vestitum, hunc ei fructum eripere cupiant, ne memoriæ, posteritatique prodatur, propter unius civis periculum populum Romanum ad saga isse, propter ejusdem salutem redisse ad togas: tollite hanc; nullam tam pravæ sententiæ causam reperietis. Vos verò, P. C. conservate auctoritatem vestram, manete in sententia, tenete vestrâ memoriâ, quod sæpe ostendistis, hujus totius belli in unius viri fortissimi et maximi vita positum esse discrimen.

II. Ad D. Brutum liberandum legati missi, principes civitatis, qui illi hosti ac parricidæ, denuntiarent, ut a Mutina discederet: ejusdem D. Bruti conservandi gratiâ consul sortim ad bellum profectus A. Hirtius; cujus imbecillitatem valetudinis animi virtus et spes victoriæ confirmavit: Cæsar, quum exercitu per se comparato, a primis pestibus rempublicam 1 liberasset, ne quid postea sceleris oriretur, profectus est ad eumdem Brutum liberandum, vicitque dolorem domesticum 2 patriæ caritate.

---

1 *Rempublicam liberasset*, tum quum Antonium a Brundisio redire coegit.

2 *Domesticum*, nempe ob necem Cæsaris, patris adoptivi sui.

5. Quid C. Pansa egit aliud delectibus habendis; pecuniis comparandis, senatusconsultis faciendis gravissimis in Antonium, nobis cohortandis, populo Romano ad causam libertatis vocando, nisi ut D. Brutus liberaretur? a quo populus Romanus frequens ita salutem D. Bruti unâ voce depoposcit, ut eam non solùm commodis suis, sed etiam necessitati 3 victûs anteferret. Quod 4 sperare nos quidem debemus, Patres conscripti, aut inibi esse, aut jam esse confectum: sed spei fructum rei convenit, et eventui reservari, ne aut deorum immortalium beneficium festinatione præripuisse, aut vim fortunæ stultitiâ contempsisse videamur. Sed quoniam significatio vestra satis declarat, quid hac de re sentiatis; ad litteras veniam, quæ sunt a consulibus et a proprætore missæ, si pauca antè, quæ ad ipsas litteras pertineant, dixero.

III. Imbuti sanguine gladii, Patres conscripti, legionum, exercituumque nostrorum, vel madefacti 5 potiùs duobus consulum, tertio Cæsaris prælio. Si hostium fuit ille sanguis, summa militum pietas; nefarium scelus, si civium. Quousque igitur is, qui omnes hostes scelere superavit, nomine hostis carebit? nisi mucrones etiam nostrorum militum tremere vultis, et dubitare, utrùm in cive, an in hoste figantur.

7 Supplicationem decernitis; hostem non appellatis. Gratæ verò nostræ diis immortalibus

---

3 *Necessitati victûs;* jussit enim populus cibaria Mutinam ad Brutum deferri, ipse laborans commeatûs penuriâ.

4 *Quod*, nempe salutem Bruti. *Inibi esse*, in eo esse ut conficiatur mox.

5 *Vel potiùs madefacti*, quod mitius est quàm *imbuti*. Correctio est, quâ ostendat mucrones legionum hostili sanguine nondum esse satiatos.

gratulationes erunt, gratæ victimæ, quum interfecta sit civium multitudo. *De improbis*, inquit, *et audacibus:* nam sic eos appellat clarissimus 6 vir: quæ sunt urbanarum maledicta litium, non inustæ belli internecini 7 notæ. Testamenta, credo, subjiciunt; aut ejiciunt vicinos; aut adolescentulos circumscribunt: his enim vitiis affectos et talibus, malos, et audaces appellare consuetudo solet.

8. Bellum inexpiabile infert quatuor 8 consulibus unus omnium latronum teterrimus: gerit idem bellum cum senatu, populoque Romano: omnibus (quamquam ruit ipse suis cladibus) pestem, vastitatem, cruciatum, tormenta denuntiat: Dolabellæ ferum et immane facinus, quod nulla barbaria posset agnoscere, id suo consilio factum esse testatur: quæque esset facturus in hac urbe, nisi eum hinc ipse Jupiter ab hoc templo atque mœnibus repulisset, declaravit in Parmensium calamitate, quos, optimos viros, honestissimosque homines, maximè cum auctoritate hujus ordinis, populique Romani dignitate conjunctos, crudelissimis exemplis interemit propudium illud et portentum L. Antonius insigne odium hominum, vel, si etiam dii oderint quos oportet, omnium deorum. Refugit animus, Patres conscripti, eaque dicere reformidat, quæ L. Antonius in Parmensium liberis et conjugibus effecerit: quas enim turpitudines Antonii libenter subierunt, easdem per vim lætantur aliis se intulisse: sed vis calami-

6 *Clarissimus vir*, nempe Servilius, qui supplicationem decreverat.

7 *Internecini*, in quo non utri vicerint, sed utri pereant, pugnatur.

8 *Quatuor*, Pansæ et Hirtio consulibus nunc, Bruto et Planco designatis.

tosa est, quam illis intulerunt; libido flagitiosa, quâ Antoniorum oblita est vita.

IV. Est igitur quisquam, qui hostes appellare non audeat, quorum scelere crudelitatem Carthaginiensium victam esse fateatur? quâ enim in urbe tam immanis Annibal captâ, quàm in Parma surrepta Antonius? nisi fortè hujus coloniæ et ceterarum, in quas eodem est animo, non est hostis Antonius putandus.

10. Si verò coloniarum et municipiorum sine ulla dubitatione hostis est, quid tandem hujus censetis urbis, quam ille ad explendas egestates latrociniis suis concupivit? quam jam peritus metator et callidus decempedâ suâ Saxa diviserat? Recordamini, per deos immortales? Patres conscripti, quid hoc biduo timuerimus a domesticis hostibus, rumoribus 9 improbissimis dissipatis. Quis liberos, quis conjugem adspicere poterat sine fletu? quis domum? quis tecta? quis larem familiarem? Aut fœdissimam mortem omnes, aut miserabilem fugam cogitabant. Hæc a quibus timebantur, eos hostes appellare dubitamus? Gravius si quis attulerit nomen, libenter assentiar: hoc vulgari contentus vix sum, leviore non utar.

11. Itaque quum supplicationes justissimas ex is litteris, quæ recitatæ sunt, decernere debeamus, Serviliusque decrevit; augebo omnino numerum dierum, præsertim, quum non uni, sed communiter tribus ducibus sint decernendæ. Sed hoc primùm faciam, ut imperatores appellem eos, quorum virtute, consilio, felicitate, maximis periculis servitutis atque interitûs liberati sumus. Etenim cui viginti his annis supplicatio decreta est, ut non imperator appellaretur, aut

9. *Rumoribus*, de Antonii victoria. *Dissipatis*, ab amicis Antonii.

minimis rebus gestis, aut plerumque nullis? Quamobrem aut supplicatio ab eo, qui antè dixit, decernenda non fuit; aut usitatus honos pervulgatusque tribuendus iis, quibus etiam novi et singulares debentur.

V. An si quis Hispanorum, aut Gallorum, aut Thracum mille aut duo millia occidisset, eum hac consuetudine, quæ 1 increbuit, imperatorem appellaret senatus? tot legionibus cæsis, tantâ multitudine hostium interfectâ, hostium dico? ira, inquam, hostium, quamvis hoc isti hostes domestici nolint, clarissimis ducibus supplicationum honorem tribuemus, imperatorum nomen adimemus? Quanto enim honore, lætitiâ, gratulatione in hoc templum ingredi debent illi ipsi hujus urbis liberatores, quum hesterno die propter eorum res gestas me ovantem et propè triumphantem, populus Romanus in Capitolium domo tulerit, domum inde reduxerit?

13. Is enim demum est, meâ quidem sententiâ, justus triumphus ac verus, quum bene de republica meritis testimonium a consensu civitatis datur: nam sive in communi gaudio populi Romani uni 2 gratulabantur, magnum judicium; sive gratias agebant, eò majus: sive utrumque, nihil magnificentius excogitari potest. Tu igitur ipse de te? dixerit quispiam. Et quidem invitus: sed injuriæ dolor facit me, præter consuetudinem, gloriosum. Nonne satis est ab hominibus virtutis iguaris gratiam bene merentibus non referri? etiam in eos, qui omnes suas

---

1 *Quæ increbuit*, contra morem, qui majorum erat, eum scilicet appellare tantùm imperatorem, qui ingentem hostium numerum, non mille solùm aut duo millia, occidisset.

2 *Uni*, mihi. *Magnum judicium*, quanti res gestas æstimarent.

non semper utilitate reipublicæ, sed quum spe, tum timore moderari?

18. Quòd si quis de contentione principatûs laborat, quæ nulla esse debet; stultissimè facit, si vitiis cum virtute contendit: ut enim cursu cursus, sic in viris fortibus virtute superatur. Tu, si ego de republica optimè sentiam; ut me vincas, ipse pessimè senties? aut, si ad me bonorum concursum fidei videbis, ad te improbos invitabis? nollem, primùm reipublicæ causâ; deinde etiam dignitatis tuæ. Sed, si principatus ageretur, quem numquam expetivi, quid tandem mihi esset optatius 8? ego enim malis sententiis vinci non possum, bonis forsitan possum, et libenter.

19. Hæc populum Romanum videre, animadvertere, judicare, quidam molestè ferunt; poteratne fieri, ut non perinde homines de quoque, ut quisque mereretur, judicarent? ut enim de universo senatu populus Romanus verissimè judicat nullis reipublicæ temporibus hunc ordinem firmiorem atque fortiorem fuisse, sic de unoquoque nostrûm, et maximè qui hoc loco sententias dicimus, sciscitantur omnes, avent audire, quid quisque senserit: ita de unoquoque, ut quemque meritum arbitrantur, existimant.

20. Memoriâ tenent, me ante diem XIII Kal. Jan. principem revocandæ libertatis fuisse: me ex Kal. Jan. ad hanc horam invigilasse reipublicæ: meam domum measque aures dies, noctes, omnium præceptis, monitisque patuisse: meis litteris, meis nuntiis, meis cohortationibus omnes, qui ubique essent, ad patriæ præsidium excitatos: meis sententiis a Kalendis Januariis numquam legatos ad Antonium: semper illum hostem, semper hoc bellum: ut ego, qui

8 *Optatius*, quàm ut ipse pessimè sentias.

omni tempore veræ pacis auctor fuissem, huic essem nomini pestiferæ pacis inimicus. Idem Ventidium, quum alii tribunum plebis voluissent, non ego semper hostem? Has in sententias meas si consules designati 9 discessionem facere voluissent, omnibus istis latronibus auctoritate ipsâ senatûs jam pridem de manibus arma cecidissent.

VIII. Sed, quod tum non licuit, Patres conscripti, id hoc tempore non solùm licet, verùm etiam necesse est, eos, qui re sunt hostes, verbis notari, sententiis nostris hostes judicari.

22. Antea quum hostem, aut bellum nominassem, semel et sæpius sententiam meam de numero sententiarum sustulerunt 1; quod in hac causa jam fieri non potest: ex litteris enim C. Pansæ, A. Hirtii consulum, C. Cæsaris proprætoris, de honore diis immortalibus habendo sententias diximus. Supplicationem modò qui decrevit, idem imprudens hostes judicavit: numquam enim in civili bello supplicatio decreta est. Decretam dico? ne victoris quidem litteris postulata est.

23. Civile bellum consul Sulla gessit: legionibus in urbem adductis, quos voluit, expulit; quos potuit, occidit: supplicationis mentio nulla. Grave bellum Octavianum insecutum est: supplicatio Cinnæ nulla victoris. Cinnæ victoriam imperator ultus est Sulla: nulla supplicatio decreta a senatu. Ad te ipsum, P. Servili, num misit ullas collega 2 litteras de illa calamitosissima pugna Pharsaliæ? num te de supplicatione voluit referre? profectò noluit. At misit postea

9 *Designati;* vitiosa hæc vox, ac prorsus delenda. Tunc enim consules erant Pansa et Hirtius, non *designati* tantùm.

1 *Sustulerunt*, in meam non discedendo.

2 *Collega*, Cæsar, tunc iterum consul.

de Alexandria, de Pharnace. Pharsalicæ verò pugnæ ne triumphum quidem egit : eos enim cives pugna illa fustulerat, quibus non modò vivis, sed etiam victoribus, et incolumis et florens civitas esse posset : quod idem contigerat superioribus bellis civilibus.

24. Nam mihi consuli supplicatio, nullis armis sumptis, non ob cædem hostium, sed ob conservationem civium, novo et inaudito genere decreta est. Quamobrem aut supplicatio ob rempublicam pulcherrimè gestam postulantibus nostris imperatoribus deneganda est, quod præter Gabinium contigit nemini; aut, supplicatione decernendâ, hostes eos, de quibus decernitis, judicetis necesse est.

IX. Quod ergo ille re, id ego etiam verbo, quum imperatores eos appello : hoc ipso nomine et eos, qui jam devicti sunt, et eos qui supersunt, hostes judico, quum victores appello imperatores. Quomodo enim potiùs Pansam appellem? etsi habet honoris nomen amplissimi : quo Hirtium? est ille quidem consul; sed alterum nomen beneficii est populi Romani; alterum, virtutis atque victoriæ. Quid? Cæsarem, deorum beneficio reipublicæ procreatum, dubitemne appellare imperatorem? qui primus Antonii immanem et fœdam crudelitatem non solùm a jugulis nostris, sed etiam a membris et visceribus avertit. Unius autem diei quot et quantæ virtutes, dii immortales, fuerunt!

26. Princeps enim omnium Pansa prœlii faciendi, et cum Antonio confligendi fuit, dignus imperator legione Martiâ, digna legio imperatore : cujus si acerrimum impetum cohibere Pansa potuisset, uno prœlio confecta res esset. Sed quum libertatis avida legio effrenatiùs in aciem hostium irrupisset, ipseque in primis Pansa pugnaret, duobus periculosis vulneribus

acceptis, sublatus e prælio, reipublicæ vitam reservavit. Ego verò hunc non solùm imperatorem, sed etiam clarissimum imperatorem judico : qui quum aut morte, aut victoriâ se satisfacturum reipublicæ spopondisset; alterum fecit, alterius dii immortales omen avertant!

X. Quid dicam de Hirtio? qui, re auditâ, e castris duas legiones eduxit incredibili studio atque virtute, quartam illam, quæ, relicto Antonio, se olim cum Martia legione conjunxit, et septimam, quæ constituta ex veteranis, docuit illo prœlio, militibus iis, qui Cæsaris beneficia servassent, senatûs populique Romani carum nomen esse. His viginti cohortibus, nullo equitatu, Hirtius ipse, aquilam quartæ legionis quum inferret, quâ nullius pulchriorem speciem imperatoris accepimus, cum tribus Antonii legionibus equitatuque conflixit, hostesque nefarios, huic 3 Jovi maximo, ceterisque deorum immortalium templis, urbis tectis, libertati populi Romani, nostræ vitæ sanguinique imminentes, prostravit, fudit, occidit; ut cum admodum paucis nocte tectus, metu perterritus, princeps latronum duxque fugerit. O solem ipsum beatissimum, qui antequam se abderet, stratis cadaveribus parricidarum, cum paucis fugientem vidit Antonium!

28. An verò quisquam dubitabit appellare Cæsarem imperatorem? ætas ejus certè ab hac sententia neminem deterrebit, quandoquidem virtute superavit ætatem. Ac mihi semper eò majora beneficia C. Cæsaris visa sunt, quò minùs erant ab ætate illa postulanda : cui quum imperium, eodem tempore etiam spem nominis ejus deferebamus; quod, quum est secutus auctoritatem nostri decreti, rebus gestis suis com-

3 *Huic*, cujus in templo ipso senatus habetur.

probavit. Hic ergo adolescens maximi animi, ut verissimè scribit Hirtius, castra 4 multarum legionum paucis cohortibus tutatus est, secundumque prœlium fecit. Ita trium imperatorum virtute, consilio, felicitate, uno die locis pluribus respublica est conservata.

XI. Decerno igitur eorum trium nomine quinquaginta dierum supplicationes; causas ut honorificentissimis verbis consequi potero, complectar ipsâ sententiâ. Est autem fidei, pietatisque nostræ, declarare fortissimis militibus, quàm memores simus, quàmque grati. Quamobrem promissa nostra, atque ea, quæ legionibus, bello confecto, tributuros nos spopondimus, hodierno senatusconsulto renovanda censeo : æquum est enim, militum, talium præsertim, honorem conjungi 5.

30. Atque utinam, Patres conscripti, civibus omnibus solvere nobis præmia liceret! quamquam nos ea, quæ promisimus, studiosè cumulata reddemus. Sed id 6 quidem restat, ut spero, victoribus, quibus senatûs fides præstatur: quam quidem quum difficillimo reipublicæ tempore secuti sunt, eos numquam oportebit consilii sui pœnitere. Sed facile est bene agere cum iis, a quibus etiam tacentibus flagitari videmur; illud admirabilius, et majus, maximéque proprium senatûs sapientis est, gratâ eorum virtutem memoriâ prosequi, qui pro patria vitam profuderunt. Quorum de honore utinam mihi plura in

4 *Castra multarum legionum*, castra, quibus tutandis opus esse multis legionibus videbatur.

5 *Conjungi*, cum honore supplicationum imperatoribus decretarum.

6 *Sed id quidem restat, ut spero, victoribus*, sed id quidem *præmium* manet victores; tales enim eos futuros spero.

mentem venirent! duo certè non præteribo, quæ maximè occurrunt: quorum alterum pertinet ad virorum fortissimorum gloriam sempiternam, alterum ad leniendum mœrorem et luctum proximorum.

XII. Placet igitur mihi, Patres conscripti, legionis Martiæ militibus, et eis, qui unà pugnantes occiderunt, monumentum fieri quàm amplissimum: magna atque incredibilia sunt in rempublicam hujus merita legionis: hæc se prima latrocinio abrupit Antonii: hæc tenuit Albam: hæc se ad Cæsarem contulit: hanc imitata quarta legio parem virtutis gloriam consecuta est. Quarta victrix desiderat neminem: ex Martia nonnulli in ipsa victoria conciderunt. O fortunata mors! quæ naturæ debita, pro patria est potissimùm reddita.

32. Vos verò patriæ natos judico; quorum etiam nomen a Marte est; ut idem deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur. In fuga, fœda mors est; in victoria, gloriosa: etenim Mars ipse ex acie fortissimum quèmque pignerari [7] solet. Illi igitur impii, quos cecidistis, etiam ad inferos pœnas parricidii luent; vos verò, qui extremum spiritum in victoria effudistis piorum estis sedem et locum consecuti. Brevis a natura nobis vita data est; at memoria bene redditæ vitæ sempiterna: quæ si non esset longior, quàm hæc vita; quis esset tam amens, qui maximis laboribus et periculis ad summam laudem gloriamque contenderet?

33. Actum igitur præclarè vobiscum, fortissimi dum vixistis, nunc verò etiam sanctissimi milites, quod vestra virtus nec reticentiâ posterorum insepulta esse potuit, quum vobis immortale monumentum suis penè manibus sena-

7 *Pignerari*, quasi suos sibi assumere.

tus, populusque Romanus extruxerit. Multi sæpe exercitus Punicis, Gallicis, Italicis bellis, clari et magni fuerunt; nec tamen ullis tale genus honoris tributum est. Atque utinam majora possemus, quandoquidem a vobis maxima accepimus! vos ab urbe furentem Antonium avertistis: vos redire molientem repulistis. Erit igitur extructa moles opere magnifico, incisæque litteræ, divinæ virtutis testes sempiternæ: numquam de vobis, eorum, qui aut videbunt vestrum monumentum, aut audient, gratissimus sermo conticescet: ita pro mortali conditione vitæ immortalitatem estis consecuti.

XIII. Sed quoniam, Patres conscripti, gloriæ munus optimis et fortissimis civibus monumenti honore persolvitur, consolemur eorum proximos, quibus optima est hæc quidem consolatio: parentibus, quod tanta reipublicæ præsidia genuerunt: liberis, quòd habebunt domestica exempla virtutis: conjugibus, quòd iis viris carebunt, quos laudare, quàm lugere præstabit: fratribus, quòd in se, ut corporum, sic virtutum similitudinem esse confident. Atque utinam his omnibus abstergere fletum sententiis nostris consultisque possemus, vel aliqua talis his adhiberi publicè posset oratio, quâ deponerent mœrorem atque luctum, gauderentque potiùs, quum multa et varia impenderent hominibus genera mortis, id genus, quod esset pulcherrimum, suis obtigisse, eosque nec inhumatos esse, nec desertos (quod tamen ipsum pro patria non miserandum putatur) nec dispersis bustis humili sepulturâ crematos, sed contectos publicis operibus atque muneribus, eâque extructione, quæ sit ad memoriam æternitatis ara virtutis.

35. Quamobrem maximum quidem solatium erit propinquorum, eodem monumento declarari, et virtutem suorum, et pietatem, et senatûs ii-

dem, et crudelissimi memoriam belli : in quo, nisi tanta militum virtus exstitisset, parricidio M. Antonii nomen populi Romani occidisset. Atque etiam censeo, Patres conscripti, quæ præmia militibus, promisimus nos, republicâ recuperatâ, tributuros, ea vivis victoribusque cumulatè, quum tempus venerit, persolvenda : qui autem ex iis, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, conjugibus, fratris eadem tribuenda censeo.

XIV. Sed, ut aliquando sententiâ complectar, ita censeo : « Quum C. Pansa, consul, impe» rator, initium cum hostibus confligendi fece» rit; quo prœlio Martia admirabili incredibi» lique virtute libertatem populi Romani defen» derit, quod idem legiones 8 tironum fecerint; » ipseque C. Pansa, consul imperator, quum » inter media hostium tela versaretur, vulnera » acceperit : quumque A. Hirtius, consul, im» perator, prælio audito, re cognitâ, fortissimo » præstantissimoque animo exercitum castris » eduxerit, impetumque in M. Antonium, exer» citumque hostium fecerit, ejusque copias oc» cisione occiderit, suo exercitu, ita incolumi, » ut ne unum quidem militem desideraverit.

37. « Quumque C. Cæsar, proprætore, im» perator, consilio diligentiâque suâ castra fe» liciter defenderit, copiasque hostium, quæ ad » castra accesserant, profligarit, occiderit : ob » eas res senatum existimare, et judicare, eo« rum trium imperatorum virtute, imperio, con» silio, gravitate, constantiâ, magnitudine ani» mi, felicitate, populum Romanum fœdissimâ « crudelissimâque servitute liberatum : quum» que rempublicam, urbem, templa deorum im» mortalium, bona, fortunasque omnium, li-

8 *Legiones tironum*, quatuor, ex Italiæ delectu a Pansa comparatæ.

» berosque conservarint dimicatione et periculo » vitæ suæ ; uti ob eas res bene, fortiter, feli- » citerque gestas, C. Pansa, A. Hirtius, consu- » les, imperatores, alter ambove, aut si abe- » runt, M. Cornutus, prætor urbanus, supplica- » tiones per dies quinquaginta ad omnia pul- » vinaria 9 constituat.

38. « Quumque virtus legionum digna clarissimis imperatoribus exstiterit, senatum, quæ » sit antea pollicitus legionibus exercitibusque » nostris, ea summo studio, republicâ recupe- » ratâ, persoluturum : quumque legio Martia » princeps cum hostibus conflixerit, atque ita » cum majore numero hostium contenderit, ut » plurimos ceciderent, caperent nonnullos : » quumque sine ulla retractatione pro patria vi- » tam profuderint : quumque simili virtute reli- » quarum legionum milites pro salute et libertate » populi Romani mortem oppetiverint ; senatui » placere, ut C. Pansa, A. Hirtius, consules, » imperatores, alter ambove, si eis videatur, » iis, qui sanguinem pro vita, libertate, fortu- » nisque populi Romani, pro urbe templisque » deorum immortalium profudissent, monumen- » tum quàm amplissimum locandum, faciendum » curent : quæstores urbis ad eam rem pecuniam » dare, attribuere, solvere jubeant, ut exstet ad » scelus crudelissimorum hostium, militumque » divinam virtutem : utique, quæ præmia sena- » tus militibus ante constituit, ea solvantur eo- » rum, qui hoc bello pro patria occiderunt, pa- » rentibus, liberis, conjugibus, fratribus tribu- » antur, quæ militibus ipsis tribui oporteret, si » illi vivissent, qui morte vicerunt ».

9 *Pulvinaria*, lectulos, in quibus deorum simulacra ponebantur.

*FINIS.*

# M. T. CICERONIS

## ORATOR.

# AVIS SUR LA STÉREOTYPIE.

LA STÉRÉOTYPIE, ou l'art d'imprimer sur des planches solides que l'on conserve, offre seule le moyen de parvenir à la correction parfaite des textes. Dès qu'une faute qui seroit échappée est découverte, elle est corrigée à l'instant et irrévocablement; en la corrigeant, on n'est point exposé à en faire de nouvelles, comme il arrive dans les éditions en caractères mobiles. Ainsi, le public est sûr d'avoir des livres exempts de fautes, et de jouir du grand avantage de remplacer, dans un ouvrage composé de plusieurs volumes, le tome manquant, gâté ou déchiré.

---

Chez H. NICOLLE, rue de Seine, hôtel de la Rochefoucauld, n° 12.

Et chez A. BELIN, Imprimeur-Libraire, rue des Mathurins-S.-Jacques, hôtel Cluny.

# M. T. CICERONIS

# ORATOR,

Cum notis gallicis, ad calcem rejectis, quibus omnes vocum et locutionum difficultates enodantur.

AD USUM SCHOLARUM.

---

EDITIO STEREOTYPA HERHAN.

PARISIIS,
EX TYPOGRAPHIA A. BELIN.
1813.

# ARGUMENT.

Une dispute s'étant élevée à Rome entre les orateurs, sur la question de savoir quel était le genre d'éloquence le plus parfait, M. Junius Brutus témoigna à Cicéron le désir de connoître ce qu'il pensoit à ce sujet. Cicéron, à sa prière, composa ce traité, dans lequel il se propose, non pas de donner des préceptes sur l'art oratoire, mais de tracer un portrait idéal d'un orateur parfait et absolu dans tous les genres, et de présenter au jeune orateur un modèle d'après lequel il puisse régler ses études et former son style. Tout le contenu de ce traité peut se réduire à cette seule idée. La perfection de l'art oratoire consiste à posséder les trois différents genres d'écrire, de manière à traiter les petites choses avec un style simple, les médiocres avec un style tempéré, les grandes avec une diction sublime et majestueuse. Cicéron commence par établir que l'étude de la philosophie est la base de l'éloquence; il développe ensuite le caractère, les propriétés et les convenances de chaque style, et saisit cette occasion pour donner une idée du genre attique, et réfuter l'opinion de quelques orateurs de son temps, qui le faisoient consister dans un style sec et décharné. Il démontre que l'art oratoire se compose de trois parties essentielles; l'invention, la disposition et l'élocution : il effleure légèrement les deux premières, et s'attache à prouver que c'est dans l'élocution que consiste toute la force de l'éloquence, qui ne peut atteindre la perfection que lorsqu'elle sait également instruire, plaire et toucher. De là Cicéron passe aux figures de mots et aux figures de pensées; il se contente de les désigner sans les nommer. Il vient ensuite au choix des mots et à la construction des phrases. Après des réflexions très-judicieuses sur la propriété et l'élégance des termes, il termine tout le traité par une discussion très-étendue sur l'origine, la nature, les causes et les usages du nombre oratoire.

# M. T. CICERONIS
# ORATOR.

## CAPUT PRIMUM.

*Scopus totius operis.*

1. Utrum difficilius aut majus esset negare tibi sæpiùs idem roganti, an efficere id quod rogares, diù multùmque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei, quem unicè diligerem, cuique me carissimum esse sentirem, præsertìm et justa petenti, et præclara cupienti, durum admodùm mihi videbatur : et suscipere tantam rem, quantam non modò facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse ejus, qui vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium.

2. Quid enim est majus, quàm, cùm tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo, judicare, quæ sit optima species, et quasi figura dicendi? Quod quoniam me sæpiùs rogas, aggrediar, non tam perficiendi spe, quàm experiendi voluntate. Malo enim, cùm studio tuo sim obsecutus, desiderari à te prudentiam meam, quàm, si id non fecerim, benevolentiam.

3. Quæris igitur, idque jam sæpiùs, quod eloquentiæ genus probem maximè, et quale mihi videatur illud, cui nihil addi possit, quod ego summum et perfectissimum judicem. In quo vereor ne, si id, quod

vis, effecero, eumque oratorem, quem quæris, expressero, tardem studia multorum, qui, desperatione debilitati, experiri id nolent, quod se assequi posse diffidant.

4. Sed par est omnes omnia experiri, qui res magnas et magno opere expetendas concupiverunt. Quòd si quem aut natura sua, aut illa præstantis ingenii vis fortè deficiet, aut minùs instructus erit magnarum artium disciplinis, teneat tamen eum cursum quem poterit. Prima enim sequentem, honestum est in secundis tertiisque consistere. Nam in poëtis, non Homero soli locus est, ut de Græcis loquar, aut Archilocho, aut Sophocli, aut Pindaro; sed horum vel secundis, vel etiam infra secundos. Nec verò Aristotelem in philosophiâ deterruit à scribendo amplitudo Platonis; nec ipse Aristoteles admirabili quâdam scientiâ et copiâ cæterorum studia restinxit.

5. Nec solùm ab optimis studiis excellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se ab artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi vidimus, non potuerunt, aut Coæ Veneris pulchritudinem imitari. Nec simulacro Jovis Olympii, aut Doryphori statuâ deterriti, reliqui minùs experti sunt, quid efficere, aut quò progredi possent, quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cujusque genere laus, ut, cùm summa miraremur, inferiora tamen probaremus.

6. In oratoribus verò, græcis quidem, admirabile est, quantùm inter omnes unus excellat. Attamen, cùm esset Demosthenes, multi oratores magni et clari fuerunt, et antea fuerant, nec posteà defecerunt. Quarè non est, cur eorum, qui se studio eloquentiæ dediderunt, spes infringatur, aut languescat industria.

Nam neque illud ipsum, quòd est optimum, desperandum est; et in præstantibus rebus magna sunt ea, quæ sunt optimis proxima.

7. Atque ego in summo oratore fingendo talem informabo, qualis fortassè nemo fuit. Non enim quæro, quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil possit esse præstantius: quod in perpetuitate dicendi non sæpè, atque haud scio an unquàm, in aliquâ autem parte eluceat aliquandò, idem apud alios densiùs, apud alios fortassè rariùs.

8. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id sit, undè illud, ut ex ore aliquo, quasi imago exprimatur, quod neque oculis, neque auribus, neque ullo sensu percipi potest, cogitatione tantùm et mente complectimur.

9. Itaque et Phidiæ simulacris, quibus nihil in illo genere perfectius videmus, et his picturis quas nominavi, cogitare tamen possumus pulchriora. Nec verò ille artifex, cùm faceret Jovis formam, aut Minervæ, contemplabatur aliquem, è quo similitudinem duceret: sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quædam, quam intuens, in eâque defixus, ad illius similitudinem artem et manum dirigebat. Ut igitur in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens, cujus ad cogitatam speciem imitandò referuntur ea, quæ sub oculos ipsa cadunt; sic perfectæ eloquentiæ speciem animo videmus, effigiem auribus quærimus.

10. Has rerum formas appellat *ideas* ille non intelligendi solùm, sed etiam dicendi gravissimus auctor et magister, Platò; easque gigni negat, et ait semper esse, ac ratione et intelligentiâ contineri: cætera nasci,

occidere, fluere, labi, nec diutiùs esse uno et eodem statu. Quidquid est igitur, de quo ratione et viâ disputetur, id est ad ultimam sui generis formam speciemque redigendum.

## CAPUT II.

*Philosophia quam necessaria sit oratori.*

11. Ac video, hanc primam ingressionem meam non ex oratoriis disputationibus ductam, sed è mediâ philosophiâ repetitam, et eam quidem cum antiquam, tum subobscuram, aut reprehensionis aliquid, aut certè admirationis habituram. Nam aut mirabuntur, quid hæc pertineant ad ea, quæ quærimus : quibus satisfaciet res ipsa cognita, ut non sine causâ altè repetita videatur : aut reprehendent, quòd inusitatas vias indagemus, tritas relinquamus.

12. Ego autem et me sæpè nova videri dicere intelligo, cùm pervetera dicam, sed inaudita plerisque; et fateor, me oratorem, si modò sim, aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Academiæ spatiis exstitisse. Illa enim sunt curricula multiplicium variorumque sermonum, in quibus Platonis primùm impressa sunt vestigia; sed et hujus, et aliorum philosophorum disputationibus, et exagitatus maximè orator est, et adjutus. Omnis enim ubertas, et quasi silva dicendi, ducta ab illis est; nec satis tamen instructa ad forenses causas; quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus musis reliquerunt.

13. Sic eloquentia hæc forensis spreta à philosophis et repudiata, multis quidem illa adjumentis magnisque

caruit; sed tamen ornata verbis atque sententiis, jactationem habuit in populo, nec paucorum judicium reprehensionemque pertimuit. Ita et doctis eloquentia popularis, et disertis elegans doctrina defuit.

14. Positum sit igitur in primis, quod post magis intelligetur, sine philosophiâ non posse effici, quem quærimus, eloquentem; non ut in eâ tamen omnia sint, sed ut sic adjuvet, ut palæstra histrionem. Parva enim magnis sæpè rectissimè conferuntur.

15. Nam nec latiùs, nec copiosiùs, de magnis variisque rebus sine philosophiâ potest quisquam dicere. Siquidem etiam in Phædro Platonis hoc Periclem præstitisse cæteris dicit oratoribus Socrates, quòd is Anaxagoræ physici fuerit auditor; à quo censet, eum, cùm alia præclara quædam et magnifica didicisset, uberem et fecundum fuisse, gnarumque, quod est eloquentiæ maximum, quibus orationis modis quæque animorum partes pellerentur. Quod idem de Demosthene existimari potest; cujus ex epistolis intelligi licet, quàm frequens fuerit Platonis auditor.

16. Nec verò, sine philosophorum disciplinâ, genus et speciem cujusque rei cernere, neque eam definiendo explicare, nec tribuere in partes possumus; nec judicare quæ vera, quæ falsa sint; neque cernere consequentia, repugnantia videre, ambigua distinguere. Quid dicam de naturâ rerum, cujus cognitio magnam orationis suppeditat copiam? de vitâ, de officiis, de virtute, de moribus? sine multâ earum ipsarum rerum disciplinâ, aut dici, aut intelligi potest?

17. Ad has tot tantasque res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia, quæ sola tùm quidem tradebantur ab iis qui dicendi numerabantur magistri. Quo

fit, ut veram illam et absolutam eloquentiam nemo consequatur, quòd alia intelligendi, alia dicendi disciplina est; et ab aliis rerum, ab aliis verborum doctrina quæritur.

18. Itaque M. Antonius, cui vel primas eloquentiæ patrum nostrorum tribuebat ætas, vir naturâ peracutus et prudens, in eo libro, quem unum reliquit, *disertos* ait se vidisse multos, *eloquentem* omninò neminem. Insidebat videlicet in ejus mente species eloquentiæ, quam cernebat animo, re ipsâ non videbat. Vir autem acerrimo ingenio (sic enim fuit), multa et in se et in aliis desiderans, neminem planè, qui rectè appellari eloquens posset, videbat.

Quòd si ille nec se, nec L. Crassum, eloquentem putavit, habuit profectò comprehensam animo quamdam formam eloquentiæ, cui quoniam nihil deerat, eos, quibus aliquid aut plura deerant, in eam formam non poterat includere.

19. Investigemus hunc igitur, Brute, si possumus, quem numquàm vidit Antonius, aut qui omninò nullus unquàm fuit: quem si imitari atque exprimere non possumus, quod idem ille vix Deo concessum esse dicebat, at qualis esse debeat, poterimus fortassè dicere.

# CAPUT III.

## *De tribus dicendi generibus.*

20. Tria sunt omninò genera dicendi, quibus in singulis quidam floruerunt; peræquè autem, id quod volumus, perpauci in omnibus. Nam et grandiloqui, ut ita dicam, fuerunt cum amplâ et sententiarum gravitate, et majestate verborum, vehementes, varii, copiosi, graves, ad permovendos et convertendos animos instructi et parati. Quod ipsum alii asperâ, tristi, horridâ oratione, neque perfectâ, neque conclusâ; alii lævi, et instructâ, et terminatâ.

21. Et contra tenues, acuti, omnia docentes, et dilucidiora, non ampliora, facientes, subtili quâdam et pressâ oratione limati: in eodemque genere alii callidi, sed impoliti, et consultò rudium similes et imperitorum; alii in eâdem jejunitate concinniores, id est, faceti, florentes etiam, et leviter ornati.

22. Est autem quidam interjectus, inter hos medius, et quasi temperatus, nec acumine posteriorum, nec fulmine utens superiorum, ut cinnus amborum, in neutro excellens, utriusque particeps, vel utriusque, si verum quærimus, potiùs expers. Isque uno tenore, ut aiunt, in dicendo fluit, nihil afferens præter facilitatem et æquabilitatem; aut addit aliquos, ut in coronâ, toros, omnemque orationem ornamentis modicis verborum sententiarumque distinguit.

23. Horum singulorum generum quicumque vim singulis consecuti sunt, magnum in oratoribus nomen habuerunt: sed quærendum est, satisne id, quod

volumus, effecerint. Videmus enim fuisse quosdam, qui iidem ornatè ac graviter, iidem versutè et subtiliter dicerent. Atque utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus! esset egregium non quærere externa, domesticis esse contentos.

24. Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multùm tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios, vel quòd amarem meos, recordor longè omnibus unum anteferre Demosthenem, qui vim accommodârit ad eam, quam sentiam, eloquentiam, non ad eam, quam in aliquo ipse cognoverim. Hoc nec gravior exstitit quisquam, nec callidior, nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ii, quorum sermo imperitus increbuit, qui aut dici se desiderant Atticos, aut ipsi atticè volunt dicere, ut mirentur hunc maximè, quo ne Athenas quidem ipsas magis credo fuisse atticas. Quid enim sit atticum, discant, eloquentiamque ipsius viribus, non imbecillitate suâ, metiantur. Nunc enim tantùm quisque laudat, quantùm se posse sperat imitari. Sed tamen eos studio optimo, judicio minùs firmo præditos, docere, quæ sit propria laus Atticorum, non alienum puto.

## CAPUT IV.

*Quæ sit propria laus atticorum oratorum.*

25. Semper oratorum eloquentiæ moderatrix fuit auditorum prudentia. Omnes enim qui probari volunt, voluntatem eorum, qui audiunt, intuentur, ad eamque, et ad eorum arbitrium et nutum totos se fingunt et accommodant. Itaque Caria et Phrygia, et Mysia,

quod minimè politæ, minimèque elegantes sunt, adsciverunt aptum suis auribus opimum quoddam, et tanquàm adipatæ dictionis genus, quod eorum vicini (non ita lato interjecto mari) Rhodii nunquàm probaverunt, Græci autem multò minùs, Athenienses verò funditùs repudiaverunt : quorum semper fuit prudens sincerumque judicium, nihil ut possent, nisi incorruptum, audire, et elegans. Eorum religioni cùm serviret orator, nullum verbum insolens, nullum odiosum ponere audebat.

26. Itaque hic, quem præstitisse diximus cæteris, in illâ pro Ctesiphonte oratione longè optimâ, summissiùs à primò; deindè, dùm de legibus disputat, pressiùs; pòst sensim incedens, judices ut vidit ardentes, in reliquis exsultavit audaciùs. Ac tamen in hoc ipso, diligenter examinante verborum omnium pondera, reprehendit Æschines quædam, et exagitat; illudensque, dura, odiosa, intolerabilia esse dicit. Quin etiam quærit ab ipso, cùm quidem eum belluam appellet, utrùm illa verba, an portenta sint : ut Æschini ne Demosthenes quidem videatur atticè dicere.

27. Facile est enim verbum aliquod ardens, ut ita dicam, notare, idque restinctis jam animorum incendiis irridere. Itaque se purgans jocatur Demosthenes, negat in eo positas esse fortunas Græciæ, hoc an illud dixerit verbum, huc an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus aut Phryx Athenis, cùm etiam Demosthenes exagitetur ut putidus? Cùm verò inclinatâ ululantique voce, more asiatico, canere cœpisset, quis eum ferret? aut quis potiùs non juberet auferri? Ad Atticorum igitur aures teretes et religiosas

34. Quid enim tam distans, quam à severitate comitas? Quis tamen unquàm te aut sanctior est habitus, aut dulcior? Quid tam difficile, quàm in plurimorum controversiis dijudicandis ab omnibus diligi? Consequeris tamen, ut eos ipsos, quos contra statuas, æquos placatosque dimittas. Itaque efficis, ut, cùm gratiæ causâ nihil facias, omnia tamen sint grata, quæ facis. Ergo omnibus terris una Gallia communi non ardet incendio : in quâ frueris ipse te, cùm in Italiæ luce cognosceris, versarisque in optimorum civium vel flore, vel robore.

35. Jam quantum illud est, quòd in maximis occupationibus nunquàm intermittis studia doctrinæ? Semper aut ipse scribis aliquid, aut me vocas ad scribendum. Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto; quem ipsum nunquàm attigissem, tempora timens inimica virtuti, nisi tibi hortanti, et illius memoriam mihi caram excitanti, non parere nefas esse duxissem. Sed testificor, me à te rogatum, et recusantem, hæc scribere esse ausum : volo enim mihi tecum commune esse crimen, ut, si sustinere tantam quæstionem non potuero, injusti oneris impositi tua culpa sit, mea recepti; in quo tamen judicii nostri errorem laus tibi dati muneris compensabit.

36. Sed in omni re difficillimum est, formam, quod χαρακτῆρ græcè dicitur, exponere optimi; quòd aliud aliis videtur optimum. Ennio delector, ait quispiam, quòd non discedit à communi more verborum; Pacuvio, inquit alius : omnes apud hunc ornati, elaboratique sunt versus; multa apud alterum negligentiùs. Fac alium Accio. Varia enim sunt judicia, ut in Græcis; nec facilis explicatio, quæ forma maximè ex-

cellat. In picturis alios horrida, inculta, abdita, et opaca; contrà alios nitida, læta, collustratâ delectant. Quid est, quo præscriptum aliquod aut formulam exprimas, cùm in suo quodque genere præstet, et genera plura sint? Hâc ego religione non sum ab hoc conatu repulsus; existimavique, in omnibus rebus esse aliquid optimum, etiam si lateret; idque ab eo posse, qui ejus rei gnarus esset, judicari.

## CAPUT VI.

*De generibus orationum quæ absunt à forensi contentione, de quâ potissimùm hîc.*

37. Sed quoniam plura sunt orationum genera, eaque diversa, neque in unam formam cadunt omnia; laudationum, suasionum, et historiarum, et talium scriptionum, qualem Isocrates fecit panegyricum, multique alii, qui sunt nominati sophistæ, reliquarumque rerum, quæ absunt ab forensi contentione, ejusque totius generis, quod græcè ἐπιδεικτικὸν nominatur, quod, quasi ad inspiciendum, delectationis causâ comparatum est, formam non complectar hoc tempore: non quò negligenda sit; est enim illa quasi nutrix ejus oratoris, quem informare volumus, et de quo molimur aliquid exquisitius dicere. Ab hâc et verborum copiâ alitur, et eorum constructio, et numerus liberiore quâdam fruitur licentiâ.

38. Datur etiam venia concinnitati sententiarum; et arguti certique, et circumscripti verborum ambitus conceduntur; de industriâque, non ex insidiis, sed

apertè ac palàm elaboratur, ut verba verbis quasi demensa et paria respondeant; ut crebrò conferantur pugnantia, comparenturque contraria; et ut pariter extrema terminentur, eumdemque referant in cadendo sonum : quæ in veritate causarum et rariùs multò facimus, et certè occultiùs. In Panathenaïco autem Isocrates ea studiosè consectatum fatetur : non enim ad judiciorum certamen, sed ad voluptatem aurium scripserat.

39. Hæc tractàsse Thrasymachum Chalcedonium, primùm, et Leontinum ferunt Gorgiam; Theodorum indè Byzantium, multosque alios, quos λογοδαιδάλους appellat in Phædro Socrates : quorum satis arguta multa, sed ut modò primùmque nascentia, minuta, et versiculorum similia quædam, nimiùmque depicta. Quò magis sunt Herodotus Thucydidesque mirabiles; quorum ætas, cùm in eorum tempora, quos nominavi, incidisset, longissimè tamen ipsi à talibus deliciis, vel potiùs ineptiis, abfuerunt. Alter enim sine ullis salebris quasi sedatus amnis fluit; alter incitatior fertur, et de bellicis rebus canit etiam quodam modo bellicum : primisque ab his, ut ait Theophrastus, historia commota est, ut auderet uberiùs, quàm superiores, et ornatiùs dicere.

40. Horum ætati successit Isocrates, qui præter cæteros ejusdem generis laudatur semper à nobis, nonnunquàm, Brute, leviter et eruditè repugnante te : sed credas mihi fortassè, si quid in eo laudem cognoveris. Nam cùm concisus ei Thrasymachus minutis numeris videretur, et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quâdam verba vinxisse; Thucydides autem præfractior, nec satis, ut ita dicam, rotundus:

primus instituit dilatare verbis, et mollioribus numeris explere sententias. In quo cùm doceret eos qui partim in dicendo, partim in scribendo principes exstiterunt, domus ejus officina habita eloquentiæ est.

41. Itaque, ut ego, cùm à nostro Catone laudabar, vel reprehendi me à cæteris facilè patiebar; sic Isocrates videtur testimonio Platonis aliorum judicia debere contemnere. Est enim, ut scis, quasi in extremâ paginâ Phædri his ipsis verbis loquens Socrates: « Adolescens etiam nunc, ô Phædre, Isocrates est: « sed quid de illo augurer, lubet dicere. Quid tan« dem? inquit ille. Majore mihi ingenio videtur esse, « quàm ut cum orationibus Lysiæ comparetur. Præ« tereà ad virtutem major indoles; ut minimè mirum « futurum sit, si, cùm ætate processerit, aut in hoc « orationum genere, cui nunc studet, tantùm, quan« tùm pueris, reliquis præstet omnibus, qui unquàm « orationes attigerunt; aut, si contentus his non fuerit, « divino aliquo animi motu majora concupiscat. Inest « enim naturâ philosophia in hujus viri mente quæ« dam. »

42. Hæc de adolescente Socrates auguratur. At ea de seniore scribit Plato, et scribit æqualis, et quidem exagitator omnium rhetorum. Hunc miratur unum. Me autem, qui Isocratem non diligunt, unà cum Socrate et cum Platone errare patiantur. Dulce igitur orationis genus, et solutum, et effluens, sententiis argutum, verbis sonans, est in illo epidictico genere, quod diximus proprium sophistarum; pompæ, quàm pugnæ aptius; gymnasiis et palæstræ dicatum; spretum et pulsum foro. Sed quòd educata hujus nutrimentis eloquentia, ipsa se posteà colorat et roborat,

non alienum fuit de oratoris quasi incunabulis dicere. Verùm hæc, ludorum atque pompæ : nos autem jam in aciem dimicationemque veniamus.

## CAPUT VII.

*Præcepta generalia Inventionis, Dispositionis et Elocutionis.*

43. Quoniam tria videnda sunt oratori, quid dicat, et quo quidque loco, et quo modo; dicendum omninò est, quid sit optimum in singulis, sed aliquantò secùs atque in tradendâ arte dici solet. Nulla præcepta ponemus; neque enim id suscepimus, sed excellentis eloquentiæ speciem et formam adumbrabimus : nec, quibus rebus ea paretur, exponemus, sed qualis nobis esse videatur.

44. Ac duo breviter prima. Sunt enim non tam insignia ad maximam laudem, quàm necessaria, et tamen cum multis penè communia. Nàm et invenire, et judicare, quid dicas, magna illa quidem sunt, et tanquàm animi instar in corpore; sed propria magis prudentiæ, quàm eloquentiæ : quâ tamen in causâ est vacua prudentia?

45. Noverit igitur hic quidem orator quem summum esse volumus, argumentorum et rationum locos. Nam quoniam, quidquid est quod in controversiâ aut in contentione versetur, in eo, aut sitne, aut quid sit, aut quale sit, quæritur : sitne, signis; quid sit, definitionibus; quale sit, recti pravique partibus; quibus ut uti possit orator, non ille vulgaris, sed hic excellens,

à propriis personis et temporibus semper, si potest, avocat controversiam. Latiùs enim de genere, quàm de parte, disceptare licet; ut, quod in universo sit probatum, id in parte sit probari necesse.

46. Hæc igitur quæstio à propriis personis et temporibus, ad universi generis orationem traducta, appellatur *thesis*. In hâc Aristoteles adolescentes, non ad philosophorum morem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum, in utramque partem, ut ornatiùs et uberiùs dici posset, exercuit: idemque locos, sic enim appellat, quasi argumentorum notas, tradidit, undè omnis in utramque partem traheretur oratio.

47. Facilè igitur hic noster (non enim declamatorem aliquem de ludo, aut rabulam de foro, sed doctissimum et perfectissimum quærimus) quoniam loci certi traduntur, percurret omnes; utetur aptis generatim; discet ex quo emanent etiam, qui communes appellantur loci. Nec verò utetur imprudenter hâc copiâ, sed omnia expendet, et seliget. Non enim semper, nec in omnibus causis, ex iisdem eadem argumentorum momenta sunt.

48. Judicium igitur adhibebit; nec inveniet solùm quid dicat, sed etiam expendet. Nihil enim est feracius ingeniis, iis præsertim, quæ disciplinis exculta sunt. Sed ut segetes fecundæ et uberes, non solùm fruges, verùm herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus; sic interdùm ex illis locis, aut levia quædam, aut causis aliena, aut non utilia gignuntur; quorum ab oratoris judicio delectus magnus adhibebitur. Alioqui quonam modo ille in bonis hærebit, et habitabit suis? aut molliet dura, aut occultabit quæ dilui non poterunt, atque omninò opprimet, si licebit, aut abducet

animos? aut aliud afferet, quod oppositum probabilius sit, quàm illud quod obstabit?

49. Jam verò ea, quæ invenerit, quâ diligentiâ collocabit? quoniam id secundum erat de tribus. Vestibula nimirùm honesta, aditusque ad causam faciet illustres; cùmque animos primâ aggressione occupaverit, infirmabit, excludetque contraria; de firmissimis alia prima ponet, alia postrema, inculcabitque leviora. Atque in primis duabus dicendi partibus qualis esset, summatim breviterque descripsimus : sed, ut antè dictum est, in his partibus, etsi graves atque magnæ sunt, minùs et artis est, et laboris.

50. Cùm autem quid, et quo loco dicat, invenerit, illud est longè maximum, videre, quonam modo. Scitum est enim, quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere. Quòd si in philosophiâ tantùm interest, quemadmodùm dicas, ubi res spectatur, non verba penduntur; quid tandem in causis existimandum est, quibus totis moderatur oratio?

51. Quod quidem ego, Brute, ex tuis litteris sentiebam, non te id scitari, qualem ego in inveniendo et in collocando summum esse oratorem vellem; sed id mihi quærere videbare, quod genus ipsius orationis optimum judicarem. Rem difficilem, dii immortales! atque omnium difficillimam. Nam cum est oratio mollis, et tenera, et ita flexibilis, ut sequatur quocumquè torqueas; tum et naturæ variæ, et voluntates, multùm inter se distantia effecerunt genera dicendi.

52. Flumen aliis verborum, volubilitasque cordi est, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam; distincta alios, et interpuncta intervalla, moræ, respi-

rationesque delectant. Quid potest esse tam diversum? tamen est in utroque aliquid excellens. Elaborant alii in lenitate et æquabilitate, et puro quasi quodam et candido genere dicendi. Ecce aliqui duritatem et severitatem quamdam verbis, et orationis quasi mœstitiam sequuntur : quodque paulò antè divisimus, ut alii graves, alii tenues, alii temperati vellent videri; quot orationum genera esse diximus, totidem oratorum reperiuntur.

53. Et, quoniam cœpi jam cumulatiùs hoc munus augere, quàm à te postulatum est (tibi enim tantùm de orationis genere quærenti respondi etiam breviter de inveniendo et collocando) ne nunc quidem solùm de orationis modo dicam, sed etiam de actionis : ita prætermissa pars nulla erit; quandòquidem de memoriâ nihil est hoc loco dicendum, quæ communis est multarum artium.

---

## CAPUT VIII.

### *De Actione Oratoris.*

54. Quo modo autem dicatur, id est in duobus, in agendo, et in eloquendo. Est enim actio quasi corporis quædam eloquentia, cùm constet è voce atque motu. Vocis mutationes totidem sunt, quot animorum, qui maximè voce commoventur. Itaque ille perfectus, quem jamdudùm nostra indicat oratio, utcumquè se affectum videri, et animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum. De quo plura dicerem, si hoc præcipiendi tempus esset, aut si tu hoc

quæreres. Dicerem etiam de gestu, cum quo junctus est vultus : quibus omnibus, dici vix potest, quantùm intersit, quemadmodùm utatur orator.

55. Nam et infantes, actionis dignitate, eloquentiæ sæpè fructum tulerunt; et diserti, deformitate agendi, multi infantes putati sunt : ut jam non sine causâ Demosthenes tribuerit et primas, et secundas, et tertias actioni. Si enim eloquentia nulla sine hâc, hæc autem sine eloquentiâ, tanta est, certè plurimùm in dicendo potest.

56. Volet igitur ille, qui eloquentiæ principatum petet, et contentâ voce, atrociter dicere; et summissâ, leniter; et inclinatâ, videri gravis; et inflexâ, miserabilis.

57. Mira est enim quædam natura vocis : cujus quidem, è tribus omninò sonis, inflexo, acuto, gravi, tanta sit et tam suavis varietas perfecta in cantibus. Est autem in dicendo etiam quidam cantus obscurior, non hic è Phrygiâ et Curiâ rhetorum epilogus, penè canticum; sed ille, quem significat Demosthenes, et Æschines, cùm alter alteri objicit vocis flexiones. Dicit plura etiam Demosthenes, illumque sæpè dicet voce dulci et clarâ fuisse.

58. In quo illud etiam notandum mihi videtur ad studium persequendæ suavitatis in vocibus. Ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem, nec unâ plus, nec à postremâ syllabâ citra tertiam : quò magis naturam ducem ad aurium voluptatem sequatur industria.

59. Ac vocis quidem bonitas optanda est. Non est enim in nobis, sed tractatio atque usus in nobis. Ergo ille princeps variabit, et mutabit; omnes sonorum,

tum intendens, tum remittens, persequetur gradus; idemque motu sic utetur, nihil ut supersit in gestu.

60. Status erectus et celsus; rarus incessus, nec ita longus; excursio moderata, eaque rara; nulla mollitia cervicum; nullæ argutiæ digitorum, non ad numerum articulus cadens; trunco magis toto se ipse moderans, et virili laterum flexione, brachii projectione in contentionibus, contractione in remissis.

61. Vultus verò, qui secundùm vocem plurimùm potest, quantam affert tum dignitatem, tum venustatem! In quo cùm effeceris, ne quid ineptum, aut vultuosum sit, tùm oculorum est quædam magna moderatio. Nam ut imago est animi, vultus, sic indices oculi; quorum et hilaritatis, et vicissim tristitiæ, modum res ipsæ, de quibus agetur, temperabunt.

## CAPUT IX.

*Oratoris eloquentia à philosophorum, sophistarum, historicorum et poëtarum eloquentiâ sejuncta esse debet.*

62. Sed jam illius perfecti oratoris et summæ eloquentiæ species exprimenda est; quem hoc uno excellere, id est oratione, cætera in eo latere, indicat nomen ipsum. Non enim inventor, aut compositor, aut auctor, hæc complexus est omnia; sed et græcè ab eloquendo ῥήτωρ, et latinè *eloquens* dictus est. Cæterarum enim rerum, quæ sunt in oratore, partem aliquam sibi quisque vindicat: dicendi autem, id est eloquendi, maxima vis soli huic conceditur.

63. Quanquàm enim et philosophi quidam ornatè locuti sunt (siquidem et Theophrastus divinitate loquendi nomen invenit, et Aristoteles Isocratem ipsum lacessivit, et Xenophontis voce Musas quasi locutas ferunt: et longè omnium, quicumque scripserunt, aut locuti sunt, exstitit et suavitate et gravitate præceps Plato); tamen horum oratio neque nervos, neque aculeos oratorios ac forenses habet. Loquuntur cum doctis, quorum sedare animos malunt, quàm incitare. Sic de rebus placatis ac minimè turbulentis, docendi causâ, non capiendi, loquuntur; ut in eo ipso, quòd delectationem aliquam dicendo aucuperentur, plus nonnullis, quàm necesse sit, facere videantur. Ergo ab hoc genere non difficile est hanc eloquentiam, de quâ nunc agitur, secernere.

64. Mollis est enim oratio philosophorum et umbratilis, nec sententiis, nec verbis instructa popularibus, nec vincta numeris, sed soluta liberiùs. Nihil iratum habet, nihil invidum, nihil atrox, nihil mirabile, nihil astutum; casta, verecunda, virgo incorrupta quodam modo. Itaque sermo potiùs, quàm oratio, dicitur. Quanquàm enim omnis locutio oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata nomine est.

65. Sophistarum, de quibus suprà dixi, magis distinguenda similitudo videtur, qui omnes eosdem volunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi. Sed hoc differunt, quòd, cùm sit his propositum non perturbare animos, sed placare potiùs, nec tam persuadere, quàm delectare; et apertiùs id faciunt quàm nos, et crebriùs: concinnas magis sententias exquirunt, quàm probabiles; à re sæpè discedunt, intexunt fabulas, verba apertiùs transferunt, eaque ita disponunt,

ut pictores varietatem colorum : paria paribus referunt, adversa contrariis, sæpissimèque similiter extrema definiunt.

66. Huic generi historia finitima est, in quâ et narratur ornatè, et regio sæpè aut pugna describitur : interponantur etiam conciones et hortationes; sed in his tracta quædam et fluêns expetitur, non hæc contorta et acris oratio. Ab his non multò secùs, quàm à poëtis, hæc eloquentia, quam quærimus, sevocanda est. Nam etiam poëtæ quæstionem attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differrent ab oratoribus : numero maximè videbantur anteà, et versu : nunc apud oratores jam ipse numerus increbuit.

67. Quidquid est enim, quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiam si abest à versu, nam id quidem orationis est vitium, numerus vocatur, qui grecè ῥυθμὸς dicitur. Itaque video visum esse nonnullis, Platonis et Democriti locutionem, etsi absit à versu, tamen, quòd incitatiùs feratur, et clarissimis verborum luminibus utatur, potiùs poëma putandum, quàm comicorum poëtarum, apud quos, nisi quòd versiculi sunt, nihil est aliud quotidiani dissimile sermonis. Nec tamen id est poëtæ maximum; etsi est eò laudabilior, quòd virtutes oratoris persequitur, cùm versu sit adstrictior.

68. Ego autem, etiam si quorumdam grandis et ornata vox est poëtarum, tamen in eâ cum licentiam statuo majorem esse, quàm in nobis faciendorum jungendorumque verborum, tum etiam nonnullorum voluptati vocibus magis, quàm rebus inserviunt. Nec verò, si quid est unum inter eos simile (id autem est judicium, electioque verborum), propterea cæterarum

rerum dissimilitudo intelligi non potest : sed id nec dubium est, et, si quid habet quæstionis, hoc tamen ipsum ad id, quod propositum est, non est necessarium. Sejunctus igitur orator à philosophorum eloquentiâ, à sophistarum, ab historicorum, à poëtarum, explicandus est nobis, qualis futurus sit.

## CAPUT X.

### *De Decoro.*

69. ERIT igitur eloquens (hunc enim, auctore Antonio, quærimus) is qui in foro causisque civilibus ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. Probare, necessitatis est; delectare, suavitatis; flectere, victoriæ. Nam id unum ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi. Subtile in probando, modicum in delectando, vehemens in flectendo; in quo uno vis omnis oratoris est.

70. Magni igitur judicii, summæ etiam facultatis esse debebit moderator illa, et quasi temperator hujus tripartitæ varietatis. Nam et judicabit, quid cuique opus sit; et poterit, quocumque modo postulabit causa, dicere. Sed est eloquentiæ, sicut reliquarum rerum, fundamentum sapientia. Ut enim in vitâ, sic in oratione, nihil est difficilius, quàm quid deceat, videre. Πρέπον appellant hoc Græci; nos dicamus sanè *decorum*. De quo præclarè, et multa præcipiuntur, et res est cognitione dignissima. Hujus ignoratione non modo in vitâ, sed sæpissimè et in poëmatiis, et in oratione peccatur.

71. Est autem, quid deceat, oratori videndum,

non in sententiis solùm, sed etiam in verbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis ætas, nec verò locus, aut tempus, aut auditor omnis, eodem aut verborum genere tractandus est, aut sententiarum : semperque in omni parte orationis, ut vitæ, quid deceat, est considerandum; quod et in re, de quâ agitur, positum est, et in personis et eorum, qui dicunt, et eorum, qui audiunt.

72. Itaque hunc locum, longè et latè patentem, philosophi solent in officiis tractare ( non cùm de recto ipso disputant, nam id quidem unum est); grammatici in poëtis, eloquentes in omni et genere et parte causarum. Quàm enim indecorum est, de stillicidiis cùm apud unum judicem dicas, amplissimis verbis, et locis uti communibus; de majestate populi romani summissè et subtiliter! Hic genere toto. At personâ alii peccant, aut suâ, aut judicum, aut etiam adversariorum; nec re solùm, sed sæpè verbo : etsi sine re nulla vis verbi est, tamen eadem res sæpè aut probatur, aut rejicitur, alio atque alio elata verbo.

73. In omnibusque rebus videndum est, quatenùs, etsi enim suus cuique modus est, tamen magis offendit nimiùm, quàm parùm. In quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat, qui non sentirent, quid esset satis. Magnus esset locus hic, Brute, quod te non fugit, et magnum volumen aliud desiderat. Sed ad id, quod agitur, illud satis; cùm hoc decere, quod semper usurpamus in omnibus dictis et factis, minimis et maximis; cùm hoc, inquam, decere dicimus, illud non decere, et id usquequàque, quantum sit, appareat; in alioque ponatur, aliudque totum sit, utrùm *decere*, an *oportere* dicas.

74. Oportere enim, perfectionem declarat officii, quo et semper utendum est, et omnibus : decere, quasi aptum esse, consentaneumque tempori et personæ; quod cum in factis sæpissimè, tum in dictis valet, in vultu deniquè, et gestu, et incessu; contràque item dedecere. Quòd si poëta fugit, ut maximum vitium, qui peccat etiam, cùm probam orationem affingit improbo, stulteve sapientis; si deniquè pictor ille vidit, cùm immolandâ Iphigeniâ tristis Chalchas esset, mœstior Ulysses, mœreret Menelaüs, obvelvendum caput Agamemnonis esse, quoniam summum illum luctum penicillo non posset imitari; si deniquè histrio, quid deceat, quærit : quid faciendum oratori putemus? Sed cùm hoc tantum sit, quid in causis, earumque quasi membris faciat, orator viderit. Illud quidem perspicuum est, non modò partes orationis, sed etiam causas totas, alias aliâ formâ dicendi esse tractandas.

## CAPUT XI.

### *De summisso genere dicendi.*

75. Sequitur ut cujusque generis nota quæratur, et formula. Magnum opus et arduum, ut sæpè jam diximus : sed ingredientibus considerandum fuit, quid ageremus; nunc quidem jam, quòcumque feremur, danda nimirùm vela, sunt. Ac primùm informandus est ille nobis, quem solum quidam vocant Atticum.

76. Summissus est, et humilis, consuetudinem imitans, ab indisertis re plus, quàm opinione, diffe-

rens. Itaque eum qui audiunt, quamvis ipsi infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere. Nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti, sed nihil est experienti minùs. Etsi enim non plurimi sanguinis est, habeat tamen succum aliquem oportet, ut, etiam si illis maximis viribus careat, sit (ut ita dicam) integrâ valetudine.

77. Primùm igitur eum tanquàm è vinculis numerorum eximamus. Sunt enim quidam, ut scis, oratori numeri, de quibus mox agemus, observandi, ratione quâdam, sed alio in genere orationis, in hoc omninò relinquendi. Solutum quiddam sit, nec vagum tamen, ut ingredi liberè, non ut licenter videatur errare. Verba etiam verbis quasi coagmentare negligat. Habet enim ille tanquàm hiatus concursu vocalium molle quiddam, et quod indicet non ingratam negligentiam, de re hominis magis, quàm de verbis laborantis.

78. Sed erit videndum de reliquis, cùm hæc duo ei liberiora fuerint, circuitus, conglutinatioque verborum. Illa enim ipsa contracta, et minuta, non negligenter tractanda sunt; sed quædam etiam negligentia est diligens. Nam ut mulieres esse dicuntur nonnullæ inornatæ, quas idipsum deceat; sic hæc subtilis oratio etiam incompta delectat. Fit enim quiddam in utroque, quo sit venustius, sed non ut appareat. Tùm removebitur omnis insignis ornatus, quasi margaritarum: ne calamistri quidem adhibebuntur: fucati verò medicamenta candoris, et ruboris, omnia repellentur; elegantia modò, et munditia remanebit.

79. Sermo purus erit et latinus: dilucidè, planèque dicetur: quid deceat, circumspicietur. Unum aderit, quod quartum numerat Theophrastus in orationis

laudibus, ornatum illud suave et affluens : acutæ crebræque sententiæ ponentur, et nescio undè ex abdito erutæ, atque in hoc oratore dominabuntur. Verecundus erit usus oratoriæ quasi supellectilis. Supellex est enim quodam modo nostra, quæ est in ornamentis, alia rerum, alia verborum. Ornatus autem verborum, duplex : unus simplicium, alter collocatorum. Simplex probatur in propriis usitatisque verbis, quòd aut optimè sonat, aut rem maximè explanat. In alienis, aut translatum, aut sumptum aliundè, ut mutuò; aut factum ab ipso : aut novum : aut priscum et inusitatum. Sed etiam inusitata ac prisca sunt in propriis, nisi quòd rarò utimur.

80. Collocata autem verba habent ornatum, si aliquid concinnitatis efficiunt, quod verbis mutatis non maneat, manente sententiâ. Nam sententiarum ornamenta quæ permanent, etiamsi verba mutaveris, sunt illa quidem permulta; sed, quæ emineant, pauciora.

81. Ergo ille tenuis orator, modò sit elegans, nec in faciendis verbis erit audax, et in transferendis verecundus, et parcus in priscis, reliquisque ornamentis et verborum et sententiarum demissior : translatione fortassè crebrior, quâ frequentissimè sermo omnis utitur non modò urbanorum, sed etiam rusticorum. Siquidem est eorum, *gemmare vites, sitire agros, lætas esse segetes, luxuriosa frumenta.*

82. Nihil horum parùm audacter, sed aut simile est illi, undè transferas; aut, si res suum nullum habet nomen, docendi causâ sumptum, non ludendi, videtur. Hoc ornamento liberiùs paulò, quàm cæteris, utetur, hic summissus; nec tam licenter tamen, quàm si genere dicendi uteretur amplissimo. Itaque illud ind-

corum (quod quale sit, ex decoro debet intelligi) hic quoque apparet, cùm verbum aliquod altiùs transfertur, idque in oratione humili ponitur, quod idem in aliâ deceret.

83. Illam autem concinnitatem, quæ verborum collocationem illuminat his luminibus, quæ Græci, quasi aliquos gestus orationis, σχήματα appellant (quod idem verbum ab his etiam in sententiarum ornamenta transfertur), adhibet quidem hic subtilis (quem, nisi quòd solum, cæteròquin rectè quidem vocant atticum), sed paulò parciùs.

84. Nam sic ut in epularum apparatu, à magnificentiâ recedens, non se parcum solùm, sed etiam elegantem videri volet; eliget quibus utatur. Sunt enim pleræque aptæ hujus ipsius oratoris, de quo loquor, parcimoniæ. Nam illa, de quibus antè dixi, huic acuto fugienda sunt, paria paribus relata, et similiter conclusa, eodemque pacto cadentia; et immutatione litteræ quasi quæsitæ venustates; ne elaborata concinnitas, et quoddam aucupium delectationis manifestò deprehensum appareat.

85. Itemque si quæ verborum iterationes contentionem aliquam et clamorem requirent, erunt ab hâc summissione orationis alienæ: cæteris promiscuè poterit uti, continuationem verborum modò relaxet et dividat, utaturque verbis quàm usitatissimis, translationibus quàm mollissimis; etiam illa sententiarum lumina assumat, quæ non erunt vehementer illustria. Non faciet rempublicam loquentem, nec ab inferis mortuos excitabit, nec acervatim multa frequentans, unâ complexione devinciet. Valentiorum hæc laterum sunt, nec ab hoc, quem informamus, aut exspectanda,

aut postulanda : erit enim utvoce, sic etiam oratione suppressior. Sed pleraque ex illis convenient etiam huic tenuitati ; quanquàm iisdem ornamentis utetur horridiùs : talem enim inducimus.

86. Accedit actio non tragica, nec scenæ, sed modicâ jactatione corporis, vultu tamen multa conficiens : non hoc, quo dicuntur os ducere, sed illo, quo significant ingenuè, quo sensu quidque pronuntient.

87. Huic generi orationis adspergentur etiam sales, qui in dicendo mirum quantùm valent : quorum duo genera sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. Utetur utroque ; sed altero in narrando aliquid venustè, altero in jaciendo, mittendoque ridiculo ; cujus genera plura sunt : sed nunc aliud agimus.

88. Illud admonemus tamen, ridiculo sic usurum oratorem, ut nec nimis frequenti, ne scurrile sit ; nec subobsceno, ne mimicum ; nec petulanti, ne improbum ; nec in calamitatem, ne inhumanum ; nec in facinus, ne odii locum risus occupet ; neque aut suâ personâ, aut judicum, aut tempore alienum. Hæc enim ad illud indecorum referuntur.

89. Vitabit etiam quæsita, nec ex tempore ficta, sed domo allata ; quæ plerumquè sunt frigida. Parcet et amicitiis, et dignitatibus ; vitabit insanabiles contumelias : tantummodò adversarios figet, nec eos tamen semper, nec omnes, nec omni modo. Quibus exceptis, sic utetur sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem cognoverim neminem, cùm id certè sit vel maximè atticum.

90. Hanc ego judico formam summissi oratoris, sed magni tamen, et germani Attici ; quoniam, quidquid est salsum aut salubre in oratione, id proprium

Atticorum est : è quibus tamen non omnes faceti. Lysias satis, et Hyperides; Demades præter cæteros fertur : Demosthenes minùs habetur; quo quidem mihi nihil videtur urbanius, sed non tam dicax [illegible] quàm facetus. Est autem illud acrioris ingenii, [illegible] joris artis.

## CAPUT XII.

### *De mediocri genere dicendi.*

91. Uberius est aliud, aliquantòque robustius, quàm hoc humile, de quo dictum est; summissius autem, quàm illud, de quo jam dicetur, amplissimum. Hoc in genere, nervorum vel minimùm, suavitatis autem, est vel plurimùm. Est enim plenius, quàm hoc enucleatum : quàm autem illud ornatum copiosumque, summissius. Huic omnia dicendi ornamenta conveniunt, plurimùmque est, in hâc orationis formâ, suavitatis.

92. In quâ multi floruerunt apud Græcos : sed Phalereus Demetrius meo judicio præstitit cæteris; cujus oratio cùm sedatè placidèque loquitur, tùm illustrant eam, quasi stellæ quædam, tralata verba, atque immutata. Tralata ea dico, ut sæpè jam, quæ per similitudinem ab aliâ re, aut suavitatis aut inopiæ causâ, transferuntur. Mutata, in quibus pro verbo proprio subjicitur aliud, quod idem significet, sumptum ex re aliquâ consequenti.

93. Quod quanquàm transferendo fit, tamen alio modo transtulit, cùm dixit Ennius, *arcem et urbem*

*orbas;* alio modo, si pro patriâ arcem dixisset: et *horridam Africam terribili tremere tumultu* cùm dicit, pro Afris immutat Africam. Hanc hypallagen rhetores, quia quasi summutantur verba pro verbis; metonymiam grammatici vocant, quòd nomina transferuntur.

94. Aristoteles autem translationi hæc ipsa subjungit, et abusionem, quam καταχρησιν vocant: ut cùm *minutum* dicimus animum pro parvo, et abutimur verbis propinquis, si opus est, vel quòd delectat, vel quòd decet. Jam cùm fluxerunt plures continuæ tralationes, alia planè fit oratio. Itaque genus hoc Græci appellant ἐλλήγορίαν, nomine rectè, genere meliùs ille, qui ista omnia translationes vocat. Hæc frequentat Phalereus maximè, suntque dulcissima; et quanquàm translatio est apud eum multa, tamen immutationes nusquàm crebriores.

95. In idem genus orationis (loquor enim de illâ modicâ ac temperatâ) verborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententiarum: latæ eruditæque disputationes ab eodem explicantur, et loci communes sine contentione inducuntur. Quid multa? è philosophorum scholis tales ferè evadunt: et, nisi coràm erit comparatus ille fortior, per se hic, quem dico, probabitur.

96. Est enim quoddam etiam insigne, et florens orationis, pictum, et expolitum genus, in quo omnes verborum, omnes sententiarum illigantur lepores. Hoc totum è sophistarum fontibus defluxit in forum, sed spretum à subtilibus, repulsum à gravibus, in eâ, de quâ loquor, mediocritate consedit.

# CAPUT XIII.

*De amplo, copioso et gravi genere dicendi.*

97. Tertius est ille amplus, copiosus, gravis, ornatus, in quo profectò vis maxima est. Hic est enim, cujus ornatum dicendi, et copiam admiratæ gentes, eloquentiam in civitatibus plurimùm valere passæ sunt; sed hanc eloquentiam quæ cursu magno, sonituque ferretur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se assequi posse diffiderent. Hujus eloquentiæ est tractare animos, hujus omni modo permovere. Hæc modò perfringit, modò irrepit in sensus; inserit novas opiniones, evellit insitas.

98. Sed multùm interest inter hoc dicendi genus, et superiora. Qui in illo subtili et acuto elaboravit, ut callidè argutèque diceret, nec quidquam altiùs cogitaret; hoc uno perfecto, magnus orator est, si non maximus; minimèque in lubrico versabitur, et, si semel constiterit, nunquàm cadet. Medius ille autem, quem modicum et temperatum voco, si modò suum illud satis instruxerit, non extimescet ancipites dicendi incertosque casus: etiam, si quandò minùs succedet, ut sæpè fit, magnum tamen periculum non adibit; altè enim cadere non potest.

99. At verò hic noster, quem principem ponimus, gravis, acer, ardens, si ad hoc unum est natus, aut in hoc solo se exercuit, aut huic generi studet uni, nec suam copiam cum illis duobus generibus temperavit, maximè est contemnendus. Ille enim summissus, quòd acutè et veteratoriè dicit, sapiens jam; medius,

suavis; hic autem copiosissimus, si nihil est aliud, vix satis sanus videri solet. Qui enim nihil potest tranquillè, nihil leniter, nihil partitè, definitè, distinctè, facetè dicere, præsertim cùm causæ partim totæ sint eo modo, partim aliquâ ex parte tractandæ; si is non præparatis auribus inflammare rem cœpit; furere apud sanos, et quasi inter sobrios bacchari vinolentus videtur.

100. Tenemus, igitur, Brute, quem quærimus; sed animo. Nam manu si prehendissem, ne ipse quidem suâ tantâ eloquentiâ mihi persuasisset, ut se dimitterem. Sed inventus profectò est ille eloquens, quem nunquàm vidit Antonius. Quis est igitur is? Complectar brevi, disseram pluribus. Is enim est eloquens, qui et humilia subtiliter, et magna graviter, et mediocria temperatè potest dicere.

101. Nemo is, inquies, unquàm fuit. Ne fuerit. Ego enim, quid desiderem, non, quid viderim, disputo; redeoque ad illam Platonis, de quâ dixeram, rei formam et speciem; quam etsi non cernimus, tamen animo tenere possumus. Non enim eloquentem quæro, neque quidquam mortale et caducum, sed illud ipsum, cujus qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud, nisi eloquentia ipsa, quam nullis, nisi mentis, oculis videre possumus. Is erit igitur eloquens, ut idem illud iteremus, qui poterit parva summissè, modica temperatè, magna graviter dicere.

102. Tota mihi causa pro Cæcinâ de verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavimus; jus civile laudavimus; verba ambigua distinximus. Fuit ornandus in Manilià lege Pompeius: temperatâ oratione ornandi copiam persecuti sumus. Jus omne reti-

nendæ majestatis Rabirii causâ continebatur : ergo in omni genere amplificationis exarsimus.

103. At hæc interdùm temperanda et variandà sunt. Quod igitur in accusationis septem libris non reperitur genus? quod in Aviti? quod in Cornelii? quod in plurimis nostris defensionibus? quæ exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer, vel posse eligere, qui quærerent. Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cujus in nostris orationibus non sit aliqua, si non perfectio, at conatus tamen, atque adumbratio. Non assequimur : at, quid deceat, videmus.

104. Nec enim nunc de nobis, sed de re dicimus : in quo tantùm abest ut nostra miremur, ut usque eò difficiles ac morosi simus, ut nobis non satisfaciat ipse Demosthenes; qui quanquàm unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, tamen non semper implet aures meas. Ita sunt avidæ et capaces, et semper aliquid immensum infinitumque desiderant.

105. Sed tamen, quoniam et hunc tu oratorem cum ejus studiosissimo Pammene, cùm esses Athenis, totum diligentissimè cognovisti; neque eum dimittis è manibus, et tamen nostra etiam lectitas; vides profectò, illum multa perficere, nos multa conari; illum posse, nos velle, quocunque modo causa postulet, dicere. Sed ille magnus : nam et successit ipse magnis, et maximos oratores habuit æquales. Nos magnum fecissemus, si quidem potuissemus, quò contendimus, pervenire, in eâ urbe, in quâ, ut ait Antonius, auditus eloquens nemo erat.

106. Atqui, si Antonio Crassus eloquens visus non est, aut sibi ipse, nunquàm Cotta visus esset, nunquàm Sulpicius, nunquàm Hortensius. Nihil enim ample

Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa graviter Hortensius. Superiores magis ad omne genus apti, Crassum dico et Antonium. Jejunas igitur hujus multiplicis, et æquabiliter in omnia genera fusæ orationis aures civitatis accepimus; easque nos primi, quicumque eramus, et quantulumcumque dicebamus, ad hujus generis dicendi, audiendi incredibilia studia convertimus.

107. Quantis illa clamoribus adolescentuli diximus de supplicio parricidarum! quæ nequaquàm satis deferbuisse post aliquantò sentire cœpimus. *Quid enim tam commune, quàm spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus ejectis? Ita vivunt, dùm possunt, ut ducere animam de cœlo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita jactantur fluctibus, ut nunquàm alluantur; ita postremò ejiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant;* et quæ sequuntur. Sunt enim omnia, sicut adolescentis, non tam re et maturitate, quàm spe et exspectatione, laudati.

108. Ab hâc indole jam illa matura : *Uxor generi, noverca filii, filiæ pelleæ.* Nec verò hic unus erat ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus. Ipsa enim illa pro Roscio juvenilis redundantia, multa habet attenuata, quædam etiam paulò hilariora. At pro Avito, pro Cornelio, compluresque aliæ: nemo enim orator tam multa, ne in græco quidem otio, scripsit, quàm multa sunt nostra, eaque hanc ipsam habent, quam probo, varietatem.

109. An ego Homero, Ennio, reliquis poëtis, et maximè tragicis, concederem, ut ne omnibus locis eâdem contentione uterentur, crebròque mutarent,

nonnunquàm etiam ad quotidianum genus sermonis accederent; ipse nunquàm ab illâ acerrimâ contentione discederem? Sed quid poëtas divino ingenio profero? Histriones eos vidimus, quibus nihil posset in suo genere esse præstantius, qui non solùm in dissimillimis personis satisfaciebant, cùm tamen in suis versarentur; sed et comœdum in tragœdiis, et tragœdum in comœdiis admodùm placere vidimus.

110. Ego non elaborem? Cùm dico me, te, Brute, dico: nam in me quidem jampridem effectum est quod futurum fuit. Tu autem eodem modo omnes causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis? aut in iisdem causis perpetuum, et eumdem spiritum sine ullâ commutatione obtinebis? Demosthenes quidem, cujus nuper inter imagines tuas, ac tuorum (quòd eum, credo, amares), cùm ad te in Tusculanum venissem, imaginem ex ære vidi, nihil Lysiæ subtilitate cedit, nihil argutiis et acumine Hyperidi, nihil lenitate Æschini, et splendore verborum.

111. Multæ sunt ejus totæ orationes subtiles, ut contra Leptinem; multæ totæ graves, ut quædam Philippicæ; multæ variæ, ut contra Æschinem, falsæ legationis, ut contra eumdem pro causâ Ctesiphontis. Jam illud medium quoties vult, arripit, et à gravissimo discedens, eò potissimùm delabitur. Clamores tamen tum movet, et tum in dicendo plurimùm efficit, cùm gravitatis locis utitur.

## CAPUT XIV.

*Quæ scientiæ cognoscendæ sunt Oratori.*

112. Sed ab hoc parumper abeamus, quandòquidem de genere, non de homine, quærimus : rei potiùs, est, id est, eloquentiæ vim et naturam explicemus. Illud tamen, quod jam antè diximus, meminerimus, nil nos præcipiendi causâ esse dicturos; atque ita potiùs acturos, ut existimatores videamur loqui, non magistri. In quo tamen longiùs progredimur, quòd videmus non te hæc solum esse lecturum, qui ea multò, quàm nos, qui quasi docere videamur, habeas notiora : sed hunc librum etiam si minùs nostrâ commendatione, tuo tamen nomine divulgari necesse est.

113. Esse igitur perfectè eloquentis puto, non eam solùm facultatem habere, quæ sit ejus propria, fusè latèque dicendi; sed etiam vicinam ejus, atque finitimam, dialecticorum scientiam assumere. Quanquàm aliud videtur oratio esse, aliud disputatio, nec idem loqui esse, quod dicere; attamen utrumque in disserendo est. Disputandi ratio, et loquendi, dialecticorum sit; oratorum autem, dicendi et ornandi. Zeno quidem ille, à quo disciplina Stoïcorum est, manu demonstrare solebat, quid inter has artes interesset. Nam, cùm compresserat digitos, pugnumque fecerat, dialecticam aiebat ejusmodi esse; cùm autem diduxerat, et manum dilataverat, palmæ illius similem eloquentiam esse dicebat.

114. Atque etiam ante hunc Aristoteles principio artis rhetoricæ dicit, illam artem quasi ex alterâ parte

respondere dialecticæ : ut hoc videlicet differant inter se, quòd hæc ratio dicendi latior sit, illa loquendi contractior. Volo igitur huic summo omnem, quæ ad dicendum trahi possit, loquendi rationem esse notam. Quæ quidem res, quod te his artibus eruditum minimè fallit, duplicem habet docendi viam : nam et ipse Aristoteles tradidit præcepta plurima disserendi; et posteà, qui dialectici dicuntur, spinosiora multa pepererunt.

115. Ergo eum censeo, qui eloquentiæ laude ducatur, non esse earum rerum omninò rudem; sed vel illâ antiquâ, vel hâc Chrysippi disciplinâ institutus, noverit primùm vim, naturam, genera verborum, et simplicium et copulatorum; deinde quot modis quidque dicatur; quâ ratione, verum falsumne sit, judicetur; quid efficiatur è quoque; quid cui consequens sit, quidque contrarium; cùmque ambiguè multa dicantur, quomodò quidque eorum dividi, explanarique oporteat. Hæc tenenda sunt oratori : sæpè enim occurrunt. Sed quia suâ sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in his explicandis quidam orationis nitor.

116. Et quoniam in omnibus, quæ ratione docentur et viâ, primùm constituendum est, quid quidque sit (nisi enim inter eos, qui disceptent, convenit, quid sit illud, de quo ambigitur, nec rectè disseri, nec unquàm ad exitum perveniri potest); explicanda est sæpè verbis mens nostra de quâque re, atque involutæ rei notitia definiendo aperienda est : siquidem definitio est oratio quæ, quid sit id, de quo agitur, ostendit quàm brevissimè. Tùm, ut scis, explicato genere cujusque rei, videndum est, quæ sint ejus generis sive formæ, sive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio.

117. Erit igitur hæc facultas in eo, quem volumus esse eloquentem, ut definire rem possit, neque id faciat tam pressè et angustè, quam in illis eruditissimis disputationibus fieri solet; sed cum explanatiùs, tum etiam uberiùs, et ad commune judicium popularemque intelligentiam accommodatiùs. Idemque etiam, cùm res postulabit, genus universum in species certas, ut nulla neque prætermittatur, neque redundet, partietur ac dividet. Quandò autem, aut quomodò id faciat, nihil ad hoc tempus; quoniam, ut suprà dixi, judicem esse me, non doctorem volo.

118. Nec verò dialecticis modò sit instructus, sed habeat omnes philosophiæ notos et tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de caritate patriæ, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi et erroribus, quæ sæpè cadunt in causas, sed jejuniùs aguntur; nihil, inquam, sine eâ scientiâ, quam dixi, graviter, amplè, copiosè dici et explicari potest.

119. De materiâ loquor orationis etiam nunc, non ipso de genere dicendi. Volo enim priùs habeat orator rem, de quâ dicat, dignam auribus eruditis, quàm cogitet, quibus verbis quidque dicat, aut quomodo. Quem etiam, quò grandior sit, et quodam modo excelsior, ut de Pericle dixi suprà, ne physicorum quidem esse ignarum volo. Omnia profectò, cùm se à cœlestibus rebus referet ad humanas, excelsiùs, magnificentiùsque et dicet, et sentiet.

120. Cùmque illa divina cognoverit, nolo ignoret ne hæc quidem humana. Jus civile teneat, quo egent

causæ forenses quotidiè. Quid est enim turpius, quàm legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, cùm sis legum et civilis juris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum et memoriæ veteris ordinem, maximè scilicet nostræ civitatis; sed et imperiosorum populorum, et regum illustrium : quem laborem nobis Attici nostri levavit labor; qui, conservatis notatisque temporibus, nihil cùm illustre prætermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro colligavit. Nescire autem, quid antèa, quàm natus sis, acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est ætas hominis, nisi memoria rerum veterum cum superiorum ætate contexitur? Commemoratio autem antiquitatis, exemplorumque prolatio, summâ cum delectatione et auctoritatem orationi affert et fidem.

## CAPUT XV.

*Iterùm de Decoro in causis, et cæteris partibus orationis.*

121. Sic igitur instructus veniet ad causas, quarum habebit genera primùm ipsa cognita. Erit enim ei perspectum, nihil ambigi posse, in quo non aut res controversiam faciat, aut verba : res, aut de vero, aut de recto, aut de nomine : verba, aut de ambiguo, aut de contrario. Nam si quandò aliud in sententiâ videtur esse, aliud in verbis, genus est quoddam ambigui, quod ex præterito verbo fieri solet : in quo, quod est ambiguorum proprium, res duas significari videmus.

122. Cùm tam pauca sint genera causarum, etiam argumentorum præcepta pauca sunt. Traditi sunt, è quibus ea ducantur, duplices loci; uni è rebus ipsis, alteri assumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabiliorem orationem. Nam ipsæ quidem res in perfacili cognitione versantur. Quid enim jam sequitur, quod quidem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor, aut erigatur, aut paret se ad discendum? Rem breviter exponere, et probabiliter, et apertè, ut, quid agatur, intelligi possit? sua confirmare? adversaria evertere? eaque efficere non perturbatè, sed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit consequens iis, quæ sumentur ad quamque rem confirmandam? post omnia perorationem inflammantem, restinguentemve concludere? Has partes quemadmodùm tractet singulas, difficile dictu est hoc loco. Nec enim semper tractantur uno modo.

123. Quoniam autem non, quem doceam, quæro, sed quem probem; probabo primùm eum, qui, quid deceat, videbit. Hæc enim sapientia maximè adhibenda eloquenti est, ut sit temporum, personarumque moderator. Nam nec semper, nec apud omnes, nec contra omnes, nec pro omnibus, eodem modo dicendum arbitror. Is erit ergo eloquens, qui ad id, quodcumque decebit, poterit accommodare orationem. Quod cùm statuerit, tùm, ut quidque erit dicendum, ita dicet, nec satura jejunè, nec grandia minutè, nec item contrà; sed erit rebus ipsis par et æqualis oratio.

124. Principia verecunda, non elatis incensa verbis, sed acuta sententiis, vel ad offensionem adversarii, vel ad commendationem sui. Narrationes credibiles, nec historico, sed propè quotidiano sermone

explicatæ dilucidè. Dein si tenues causæ, tùm etiam argumentandi tenue filum et in docendo, et in refellendo; idquè ita tenebitur, ut, quanta ad rem, tanta ad orationem fiat accessio. Cùm verò causa ea inciderit, in quâ vis eloquentiæ possit exprimi, tùm se latiùs fundet orator, tùm reget et flectet animos, et sic afficiet, ut volet, id est, ut causæ natura, et ratio temporis postulabit.

125. Sed erit duplex omnis ejus ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem eloquentia. Nam cum omnis pars orationis esse debet laudabilis; sic ut verbum nullum nisi aut grave, aut elegans excidat; tum sunt maximè luminosæ, et quasi actuosæ partes duæ : quarum alteram in universi generis quæstione ponò, quam, ut suprà dixi, Græci appellant θέσιν : alteram in augendis, amplificandisque rebus, quæ ab eisdem αὔξησις est nominata.

126. Quæ etsi æquabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maximè excellet; qui communes appellati, quòd videntur multarum iidem esse causarum, sed proprii singularum esse debebunt. At verò illa pars orationis, quæ est de genere universo, totas causas sæpè continet. Quidquid est enim illud, in quo quasi certamen est controversiæ, quod græcè κρινόμενον dicitur, id ità dici placet, ut traducatur ad perpetuam quæstionem, atque ut de universo genere dicatur; nisi cùm de verb ambigetur; quod quæri conjecturâ solet.

127. Dicetur autem non Peripateticorum more (est enim illorum exercitatio elegans jam indè ab Aristotele constituta) sed aliquantò nervosiùs : et ita de re communia dicentur, ut et pro reis multa leniter di-

cantur, et in adversarios asperè. Augendis verò rebus, et contrà abjiciendis, nihil est, quod non perficere possit oratio : quod et inter media argumenta faciendum est, quotiescumque dabitur vel amplificandi, vel minuendi locus, et penè infinitè in perorando.

128. Duo sunt quæ, benè tractata ab oratore, admirabilem eloquentiam faciant : quorum alterum est, quod Græci ἠθικὸν vocant, ad naturas, et ad mores, et ad omnem vitæ consuetudinem accommodatum; alterum, quod iidem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi et concitantur, in quo uno regnat oratio. Illud superius, come, jucundum, ad benevolentiam conciliandam paratum : hoc vehemens, incensum, incitatum, quo causæ eripiuntur; quod cùm rapidè fertur, sustineri nullo pacto potest.

129. Quo genere nos mediocres, aut multo etiam minus, sed magno semper usi impetu, sæpè adversarios de statu omni dejecimus. Nobis pro familiari reo summus orator non respondit Hortensius. A nobis homo audacissimus Catilina, in senatu accusatus, obmutuit. Nobis privatâ in causâ magnâ et gravi cùm cœpisset Curio pater respondere, subitò assedit, cùm sibi venenis ereptam memoriam diceret.

130. Quid ego de miserationibus loquar? quibus eò sum usus pluribus, quòd etiam si plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant. In quo ut viderer excellere, non ingenio, sed dolore assequebar. Quæ qualiacumque in me sunt; me enim ipsum non pœnitet, quanta sint : sed apparent in orationibus; etsi carent libri spiritu illo, propter quem majorâ eadem illa, cùm aguntur, quàm cùm leguntur, videri solent.

131. Nec verò miseratione solùm mens judicum permovenda est (quâ nos ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus perorantes tenuerimus; ut aliâ in causâ, excitato reo nobili, sublato etiam filio parvo, plangore et lamentatione compleremus forum), sed etiam est faciendum, ut irascatur judex, mitigetur, invideat, faveat, contemnat, admiretur, oderit, diligat, cupiat, satietate afficiatur, speret, metuat, lætetur, doleat: quâ in varietate, duriorum, accusatio suppeditabit exempla; mitiorum, defensiones meæ.

132. Nullo enim modo animus audientis aut incitari aut leniri potest, qui modus à me non tentatus sit. Dicerem perfectum, si ita judicarem, nec in veritate crimen arrogantiæ extimescerem. Sed, ut suprà dixi, nulla me ingenii, sed magna vis animi inflammat, ut me ipse non teneam. Nec unquàm is, qui audiret, incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio. Uterer exemplis domesticis, nisi ea legisses: uterer alienis, vel latinis, si ulla reperirem; vel græcis, si deceret. Sed Crassi perpauca sunt, nec ea judiciorum. Nihil Antonii, nihil Cottæ, nihil Sulpicii. Dicebat melius, quàm scripsit, Hortensius.

133. Verùm hæc vis, quam quærimus, quanta sit, suspicemur, quoniam exemplum non habemus; aut, si exempla sequimur, à Demosthene sumamus, et quidem perpetuæ dictionis, ex eo loco, undè, in Ctesiphontis judicio, de suis factis, consiliis, meritis in rempublicam, aggressus est dicere. Ea profectò oratio in eam formam, quæ est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut major eloquentia non requiratur.

## CAPUT XVI.

*De Figuris sententiarum et verborum, cæterisque orationis virtutibus.*

134. Sed jam forma ipsa restat, et character ille qui dicitur; qui qualis esse debeat, ex ipsis, quæ suprà dicta sunt, intelligi potest. Nam et singulorum verborum et collocatorum lumina attigimus; quibus sic abundabit, ut verbum ex ore nullum, nisi aut elegans, aut grave exeat : ex omnique genere frequentissimæ translationes erunt, quòd eæ propter similitudinem transferunt animos, et referunt, ac movent huc et illuc; qui motus cogitationis, celeriter agitatus, per se ipse delectat. Et reliqua, ex collocatione verborum, quæ sumuntur quasi lumina, magnum afferunt ornatum orationi. Sunt enim similia illis, quæ in amplo ornatu scenæ, aut fori, appellantur insignia; non quòd sola ornent, sed quòd excellant.

135. Eadem ratio est horum, quæ sunt orationis lumina, et quodam modo insignia; cùm aut duplicantur iteranturque verba, aut breviter commutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur sæpiùs oratio, aut in idem conjicitur, aut in utrumque, aut adjungitur idem iteratum, aut idem ad extremum refertur, aut continenter unum verbum non in eâdem sententiâ ponitur; aut cùm similiter vel cadunt verba, vel desinunt; aut multis modis contrariis relata contraria, aut cùm gradatim sursùm versus reditur; aut cùm, demptis conjunctionibus, dissolutè plura dicuntur; aut cùm aliquid prætereuntes, cur id faciamus, ostendimus; aut cùm corrigimus nosmetipsos, quasi reprehenden-

tes; aut si est aliqua exclamatio vel admirationis, vel conquestionis; aut cùm ejusdem nominis casus sæpiùs commutatur.

136. Sed sententiarum ornamenta majora sunt: quibus quia frequentissimè Demosthenes utitur, sunt qui putent, idcircò ejus eloquentiam maximè esse laudabilem. Et verò nullus ferè ab eo locus sine quâdam conformatione sententiæ dicitur: nec aliud quidquam est, dicere, nisi omnes, aut certè plerasque, aliquâ specie illuminare sententias; quas cùm tu optimè, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti, aut exemplis? tantùm notetur locus.

137. Sic igitur dicet ille, quem expetimus, ut versetur sæpè multis modis eamdem et unam rem, et hæreat in eâdem, commoreturque sententiâ; sæpè etiam ut extenuet aliquid; sæpè ut irrideat; ut declinet à proposito, deflectatque sententiam; ut proponat, quid dicturus sit; ut, cùm transegerit jam aliquid, definiat; ut se ipse revocet; ut, quod dixit, iteret; ut argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat; ut rursùs quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut contrà, ac dicat, accipi et sentiri velit; ut addubitet quid potiùs, aut quomodò dicat; ut dividat in partes; ut aliquid relinquat ac negligat; ut antè præmuniat; ut, in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium conferat.

138. Ut sæpè cum iis, qui audiunt, nonnunquàm etiam cum adversario, quasi deliberet; ut hominum sermones moresque describat; ut muta quædam loquentia inducat; ut ab eo, quod agitur, avertat animos; ut sæpè in hilaritatem risumve convertat; ut antè occupet, quod videat opponi; ut comparet simi-

litudines; ut utatur exemplis, ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem coërceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet, quid caveant; ut liberiùs quid audeat; ut irascatur etiam; ut objurget aliquandò; ut deprecetur; ut supplicet; ut medeatur; ut à proposito declinet aliquantulùm; ut optet; ut exsecretur; ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris.

139. Atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequatur; brevitatem, si res petet: sæpè etiam rem dicendo subjiciet oculis; sæpè suprà feret, quàm fieri possit: significatio sæpè erit major, quàm oratio; sæpè hilaritas, sæpè vitæ naturarumque imitatio. Hoc in genere, nam quasi silvam vides, omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo. Sed hæc, nisi collocata, et quasi structa et nexa verbis, ad eam laudem, quam volumus, adspirare non possunt.

## CAPUT XVII.

*Digreditur Auctor, ut hujus à se susceptæ disputationis honestatem ostendat.*

140. De quo cùm mihi deinceps videretur esse dicendum, etsi movebant jam me illa, quæ suprà dixeram, tamen iis, quæ sequuntur, perturbabar magis. Occurrebat enim, posse reperiri non invidos solùm, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam mearum laudum, qui non censerent ejus viri esse de cujus meritis tanta senatus judicia fecisset, comprobante populo romano, quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare. Quibus si nihil aliud responderem, nisi, me M. Bruto negare roganti noluisse, justa

esset excusatio, cùm et amicissimo et præstantissimo viro, et recta et honesta petenti, satisfacere voluissem.

141. Sed si profitear (quod utinam possem!) me studiosis dicendi præcepta, et quasi vias, quæ ad eloquentiam ferrent, traditurum; quis tandem id justus rerum æstimator reprehenderet? Nam quis unquàm dubitavit, quin in republicâ nostrâ primas eloquentia tenuerit semper, urbanis, pacatisque rebus; secundas, juris scientia? cùm in alterâ, gratiæ, gloriæ, præsidii plurimùm esset; in alterâ, persecutionum, cautionumque præceptio; quæ quidem ipsa auxilium ab eloquentiâ sæpè peteret, eâ verò repugnante vix suas regiones finesque defenderet.

142. Cur igitur jus civile docere semper pulchrum fuit, hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus; ad dicendum si quis acuat, aut adjuvet in eo juventutem, vituperetur? Nam si vitiosum est dicere ornatè, pellatur omninò è civitate eloquentia. Sin ea non modò eos ornat, penes quos est, sed etiam universam rempubliçam; cur aut discere turpe est, quod scire honestum est; aut, quod nosse pulcherrimum est, id non gloriosum docere?

143. At alterum factitatum est, alterum novum. Fateor: sed utriusque rei causa est. Alteros enim respondentes audire sat erat, ut ii, qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent; sed eodem tempore et discentibus satisfacerent, et consulentibus. Alteri, cùm domesticum tempus in cognoscendis componendisque causis, forense in agendis, reliquum in seipsis reficiendis omne consumerent; quem habebant instituendi aut docendi locum? Atque haud scio, an plerique nostrorum oratorum, contrà atque nos, inge-

nio plus valuerint, quàm doctrinâ. Itaque illi dicere melius quàm præcipere; nos contrà fortassè possumus.

144. At dignitatem docere non habet. Certè, si quasi in ludo. Sed si monendo, si cohortando, si percunctando, si communicando, si interdùm etiam unà legendo, audiendo, nescio, docendo etiam aliquid aliquando, si possis meliores facere, cur nolis? An, quibus verbis sacrorum alienatio fiat, docere honestum est, ut est; quibus ipsa sacra retineri defendique possint, non honestum est?

145. At jus profitentur etiam qui nesciunt; eloquentiam autem illi ipsi, qui consecuti sunt, tamen eâ se valere dissimulant, propterea quòd prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. Num igitur aut latere eloquentia potest; aut id, quod dissimulat, effugit; aut est periculum, ne quis putet in magnâ arte et gloriosâ, turpe esse docere alios id, quod ipsi fuerit honestissimum discere?

146. Ac fortassè cæteri tectiores: ego semper me didicisse præ me tuli. Quid enim possem, cùm et abfuissem adolescens, et horum studiorum causâ mare transissem, et doctissimis hominibus referta domus esset, et aliquæ fortassè inessent in sermone nostro doctrinarum notæ? cùmque vulgò scripta nostra legerentur, dissimularem me didicisse? Quid erat, cur probarem, nisi quòd parùm fortassè profeceram?

147. Quod cùm ita sit, tamen ea, quæ suprà dicta sunt, plus in disputando, quàm ea, de quibus dicendum est, dignitatis habuerunt. De verbis enim componendis, et de syllabis propemodùm dinumerandis et dimetiendis loquemur; quæ etiamsi sunt, sicuti mihi videntur, necessaria, tamen fiunt magnificen-

tiùs, quàm docentur. Est id omninò verum, sed propriè in hoc dicitur. Nam omnium magnarum artium, sicut arborum, altitudo nos delectat, radices stirpesque non item: sed esse illa sine his non potest. Me autem, sive pervagatissimus ille versus, qui vetat,

Artem pudere proloqui, quam factites,

dissimulare non sinit quin delecter; sive tuum studium hoc à me volumen expressit; tamen eis, quos aliquid reprehensuros suspicabar, respondendum fuit.

148. Quòd si ea, quæ dixi, non ita essent; quis tamen se tam durum agrestemque præberet, qui hanc mihi non daret veniam, ut, cùm meæ forenses artes et actiones publicæ concidissent, non me aut desidiæ, quod facere non possum, aut mœstitiæ, cui resisto, potiùs, quàm litteris, dederem? quæ quidem me antea in judicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi. Nec verò talibus modò rebus, quales hic liber continet, sed multò etiam gravioribus et majoribus: quæ si erunt perfectæ, profectò forensibus nostris rebus etiam domesticæ litteræ respondebunt. Sed ad institutam disputationem revertamur.

## CAPUT XVIII.

*De partibus Collocationis, ac primò de Junctura.*

149. Collocabuntur igitur verba, aut ut inter se quàm aptissimè cohæreant extrema cum primis, eaque sint quàm suavissimis vocibus; aut ut forma ipsa concinnitasque verborum conficiat orbem suum; aut ut

comprehensio numerosè et aptè cadat. Atque illud primùm videamus, quale sit, quod vel maximè desiderat diligentiam, ut fiat quasi structura quædam, nec tamen fiat operosè; nam esset cum infinitus, tum puerilis labor : quod apud Lucilium scitè exagitat in Albucio Scævola,

Quàm lepidè lexeis compostæ! ut tesserulæ omnes
Arte pavimento, atque emblemate vermiculato.

150. Nolo tam minuta hæc constructio appareat : sed tamen stylus exercitatus efficiet facilè hanc viam componendi. Nam ut in legendo oculus, sic animus in discendo prospiciet, quid sequatur, ne extremorum verborum cum insequentibus primis concursus, aut hiulcas voces efficiat, aut asperas. Quamvis enim suaves, gravesque sententiæ, tamen si inconditis verbis efferuntur, offendent aures; quarum est judicium superbissimum. Quod quidem latina lingua sic observat, nemo ut tam rusticus sit, quin vocales nolit conjungere.

151. In quo quidam etiam Theopompum reprehendunt, quòd eas litteras tanto opere fugerit; etsi id magister ejus Isocrates. At non Thucydides : ne ille quidem, haud paulò major scriptor, Plato; nec solùm in his sermonibus, qui dialogi dicuntur, ubi etiam de industriâ id faciendum fuit, sed in populari oratione, quâ mos est Athenis laudari in concione eos, qui sint in præliis interfecti; quæ sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit. In eâ est crebra ista vocalium concursio, quam magnâ ex parte, ut vitiosam, fugit Demosthenes.

152. Sed Græci viderint : nobis, ne si cupiamus quidem, distrahere vocales conceditur. Indicant ora-

tiones illæ ipsæ horridulæ Catonis : indicant omnes poëtæ, præter eos, qui, ut versum facerent, sæpè hiabant; ut Nævius :

Vos, qui accolitis Histrum fluvium, atque Algidam.

Et ibidem :

Quam nunquàm vobis Graii, atque Barbari.

At Ennius semel : — *Scipio invicte.* — Et quidem nos :

Hoc motu radiantis Etesiæ in vada ponti.

Hoc idem nostri sæpiùs non tulissent, quod Græci laudare etiam solent.

153. Sed quid ego vocales? sine vocalibus sæpè brevitatis causâ contrahebant, ut ita dicerent, *multi' modis, vas' argenteis, passi' crinibus, tecti' fractis.*

154. Quid verò licentius, quàm quòd hominum etiam nomina contrahebant, quò essent aptiora? Nam ut *duellum,* bellum, et *duis,* bis; sic *Duellium,* eum qui Pœnos classe devicit, *Bellium* nominaverunt, cùm superiores appellati essent semper *Duellii.*

155. Quinetiam verba sæpè contrahuntur, non usûs causâ, sed aurium. Quomodò enim vester *Axilla, Ala,* factus est, nisi fugâ litteræ vastioris? Quam litteram etiam è *maxillis,* è *taxillis,* et *vexillo,* et *paxillo,* consuetudo elegans latini sermonis evellit.

156. Libenter etiam copulando verba jungebant, ut *sodes,* pro, *si audes; sis,* pro, *si vis.* Jam in uno, *capsis,* tria verba sunt : *ain',* pro *aisne; nequire,* pro, *non quire; malle,* pro *magis velle; nolle,* pro, *non velle; Dein* etiam sæpè, et *exin,* pro *deinde* et *exindè* dicimus. Quid illud? non olet undè sit, quod

dicitur, *cum illis? cum* autem *nobis* non dicitur, sed *nobiscum?* quia, si ita diceretur, obsceniùs concurrerent litteræ, ut etiam modò, nisi *autem* interposuissem, concurrissent. Ex eo est *mecum*, et *tecum;* non, *cum me*, et *cum te*, ut esset simile illis *vobiscum*, atque *nobiscum*.

157. Atque etiam à quibusdam serò jam emendatur antiquitas, qui hæc reprehendunt. Nam *Proh deûm atque hominum fidem, deorum* aiunt. Ita credo, hoc illi nesciebant: an dabat hanc licentiam consuetudo? Itaque idem poëta, qui inusitatiùs contraxerat, *Patris mei meûm factûm pudet*, pro *meorum factorum;* et, *Texitur: exitiûm examen rapit*, pro *exitiorum;* non dicit, *liberûm*, ut plerique loquimur, cùm, *cupidos liberûm*, aut, *in liberûm loco*, dicimus: sed, ut isti volunt,

Neque tuum unquàm in gremium extollas liberorum ex te genus.

Et idem: — *Namque Æsculapi liberorum.* — Et ille alter in Chryse, non solùm,

Cives, antiqui amici majorum meûm.

quod erat usitatum; sed duriùs etiam,

Consiliûm, augusiûm atque extûm interpretes.

Idemque pergit: — *Postquàm prodigiûm horriferûm, portentûm pavor*: quæ non sanè sunt in omnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam libenter, *armûm judiciûm*, etsi est apud eumdem, — *Nihilne ad te de judicio armûm accidit?* quàm *armorum*.

158. Jam, ut censoriæ tabulæ loquuntur, *fabrûm* et *procûm* audeo dicere, non *fabrorum* et *procorum*.

Planèque, *duorum virorum judicium*, aut, *trium virorum capitalium*, aut *decem virorum litibus judicandis*, dico nunquàm. Atqui dixit Accius : *Video sepulcra dua duorum corporum*. Idemque : *Mulier una duûm virûm*. Quid verum sit, intelligo : sed aliàs ita loquor, ut concessum est, ut hoc, vel *Proh deûm* dico, vel *Proh deorum* : aliàs ut necesse est, cùm *trium virûm*, non *virorum*; cùm *sestertiûm nummûm*, non *nummorum* : quòd in his consuetudo varia non est.

159. Quid, quòd sic loqui, *nôsse*, *judicâsse*, vetant; *novisse*, jubent, et *judicavisse?* quasi verò nesciamus, in hoc genere et plenum verbum rectè dici, et imminutum usitatè. Itaque utrumque Terentius, *Eho, tu cognatum tuum non nôras?* Post idem, *Stilphonem, inquam, noveras? Siet*, plenum est; *sit*, imminutum: licet utare utroque. Ergo ibidem :

> Quàm cara sintque, post carendo intelligunt,
> Quàmque attinendi magni dominatus sient.

Nec verò reprehenderim, *Scripsêre alii rem*; et *scripsêrunt*, esse verius sentio : sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor. *Idem campus habet*, inquit Ennius; et, *In templis isdem*, probavit. At, *eisdem*, erat verius; nec tamen, *eisdem*, opimius. Malè sonabat, *iisdem*. Impetratum est à consuetudine, ut peccare suavitatis causâ liceret. Et *pomeridianas quadrigas*, quàm *postmeridianas*, libentiùs dixerim; et *meherculè*, quàm *meherculés*. *Non scire* quidem, barbarum jam videtur; *nescire*, dulcius. Ipsum, *meridiem*, cur non *medidiem?* credo, quòd erat insuavius.

160. Una præpositio est, ABS, eaqué nunc tantum

in accepti tabulis manet, ni his quidem omnium; in reliquo sermone mutata est: nam *amovit* dicimus, et *abegit*, et *abstulit*, ut jam nescias, *ab* ne verum sit, an *abs*. Quid si etiam *abfugit*, turpe visum est; et *abfer* noluerunt, *aufer* maluerunt? quæ præpositio præter hæc duo verba nullo alio in verbo reperitur. *Noti* erant, et *navi*, et *nari*, quibus cùm IN præponi oporteret, dulcius visum est, *ignoti*, *ignavi*, *ignari*, dicere, quàm ut veritas postulabat. *Ex usu* dicunt, et *è republicâ*, quòd in altero vocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi litteram sustulisses; ut *exegit*, *edixit*, *effecit*, *extulit*, *edidit*: adjuncti verbi primam litteram præpositio commutavit, ut *subegit*, *summutavit*, *sustulit*.

161. Quid in verbis junctis? quàm scitè *insipientem*, non *insapientem*? *iniquum*, non *inæquum*? *tricipitem*, non *tricapitem*? *concisum*, non *concæsum*? Ex quo quidam *pertisum* etiam volunt: quod eadem consuetudo non probavit. Quid verò hoc elegantius, quod non fit naturâ, sed quodam instituto? *inclytus* dicimus brevi primâ litterâ, *insanus* productâ; *inhumanus* brevi, *infelix* longâ. Et, ne multis, quibus in verbis eæ primæ litteræ sunt, quæ in *sapiente*, atque *felice*, productè dicitur; in cæteris omnibus, breviter. Itemque *composuit*, *consuevit*, *concrepuit*, *confecit*. Consule veritatem, reprehendet; refer ad aures, probabunt. Quære, cur? ita se dicent juvari: voluptati autem aurium morigerari debet oratio.

162. Quin ego ipse, cùm scirem ita majores locutos esse, ut nusquàm, nisi in vocali, adspiratione uterentur, loquebar sic, ut *pulcros*, *Cetegos*, *triumpos*, *Sartaginem* dicerem: aliquandò, idque serò, convicio

aurium, cùm extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi. *Orcivios* tamen, et *Matones*, *Otones*, *Cæpiones*, *sepulcra*, *coronas*, *lacrymas* dicimus, quia per aurium judicium semper licet. *Burrum* semper Ennius, nunquàm *Pyrrhum*. *Vi patefecerunt Bruges*, non *Phryges*, ipsius antiqui declarant libri. Nec enim græcam litteram adhibebant; nunc autem etiam duas: et cùm *Phrygum*, et cùm *Phrygibus* dicendum esset, absurdum erat aut tantum barbaris casibus græcam litteram adhibere, aut recto casu solùm græcè loqui; tamen et *Phryges*, et *Pyrrhum*, aurium causâ dicimus.

163. Quinetiam, quod jam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum verborum, quorum eædem erant postremæ duæ litteræ, quæ sunt in *optumus*, postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequebatur. Ita non erat offensio in versibus, quam nunc fugiunt poëtæ novi. Ita enim loquebamur: *Qui est omnibu', princeps;* non, *omnibus princeps:* et, *Vitâ illâ dignu', locoque;* non *dignus*. Quòd si indocta consuetudo tam est artifex suavitatis, quid ab ipsâ tandem arte et doctrinâ postulari putamus?

164. Hæc dixi breviùs, quàm si hâc de re unâ disputarem (est enim hic locus latè patens, de naturâ usuque verborum), longiùs autem quàm instituta ratio postulabat. Sed quia rerum verborumque judicium, prudentiæ est; vocum autem, et numerorum, aures sunt judices; et, quòd illa ad intelligentiam referuntur, hæc ad voluptatem: in illis ratio invenit, in his sensus artem. Aut enim negligenda nobis fuit voluptas eorum quibus probari volebamus, aut ars ejus conciliandæ reperienda.

## CAPUT XIX.

*De formâ et concinnitate verborum.*

165. Duæ sunt igitur res, quæ permulceant aures, *sonus* et *numerus*. De numero mox, nunc de sono quærimus. Verba (ut suprà diximus) legenda sunt potissimùm benè sonantia, sed ea non ut poëtæ, exquisita ad sonum, sed sumpta de medio. *Quà Ponto ab Hellès.....* superat modum. At *Auratus aries Colchorum....* splendidis nominibus illuminatus est versus: sed proximus inquinatus insuavissimâ litterâ finitus, *Frugifera et feria arva Asiæ tenet*. Quarè bonitate potiùs nostrorum verborum utamur, quàm splendore Græcorum, nisi fortè sic loqui pœnitet, *Quà tempestate Paris Helenam*, et quæ sequuntur. Immò verò ista sequamur, asperitatemque fugiamus: *Habeo istam ego perterrierepam.....* Idemque: *Versutiloquas malitias*. Nec solùm componentur verba ratione, sed etiam finientur, quoniam id judicium esse alterum aurium diximus. Sed finiuntur aut compositione ipsâ, et quasi suâ sponte, aut quodam genere verborum, in quibus ipsis concinnitas inest: quæ sive casus habent in exitu similes, sive paribus paria redduntur, sive opponuntur contraria, suâpte naturâ numerosa sunt, etiam si nihil est factum de industriâ.

166. In hujus concinnitatis consectatione Gorgiam fuisse principem accepimus. Quo de genere illa nostra sunt in Milonianâ: *Est enim, judices, hæc non scripta, sed nota lex: quam non didicimus, accepimus, legimus; verùm ex naturâ ipsâ arripuimus,*

*hausimus, expressimus : ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus.* Hæc enim talia sunt, ut, quia referuntur ad ea, ad quæ debent referri, intelligamus non quæsitum esse numerum, sed secutum.

167. Quod fit item in contrariis referendis; ut illa sunt, quibus non modò numerosa oratio, sed etiam versus efficitur :

Eam, quam nihil accusas, damnas.

*Condemnas*, dixisset, qui versum effugere voluisset.

Benè quam meritam esse autumas, dicis malè mereri.
Id, quod scis, prodest nihil; id, quod nescis obest.

Versum efficit ipsa relatio contrariorum. Id esset in oratione numerosum, *Quod scis, nihil prodest; quod nescis, multùm obest.* Semper hæc, quæ Græci ἀντίθετα, nominant, cùm contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsâ efficiunt, et eum sine industriâ.

168. Hoc genere antiqui, jam ante Isocratem, delectabantur, et maximè Gorgias; cujus in oratione plerumquè efficit numerum ipsa concinnitas. Nos etiam in hoc genere frequentes; ut illa sunt in quarto Accusationis : *Conferte hanc pacem cum illo bello; hujus prætoris adventum, cum illius imperatoris victoriâ; hujus cohortem impuram, cum illius exercitu invicto : hujus libidines, cum illius continentiâ : ab illo, qui cepit, conditas; ab hoc, qui constitutas accepit; captas dicetis Syracusas.* Ergo et hi numeri sint cogniti.

## CAPUT XX.

*De Numero oratorio generatim.*

169. Genus illud tertium explicetur, quale sit, numerosæ et aptæ orationis. Quod qui non sentiunt, quas aures habeant, aut quid in his hominis simile sit, nescio. Meæ quidem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent, et curta sentiunt, nec amant redundantia. Quid dico meas? conciones sæpè exclamare vidi, cùm aptè verba cecidissent. Id enim exspectant aures, ut verbis colligentur sententiæ. Non erat hoc apud antiquos. Et quidem nihil aliud ferè non erat. Nam et verba eligebant, et sententias graves et suaves reperiebant, sed eas aut vinciebant, aut explebant parùm.

170. Hoc me ipsum delectat, inquiunt. Quid si antiquissima illa pictura paucorum colorum, magis, quàm hæc jam perfecta, delectet? illa nobis sit, credo, repetenda; hæc scilicet repudianda.

171. Nominibus veterum gloriantur. Habet autem, ut in ætatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas; quæ quidem apud me ipsum valet plurimùm. Nec ego id, quod deest antiquitati, flagito potiùs, quàm laudo, quod est; præsertim cùm ea majora judicem, quæ sunt, quàm illa, quæ desunt. Plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus illi excellunt, quàm in conclusione sententiarum, quam non habent. Post inventa conclusio est, quâ credo usuros veteres illos fuisse, si jam nota atque usurpata res

esset; quâ inventâ, omnes usos magnos oratores videmus.

172. Sed habet nomen invidiam, cùm in oratione judiciali et forensi *numerus* latinè, græcè ῥυθμὸς, inesse dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas aures adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quæruntur. Hoc freti isti, et ipsi infracta et amputata loquuntur, et eos vituperant, qui apta et finita pronuntiant. Si inanibus verbis, levibusque sententiis, jure. Sin probæ res, lecta verba; quid est cur claudicare aut insistere orationem malint, quàm cum sententiâ pariter excurrere? Hic enim invidiosus numerus nihil affert aliud, nisi ut sit aptè verbis comprehensa sententia: quod fit etiam ab antiquis, sed plerumquè casu, sæpè naturâ; et quæ valdè laudantur apud illos, ea ferè, quia sunt conclusa, laudantur.

173. Et apud Græcos quidem jam anni propè quadringenti sunt, cùm hoc probatur; nos nuper agnovimus. Ergo Ennio licuit vetera contemnenti dicere,

Versibu', quos olim Fauni vatesque canebant,

mihi de antiquis eodem modo non licebit? præsertim cùm dicturus non sim, *Ante hunc*..... ut ille; nec quæ sequuntur, *Nos ausi reserare*... Legi enim, audivique nonnullos, quorum propemodùm absolutè concluderetur oratio. Quod qui non possunt, non est eis satis non contemni, laudari etiam volunt. Ego autem illos ipsos laudo, idque meritò, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in eis aliquid desidero; hos verò minimè, qui nihil illorum, nisi vitium, sequuntur, cùm à bonis absint longissimè.

174. Quòd si aures tam inhumanas tamque agrestes

habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? Omitto Isocratem, discipulosque ejus, Ephorum et Naucratem; quanquàm orationis faciendæ et ornandæ auctores locupletissimi, summique ipsi oratores esse debeant. Sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis, vel judicandis, acrior Aristotele fuit? Quis porrò Isocrati est adversatus impensius? Is igitur versum in oratione vetat esse, numerum jubet. Ejus auditor Theodectes, in primis (ut Aristoteles sæpè significat) politus scriptor, atque artifex, hoc idem et sentit et præcipit. Theophrastus verò iisdem de rebus etiam accuratiùs. Quis ergò istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omninò hæc esse ab his præcepta nesciunt.

175. Quod si ita est, nec verò aliter existimo: quid? ipsi suis sensibus non moventur? nihilne eis inane videtur? nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba brevior aut longior. Nec verò multitudo pedes novit, nec ullos numeros tenet; nec illud, quod offendit, aut cur, aut in quo offendat, intelligit: et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis, sicut acutarum graviumque vocum, judicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.

176. Visne igitur, Brute, totum hunc locum accuratiùs etiam explicemus, quàm illi ipsi, qui et hæc, et alia nobis tradiderunt? an his contenti esse, quæ ab illis dicta sunt, possumus? Sed quid quæro, velisne, cùm litteris tuis eruditissimè scriptis te id vel maximè velle perspexerim? Primùm ergo origo, deindè causa, post natura, tùm ad extremum usus ipse explicetur orationis aptæ atque numerosæ.

# CAPUT XXI.

## *De origine Numerorum.*

177. Nam qui Isocratem maximè mirantur, hoc in ejus summis laudibus ferunt, quòd verbis solutis numeros primus adjunxerit. Cùm enim videret, oratores cum severitate audiri, poëtas autem cum voluptate, tùm dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteremur, cum jucunditatis causâ, tum ut varietas occurreret satietati.

178. Quod ab his verè quâdam ex parte, non totum, dicitur; nam neminem in eo genere scientiùs versatum Isocrate, confitendum est: sed princeps inveniendi fuit Thrasymachus; cujus omnia nimis etiam exstant scripta numerosè. Nam, ut paulò antè dixi, paria paribus adjuncta, et similiter definita, itemque contrariis relata contraria, quæ suâ sponte, etiam si id non agas, cadunt plerumquè numerosè, Gorgias primus invenit: sed his est usus intemperantiùs. Id autem est genus, ut antè dictum est, ex tribus partibus collocationis alterum. Horum uterque Isocratem ætate præcurrit; ut eos ille moderatione, non inventione vicerit. Est enim, ut in transferendis faciendisque verbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem avidior est generis ejus, et his festivitatibus, sic enim ipse censet, insolentiùs abutitur: quas Isocrates (cùm tamen audivisset in Thessaliâ adolescens senem jam Gorgiam) moderatiùs temperavit. Quinetiam se ipse tantùm, quantùm ætate procedebat (propè enim centum confecit annos) relaxârat à nimiâ necessitate numero-

rum: quod declarat in eo libro, quem ad Philippum Macedonem scripsit, cùm jam admodùm esset senex; in quo dicit sese minùs jam servire numeris, quàm solitus esset. Ita non modò superiores, sed etiam se ipse correxerat.

## CAPUT XXII.

*De causâ numerosæ orationis.*

179. Quoniam igitur habemus aptæ orationis eos principes, auctoresque, quos dicimus, et origo inventa est; causa quæratur. Quæ sic aperta est, ut mirer veteres non esse commotos, præsertim cùm, ut fit, fortuitò sæpè aliquid conclusè aptèque dicerent: quod cùm animos hominum auresque pepulisset, ut intelligi posset, id, quod casus effudisset, cecidisse jucundè; notandum certè genus, atque ipsi sibi imitandi fuerunt. Aures enim, vel animus aurium nuncio naturalem quamdam in se continet vocum omnium mensionem. Itaque et longiora et breviora judicat, et perfecta ac moderata semper exspectat. Mutila sentit quædam, et quasi decurtata; quibus, tanquàm debito fraudetur, offenditur: productiora alia, et quasi immoderatiùs excurrentia, quæ magis etiam aspernantur aures; quòd cum in plerisque, tum in hoc genere nimium quod est, offendit vehementiùs, quàm id, quod videtur parùm. Ut igitur poëtica et versus inventus est terminatione aurium, observatione prudentium; sic in oratione animadversum est, multò illud quidem seriùs, sed eâdem naturâ admonente, esse quosdam certos cursus conclusionesque verborum.

# CAPUT XXIII.

## *Natura Numeri oratorii.*

180. Quoniam igitur causam quoque ostendimus, naturam nunc (id enim erat tertium) si placet, explicemus : quæ disputatio non hujus instituti sermonis est, sed artis intimæ. Quæri enim potest, qui sit orationis numerus, et ubi sit positus, et natus ex quo; et is unusne sit, an duo, an plures, quâque ratione componatur, et ad quam rem, et quandò, et quo loco, et quemadmodùm adhibitus aliquid voluptatis efferat.

181. Sed, ut in plerisque rebus, sic in hâc, duplex est considerandi via; quarum altera est longior, brevior altera, eadem etiam planior. Est autem longioris prima illa quæstio, sitne omninò ulla numerosa oratio. Quibusdam enim non videtur, quia nihil insit in eâ certi, ut in versibus; et quod ipsi, qui affirmant eos esse numeros, rationem, cur sint, non queant reddere. Deindè, si sit numerus in oratione, qualis sit, aut quales; et è poëticisne numeris, an ex alio genere quodam : et, si è poëticis, quis eorum sit, aut qui. Namque aliis unus modò, aliis plures, aliis omnes iidem videntur. Deindè, quicumque sunt, sive unus, sive plures; communesne sint omni generi orationis, quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi; an dispares numeri cuique orationis generi accommodentur. Si communes, qui sint : si dispares, quid intersit, et cur non æquè in oratione atque in versu numerus appareat. Deindè, quod dicitur in oratione numerosum, id utrùm numero solùm

efficiatur, an etiam vel compositione quâdam, vel genere verborum: an sit suum cujusque; ut numerus intervallis, compositio vocibus, genus ipsum verborum, quasi quædam forma et lumen orationis appareat; sitque omnium fons compositio, ex eâque et numerus efficiatur, et ea, quæ dicuntur orationis quasi formæ et lumina, quæ, ut dixi, Græci vocant σχήματα. At non est unum, nec idem, quod voce jucundum est, et quod moderatione absolutum, et quod illuminatum genere verborum; quanquàm id quidem finitimum est numero, quia per se plerumquè perfectum est; compositio autem ab utroque differt, quæ tota servit gravitati vocum, aut suavitati. Hæc igitur ferè sunt, in quibus rei natura quærenda sit.

182. Esse ergo in oratione numerum quemdam, non est difficile cognoscere. Judicat enim sensus; in quo iniquum est, quod accidit, non cognoscere, si, cur id accidat, reperire nequeamus. Neque enim ipse versus ratione est cognitus, sed naturâ atque sensu, quem dimensa ratio docuit, quid acciderit. Ita notatio naturæ, et animadversio peperit artem. Sed in versibus res est apertior; quanquàm etiam à modis quibusdam, cantu remoto, soluta esse videatur oratio, maximèque id in optimo quoque eorum poëtarum, qui λόγιοι à Græcis nominantur; quos cùm cantu spoliaveris, nuda penè remanet oratio.

183. Quorum similia sunt quædam etiam apud nostros: velut illa in Thyeste,

Quemnam te esse dicam? qui tardâ in senectute;

et quæ sequuntur: quæ, nisi cùm tibicen accessit, orationi sunt solutæ simillima. At comicorum senarii

propter similitudinem sermonis sic sæpè sunt abjecti, ut nonnunquàm vix in his numerus et versus intelligi possit : quo est ad inveniendum difficilior in oratione numerus, quàm in versibus.

184. Omninò duo sunt, quæ condiant orationem; verborum, numerorumque jucunditas. In verbis inest quasi materia quædam; in numero autem expolitio. Sed, ut cæteris in rebus, necessitatis inventa antiquiora sunt, quàm voluptatis; ita et in hâc re accidit, ut multis sæculis antè oratio nuda, ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quàm ratio numerorum, causâ delectationis aurium, excogitata.

185. Itaque et Herodotus, et eadem, superiorque ætas numero caruit, nisi quandò temerè, ac fortuitò; et scriptores perveteres de numero nihil omninò, de oratione præcepta multa nobis reliquerunt. Nam quod et facilius est, et magis necessarium, id semper antè cognoscitur. Itaque tralata, aut facta, aut juncta verba, facilè sunt cognita, quia sumebantur è consuetudine, quotidianoque sermone. Numerus autem non domo depromebatur, neque habebat aliquam necessitudinem aut cognationem cum oratione. Itaque seriùs aliquantò notatus et cognitus, quasi quamdam palæstram et extrema lineamenta orationi attulit.

186. Quòd si et angusta quædam atque concisa, et alia est collatata et diffusa oratio : necesse est id non litterarum accidere naturâ, sed intervallorum longorum et brevium varietate, quibus implicata atque permista oratio, quoniam tum stabilis est, tum volubilis, necesse est ejusmodi naturam numeris contineri. Nam circuitus ille, quem sæpè jam diximus, incitatior numero ipso fertur et labitur, quoad perveniat ad finem;

et insistat. Perspicuum est igitur, numeris adstrictam orationem esse debere, carere versibus.

187. Sed hi numeri poëticine sint, an ex alio genere quodam, deinceps est videndum. Nullus est igitur numerus extra poëticos, propterea quòd definita sunt genera numerorum. Nam omnis talis est, ut unus sit è tribus. Pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut necesse sit, partem pedis aut æqualem alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse majorem. Ita fit æqualis dactylus, duplex iambus, sesqui pæon; qui pedes in orationem non cadere quî possunt? quibus ordine locatis, quod efficitur, numerosum sit necesse est.

188. Sed quæritur, quo numero, aut quibus potissimùm, sit utendum. Incidere verò omnes in orationem etiam ex hoc intelligi potest, quòd versus sæpè in oratione per imprudentiam dicimus; quod vehementer est vitiosum: sed non attendimus, neque exaudimus nosmetipsos. Senarios verò et Hipponacteos effugere vix possumus. Magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio. Sed tamen eos versus facilè agnoscit auditor. Sunt enim usitatissimi. Inculcamus autem per imprudentiam sæpè etiam minùs usitatos, sed tamen versus; vitiosum genus, et longâ animi provisione fugiendum.

189. Elegit ex multis Isocratis libris triginta fortassè Hieronimus, peripateticus in primis nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapæsta; quo quid potest esse turpius? etsi in eligendo fecit malitiosè: primâ enim syllabâ demptâ in primo verbo sententiæ, postremum ad verbum primam rursùs syllabam adjunxit insequentis. Ita factus est anapæstus is, qui Aristophanæus nominatur. Quod ne accidat, observari nec potest, nec

necesse est. Sed tamen hic corrector, in eo ipso loco, quo reprehendit (ut à me animadversum est studiosè inquirente in eum), emittit imprudens ipse senarium. Sit igitur hoc cognitum, in solutis etiàm verbis inesse numeros, eosdemque esse oratorios, qui sint poëtici.

190. Sequitur ergo, ut, qui maximè cadant in orationem aptam numeri, videndum sit. Sunt enim qui iambicum putent, quòd sit orationi simillimus : quâ de causâ fieri, ut is potissimùm propter similitudinem veritatis adhibeatur in fabulis; quòd ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiæ sit accommodatior. Ephorus autem, levis ipse orator, sed profectus ex optimâ disciplinâ, pæona sequitur, aut dactylum; fugit autem spondeum et trochæum. Quòd enim pæon habeat tres breves, dactylus autem duas, brevitate et celeritate syllabarum labi putat verba proclivius; contràque accidere in spondeo et trochæo, quòd alter è longis constaret, alter è brevibus fieret; alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam orationem, neutram temperatam.

191. Sed et illi priores errant, et Ephorus in culpâ est. Nam et qui pæona prætereunt, non vident mollissimum à sese numerum, eumdemque amplissimum, præteriri. Quod longè Aristoteli videtur secus, qui judicat, heroum numerum grandiorem, quàm desideret soluta oratio; iambum autem nimis è vulgari esse sermone. Ita neque humilem, nec abjectam orationem, nec nimis altam et exaggeratam probat : plenam tamen eam vult esse gravitatis, ut eos, qui audient, ad majorem admirationem possit traducere.

192. Trochæum autem, qui est eodem spatio, quo choreus, cordacem appellat, quia contractio et brevi-

tas dignitatem non habeat. Ita pæona probat, eoque ait uti omnes, sed ipsos non sentire cùm utantur : esse autem tertium, ac medium inter illos; sed ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquiplex, aut duplex, aut par. Itaque illi, de quibus antè dixi, tantummodò commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis.

193. Iambus enim et dactylus in versum cadunt maximè. Itaque ut versum fugimus in oratione, sic hi sunt evitandi continuati pedes. Aliud enim quiddam est oratio, nec quidquam inimicius, quàm illa versibus. Pæon autem minimè est aptus ad versum : quò libentiùs eum recepit oratio. Ephorus verò ne spondeum quidem, quem fugit, intelligit esse æqualem dactylo, quem probat. Syllabis enim metiendos pedes, non intervallis, existimat : quod idem facit in trochæo, qui temporibus et intervallis est par iambo; sed eò vitiosus in oratione, si ponatur extremus, quòd verba meliùs in syllabas longiores cadunt. Atque hæc, quæ sunt apud Aristotelem, eadem à Theophrasto, Theodecteque de pæone dicuntur.

194. Ego autem sentio, omnes in oratione esse quasi permistos et confusos pedes. Nec enim effugere possemus animadversionem, si semper iisdem uteremur; quia nec numerosa esse, ut poëma, neque extra numerum, ut sermo vulgi est, debet oratio. Alterum nimis est vinctum, ut de industriâ factum appareat; alterum nimis dissolutum, ut pervagatum ac vulgare videatur : ut ab altero non delectere, alterum oderis.

195. Sit igitur, ut suprà dixi, permista et temperata numeris, nec dissoluta, nec tota numerosa, pæone maximè (quoniam optimus auctor ita censet), sed re-

liquis etiam numeris, quos ille præterit, temperata. Quos autem numeros, cum quibus, tamquam purpuram, misceri oporteat, nunc dicendum est, atque etiam quibus orationis generibus sint quique accommodatissimi.

196. Iambus enim frequentissimus est in iis, quæ demisso atque humili sermone dicuntur. Pæon autem in amplioribus: in utroque dactylus. Ita in variâ et perpetuâ oratione hi sunt inter se miscendi et temperandi. Sic minimè animadvertetur delectationis aucupium, et quadrandæ orationis industria; quæ latebit eò magis, si et verborum et sententiarum ponderibus utemur. Nam qui audiunt, hæc duo animadvertunt, et jucunda sibi censent, verba dico et sententias: eaque dùm animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos, et prætervolat numerus; qui tamen si abesset, illa ipsa delectarent.

197. Nec verò nimius is cursus est numerorum, orationis dico (nam est longè aliter in versibus), nihil ut fiat extra modum. Nam id quidem esset poëma: sed omnis nec claudicans, nec quasi fluctuans, et æqualiter constanterque ingrediens, numerosa habetur oratio. Atque in dicendo numerosum putatur, non quod totum constat è numeris, sed quod ad numeros proximè accedit: quò etiam difficilius est oratione uti, quàm versibus; quòd illis certa quædam et definita lex est, quam sequi sit necesse; in dicendo autem nihil est propositum, nisi aut ne immoderata, aut angusta, aut dissoluta, aut fluens sit oratio. Itaque non sunt in eâ tamquam tibicini percussionum modi, sed universa comprehensio et species orationis clausa et terminata est; quod voluptate aurium judicatur.

198. Solet autem quæri, totone in ambitu verborum numeri tenendi sint, an in primis partibus, atque in extremis. Plerique enim censent cadere tantùm numerosè oportere, terminarique sententiam. Est autem, ut id maximè deceat, non id solum. Ponendus est enim ille ambitus, non abjiciendus. Quarè cùm aures extremum semper exspectent, in eoque acquiescant, id vacare numero non oportet: sed ad hunc exitum tamen à principio ferri debet verborum illa comprehensio, et tota à capite ita fluere, ut ad extremum veniens ipsa consistat. Id autem bonâ disciplinâ exercitatis, qui et multa scripserint, et quæcumque etiam sine scripto dicerent, similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum. Antè enim circumscribitur mente sententia, confestimque verba concurrunt; quæ mens eadem, quâ nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco respondeat: quorum descriptus ordo aliàs aliâ terminatione concluditur: atque omnia illa et prima et media verba spectare debent ad ultimum. Interdùm enim cursus est in oratione incitatior, interdùm moderata ingressio; ut jam à principio videndum sit, quemadmodùm velis venire ad extremum.

199. Nec in numeris magis, quàm in reliquis ornamentis orationis, eadem cùm faciamus, quæ poëtæ, effugimus tamen in oratione poëmatis similitudinem. Est enim in utroque, et materia, et tractatio: materia in verbis, tractatio in collocatione verborum. Ternæ autem sunt utriusque partes verborum; translatum, novum, priscum. Nam de propriis nihil hoc loco dicimus.

200. Collocationis autem, eæ, quas diximus, compositio, concinnitas, numerus; sed in utroque frequen-

tiores sunt, et liberiores poëtæ. Nam et transferunt verba cum crebriùs, tum etiam audaciùs; et priscis libentiùs utuntur, et liberiùs novis. Quod idem fit in numeris; in quibus quasi necessitati parere coguntur. Sed tamen hæc nec nimis esse diversa, nec ullo modo conjuncta intelligi licet. Ita fit, ut non item in oratione, ut in versu, numerus exstet; idque, quod numerosum in oratione dicitur, non semper numero fiat, sed nonnunquàm aut concinnitate, aut constructione verborum.

201. Ita, si numerus orationis quæritur qui sit, omnis est: sed alius alio melior atque aptior. Si locus; in omni parte verborum. Si, undè ortus sit; ex aurium voluptate. Si componendorum ratio; dicetur aliò loco, quia pertinet ad usum, quæ pars quarta et extrema nobis in dividendo fuit. Si, ad quam rem adhibeatur; ad delectationem. Si, quandò; semper. Si, quo loco; in totâ continuatione verborum. Si, quæ res efficiat voluptatem; eadem, quæ in versibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsæ tacito eum sensu sine arte definiunt.

## CAPUT XXIV.

### *Usus oratorii Numeri.*

202. Satis multa de naturâ: sequitur usus, de quo est accuratiùs disputandum. In quo quæsitum est, in totone circuitu illo orationis, quem Græci περιοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem, aut continuationem, aut circumscriptionem

dicímus; an in principiis solùm, an in extremis, an in utrâque parte numerus tenendus sit. Deindè, cùm aliud vidcatur esse numerus, aliud numerosum, quid intersit.

203. Tùm autem in omnibusne numeris æqualiter particulas deceat incidere, an facere alias breviores, alias longiores, idque quandò aut cur, quibusque partibus; pluribusne, an singulis; imparibus, an æqualibus; et quandò, aut istis, aut illis sit utendum; quæque inter se aptissimè collocentur, et quomodò; an omninò nulla sit in eo genere distinctio; quodque ad rem maximè pertinet, quâ ratione numerosa fiat oratio.

204. Explicandum etiam est, undè orta sit forma verborum; dicendumque, quantos circuitus facere deceat. Deque eorum particulis, et tanquam incisionibus, disserendum est, quærendumque, utrùm una species et longitudo sit earum, anne plures; et, si plures, quo loco, aut quandò, quoque genere uti oporteat. Postremò totius generis utilitas explicanda est, quæ quidem patet latiùs. Non ad unam enim rem aliquam, sed ad plures accòmmodatur.

205. Ac licet, non ad singulas res respondentem, de universo genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse videatur. Remotis igitur reliquis generibus unum selegimus, hoc quod in causis foroque versatur, de quo diceremus. Ergo in aliis, id est, in historiâ, et in eo, quod appellamus ἐπιδεικτικόν, placet omnia dici Isocrateo, Theopompeoque more, illâ circumscriptione, ambituque, ut tanquàm in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis absolutisque sententiis.

206. Itaque posteaquàm est nata hæc vel circumscriptio, vel comprehensio, vel continuatio, vel ambitus, si ita licet dicere; nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis ejus, quod esset ad delectationem comparatum, remotumque à judiciis forensique certamine, quin redigeret omnes ferè in quadrum numerumque sententias. Nam cùm is est auditor, qui non vereatur, ne compositæ orationis insidiis sua fides attentetur, gratiam quoque habet oratori, voluptati aurium servienti.

207. Genus autem hoc orationis neque totum assumendum est ad causas forenses, neque omninò repudiandum. Si enim semper utare, cùm satietatem affert, tùm, quale sit, etiam ab imperitis agnoscitur. Detrahit præterea actionis dolorem, aufert humanum sensum actoris, tollit funditùs veritatem et fidem. Sed, quoniam adhibenda nonnumquàm est, primùm videndum est quo loco, deindè quamdiù retinenda sit, tùm quot modis commutanda.

208. Adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatiùs, ut nos in Accusationis secundo de Siciliæ laude diximus; aut in senatu de consulatu meo; aut exponenda narratio, quæ plus dignitatis desiderat, quàm doloris, ut in quarto Accusationis de Ennensi Cerere, de Segestanâ Dianâ, de Syracusarum situ diximus. Sæpè etiam in amplificandâ re, concessu omnium funditur numerosè et volubiliter oratio. Id nos fortassè non perfecimus, conati quidem sæpissimè sumus; quod plurimis locis perorationes nostræ voluisse nos, atque animo contendisse declarant. Id autem tùm valet, cùm is, qui audit, ab oratore jam obsessus est, ac tenetur. Non enim id agit, ut

insidietur et observet, sed jam favet, processumque vult, dicendique vim admirans, non inquirit quod reprehendat.

209. Hæc autem forma retinenda non diù est, nec dico in peroratione, quam ipse includit, sed in orationis reliquis partibus. Nam cùm sis his locis usus, quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa, quæ nescio cur, cùm Græci κόμματα et κῶλα nominent, nos non rectè *incisa* et *membra* dicamus. Neque enim esse possunt rebus ignotis nota nomina; sed cùm verba aut suavitatis aut inopiæ causâ transferre soleamus, in omnibus hoc fit artibus, ut, cùm id appellandum sit quod, propter rerum ignorationem ipsarum, nullum habuerit antè nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum, aut à simili mutuari.

210. Quo autem pacto deceat incisè membratimve dici, jam videbimus: nunc, quot modis mutentur comprehensiones conclusionesque, dicendum est. Fluit omninò numerus à primo tum incitatiùs brevitate pedum, tum proceritate tardiùs. Cursum contentiones magis requirunt; expositiones rerum, tarditatem. Insistit autem ambitus modis pluribus, è quibus unum est secuta Asia maximè, qui dichoreus vocatur, cùm duo extremi chorei sunt, id est, è singulis longis et brevibus. Explanandum est enim, quòd ab aliis iidem pedes aliis nominantur vocabulis.

211. Dichoreus non est ille quidem suâ sponte vitiosus in clausulis; sed in orationis numero nihil est tam vitiosum, quàm si semper est idem. Cadit autem per se ille ipse præclarè, quo etiam satietas formidanda est magis. Me stante C. Carbo, C. filiùs, tribunus plebis, in concione dixit his verbis:

212. *O Marce Druse, patrem appello.* Hæc quidem duo binis pedibus incisim : dein membratim, *Tu dicere solebas, sacram esse rempublicam.* Hæc item membra ternis. Post ambitus, *Quicumque eam violavissent, ab omnibus esse ei pœnas persolutas.* Dichoreus. Nihil enim ad rem, extrema illa, longa sit, an brevis. Deindè, *Patris dictum sapiens, temeritas filii comprobavit.* Hoc dichoreo tantus clamor concionis excitatus est, ut admirabile esset. Quæro, nonne id numerus effecerit? Verborum ordinem immuta : fac sic, *Comprobavit filii temeritas* : jam nihil erit, etsi *temeritas* ex tribus brevibus et longâ est, quem Aristoteles ut optimum probat : à quo dissentio.

213. At eadem verba, eadem sententia. Animo istuc satis est, auribus non satis. Sed id crebriùs fieri non oportet. Primùm enim numerus agnoscitur; deindè satiat; posteà, cognità facilitate, contemnitur. Sed sunt clausulæ plures, quæ numerosè et jucundè cadant. Nam et creticus, qui est è longâ, et brevi, et longâ; et ejus æqualis pæon, qui spatio par est, syllabâ longior : quàm commodissimè putatur in solutam orationem illigari, cùm sit duplex. Nam aut è longâ et tribus brevibus, qui numerus in primo viget, jacet in extremo; aut è totidem brevibus et longâ, in quem optimè cadere censent veteres : ego non planè rejicio; sed alios antepono.

214. Ne spondeus quidem funditùs est repudiandus. Etsi, quòd est è longis duabus, hebetior videtur, et tardiòr, habet tamen stabilem quemdam, et non expertem dignitatis gradum; in incisionibus verò multò magis, et in membris : paucitatem enim pedum gravitatis suæ tarditate compensat. Sed hos cùm in clau-

salis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo: adjungo (quod minimum sit) proximum superiorem, sæpè etiam tertium.

215. Ne iambus quidem, qui est è brevi et longâ; aut par choreo, qui habet tres breves, sed spatio par, non syllabis; aut etiam dactylus, qui est è longâ et duabus brevibus, si est proximus à postremo, parùm volubiliter pervenit ad extremum, si est extremus choreus, aut spondæus. Nunquàm enim interest, uter sit eorum in pede extremo. Sed iidem hi tres pedes malè concludunt, si quis eorum in extremo locatus est, nisi cùm pro cretico postremus est dactylus. Nihil enim interest, dactylus sit extremus, an creticus; quia postrema syllaba brevis, an longa sit, ne in versu quidem refert.

216. Quarè etiam pæona qui dixit aptiorem, in quo esset longa postrema, vidit parùm; quoniam nihil ad rem est, postrema quàm longa sit. Jam pæon, quòd plures habeat syllabas, quàm tres, numerus à quibusdam, non pes habetur. Est quidem, ut inter omnes constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theodectem, Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti, vel mediæ: putant illi etiam cadenti; quo loco mihi videtur aptior creticus. Dochmius autem, è quinque syllabis, brevi, duabus longis, brevi, longâ, ut est hoc, *Amicos tenes;* quovis loco aptus est, dùm semel ponatur; iteratus, aut continuatus, numerum apertum et nimis insignem facit. His igitur tot commutationibus, tamque variis si utemur, nec deprehendetur manifestò, quid à nobis de industriâ fiat, et occurretur satietati.

217. Et quia non numero solùm numerosa oratio,

sed et compositione fit, et genere (quod antè dictum est) concinnitatis : compositione potest intelligi, cùm ita structa verba sunt, ut numerus non quæsitus, sed ipse secutus esse videatur; ut apud Crassum : *Nam, ubi libido dominatur, innocentiæ leve præsidium est.* Ordo enim verborum efficit numerum sine ullâ apertâ oratoris industriâ. Itaque, si quæ veteres illi (Herodotum dico et Thucydidem, totamque eam ætatem) aptè numerosèque dixerunt, ea non numero quæsito, sed verborum collocatione ceciderunt.

218. Formæ verò quædam sunt orationis, in quibus ea concinnitas inest, ut sequatur numerus necessariò. Nam cùm aut par pari refertur, aut contrarium contrario opponitur, aut, quæ similiter cadunt verba, verbis comparantur; quidquid ita concluditur, plerumquè fit ut numerosè cadat. Quo de genere cùm exemplis suprà diximus, ut hæc quoque copia facultatem afferat, non semper eodem modo desinendi. Nec tamen hæc ita sunt arcta et adstricta, ut ea, cùm velimus, laxare nequeamus. Multùm interest, utrùm numerosa sit, id est, similis numerorum, an planè è numeris constet oratio : alterum si fit, intolerabile vitium est; alterum nisi fit, dissipata, et inculta, et fluens est oratio.

219. Sed, quoniam non modò non frequenter, verùm etiam rarò in veris causis, aut forensibus circumscriptè numerosèque dicendum est; sequi videtur, ut videamus, quæ sint illa, quæ suprà dixi incisa, quæ membra. Hæc enim in veris causis maximam partem orationis obtinent. Constat enim ille ambitus et plena comprehensio è quatuor ferè partibus, quæ membra dicimus, ut et aures impleat, et ne brevior sit, quàm

satis sit, neque longior. Quanquàm utrumque nonnunquàm, vel potiùs sæpè, accidit, ut aut citiùs insistendum sit, aut longiùs procedendum, ne brevitas defraudâsse aures videatur, neve longitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem. Nec enim loquor de versu, et est liberior aliquantò oratio.

220. E quatuor igitur, quasi hexametrorum instar versuum quod sit, constat ferè plena comprehensio. His igitur singulis versibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu conjungimus. Sin membratim volumus dicere, insistimus; idque, cùm opus est, ab isto cursú invidioso facilè nos et sæpè disjungimus. Sed nihil tam debet esse numerosum, quàm hoc, quod minimè apparet, et valet plurimùm. Ex hoc genere illud est Crassi : *Missos faciant patronos : ipsi prodeant.* Nisi intervallo dixisset, — *ipsi prodeant*, — sensisset profectò effugisse senarium. Omninò meliùs caderet, *prodeant ipsi.* Sed de genere nunc disputo.

221. *Cur clandestinis consiliis nos oppugnant? cur de perfugis nostris copias comparant contra nos?* Prima sunt illa duo, quæ κόμματα Græci vocant, nos *incisa* dicimus : deindè tertium, κῶλον illi, nos *membrum.* Sequitur non longa (ex duobus enim versibus, id est, membris, est perfecta) comprehensio, et in spondeos cadit; et Crassus quidem sic plerumquè dicebat; idque ipse genus dicendi maximè probo. Sed quæ incisim aut membratim efferuntur, ea vel aptissimè cadere debent; ut est apud me : *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.* Hæc incisè dicta sunt quatuor. At membratim, quæ sequuntur, duo : *Incurristi amens in columnas : in alienos insanus insanisti.* Deindè omnia, tanquàm crepi-

dine quâdam, comprehensione longiore sustinentur, *Depressam, cœcam, jacentem domum pluris, quàm te, et quàm fortunas tuas æstimâsti.* Dichoreo finitur. At dispondeo proximum illud : nam in iis, quibus, ut pugiunculis, uti oportet, brevitas facit ipsa liberiores pedes. Sæpè enim singulis utendum est, plerumquè binis (et utrisque addi pedis pars potest), non ferè ternis ampliùs.

222. Incisim autem et membratim tractata oratio in veris causis plurimùm valet, maximèque his locis, cùm aut arguas, aut refellas; ut nostrâ in Cornelianâ secundâ : *O callidos homines! ó rem excogitatam! ó ingenia metuenda!* Membratim adhuc : deindè cæsim diximus. Rursùs membratim : *Testes dare volumus.* Extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, quâ non potest esse brevior : *Quem, quæso, nostrûm fefellit, ità vos esse facturos?*

223. Nec ullum genus est dicendi aut melius, aut fortius, quàm binis aut ternis ferire verbis, nonnunquàm singulis, paulò aliàs pluribus; inter quæ variis clausulis interponit se rarò numerosa comprehensio : quam perversè fugiens Hegesias, dùm ille quoque imitari Lysiam vult, alterum penè Demosthenem, saltat, incidens particulas. Et is quidem non minùs sententiis peccat, quàm verbis; ut non quærat, quem appellet ineptum, qui illum cognoverit. Sed ego illa Crassi et nostra posui, ut qui vellet, auribus ipsis, quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset, judicaret. Et, quoniam plura de numerosâ oratione diximus, quàm quisquam ante nos, nunc de ejus generis utilitate dicemus.

## CAPUT XXV.

*Utilitas Numerorum.*

224. Nihil enim est aliud, Brute (quod quidem tu minimè omnium ignoras), pulchrè et oratoriè dicere, nisi optimis sententiis verbisque lectissimis dicere. Et nec sententia ulla est, quæ fructum oratori ferat, nisi aptè exposita, atque absolutè; nec verborum lumen apparet, nisi diligenter collocatorum: et horum utrumque numerus illustrat. Numerus autem (sæpè enim hoc testandum est) non modò non poëticè junctus, verùm etiam fugiens illum, eique omnium dissimillimus: non quin iidem sint numeri non modò oratorum et poëtarum, verùm omninò loquentium, denique etiam sonantium omnium, quæ metiri auribus possumus; sed ordo pedum facit, ut id, quod pronuntiatur, aut orationis, aut poëmatis simile videatur.

225. Hanc igitur sive compositionem, sive perfectionem, sive numerum vocari placet, et adhibere necesse est, si ornatè velis dicere, non solùm (quod ait Aristoteles et Theophrastus) ne infinitè feratur, ut flumen, oratio, quæ non aut spiritu pronuntiantis, aut interductu librarii, sed numero coactà debet insistere; verùm etiam quòd multò majorem habent apta vim, quàm soluta. Ut enim athletas, nec multò secùs gladiatores, videmus nihil nec vitando facere cautè, nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palæstram quamdam; ut, quidquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad aspectum etiam sit venustum: sic oratio nec plagam gravem facit, nisi petitio

fuit apta; nec satis rectè declinat impetum, nisi etiam in cedendo, quid deceat, intelligit.

226. Itaque, qualis eorum motus, quos ἀπαλαιστρους Græci vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris sententias: tantùmque abest, ut, quod ii, qui hoc aut magistrorum inopiâ, aut ingenii tarditate, aut laboris fugâ, non sunt assecuti, solent dicere, enervetur oratio compositione verborum, ut aliter in eâ nec impetus ullus, nec vis esse possit. Sed magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum, qui genus hoc secuti non tenuerunt, simile faciamus; ne aut verba trajiciamus apertè, quò meliùs aut cadat, aut volvatur oratio.

227. Quod se L. Cœlius Antipater in procœmio Belli Punici, nisi necessariò, facturum negat. O virum simplicem, qui nos nihil celat; sapientem, qui serviendum necessitati putet! Sed hic omninò rudis. Nobis autem, in scribendo, atque in dicendo, necessitatis excusatio non probatur. Nihil est enim necesse; et, si quid esset, id necesse tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc à Lælio, ad quem scripsit, cui se purgat, veniam petit, et utitur eâ trajectione verborum, et nihilo tamen aptiùs explet, concluditque sententias. Apud alios autem, et Asiaticos maximè, numero servientes, inculcata reperias inania quædam verba, quasi complementa numerorum. Sunt etiam qui illo vitio, quod ab Hegesiâ maximè fluxit, infringendis, concidendisque numeris in quoddam genus abjectum incidant, Siculorum simillimum.

228. Tertium est, in quo fuerunt fratres illi, asiaticorum rhetorum principes, Hierocles et Menecles, minimè meâ sententiâ contemnendi. Etsi enim à formâ

veritatis et ab Atticorum regulâ absunt, tamen hoc vitium compensant vel facultate, vel copiâ : sed apud eos varietas non erat, quòd omnia ferè concludebantur uno modo. Quæ vitia qui fugerit, ut neque verbum ita trajiciat, ut id de industriâ factum intelligatur; neque inferciens verba, quasi rimas expleat; nec minutos numeros sequens, concidat delumbetque sententias; nec sine ullâ commutatione in eodem semper versetur genere numerorum; is omnia ferè vitia vitaverit : nam de laudibus multa diximus, quibus sunt alia perspicuè vitia contraria.

229. Quantùm autem sit aptè dicere, experiri licet, si aut compositi oratoris benè structam collocationem dissolvas permutatione verborum. Corrumpatur enim tota res, ut hæc nostrâ in Cornelianâ, et deinceps omnia : *Neque me divitiæ movent, quibus omnes Africanos et Lælios multi venalitii mercatoresque superârunt.* Immuta paulùm, ut sit, *multi superârunt mercatores venalitiique;* perierit tota res. Et quæ sequuntur : *Neque vestis, aut cœlatum aurum et argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi è Syriâ Ægyptoque vicerunt.* Verba permuta sic, ut sit, *vicerunt eunuchi è Syriâ Ægyptoque.* Adde tertium : *Neque verò ornamenta ista villarum, quibus L. Paulum et L. Mummium, qui rebus his Urbem Italiamque omnem referserunt, ab aliquo video perfacilè Deliaco aut Syro potuisse superari.* Fac ita, *potuisse superari ab aliquo Syro aut Deliaco.* Videsne, ut, ordine verborum paulùm commutato, iisdem verbis, stante sententiâ, ad nihilum omnia recidant, cùm sint ex aptis dissoluta?

230. Aut si alicujus inconditi arripias dissipatam

aliquam sententiam, eamque, ordine verborum paulùm commutato, in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit anteà diffluens ac solutum. Age, sume de Gracchi apud censores illud : *Abesse non potest, quin ejusdem hominis sit, probos improbare, qui improbos probet.* Quantò aptiùs, si ita dixisset : *quin ejusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbare!*

231. Hoc modo dicere nemo unquàm noluit; nemoque potuit, quin dixerit. Qui autem aliter dixerunt, hoc assequi non potuerunt : ita facti sunt repentè Attici. Quasi verò Trallianus fuerit Demosthenes, cujus non tam vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur. Sed si quos magis delectant soluta, sequantur ea sanè, modò sic, ut si quis Phidiæ clypeum dissolverit, collocationis universam speciem sustulerit, non singulorum operum venustatem : ut in Thucydide, orbem modò orationis desidero, ornamenta comparent. Isti autem cùm dissolvunt orationem, in quâ nec res, nec verbum ullum est, nisi abjectum; non clypeum, sed ut in proverbio est (etsi humiliùs dictum est, tamen simile est), scopas, ut ita dicam, mihi videntur dissolvere : atque, ut planè genus hoc, quod ego laudo, contempsisse videantur, aut scribant aliquid vel Isocrateo more, vel quo Æschines, aut Demosthenes utitur; tùm illos existimabo non desperatione formidavisse genus hoc, sed judicio refugisse; aut reperiam ipsâ eâdem conditione qui uti velit, ut aut dicat, aut scribat utrâ voles linguâ, eo genere, quo illi volunt. Facilius est enim apta dissolvere, quàm dissipata connectere.

232. Res autem sic se habet (ut brevissimè dicam

quod sentio) : compòsitè, et aptè, sine sententiis, dicere, insania est; sententiosè autem, sine verborum et ordine et modo, infantia : sed ejusmodi tamen infantia, ut eâ qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerumquè prudentes: quo qui est contentus, utatur. Eloquens verò, qui non approbationes solùm, sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, movere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quidquam aut spectari, aut audiri libentiùs.

## CONCLUSIO.

233. Habes meum de oratore, Brute, judicium, quod aut sequere, si probaveris; aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. In quo neque pugnabo tecum, neque hoc meum, de quo tantoperè hoc libro asseveravi, unquàm affirmabo esse verius, quàm tuum. Potest enim non solùm aliud mihi ac tibi, sed mihi ipsi aliud aliàs videri. Nec in hâc modò re, quæ ad vulgi assensum spectat, et ad aurium voluptatem (quæ duo sunt ad judicandum levissima), sed ne in maximis quidem rebus, quidquam adhuc inveni firmius, quod tenerem, aut quò judicium meum dirigerem, quàm id, quodcumque mihi quàm simillimum veri videretur, cùm ipsum illud verum in occulto lateret.

234. Tu autem velim, si tibi ea, quæ disputata sunt, minùs probabuntur, ut aut majus opus institutum putes, quàm effici potuerit; aut, dùm tibi roganti voluerim obsequi, verecundiâ negandi, scribendi me impudentiam suscepisse.

FINIS.

# NOTES.

Les chiffres renvoient aux alinéas.—Ce qui est traduction est distingué par des guillemets de ce qui n'est qu'explication.

5. Ialysus, chasseur de l'île de Rhodes, peint par Protogènes, célèbre peintre de l'antiquité. La Vénus de Cos, l'un des deux plus célèbres tableaux d'Apelle. L'autre étoit également une Vénus qui paroissoit sortir de l'eau.

*Phidias*, le plus illustre statuaire de l'antiquité, le contemporain et l'ami de Périclès, fit la statue de Jupiter Olympien et celle de Minerve, deux chefs-d'œuvre de l'art.

*Doryphore*, petite statue de Polyclète, dont toutes les proportions étoient si exactement et si heureusement observées, qu'elle servoit de modèle, et qu'elle étoit appelée le *canon* ou la *règle*.

10. *Viâ*. « Méthode. »

11. *Philosophia media*. Les principes de la philosophie les plus abstraits, parce que les choses les plus cachées sont celles qui se trouvent au milieu des autres. *Antiquam*, la philosophie platonicienne; *subobscuram*. Le système des idées primitives présente des obscurités.

13. *Jactatio*. « Le zèle et l'empressement à se concilier la faveur. »

15. Anaxagore de Clazomène, le premier philosophe qui ait enseigné à Athènes. Il étoit si renommé pour l'élévation et la sublimité de sa doctrine, qu'on le nomma l'*esprit*. Il eut au nombre de ses disciples, Socrate, Euripide et Périclès.

22. *Cinnus*. Proprement le mélange de plusieurs objets.

*Toros*. « Les muscles des membres »; et, par allusion aux parties saillantes, les ornements, les reliefs d'une couronne.

27. *Vox inclinata*. « Voix qui varie les tons et les inflexions. »

*Aures teretes.* « Oreilles polies, délicates » ; *religiosæ*, « scrupuleuses. »

28. *Quale sit.* « Quel qu'il soit. »

31. Les Athéniens passoient pour avoir reçu les premiers de Triptolème l'art de l'agriculture.

32. *Hiantia.* « Phrases décousues. »

34. *Gratia.* « Faveur. »

*Italiæ luce.* La Gaule Cisalpine, la plus belle partie de l'Italie, contenoit la fleur et l'élite des citoyens romains.

35. *Catone absoluto.* Cicéron, après la mort de Caton, fit son éloge, à la prière de Brutus. César, alors tout-puissant, se contenta de répondre à cet écrit par un autre intitulé *Anticaton.*

36. *Præscriptum.* Forme ou modèle d'écriture que les maîtres donnent à copier à leurs élèves.

*Religio.* « Difficulté. » Par allusion aux difficultés que présentent les mystères de la religion.

38. *Verborum ambitus.* « Périodes. »

*Panathenaico.* Discours d'Isocrate ainsi appelé, soit parce qu'il le prononça à la fête des Panathénées, soit parce qu'il contient depuis l'origine tous les faits glorieux des Athéniens et leurs louanges. Il le travailla pendant dix ans, et le termina à l'âge de quatre-vingt-quatorze ans.

39. *Nimium depicta.* « Trop léché. » Terme de peinture

44. *Vacua.* « Inutile, hors de mise. »

49. *Inculcare.* « Entremêler, répandre çà et là. »

50. *Carneades,* ami de Cicéron et de Brutus, différent du fameux Carnéades, auteur de la Nouvelle Académie.

*Clitomaque,* Carthaginois, disciple et successeur de Carnéades dans l'Académie.

*Charmadas,* philosophe académicien, également disciple de Carnéades, et doué d'une mémoire prodigieuse.

55. *Infantes.* « Des hommes dépourvus du talent de la parole, qui ne savent pas parler. »

56. *Inclinatâ* « ton modéré », qui tient le milieu entre le ton ferme et le ton doux.

57. *Epilogus.* Péroraison dans laquelle les orateurs phrygiens et cariens employoient une prononciation qui approchoit du chant

60. *Incessus.* Mouvement de pieds que fait l'orateur en parlant.

*Excursio.* Les pas qu'il fait pour sortir de sa place.

*Mollitia cervicum.* « Mollesse du cou », qui penche nonchalamment.

*Argutiæ digitorum.* « Gesticulation des doigts. »

*In numerum articulus cadens.* « Mouvement du doigt, qui tombe pour marquer la fin des phrases, comme on bat la mesure dans la musique. »

*Trunco magis toto seipse moderans.* « Réglant avec plus d'attention les mouvements qui partent du tronc du corps. »

*Projectio brachii.* « Bras étendu en avant. » *Contractio.* « Ramené sur soi. »

61. *Ineptum.* « Affectation, grimace. »

*Vultuosum.* « Visage sévère, refrogné. »

63. *Aristoteles Isocratem ipsum lacessivit.* Aristote, touché de la gloire qu'Isocrate s'étoit acquise, commença lui-même à enseigner aux jeunes gens l'art de parler, et entreprit d'allier l'éloquence avec la philosophie. D'après ce passage de Cicéron, Tuscul. I, c. 7, peut-être devroit-on lire, *Aristotelem Isocrates ipsum.*

64. *Nihil iratum.* « Rien qui excite l'indignation »; *nihil invidum,* « rien qui provoque la haine »; *nihil atrox »,* rien qui exagère un fait »; *nihil mirabile,* « rien qui frappe d'étonnement. »

*Sermo.* « Conversation. »

*Transferre verba.* Du grec μεταφέρειν, métaphore.

68. *Oratio tracta.* « Style doux, sans aspérité. » Métaphore tirée d'un fil passé à la filière. *Contorta,* « impétueux, lancé comme un trait. »

*Quæstionem attulerunt.* « Ont élevé la question de savoir. »

70. *Sapientia.* « Le goût. »

74. *Pictor ille.* Timanthes, peintre ingénieux qui fit le tableau d'Iphigénie à l'autel, près d'être immolée.

77. *Coagmentare,* lier, enchaîner, faire un tout.

78. *Calamistrum,* instrument de fer avec lequel on frise les cheveux en le chauffant; *inde calamistri,* ornements recherchés.

81. *Ludendi* opposé à *docendi.* L'ornement opposé au besoin.

85. *Iterationes.* « Figures de répétition. »
*Horridius.* « D'une manière plus négligée. »

86. *Os ducere.* « Se décomposer la figure. »

92. Démétrius de Phalère, le dernier des orateurs attiques, et celui qui excella dans le style fleuri et tempéré.
*Immutata verba.* Métonymie.

96. *Pictum orationis genus.* « Style brillant. » Des ornements qui tiennent à l'esprit et à l'agrément.

97. *Tractare animos.* « Manier les esprits. »

98. *Instruere genus orationis.* « Garnir son style de tous les ornements qui lui conviennent. »

99. *Veteratorie.* La finesse d'un homme vieilli dans son art, et qui en connoît toutes les ruses.

101. *Mortale et caducum.* Par allusion aux formes ou idées primitives de Platon, qu'il disoit être éternelles, immuables, renfermées dans l'intelligence divine, et le prototype ou le modèle de toutes les choses créées.

102. *Res involutæ.* « Des choses confuses et embrouillées. »
*Rabirii causa.* Ce discours n'est pas parvenu jusqu'à nous.

106. *Jejunas aures.* Métaphore empruntée d'un homme dont l'appétit est aiguisé par la vue d'un mets nouveau.

107. *Deferbuisse.* Métaphore prise d'un vin nouveau qui n'a point encore jeté tout son feu.

108. *Multa attenuata.* « Plusieurs morceaux dans le genre simple. »

109. *Dissimillimis personis.... tamen in suis. Suis* est relatif au genre propre à chaque acteur, le tragique ou le comique; *dissimillimis* se rapporte aux rôles de ce même genre, très-différents entre eux.

110. *Spiritum.* Pris métaphoriquement pour le style.

111. *Gravitatis locis.* « Le genre pathétique. »

114. *Duplicem docendi viam.* La logique avoit deux méthodes, l'une d'Aristote, plus ancienne; l'autre de Chrysippe, plus épineuse et plus difficile, mais cependant estimée.

115. *Squalidiora.* Par opposition à *nitor* qui exprime lui-même l'état d'un animal bien portant, dont la peau est luisante et brillante.

116. *Mens nostra.* « Notre manière de penser et de concevoir. »

119. *Grandior.* Cet état de grandeur et d'élévation qui a quelque rapport à l'idée du mot *grandiose* employé dans les arts.

120. *Imperiosi populi.* « Peuples qui ont joui d'un grand empire. »
*Conservatis notatisque temporibus.* « En observant les époques et l'ordre chronologique. »
*Ætas.* « La durée de la vie. »

121. *Aut de vero, aut de recto, aut de nomine.* Ce que Cicéron

exprime de différentes manières, *an sit, quid sit, quale sit; factum, qualitas, finitio,* etc.

*Prœterito verbo.* « Mot essentiel omis. »

122. *Loci assumpti.* « Sources des preuves hors du sujet. »

123. *Moderator temporum personarumque.* « Observateur des bienséances relatives aux temps et aux personnes. »

*Satura.* Les sujets qui offrent une riche matière de développement.

124. *Filum argumentandi.* « Une suite de preuves non interrompues. »

125. *Partes luminosæ.* « Les parties les plus brillantes de figures et d'images »; *actuosæ* « qui demandent le plus de chaleur et d'action. »

129. *Familiari reo,* Verrès, ami d'Hortensius.

130. *Spiritus.* « Vie, souffle. »

131. *Sublato etiam filio parvo.* Dans la harangue pour P. Sylla.

133. *Perpetua dictio.* « Discours suivi, prononcé par une seule personne. » Par opposition aux discussions où plusieurs interlocuteurs prenoient la parole.

134. *Transferunt et referunt.* La métaphore transporte l'esprit au sens propre et le ramène au figuré.

135. *Oratio ducitur ab eodem verbo.* « Lorsque plusieurs périodes commencent par un mot »; *et conjicitur in idem,* « et qu'elles se terminent par le même mot »; *aut in utrumque,* « ou qu'elles commencent et se terminent de même »; *aut adjungitur idem iteratum,* « lorsque le même mot est répété plusieurs fois dans la phrase »; *aut ejusdem nominis casus commutatur,* « lorsque dans une même phrase on fait passer en revue les divers cas d'un nom pour lui donner par ce changement un air de nouveauté. »

139. *Imitatio.* « Peinture naturelle. »

141 *Persecutionum aut cautionum præceptio.* « L'enseigne-

ment des moyens d'intenter une action, ou de se garantir des surprises d'un adversaire. »

144. *Ludus.* « École. »

*Alienatio sacrorum fiat.* « Les moyens de rendre valable l'aliénation des biens consacrés à la religion. » Outre des places publiques, et des champs publics consacrés par la religion, il y avoit encore chez les Romains des fonds de terre appartenant à des familles particulières, lesquels jouissoient des mêmes priviléges et étoient inaliénables.

145. *Effugit.* « Échappe à la pénétration. »

146. *Cur probarem,* sous-entendu *me non esse doctum.*

147. *Id* se rapporte aux idées suivantes, *omnium magnarum artium.*

149. *Lexeis, verba.* « Expressions, mots. » *Tesserulæ,* petits morceaux carrés de pierre ou de brique, dont on couvre le sol des maisons.

*Emblema vermiculatum.* « Un ouvrage composé de pièces rapportées », qui représente des objets ou des animaux. La mosaïque.

150. *Voces hiulcas.* « Des hiatus. »

*Vocales nolit conjungere.* « Ne cherche à éviter le concours des voyelles. »

152. *Distrahere vocales.* « Supprimer les voyelles », comme font les Grecs dans les élisions.

*Et quidem nos.* Cicéron avoit traduit dans sa jeunesse le poëme grec d'Aratus.

155. *Littera vastior.* « Lettre d'un son dur et désagréable. »

158. *Censoriæ tabulæ.* Les registres sur lesquels les censeurs portoient le nom et le revenu des citoyens.

*Quid verum sit.* « Ce qui est vrai d'après les règles et les principes. »

159. *Quàmque attinendi.* « Avec quel soin on doit conserver. »

*Probavit.* « A fait approuver. » *Opimius*, « d'un son moins doux, moins agréable. »

160. *Accepti tabulis.* « Les livres de recette. »
*Quæ propositio...* « Cette proposition ainsi altérée. »

161. *Ne multis*, sous-entendu *dicam.*

162. *Usum loquendi populo concessi.* « J'accordai au peuple le droit de fixer l'usage. »
*Græcam litteram.* Le φ ou *ph*, *nunc etiam duas*, outre le *ph*; l'*y* ou l'*upsilon.*
*Barbaris casibus.* Les cas latins suivant l'usage des Grecs, qui appeloient barbares tout ce qui n'étoit pas grec. *Recto casu*, le nominatif

165. *Verba finientur.* La terminaison des périodes.

172. *Si inanibus verbis, levibusque sententiis.* Subaudi, *apta et finita pronuntiant, jure.* Subaudi, *vituperant.*
*Insistere.* « S'arrêter à chaque pas. »
*Aures inhumanas.* « Oreilles insensibles et qui n'ont point été formées par l'instruction. »

178. *Collocationis.* « L'arrangement des mots. »
*Insolentiùs.* « D'une manière opposée à l'usage. »

179. *Terminatione aurium.* Le sentiment de l'oreille qui détermine une mesure. »

180. *Ars intima.* « Ce que l'art a de plus caché et de plus difficile. »

181. *An sit suum cujusque. Cujusque* se rapporte à *numerus, vel compositio, vel genus verborum.*
*Moderatione absolutum.* « Ce qui est parfait par la mesure et la cadence résultant de la disposition. »

182. *Quem.* Se rapporte à *versus.*

183. *Abjecti.* « Peu élevés. »

185. *Non domo depromebatur.* « On ne le tiroit point de son propre fonds. »

*Palæstram.* La perfection et la grâce que donne l'exercice du corps.

*Extrema lineamenta.* « Les derniers coups de pinceau qui achèvent un tableau. »

186. *Naturam ejusmodi.* « Une chose de cette nature. »
*Circuitus.* « La période. »

187. *Pes enim qui adhibetur.* Les pieds qui constituent le nombre poétique sont de trois espèces. Chaque pied est composé de deux parties, où chacune de ces parties est égale, comme dans le spondée et le dactyle, dans lequel deux brèves équivalent à une longue; ou une partie est double de l'autre, comme dans l'iambe formé d'une brève et d'une longue; ou enfin une partie est une fois et demie plus grande que l'autre, comme dans le pæon, composé d'une longue et de trois brèves.

188. *Senarios.* « Les vers iambiques. » *Hypponacteos* « les vers hypponactes » ne diffèrent des vers iambiques qu'en ce que le dernier pied dans les iambiques est toujours un iambe, et dans les hypponactes toujours un spondée.

190. *Veritas.* « L'air naturel de la conversation. »

Comme il est souvent question dans la suite de ce Traité de la mesure des pieds, voici une idée succincte et générale de ceux dont parle Cicéron.

Les pieds sont de deux sortes, les uns simples, les autres composés.

Les simples sont ou de deux syllabes, comme
Le spondée, de deux longues.
Le trochée ou chorée, d'une longue et d'une brève.
L'iambe, d'une brève et d'une longue.
Le pyrrhique, de deux brèves.
Ou de trois syllabes comme
Le dactyle, d'une longue et deux brèves.
L'anapeste, de deux brèves et d'une longue.
Le critique, d'une brève entre deux longues.
Le tribraque, de trois brèves.

Les pieds composés mentionnés dans ce Traité sont au nombre de trois :

Le dichorée, de deux chorées.

Le pæon, de deux sortes, d'une longue et de trois brèves, ou de trois brèves et d'une longue.

Le dochime, de cinq syllabes, d'une brève, deux longues, une brève et une longue.

191. *Heroum* ou *heroicum*, « Héroïque. »

192. *Cordax.* Étoit une danse molle, enjouée et comique, ou dominoit le mouvement du corps et des pieds.

198. *Ponendus est ille ambitus. Ponendus* est employé ici pour *componendus*, et opposé à *abjiciendus*. La période doit être composée avec soin et avec art; les mots ne doivent pas en être jetés au hasard.

200. *Compositio.* « La place de chaque mot. »

*Concinnitas.* Sa liaison avec ceux qui le précèdent et le suivent. »

*In utroque.* La nature des mots et leur arrangement.

*Hæc.* La poésie et la prose.

203. *Particulas.* « Les membres de la période. »

*Partibus.* « De quelles espèces de parties de périodes. »

*Pluribus.* « Plusieurs de suite »; *singulis*, « quelques-unes isolées. »

206. *Esse in aliquo numero.* « Mériter d'être compté au nombre des écrivains. »

207. *Humanum sensum actoris.* « La vivacité des sentiments qui doivent animer l'orateur en plaidant. »

208. *Processum vult.* « Il veut que le discours marche en augmentant. »

209. *Quam ipse includit.* « Que l'orateur termine à volonté. »

*Membra et incisa.* Le membre est une partie de la période renfermée dans une certaine quantité de mots dont le nombre est complet; l'incise n'est composée que de deux ou trois

mots, et ne diffère du membre, qu'en ce qu'elle a moins d'étendue et que le nombre n'en est pas si complet.

210. *A primo.* « Du commencement de la phrase. »
*Insistit.* « Finit, s'arrête. »

212. *Hæc quidem duo binis pedibus incisim.* « Deux incises renfermées en deux pieds. »
*Hæc item membra.* « Membres composés de trois pieds. »

218. *Hæc.* Les règles des nombres.

220. *Nodi.* Les jointures, les articulations de la période, c'est-à-dire, les particules qui servent à lier les différents membres.
*Hoc.* Les petits membres qui, avec peu d'apparence et d'étendue, ont beaucoup de sens et de force.

221. *Prima illa* se rapporte à *missos patronos, ipsi prodeant.*
*Crepidine.* « La base, l'appui d'un bâtiment, le parapet d'un quai. »
*Singulis utendum est.* L'incise ne doit avoir qu'un pied ou deux, ou trois tout au plus, ou un et demi ou deux et demi.

225. *Spiritu:* La force et la durée de la prononciation; *interductu,* la ponctuation.

226. *Trajicere verba.* « Transposer des mots. »

231. *Trallianus.* « Un Trallien, un habitant de Tralles », ville de Lydie sur le fleuve Méandre, où l'on parloit un grec corrompu.
*Vibrarent.* Pris dans un sens passif.
*Scopas.* Mot à mot « un balai. » Délier un balai, proverbe usité chez les Latins, pour dire faire des choses qui n'ont ni suite ni liaison.

FIN.